

BRNO v minulosti a dnes

ARCHIV MĚSTA BRNA

H 8751

Tisk 52

4

BRNO

v minulosti
a dnes

Cena váz. výtisku 31 Kčs

10

1
9
8
8

ARCH

H

Tisk 52

BRNO
V MINULOSTI A DNES

BRNO
V MINULOSTI
A DNES

BRNO
V MINULOSTI
A DNES

BRNO
V MINULOSTI
A DNES

BRNO

BRNO
V MINULOSTI A DNES

BRNO V MINULOSTI A DNES

SBORNÍK

PRÍSPĚVKŮ K DĚJINÁM A VÝSTAVBĚ BRNA

NÁRODNÍ VÝBOR MĚSTA BRNA

ARCHÍV MĚSTA BRNA

MUZEJNÍ A VLASTIVĚDNÁ SPOLEČNOST V BRNĚ

BRNO 1989

OBSAH

STUDIE

František Hlaváč, Reambulace map, technicko-hospodářské mapování a obnova operátů evidence nemovitostí v městě Brně v letech 1966 — 1974	7
Bohuslava Štastná, K osvobození Brna — Tuřan Rudou armádou	26
Petr Kopečný, Československé a sovětské zpravodajské a partyzánské desantní jednotky na Brněnsku v letech 1940 — 1945	48
Věra Zřídka Veselá, K dějinám brněnského mlékárenského průmyslu do znárodnění v r. 1951	67
Oldřich Vičar, Výskopis Brna v polovině 14. století	84
Jaroslav Pošvár, Brněnské vinice a brněnské viniční právo	97

ČLÁNKY

František Hlaváč, Když padaly bomby na Brno	113
Mojmír Hájek, Bruno Zwicker, významný představitel brněnské sociologické školy	119
Bronislava Gabrielová, Výtvarné umění na stránkách Indexu	123
Ctibor Nečas, Genealogie jednoho cikánského rodu	131
Karel Holešovský, Brněnský miniaturista Patricius Kittner	136
Ludmila Sulitková, Statuta městské rady brněnské pro řemeslníky z poloviny 14. století	143

LITERATURA A ZPRÁVY

František Gregor, Alice Urbánková, Články a studie o Brně za léta 1980 — 1985	150
---	-----

ROZPRAVA

Václav Novák, Brněnské dělnické domy:	169
Dělnický dům v Juliánově	173
Dělnický dům v Brně, ulice Marxova	184
Dělnický dům v Líšni	196
Dělnický dům v Husovicích	201
Dělnický dům v Králově Poli	208
Dělnický dům v Židenicích	213
Dělnický dům v Tuřanech	217
Dělnický dům v Maloměřicích	221
Dělnický dům v Židenicích, Stránská	227
Spolek Dělnického domu na Starém Brně	228
Spolek Dělnický dům v Lískovci	230

ad H 8451 [3575] (4)

REAMBULACE MAP, TECHNICKO-HOSPODÁŘSKÉ MAPOVÁNÍ A OBNOVA
OPERÁTŮ EVIDENCE NEMOVITOSTÍ V MĚSTĚ BRNĚ
V LETECH 1966 — 1974

[Přehled kladu mapových listů viz příloha předeštlí]

I. ÚVOD

Před první světovou válkou a až do roku 1919 mělo území města Brna pouze 1816 ha plošné výměry a 21 katastrálních obcí. Byl to vlastně stav z roku 1850, kdy do královského města Brna se Špilberkem bylo nově začleněno 28 předměstí nebo obcí přiléhajících k městským hradbám.¹⁾ Názvy katastrálních obcí byly odvozeny od starých obcí na daném místě. Nejmenší výměru měla katastrální obec Jircháře — asi 2 ha, největší Staré Brno — 547 ha.²⁾

Brno již v roce 1850 stavebně souviselo s řadou dalších českých nebo smíšených obcí, vesměs samostatných [např. s Královým Polem, Husovicemi, Maloměřicemi, Židenicemi, Černovicemi, Komárovem, Horními Heršpicemi, Žabovřeskami], jejichž sloučení s Brnem nebylo žádoucí, poněvadž by tím byl popřen uměle udržovaný německý ráz města.³⁾

Katastrální mapy — originály, vzniklé z měření po roku 1825 při hromadném zakládání „stabilního katastru“ v býv. Rakousku podle císařského patentu z roku 1817, byly na území Brna zobrazeny na 14 mapových listech v sáhovém měřítku 1:2 880, společně a souvisle pro katastrální obce Město Brno, Špilberk a 28 předměstí, tehdy většinou samostatných obcí, později redukovaných na počet 19.⁴⁾

Po první světové válce v roce 1919 bylo k Brnu připojeno dalších 23 předměstských obcí (22 katastrálních obcí),⁵⁾ takže Brno jako zemské hlavní město vzrostlo rázem na 12 379 ha (124 km²) o 43 katastrálních obcích.

1) Zákoník zemský a věstník vládní pro korunní zem Moravskou z 18. 7. 1850 (částka XVII. str. 194), jímž se stanoví prozatímní obecní řád pro zemské hlavní město Brno, uvádí v § 1 tyto součásti města: Brno, Špilberk, Svábka, městiště Augustiniánské, Malá Nová ul., Cerveňná ul., Velká Nová ul., Hráz, Josefské příkopy, Josefov, Horní Cejl, Zábřdovice, Radlas, Dolní Cejl, Koželužská ul., Petrovská, Dornich, Derndresl, Novosádky, Silnice, Lokvova ul. (= Bařenístě), městiště Svaté Anny, Pekařská, Křížácká ul. s Vývozem, Staré Brno, Polní ul., Vídeňka. V § 6 o postavení obce ke správě statní se uvádí: Obec Brněnská je zvláštním politickým okresem, stojí bezprostředně pod prezidentem krajským a není s ostatními obcemi kraje v žádné spojitosti.

2) ZV 1926 č. 5, 6, str. 72, 87, ing. J. Paňáz: K vypsání soutěže na regulaci města Brna.

3) Srovnej: Dějiny města Brna (2. vyd. 1972), přílohy plán č. 1, 2, autor Oldřich Vičar.

4) Tyto kolorované originály značné ceny byly uchovávány v Archivu map katastrálních v Brně, založeném pro Moravu a Slezsko v roce 1826, a po jeho likvidaci v roce 1953 byly uloženy v Ústředním arcivu geodézie a kartografie v Praze (nyní v Geodetickém a kartografickém podniku v Praze, n. p., útvar 0022, Praha 1, Letenská 15. Ke konci druhé světové války v dubnu 1945 Archiv map katastrálních v Brně, v němž se mimo jiné nacházelo 176 544 mapových listů (originálů a prodejních otisků) z celé Moravy a Slezska v ceně 17 miliónů Kčs (podle ing. Al. Šimka), měl být na přímý telefonický rozkaz K. H. Franka zapálen a zničen. Viz o tom pojednání F. Hlaváče: Nesplněný rozkaz K. H. Franka, in GaKO 1969 č. 7.

5) Podle zákona ze dne 18. 4. 1919 č. 213/1919 Sb., z. a n. šlo o tyto obce: Juliánov, Židenice, Černovice, Husovice, Maloměřice, Obřany, Královo Pole, Medlánky, Rečkovice, Žabovřesky, Komín, Kamenný mlýn, Jundrov, Kohoutovice, Bohunice, Lískovec, Dolní Heršpice, Horní Heršpice, Přizřenice, Komárov, Vejvanovice, Tuřany, Slatina. Dr. J. Dřimal v Dějinách města Brna (2. kap. XV, str. 269) uvádí ještě další vsi nebo osady, do uvedených obcí (vsí) již dříve sloučené nebo zaniklé.

Zděděný mapový fond na tomto území byl neutěšený, neboť ho tvořily otisky map v měřítku 1:2 880, odvozené z map stabilního katastru (originálů nebo z jejich dalších otisků) z roku 1825 — 1830,⁶⁾ později reambulovných a udržovaných v souladu se skutečností.⁷⁾ Takové mapy nemohly co do měřítka a přesnosti vyhovovat potřebám rozrůstajícího se průmyslového města.

Katastrálních map a operátů stabilního katastru bylo po roku 1871 využito rovněž k zakládání pozemkových a jiných veřejných knih.⁸⁾ Do nich byly promítnuty některé změny názvů a hranic katastrálních obcí, které nastaly v průběhu let 1825 — 1880.

Kromě map katastrálních a z nich odvozených různých plánů větších i menších měřítek vznikla na území města Brna na podkladě měření v roce 1903 — 1905 původní a samostatná mapa (plán) v měřítku 1:500, která plnila funkci „plánu polohy“, jak to pro zemské hlavní město Brno požadoval stavební řád z roku 1894 a místodržitelství nařízení z roku 1895. Obdobná mapa byla vyhotovena pro obec Komárov a později pro město Královo Pole, zde v měřítku 1:720.

Při měření pro brněnský plán v měřítku 1:500, jež vyžadovalo zhuštění trigonometrické sítě katastrální, bylo využito triangulace (IV. řádu) a polygonizace, kterou v letech 1870 — 1886 experimentálně na území Brna provedl prostějovský rodák Abraham Broch, hlavní autor říšského zákona č. 83/1883 o evidenci katastru, průkopník číselných metod při novém vyměřování a pozdější ředitel rakouské triangulační kanceláře ve Vídni (od roku 1891).⁹⁾

Podrobné měření polohové i výškové pro plán 1:500 provedlo měřičské oddělení městského stavebního úřadu v letech 1896 — 1902 pod vedením autorizovaného civilního geometra ing. Karla Steinera. Měřeno bylo převážně metodou polygonální (číselnou), pouze uvnitř bloků bylo užito tachymetrie a měřičského stolu (metody grafické). Měření chybělo však komisionelní šetření vlastnických hranic, což bylo hlavní příčinou, proč toto mapové dílo nikdy nebylo úředně uznáno a využito k účelům katastrálním a soudním.

Nivelační síť budovaná tehdy pro výškopis mapy 1:500 zahrnovala 216 hřebových značek. Byla sice zapojena na státní nivelaci v Sokolnicích, ale v připojení prováděném posluchači německé techniky v Brně pod vedením prof. dr. Löschnera byla dodatečně zjištěna hrubá měřičská chyba. Takto náhodně vznikl tzv. „brněnský horizont“, který je cca o 42 — 45 cm vyšší než horizont jadranský a cca o 85 — 90 cm vyšší než horizont „Balt — po vyrovnání“, zavedený u nás po druhé světové válce.¹⁰⁾

Pro zastavovací plán Brna byly originály mapy 1:500 přepracovány do jiného kladu listů. Pro správu města pořídilo městské měřičské oddělení odvozeniny v měřítku 1:2 880, 1:5 760, 1:11 520. Všechny tyto plány byly kartograficky zpracovány a litograficky rozmnoženy ve vlastní tiskárně měřičského oddělení města Brna.¹¹⁾

Do přepracované mapy 1:500 byly zakreslovány inženýrské sítě a stavební regulace. Mapa se stala podkladem pro vypracování zastavovacího plánu, který byl schválen zem-

6) Patent císaře Františka I. ze dne 23. 12. 1817 o dani pozemkové a vyměřování půdy (stabilní katastr).

7) Zákon č. 83/1883 ř. z. o evidenci katastru daně pozemkové (evidenční zákon).

8) Zákon č. 88/1869 ř. z. o nové úpravě daně pozemkové a reambulaci katastru, Obecný knihovní zákon č. 95/1871 ř. z., a další předpisy na něj navazující.

9) Výsledků z triangulace, polygonizace a dílčího podrobného měření Brna z roku 1870 — 1886 použil Abraham Broch jako vzorových příkladů (na 130 stranách) v úředním návodu Instruktion zur Ausführung der trigonometrischen und polygonometrischen Vermessungen für die Zwecke des Grundsteuer-Katasters, Finanzministerium, Wien (I. vyd. 1887, V. vyd. 1904).

10) V historickém pořadí výškového zaměřování města Brna byl to již třetí místní horizont (podle O. Vičara).

11) Originály brněnského měření 1:500, jakož i velmi zdařilé barevné litografické tisky této mapy jsou zachovány a uloženy v AMB, částečně též v archivu měřičského oddělení OÚPA NVMB.

ským výborem v roce 1915. Tím se stal pro město Brno a jeho další vývoj závazným stavebně právním dokumentem.

Poněkud jiný vývoj mělo samostatné české město Královo Pole.

Na jeho žádost provedla rakouská finanční správa v roce 1915 — 1916 nejprve místní triangulaci s propojením na Brochovu triangulaci brněnskou z roku 1870 — 1886. V roce 1917 bylo pak započato s podrobným novým měřením katastrálním metodou polygonální.¹²⁾

Zobrazovací měřítko bylo zvoleno 1:720. Pro „plán polohy“ podle stavebního řádu byly v tomto měřítku zpracovány pouze zastavené části s přilehlým okolím.

Ke konci první světové války nebylo mapování Králova Pole dokončeno a dílo zůstalo torzem.

II. NOVÉ MĚŘENÍ BRNA (KATASTRÁLNÍ) V MĚŘÍTKU 1:1 000

Po zřízení samostatného československého státu bylo úkolem české správy města doplnit a sjednotit polohopis i výškopis na celém území Velkého Brna.

Pokud šlo o výškopisnou složku, převážná část obcí připojených v roce 1919 byla bez výškopisu. Jeho potřeba byla naléhavá. Proto v těchto územích (kromě okrajových lesů) byla nová správa nucena přistoupit k zaměření výškopisu do stávajících situačních katastrálních podkladů v měřítku 1:2 880.

Nivelační a tachymetrická měření provedlo v letech 1920 — 1926 měřičské oddělení stavebního úřadu. Práce byly částečně zadávány i civilním firmám. Nivelační pořady měly úhrnnou délku 320 km, tachymetricky bylo zaměřeno cca 90 000 podrobných bodů.¹³⁾ Nivelační síť vyrovnal prof. dr. Bohumil Kladiwo z České vysoké školy technické v Brně. Ačkoliv síť byla připojena na tehdy jednotný horizont jadranský (v obcích Horní Heršpice a Střelice), byl v příštích letech z praktických důvodů i nadále používán „horizont brněnský“. Jednotná (státní) nivelační síť se tehdy na území Brna nevžila a časem zastarala.

Pokud jde o polohopis, česká městská správa brzy prosadila nové katastrální mapování v měřítku 1:1 000 na celém území Velkého Brna a při jednání se státní správou neváhala na nové měření přispět značným podílem.

Podle uzavřené smlouvy z roku 1923 mělo město Brno hradit náklady na kancelářské místnosti, všechny osobní náklady na figuranty a na polovinu odborných zeměměřičů. Státní finanční správa převzala veškeré náklady na triangulaci I. až III. řádu a pro měření podrobné druhou polovinu nákladů na odborné pracovníky. Triangulaci IV. a V. řádu mělo provést město Brno pod státním dohledem.

Podle smlouvy byla v letech 1922 — 1928 na celém území Velkého Brna vybudována nová trigonometrická síť až do V. řádu v systému Sv. Štěpán (SŠ). Pro ni byla využita zmíněná triangulace královopolská. Síť byla vyrovnána do mnohoúhelníku I. řádu moravské trigonometrické sítě katastrální: Svinošická hora — Nebovid — Lískovec — Raptopice — Červený vrch — Nedanov.¹⁴⁾

Jak bylo řečeno, náklady na místní triangulaci (IV. a V. řád) hradilo město Brno ze svého rozpočtu a tyto triangulační elaboráty se podle smlouvy staly majetkem města. Byly uloženy v archivu měřičského oddělení, ale při reorganizaci, bombardování za

12) Podrobné polohopisné měření provedli tehdejší c. k. geometři Alois Simek, František Potůček a Antonín Nedoma.

13) Údaje jsou podle technické zprávy ing. F. Čtvrtlíka, přednosty měřičského oddělení městského stavebního úřadu v Brně. Další podrobnosti viz ve zprávách o činnosti téhož měřičského oddělení, ZV 1921, č. 8, str. 112, ZV 1924, č. 4, str. 60.

14) Signalizaci a observaci na I. — III. řádu provedli významní moravští geodeti ing. Simek, ing. dr. Stván, vyrovnání ing. Sokol a ing. dr. Kolomazník z triangulační kanceláře ministerstva financí v Praze. Ostatní řády určovali místní zeměměřiči.

okupace a stěhování se ztratily, takže dnes jsou k dispozici jen výsledky a dílčí elaboráty uložené v ústřední dokumentaci Geodetického a kartografického podniku v Praze. Projekt celé sítě a triangulační výsledky jsou také částečně archivovány na středisku geodézie pro město Brno a v technické dokumentaci Geodézie n. p. Brno.

Pro území Velkého Brna po roce 1919 bylo v obou státních evidencích (pozemkové knize a pozemkovém katastru) vedeno celkem 43 katastrálních obcí (v pozemkové knize o 1 více — Juliánov). Byl vypracován projekt na úpravu katastrálních hranic a na postupnou redukci místních obcí v rámci nového měření katastrálního. Podle něho počet katastrálních obcí (území) po skončeném mapování měl ve Velkém Brně činit 30, což bylo dodrženo.

S podrobným novým katastrálním měřením v měřítku 1:1 000, které po triangulaci následovalo, bylo započato v roce 1924 v katastrálním území Královo Pole, kde mohlo být využito měření z roku 1917. Přitom polní náčrty z roku 1917 byly zreambulovány na skutečný stav a rozpracované mapy překartirovány z měřítka 1:720 do 1:1 000. Dokončení prací a platnost operátu byla vyhlášena k 1. 1. 1927.

Potom nové měření pokračovalo návazně v katastrálních územích Žabovřesky, Husovice a Židenice. Dokončení a platnost jejich operátorů byla vyhlášena pro Husovice k 1. 1. 1926, pro Žabovřesky k 1. 1. 1927 a pro Židenice k 1. 1. 1933.

Po roku 1927 bylo nové měření dalších území charakterizováno pomalým tempem, hlavně pro nedostatek odborníků a finančního krytí v krizových třicátých letech, takže na počátku německé okupace v roce 1939 bylo z celkového plánovaného počtu 30 katastrálních území dokončeno 18, nezaměřených zbylo 12.

Za okupace bylo díky zvýšenému stavu zeměměřičských odborníků příšlých ze Slovenska dokončeno 11 katastrálních území; nezaměřeny zůstaly Tuřany (pro započaté scelování k získání 360 ha pozemků na letišti) a navíc přibyla k Brnu nově přičleněná obec Líšeň,¹⁵⁾ v níž měření bylo započato před koncem války v roce 1944 — 1945 a dokončeno až po válce v roce 1947.

V průběhu nového katastrálního měření v období 25 let (1923 — 1948) bylo postupně překatastrováno a zaniklo 13 katastrálních území takto:

<i>Původní kat. úz.</i>	<i>zaniklo do kat. úz.</i>	<i>rok zániku (v poz. knize)</i>
Kamenný Mlýn	Žabovřesky	1927
Jircháře	Město Brno	1943
Kožená	Město Brno	1943
Silniční ulice	Město Brno	1943
Švábka	Špilberk	1943
U svatě Anny	Špilberk	1943
Josefov	Město Brno	1943
Křenová	Město Brno	1943
Malá Nová ulice	Špilberk	1943
Na Hrázi a Příkop	Město Brno	1943
Náhon	Trnitá	1943
Pekařská ulice	Město Brno	1943
Juliánov (původně samostatná politická obec na kat. území Židenice)	Židenice	1933

15) Obec Líšeň byla k Brnu připojena od 1. 1. 1944 (Ú. l. č. 6 z 8. 1. 1944, str. 137). Měření a zobrazení v měřítku 1:1000, 1:2000 bylo provedeno již v jednotném zobrazovacím systému JTSK (Křivák), zavedeném již ze předmnichovské Čs. republiky podle katastrálního zákona č. 177/1927 Sb., z. a n.

Změny katastrálních území povolovaly finanční úřady II. stolice (zemské finanční ředitelství) v dohodě s vrchním zemským soudem.

Nutno poznamenat, že zrušená katastrální území se rozpadávala postupně a zpravidla do více katastrálních území. V předcházejícím výučtu je uvedena jen území, do nichž byla překatastrována podstatná část, a dále pak rok úplného zániku v pozemkové knize. Pro zachování názvů byly směrodatně ustálené české názvy po roku 1919, které pak byly v obou evidencích brzy sjednoceny. Úřední názvy katastrálních území převzaté do map a operátů, jakož i pořadí v dokončování operátů a vyhlášení jejich platnosti je patrné z přílohy č. 1.

Uvedený stav mapového fondu v měřítku 1:1000 vzešlý z nového měření ve značném časovém rozpětí, podstatně narušený okupačními poměry, zastihl město Brno v roce 1945 po osvobození Sovětskou armádou.

Poválečný rozmach, budovatelské úsilí, živelná výstavba a rozsáhlé revoluční přesuny v pozemkové držbě byly příčinou, že státní evidence nestačila zachytit a do map i evidenčních operátů promítnout všechny nastávající změny při dodržování platných předpisů. Vznikal tak nesoulad mezi skutečností, evidenčními operáty a stavy právními.

Tento rozporný stav se rok od roku zhoršoval. Příčinou byly zejména tyto objektivní skutečnosti:

- konfiskace nepřátelského majetku a osídlování v územích na jihu Brna (Horní Heršpice, Dolní Heršpice, Přízřenice, části Komárova, Brněnských Ivanovic aj.);
- scelovací řízení ve třech okrajových územích (Tuřany, Brněnské Ivanovice, část Komárova);
- zakládání JZD (socializace vesnice) a provádění HTÚP;
- časté změny správních obvodů ONV, MNV v nesouladu s hranicemi katastrálními (některá katastrální území byla „řezána“ a spadala do tří správních obvodů);
- zastavení knihovací povinnosti při převodech nemovitostí po 1. 1. 1950 (novela obč. zák. č. 141/1950 Sb.);
- založení provizoria „jednotné evidence půdy“ (JEP) na užívací stavy hlavně k zemědělské půdě a nemovitostem po roku 1955;
- nejednotnost výškopisu, nesouvislost zobrazení na mapách různých měřítek a zobrazovacích soustav (z toho plynoucí potíže při územně plánovací a stavebně projektové činnosti);¹⁶⁾
- zničení původní polygonální sítě z 80 % (důsledek: soustavné znehodnocování přesnosti map při zaměřování změn a údržbě);
- značné opotřebení map vyhotovených na nezajištěném papíře.

Existující nedostatky ve výškopisu na území Brna byly po roku 1950 částečně překlenuty vyhotovením nové státní mapy 1:5000, a po roku 1954 vybudováním podrobné nivelační sítě města Brna.

III. STÁTNÍ MAPA V MĚŘÍTKU 1:5000 (SMH-5, SMO-5)

Potřeba podrobnější mapy v menším měřítku se zákresy odpovídajícími mapám evidence půdy byla pro potřeby plánovací činnosti pocíťována celostátně. Bylo proto rozhodnuto, aby se v roce 1949 započalo s vyhotovením nové Státní mapy 1:5000 hospodářské (SMH 5) na podkladě skutečného měření. Mapování prováděl Státní zeměměřičský a kartografický ústav v Praze. Na území města Brna (v prostoru Tuřany, Brněnské Ivanovice, Slatina) bylo vyhotoveno 7 sekcí, v jednotné soustavě JTSK a s výškopisem na horizont jadranský.

16) Celkem do roku 1945 byly mapy města Brna zobrazeny na 297 plných sekcích v měřítku 1:1000, 1:2000 za zajištěním papíře (hliníkových fóliích), na 260 sekcích neplných, ale jen na papíře (včetně starých katastrálních map v měřítku 1:2880). Podrobnější rozbor viz v kapitole VII.

Pro nedostatek kapacity v resortní geodetické službě bylo od dalšího vyhotovení SMH-5 upuštěno a celostátní potřeba měla být uspokojena provizorním vyhotovením Státní mapy 1:5000 odvozené (SMO-5).

SMO-5 pro celé území města Brna byla tehdy výjimečně kartograficky zpracována jako mapa pětibarevná podle zvláštní technologie, s využitím různých mapových podkladů a výškopisných elaborátů existujících na území města Brna, transformovaných do jednotných systémů JTSK a Jadran. Technologii zpracovalo tehdejší zeměměřičské oddělení technického referátu KNV Brno, na přípravě podkladů spolupracovalo zeměměřičské oddělení MěstNV v Brně, na kresbě matric zeměměřičské družstvo Geoplan a Geometra, n. p., Brno. Práce byly soustředěny v Archivu map katastrálních v Brně (pod vedením ing. F. Hlaváče). Kartografické zpracování a tisk provedl SZKÚ v Praze v rámci celostátně vydávaného mapového díla SMO-5.

Pětibarevná SMO-5 pro město Brno (včetně 7 sekcí SMH-5) obsahuje celkem 43 sekcí, z nichž většina se dočkala II. vydání. Předpokládaný účel splnila a plní dodnes.

IV. PODROBNÁ NIVELAČNÍ SÍŤ (PNS) MĚSTA BRNA

PNS města Brna byla vybudována po celostátním sjednocení geodetické služby (od 1. 1. 1954) tehdy územně příslušným Oblastním ústavem geodézie a kartografie v Brně v letech 1954 — 1956.

V této akci bylo na území Brna osazeno a zaměřeno celkem 1652 nivelačních značek, fixovaných převážně na objektech. Původní výsledky vyhodnocené v systému jadranském byly v roce 1956 přepočteny a vyrovnány do nového celostátně zavedeného systému „Balt — po vyrovnání“ a jsou publikovány v samostatném nivelačním katalogu PNS města Brna.

Vybudování PNS na území města Brna je záslužný čin, který zavedl pořádek do používání výškových systémů a nivelačních údajů ve všech odvětvích stavební a projektové činnosti. Dílo se stalo základem pro zaměření a získání komplexního výškopisu (vrstevnicového plánu) města Brna, uskutečněného o 10 let později v souvislosti s reambulací map v měřítku 1:1000.

V. REAMBULACE MAP MĚSTA BRNA V MĚŘÍTKU 1:1000

Zhoršující se stav katastrálních i pozemkových map JEP, vyhotovených celostátně v letech 1956 — 1959 jako provizorium, a jejich narůstající nesoulad se skutečností byly příčinou opakujících se stížností ze strany městského národního výboru, státních orgánů, socialistických organizací, technické veřejnosti i občanů.

Středisko geodézie Brno — město (SG), odpovědné za údržbu map a evidenčních operátů v souladu se skutečností, učinilo v roce 1962 — 1964 pokusy zreambulovat postupně polohopis v jednotlivých katastrálních územích a obnovit v nich mapový a písemný operát JEP¹⁷⁾ s adresním umístěním každé parcely podle skutečného užívání. Zkušenosti ukázaly, že při stávající nedostatečné kapacitě a vybavenosti SG by reambulace polohopisu nejen trvala dalších 25 let, ale neodstranila by ostatní závažné nedostatky v mapovém fondu a operátech, jak bylo uvedeno.

Vydáním zákona č. 22/1964 Sb. o evidenci nemovitostí přešla veškerá odpovědnost za zakládání a udržování evidence nejen uživacích, ale i právních vztahů k nemovitostem na orgány geodézie. Za popsání stavu vývoje na území města Brna stala se řádná evidence podle citovaného zákona téměř nemožnou. Rovněž požadavek ústředního orgánu geodézie (ÚSGK), aby v zastavěných částech města se dosavadní katastrální operáty přestaly udržovat, a operáty JEP (založené ve velkých městech provizorně zjednodušeným způsobem)

17) Experimentálně byly v roce 1962 — 1964 pracovníky SG Brno-město zreambulovány mapy katastrálních území Bohunice, Starý Liskovec, Nový Liskovec, Kohoutovice.

byly přepracovány na úplný operát JEP podle Směrnice č. 1 v termínu do konce roku 1966, jevil se v městě Brno jako nereálný.

Proto v roce 1964 dozrála myšlenka, že nápravy stavu je možno dosáhnout jen jedno rázovou reambulací map na celém území města při současném provedení změn hranic katastrálních území, domapováním připojených venkovských obcí v měřítku 1:1000, obnovením všech map v souvislém zobrazení na fóliích, komplexním zaměřením výškopisu a vyhotovením nového operátu EN děrnoštitkovou technologií podle skutečného užívacího stavu pro strojně mechanické zpracování a údržbu.

Myšlenka našla pochopení u NVmB, který — obdobně jako po roce 1918 před druhým měřením katastrálním — byl ochoten na obnovu mapového díla věnovat ze svého rozpočtu značné finanční prostředky. Zadáním prací byl pověřen zainteresovaný útvar hlavního architekta města Brna (ÚHA), který v roce 1965 uzavřel s Ústavem geodézie a kartografie v Brně hospodářskou smlouvu na obnovení map na celém území města Brna.

Smlouvou bylo požadováno provedení reambulace stávajících map 1:1000 doplněných výškopisem v termínu do 3 let, z toho dodání 136 sekcí z jihu Brna (lokalita 560) do 18 měsíců od zahájení polních prací.

Požadavek byl vysoce náročný na rozsah a čas. Byl by však reálný, kdyby šlo jen o zaměření skutečného (viditelného) stavu. To však nebylo přijatelné, protože díla bylo třeba hospodárně využít pro státní evidenci nemovitostí a založení nového písemného operátu EN s náležitostí podle zákona č. 22/1964 Sb., tj. také se zřetelem na existující právní stavy.

V dalších jednáních orgánů geodézie s ÚHA a zúčastněnými odbory NVmB byly požadavky na obnovu map konkretizovány a upřesňovány na

— řádné provedení a zajištění místního šetření správních, katastrálních, užívacích a vlastnických hranic,

— zachování dosavadní soustavy SŠ s doměřením a doplněním na plné sekce souvislým zobrazením,

— hromadné provedení změn hranic katastrálních území v souladu s hranicemi správních obvodů, s tím spojené změny názvů katastrálních území, přečíslování parcel a čísel domů,

— duplicitní zobrazení překrytů do sekcí na styku dvou různých soustav,

— doměření katastrálních území (částí), jež k Brnu přičleněny byly nebo budou,

— zaměření a vyhotovení výškopisu na celém území města,

— mimořádné požadavky ÚHA na náplň otisků map (dotisk popisných a orientačních čísel domů),

— odvození map v měřítku 1:2000 ze všech sekcí 1:1000,

— vyřešení otázek údržby map,

— finanční zajištění prací pro jednotlivé lokality a roky.

Z těchto upřesněných požadavků vyplývala mimořádnost a odborná náročnost celého úkolu. Vzniklá situace mobilizovala vedení ÚGK k těmto okamžitým organizačně technickým opatřením:

a) počátek prací byl stanoven na 2. 1. 1966,

b) celý úkol reambulace byl rozvržen do 6 lokalit (označených Brno 560, 580, 590, 595, 596, 597),

c) bylo provedeno soustředění kapacit do 11 měřičských oddílů (z toho: 6 oddílů pro zakládání bodového pole, provádění místního šetření, přenosy kresby z katastrálních map na nové konstrukční fólie, popis map, výpočty výměr a sestavení písemného operátu EN; dále 5 oddílů pro práce v terénu, vyhodnocení a zobrazení polohopisu i výškopisu).¹⁸⁾

18) Počet pracovníků v měřičských oddílech byl kolísavý a pohyboval se od 90 do 100 osob.

d) urychleně byl vypracován návrh technologie pro celý úkol a vydán „Ústavní technologický pokyn č. 20“¹⁹⁾

e) byl ustanoven hlavní inženýr reambulačních prací (ing. Miroslav Hájek, později ing. Ladislav Hromádka),

f) přejímkou na straně zadavatele byl určen ing. Bohumil Häring, vedoucí měřického oddělení OÚP NVmB (jinou odbornou účast zadavatel ve smyslu smlouvy neposkytoval).

V lednu 1966 byl ZP ČVTS při OÚG Brno uspořádán celostátní seminář na téma „Reambulace map města Brna 1:1000“, který ze všech stran osvětlil celou problematiku daného úkolu.

Obsáhlá diskuse přinesla 56 připomínek použitých ke zlepšení navrhované technologie.²⁰⁾

Seminář podnítl iniciativu vedoucích i výrobních pracovníků, kteří v průběhu prací svými zlepšovacími návrhy (ZN) pomohli vyřešit mnohé vážné výrobní problémy, a tím technologii nejen zkvalitnit, ale hlavně z hospodárnit. Celkem bylo podáno 7 zlepšovacích návrhů a 1 výzkumná zpráva VÚGTK.²¹⁾

Značných časových a materiálových úspor bylo dosaženo zejména podle ZN č. 7/66—A ing. F. Klímeckého na přenos platné kresby z mapy na zajištěném nebo i nezajištěném papíře do nových originálních fólií fotomechanickou cestou v poměru 1:1 s vyloučením srážky papíru pomocí překreslovače Zeiss SEG I. Tento ZN se ukázal použitelný pro přenos jakékoliv kresby tohoto druhu, a byl proto rozšířen k využití i na jiné ústavy (podniky).

V předstihu polních prací byly v jednotlivých katastrálních územích s příslušnými NV projednány návrhy na změny katastrálních nebo správních hranic. V úvahu byly vzaty všechny mezikresní změny dosud příslušnými orgány schválené,²²⁾ a byly navrženy některé další nepodstatné změny. Návrhy na změny správních nebo katastrálních hranic

19) Návrh ústavního technologického pokynu č. 20 vypracoval kolektiv vedoucích pracovníků DUG Brno ing. Vladimír Filkuka, ing. František Hlaváč a ing. Miloslav Vitoul.

20) Podrobnější údaje ze semináře obsahuje zpráva uveřejněná v GAKO č. 6/1966, str. 165.

21) Konkrétně byly využity tyto ZN a výzkumné zprávy:

— Výzkumná zpráva VÚGTK č. 184/1965 — ing. dr. Válka: Využití bodů na trvalých objektech jako PBPP,

— ZN č. 2/67 A — ing. J. Pukl: Zlepšení technologie zpracování písemného operátu EN při obnově map města Brna (soupis nemovitosti),

— ZN č. 4/67 A — ing. F. Hlaváč: Vzory pro místní šetření zvláštních případů při reambulaci a THM,

— ZN č. 6/66 A ing. F. Klímecký: Příprava polních náčrtů pomocí překreslovače Zeiss SEG I,

— ZN č. 12/25 A ing. St. Jaroš + A. Němčanský: Převedení kresby platného stavu pomocí transkoordinatografu,

— ZN č. 7/66 ÚGK Líberek — ing. Petráš + K. Hasal: Zalomený mikroskop,

— ZN č. 7/66 A — ing. Klímecký: Převedení platné kresby map na hliníkových fóliích fotomechanicky s využitím překreslovače Zeiss SEG I,

— ZN č. 10/66 A — M. Kostka + J. Vincour: Odstranění srážky papíru a provedení montáže mapových listů v nesouvislém zobrazení do originálů na hliníkových fóliích. Další technické podrobnosti o využití ZN viz článek ing. L. Hromádky + ing. St. Jaroše: Zkušenosti z reambulace a obnovy map města Brna, GAKO č. 6/1967, str. 147.

22) To se týká změn katastrálních území:

1. v rekreační oblasti Brněnské přehrady, kde

a) od 1. 1. 1957 byly k městu Brnu přičleněny části katastrálních území Bystrc, Kníničky, Rozdrojovice, Moravské Knínice, Vevrská Bítýška z okresu Brno-venkov, a část katastrálního území Chudčice z okresu Tišnov, Ú. l. č. 36/1956, str. 296,

b) od 1. 7. 1960 přičleněny obce (zbytkykatastrálních území Bystrc, Kníničky z okresu Brno-venkov) (nepublikováno),

2. Od 1. 7. 1960 přičleněny: celá obec Holásky, část katastrálního území Jehnice — Mokrá Hora (z něhož bylo vytvořeno samostatné katastrální území Mokrá Hora) a část katastrálního území Moravany (tzv. Nové Moravany), vesměs z okresu Brno-venkov (nepublikováno). Změny 1. b) a 2. byly provedeny před volbami do zastupitelských orgánů v r. 1960.

uvnitř města Brna (tj. okresu Brno-město)²³⁾ a uvedení obou hranic pokud možno do souladu byly orgány geodézie projednány s příslušnými NV na úrovni MNV, ONV, NVmB, schváleny a zaměřeny. Většina z nich nebyla jako rozhodnutí publikována, byla jen odborem vnitřních věcí podle zápisů z jednání akceptována a oznamována podřízeným NV.

Návrhy na změny názvů katastrálních území (zrušení, sloučení, stanovení nových názvů apod.) byly projednány v aktivu při odboru vnitřních věcí NVmB (za účasti ředitele AmB doc. dr. J. Dřímala) a v okresní názvoslovné komisi Brno-město (předseda ing. F. Hlaváč). Na podkladě výsledků projednání bylo v průběhu reambulace v roce 1966 — 1969 celkem 6 dosavadních nevhodných katastrálních území zrušeno (sloučeno) a 12 nově utvořeno.²⁴⁾ Větší počet katastrálních území o menší výměře byl volen proto, aby při případných pozdějších změnách správních obvodů mohla být slučována celá katastrální území bez „řezání“ území dosavadních. Nové názvy byly odborem vnitřních věcí NVmB podřízeným NV rovněž jen administrativně sdělovány (po oznámení orgánu geodézie o skončení reambulace a vyhlášení platnosti nového operátu EN). Státnímu notářství Brno-město (pozemkové knize) tyto změny oznamovány nebyly, poněvadž po vyjití zákona č. 22/1964 Sb. a obč. zák. č. 40/1964 Sb. od 1. 4. 1964 jakékoliv změny do pozemkových knih přestaly být předmětem zápisu.

Vlastnímu zaměření předcházelo vždy šetření hranic pozemků a jejich uživatelů (správců). Přitom bylo přešetřeno 41 075 uživatelů (EL) a více než 30 000 orientačních a popisných čísel domů a chat. Přechíslování domů odůvodněné změnami správních a katastrálních hranic bylo provedeno výjimečně podle interní technologie dohodnuté s odborem vnitřních věcí NVmB.

Polygonální body (PBPP) byly většinou voleny na objektech, popřípadě stabilizovány trubkami. Pro dokumentaci poloha PBPP byla zajišťována topografiemi.

Podrobné zaměření změn bylo provedeno převážně metodou polární. Kromě toho bylo zaměřeno cca 300 000 jiných předmětů měření, které netvoří samostatné parcely (nástupní ostrůvky, obrubníky, chodníky, kanály, šoupátka, šachty podzemních rozvodů a inženýrských sítí, stožáry elektrického vedení, nivelační značky apod.).

Po zobrazení změn do připravených fólií (originálů nových map) a odstranění neplatné kresby fotochemickou retuší (podle cit. ZN č. 7/66—A) bylo provedeno nové očíslování (přechíslování) všech parcel v rámci změněných nebo upravených katastrálních území. Celkem bylo přechíslováno více než 95 000 parcel.

U každé parcely (byť ve tvaru nezměněné) byla přepočtena výměra pro uzávěr součtu ploch na celý mapový list. Ve vhodných případech bylo k výpočtu ploch využito počítačů.

Paralelně se změnami v polohopisu byl zaměřován výškopis a po vyhodnocení vyhotoveny vrstevnicové originály na fóliích.

Zobrazení hranic, značek a popis map byl proveden podle značkového klíče THM, ČSN 730 120.

Reambulační práce na všech šesti lokalitách podle smlouvy (tj. práce polní, výpočetní,

23) Šetřením správních a katastrálních hranic a přípravou návrhů změn k projednání v orgánech byl pověřen ing. Miloslav Mácal.

24) Zrušena byla katastrální území Dolní a Horní Cejl, Křížová, Lískovec, Nové sady, Špilberk, Velká Nová a Červená. (Staré Brno a Videňka změnilo jen název na Staré Brno.) Utvořena a novými názvy byla označena katastrální území Černá Pole, Lesná, Lužánky, Mokrá Hora, Nový Lískovec, Pisárky, Ponava, Sadová, Starý Lískovec, Stránice, Stýříce, Vevří. Katastrální území Lužánky bylo zrušeno k 1. 7. 1979 a jeho části sloučeny do kat. území Černá Pole a Vevří (podle usnesení rady NVmB z 29. 6. 1979, výnos odboru vnitř. věcí NVmB č. 1979/Kub. z 11. 12. 1979). Výnosem odboru vnitřních věcí NVmB ze dne 11. 12. 1979 zn. 1979/Kub. byly upraveny hranice mezi kat. územími Ponava — Zabovřesky a Ponava — Vevří. Od 1. 7. 1980 k městu Brno přičleněno kat. území Útěchov z okresu Brno-venkov podle usnesení JmKNV ze dne 26. 6. 1980 čís. XX/510—16.

zobrazovací a polygrafické) byly dokončeny v roce 1968 včetně doměření katastrálních území Tufany a Holásky v systému SŠ a reambulace katastrálního území Líšeň v JTSK.

Část katastrálního území Jehnice — Mokrá Hora, jakož i celá katastrální území Bystrc, Kníničky s částmi přičleněnými v roce 1957 a 1960 do rekreační oblasti Brněnské přehrady byla ponechána k mapování v rámci THM, jak bude uvedeno v kapitole VI.

Celkem do konce roku 1968 bylo reambulováno, nově zaměřeno nebo překartirováno 39 katastrálních území o výměře 14 264 ha (143 km²) na 520 mapových listech (sekcích).

Z toho připadá na systém SŠ	456 dosavadních sekcí v měřítku 1:1000 8 nových sekcí v měřítku 1:1000
systém JTSK	47 dosavadních sekcí v měřítku 1:1000 9 dosavadních sekcí v měřítku 1:2000

Podle zvláštního požadavku ÚHA bylo na styku různých soustav dokartirováno na plné sekce:

11 mapových listů v lokalitě Bystrc
13 mapových listů v lokalitě Líšeň

Všechny sekce 1:1000 byly pro potřebu ÚHA zpracovány také do měřítku 1:2000 v souvislém zobrazení.

Po roku 1968 byla v rámci THM (viz kapitola VI) nově zaměřena dvě katastrální území:

Bystrc	18 sekcí v měřítku 1:1000 v systému JTSK 30 sekcí v měřítku 1:2000 v systému JTSK
Kníničky	23 sekcí v měřítku 1:1000 v systému JTSK 43 sekcí v měřítku 1:2000 v systému JTSK

Obecně možno říci, že provedením reambulace a novým zaměřením v uvedeném rozsahu došlo prakticky u každé parcely ke změně informací ve srovnání s dosavadním stavem EN.

Na podkladě výsledků reambulace byl ve všech katastrálních územích obnoven písemný operát EN (uživací vztahy) děrnoštitkovou technologií podle Návodu pro zakládání a údržbu EN — část B.²⁵⁾

VI. TECHNICKO-HOSPODÁŘSKÁ MAPOVÁNÍ (THM) PO ROKU 1968

Reambulací map 1:1000 v systému SŠ nebyla úloha obnovení mapového dílu na celém správním území města Brna skončena, neboť bylo nutno rovněž zmapovat celou rekreační oblast Brněnské přehrady, tj. celá katastrální území Bystrc a Kníničky s přilehlými částmi 4 katastrálních území začleněných do města Brna v roce 1957 a 1960 o celkové výměře 3 833 ha, vesměs z okresu Brno-venkov.²²⁾ V celé rekreační oblasti byly k dispozici jen zastaralé mapy katastrální (pozemkové JEP).

Zaměření těchto území bylo naplánováno v rámci celostátně prováděného hospodářsko-technického plánování (THM), hrazeného z resortního rozpočtu ÚSGK. I na tomto mapování částečně finančně participoval NVmB.

Měřické a zobrazovací práce provedla v letech 1968 — 1969 Inženýrská geodézie, n. p., Brno podle předpisů pro THM v měřítku 1:1000, 1:2000 v soustavě JTSK se zřetelem k požadavkům NVmB uplatněným v hospodářské smlouvě. Rozsah je patrný z mapky 1:75 000 BRNO Přehled kladu mapových listů, příloha č. 3.

25) Od roku 1972 jsou operáty EN, zpracované původně děrnoštitkovou technikou, se všemi údaji a informacemi postupně převáděny („nahrávány“) na samočinné počítače za účelem automatického provádění údržby. Nahrání všech obcí na magnetické pásky bylo celostátně skončeno koncem roku 1977.

V roce 1971 vyvstal pro mapování Brna nový úkol, když před volbami bylo k městu připojeno dalších 8 periferních obcí z okresu Brno-venkov o celkové výměře 4 832 ha. Byly to obce Bosonohy, Dvorska, Chrlice, Ivanovice u Brna, Jehnice, Ořešín, Soběšice a Žebětín.²⁶⁾

I tato katastrální území byla podle požadavku NVmB zahrnuta do programu THM v měřítku 1:1000 a v systému JTSK.

Měřické práce v 8 územích proběhly v letech 1971 — 1974, z toho v 6 územích bylo použito pokrokové digitální metody pro zaměřování a tvorbu map s využitím počítačů.²⁷⁾

Digitálně zpracované katastrální území Bosonohy s veškerými geodetickými a sociálně ekonomickými informacemi získanými při THM bylo podle dispozic ČÚGK předáno do tzv. „banky dat“ vedené u GÚ Praha jako základní vstupní materiál pro připravovaný informační systém v geodézii a kartografii (ISGK), budovaný v rámci celostátního integrovaného informačního systému ČSSR s využitím počítačů.

VII. ZAKLÁDÁNÍ EN — PRÁVNÍ VZTAHY (KZEN)

Podle zákona č. 22/1964 Sb. a prováděcí vyhlášky č. 23/1964 Sb. je evidence nemovitostí u orgánů geodézie vedena po dvou kolejích: užívací vztahy podle skutečnosti na evidenčních listech (EL), vlastnické vztahy podle předložených právních listin na listech vlastnictví (LV).

Změny v užívacích vztazích se zapisují na podkladě hlášení národních výborů, uživatelů (správců) nemovitostí nebo vlastních šetření orgánů geodézie. Užívací vztahy jsou také předmětem šetření při reambulacích map, THM a periodických přehledkách konaných každých 5 let v obci.

Změny vlastnických vztahů k nemovitostem se na LV zapisují výhradně na podkladě právních listin, a to především na podkladech listin vznikajících v tzv. I. etapě a zaslaných orgánům geodézie běžně státními notářstvími, soudy, národními výbory a socialistickými organizacemi. Listiny musí mít předepsané náležitosti.

Kromě toho provádí orgány geodézie postupně podle programu přešetření vlastnických vztahů ke všem nemovitostem v obci, k nimž změna vlastnických práv dosud nevznikla nebo po 1. 1. 1950 (kdy přestala podle obč. zák. č. 141/1950 Sb. knihovací povinnost) nebyla v pozemkové knize zapsána. Je to tzv. komplexní založení EN — právní vztahy (zkrácení KZEN — II. etapa). Při této akci jsou respektovány zápisy v pozemkových knihách, pokud není předložena právoplatná listina, jež knihovní právo změnila. Teprve po vyčerpání všech parcel z knihovních vložek a jejich zapsání na LV u orgánů geodézie mohou být jednotlivé vložky uzavřeny. Uzavírání vložek provádí státní notářství z úřední povinnosti jednotlivě²⁸⁾ nebo hromadně z popudu orgánů geodézie po do končení KZEN v obci. Než se tak stane, musí být pro účely sepisování listin parcely z pozemkové knihy identifikovány na stav evidence nemovitostí vedené u orgánů geodézie. Z uzavřených vložek se úřední výpisy již nevydávají.

Při reambulacích a THM nejsou vlastnické vztahy předmětem šetření a existující zápisy na LV se do nových operátů přebírají po případném přečíslování parcel.

Ve velkých městech, kde vlastnictví k pozemkům je ve značném pohybu v souvislosti

26) Stalo se tak podle usnesení vlády ČSR č. 11/1971 (nepublikováno), a sdělením NVmB čj. vnitř. 1971/Gal/ ze dne 27. 9. 1971. Slo o 8 obcí.

27) Digitálně byla zaměřena katastrální území: Bosonohy, Ivanovice u Brna, Jehnice, Ořešín, Soběšice, Žebětín. Princip číselné digitální metody spočívá v tom, že každý lomový bod (podrobný) je z naměřených prvků na počítači strojně vyhodnocen (určen) dvěma pravouhlými souřadnicemi v JTSK, které naděrovány a vloženy do automatického koordinátografu umožňují vykreslení mapového lniamentu bez lidského zásahu. Obdobným automatickým způsobem se provádí zaměřování změn a další údržba digitálních map.

28) Zákon č. 95/1963 Sb. o státním notářství, § 102, 103.

s výstavbou, má evidence právních vztahů za daného vývoje mimořádný význam. Přitom je sepisování listin ztíženo identifikací parcel.

Proto NVmB při jednáních o reambulaci a THM vnesl na orgány geodézie požadavek, aby nové mapy, na jejichž obnovu podstatně přispěl, byly dovedeny na právní stav v době co nejkratší.²⁹⁾

Na společném jednání ČÚGK a NVmB v listopadu 1979 byl dohodnut krajní termín pro dokončení KZEN na celém území města Brna do konce roku 1980.

S KZEN — II. etapa bylo v Brně započato v roce 1967. Do konce roku 1977 bylo dokončeno 42 katastrálních území z celkového počtu 48. Jde o úkol velmi obtížný a jeho dokončení bylo předmětem podnikové kolektivní smlouvy a uzavírání socialistických závazků pracovníků SG Brno — město. KGKS v Brně, která tyto práce financuje (ročně cca 2 000 000 Kčs), a vedení Geodézie, n. p., Brno, která podle smlouvy tyto práce provádí, vytvořily předpoklady, aby tento, pro město Brno naléhavý úkol, byl v termínu splněn.

Se zakládáním EN-právní vztahy souvisí problém přečíslování parcel na LV založených postupně v I. etapě po 1. 4. 1964 až do skončení reambulace nebo THM v příslušném katastrálním území. Počet takových LV podle inventury z roku 1972 v městě Brně činil 22 000. Při výkonu jde vlastně o hromadnou identifikaci starých a nových (přečíslovaných) parcel, jejichž tvar a výměry jsou v obnoveném operátě EN mnohdy jiné (podle skutečností), než jak byly po 1. 4. 1964 zapsány na LV za platnosti starých map. Jde o práci obtížnou a problematickou, která se neobejde bez předvolávání občanů — vlastníků a uživatelů nemovitostí. Úkol je rozpracován a je před dokončením.

Dokončením reambulace a TMM v posledních dvou obcích Žebětín a Chrlice v roce 1974 byl vlastně primární úkol obnovy map na celém území města Brna splněn. Dokončením KZEN — právní vztahy v roce 1987 byl i vývoj obnovy písemných operátů EN dovršen a město Brno má nyní elaborát obsahující všechny informace o každé parcele, jejím uživateli a vlastníkovi, tedy operát se všemi náležitostmi podle zákona č. 22/1964 Sb. Tyto budou doplněny dalšími informacemi (např. čísla občanských průkazů vlastníků) pro založení registru evidence nemovitostí REN a pro celostátně budovaný informační systém. Pozemkové knihy v celé ČSR byly koncem roku 1987 dány do klidu, ale zůstávají uloženy u soudů na dosavadních místech pod správou státních notářství jako historický a dokumentační materiál pro případnou úřední potřebu.

VIII. ÚHRNNÉ ÚDAJE (po dokončení reambulace a THM)

Rozsah díla na obnově mapového fondu a operátů EN budovaného organizací geodézie na území města Brna v období 1966 — 1974 je patrný jednak z následujících úhrnných údajů sumarizovaných v EN (oddíl A), jednak z počtu map, polních náčrtů a jiných měřickotechnických elaborátů zpracovaných v této akci a uložených v technických dokumentacích (oddíl B). Rozsah díla prokazují také vynaložené finanční náklady (oddíl C).

A. Úhrnné údaje z EN

	k 1. 4. 1973	1. 4. 1977	1. 4. 1987
	ha	ha	ha
Celková výměra území města Brna	22 913	22 918	23 020
	[229 km ²]	[229 km ²]	230,2 km ²
z toho výměra zemědělské půdy	9 967	9 734	8 573

²⁹⁾ Pro zakládání EN právní vztahy (I. a II. etapa) ve složitých poměrech města Brna v důsledku reambulace map a THM uspořádal aktiv majetkoprávních pracovníků při finančním odboru NVmB tři semináře pro pracovníky národních výborů i socialistických organizací a vydal interní pomůcku „Vzory pro zápisy do EN na území města Brna“ (zpracoval ing. F. Hlaváč).

výměra nezemědělské půdy (včetně zastavěných ploch a nádvoří)	12 946	13 184	14 447
výměra zastavěných ploch a nádvoří	1 914	1 979	2 071
výměra lesů	6 508	6 439	6 365
výměra výstaviště mezinárodního veletrhu	65,7	65,3	64,1
	počet	počet	počet
ONV	5	5	5
MNV	10	Ø	Ø
katastrální území	48	48	48
státních statků	1	1	1
JZD	11	3	2
záhumenkářů	876	724	517
JHR (drobných zemědělských závodů)	8 411	7 993	6 872
parcel	111 822	117 680	141 404
domů (s čísly popisnými)	32 506	33 565	36 187
chat (s čísly evidenčními)			
a) včetně nekolaudov., tj. bez č. evid.	^{a)} 7 566	^{a)} 7 286	6 640
uživatelů nemovitostí (EL)	46 388	47 039	50 613
listů vlastnictví LV (dosud založených)	38 060	43 957	53 728
katastrální území s dokončeným KZEN — právní vztahy	23	41	48

B. Úhrnné dokumentační údaje měřicko-technické

(tříděné podle zobrazovacích systémů, měřítek map, podkladových materiálů, měřických metod apod.)

1. Počet katastrálních území celkem	48	
z toho		
zobrazeno v systému SŠ	37	
zobrazeno v systému JTSK	11	
zaměřeno číselně (ortogonálně a polárně)	42	
zaměřeno digitálně	6	
2. Počet mapových listů (sekcí) celkem	780	
z toho zobrazeno		
a) systém SŠ	464	
z toho:		
měřítka 1:1000 na fóliích (reambulované býv. katastr. mapy)	464	
b) systém JTSK	316	
z toho:		
měřítka 1:1000 na fóliích (reambulované býv. kat. mapy Líšeň)	47	56 sekcí Líšeň
měřítka 1:2000 na fóliích (dtto Líšeň)	9	

měřítko 1:1000 na fóliích (v dalších příčleněných obcích) z THM	106	
měřítko 1:1000 na papíře (dtto) z THM	135	260 celkem z THM
měřítko 1:2000 na papíře (dtto) z THM	19	
Při THM zaměřeno digitální sekci:		
měřítko 1:1000 na fóliích	37	
měřítko 1:1000 na papíře	84	
měřítko 1:2000 na papíře	19	
celkem zaměřeno digitálně skci	140	
3. Počet polygonových bodů a PBPP		
a) obnovených nebo založených při reambulaci	7 673	
b) založených při THM	2 805	
celkem počet polygonových bodů a PBPP	10 478	
4. Počet polních náčrtů z reambulace a THM		
a) z reambulace		
měřítko 1:500	1 085	
měřítko 1:1000	446	
b) z THM		
měřítko 1:500 a 1:1 000	704	
měřítko 1:2000	49	
celkem polních náčrtů	2 284	
5. Počet nivelačních bodů — osázených značek, stav podle katalogu PNS města Brna		
průměrná nadmořská výška města Brna	1 672	
	216 m (Balt)	
6. Počet listů mapy 1:5000 (SMO-5 a SMH-5)		
	43	

C. Náklady na reambulaci map, THM a obnovu operátů EN

a) reambulace dosavadních map 1:1000:		
NVmB (městská správa)	10 935 910 Kčs	
ÚSGK, ČÚGK, KGKS (státní správa)	3 624 000	
b) technicko-hospodářské mapování (THM)		
NVmB (městská správa)	6 874 800	
ÚSGK, ČÚGK, KGKS (státní správa)	3 278 000	
celkem náklady bez triangulace, nivelace, KZEN a mezd pracovníků	24 732 710 Kčs	

Stávající obvod správního území města Brna zahrnuje 48. katastrální území (stav z r. 1987).

Jejich názvy jsou uvedeny v seznamu Přílohy č. 2a, 2b na konci článku.

Poloha jednotlivých katastrálních území, zobrazující soustavy, přehled kladu listů a jejich očíslování jsou patrné z mapky 1:75 000, příloha na předešlé.

IX. ZÁVĚR

Hromadná reambulace map města Brna v měřítku 1:1000 s doměřením okrajových území a obnovou operátů evidence nemovitostí v rámci reambulace a THM na celém území města představuje technické dílo značného rozsahu a společenského významu. Byla provedena v letech 1966 — 1968 bývalým Ústavem geodézie a kartografie v Brně a v letech 1969 — 1974 Inženýrskou geodézií, n. p., Brno (nyní Geodézie, n. p., Brno), tedy v krátkém období 9 let. Pro náročnost úkolu, jeho rozsah, použitou technologii, požadovanou náplň a termíny nemá tato akce ve státě obdoby.

Požadavek na jednorázovou obnovu stávajícího různorodého mapového díla byl vyvolán jednak resortní potřebou získat aktualizované mapy pro založení EN, jednak potřebou NVmB mít k dispozici vyhovující mapové podklady pro správu a plánovitě řízení výstavby města.

Akce byla u ústředních orgánů prosazována nikoliv bez obtíží.

Klady hromadné reambulace a THM je možno shrnout do těchto bodů:

a) Jednorázovým zaměřením všech změn bylo docíleno maximálního souladu operátů EN se skutečností, takže další jejich údržbu bude možno provádět běžně a převážně jen podle geometrických plánů, hlášení změn NV a docházejících právních listin.

b) Bylo dosaženo téměř optimálního souladu hranic správních obvodů (ONV) s hranicemi katastrálními a přirozenými, takže sepodstatně zjednodušilo správní řízení u státních orgánů všech stupňů při zakládání a vedení EN, jakož i při shromažďování informací v rámci správních statistických a urbanistických obvodů.³⁰⁾

c) Na celém území města mohly být obnoveny mapy 1:1000 (1:2000) s předepsanou přesností, na hliníkových fóliích a v souvislém zobrazení, což má podstatný význam při územním plánování, projektové činnosti ve výstavbě i údržbě map.

d) Na celém území byla vybudována ho-mogenní síť PBPP (polygonální síť) nezbytná pro kvalitní zaměřování změn.

e) Pro všechny mapové listy byl vyhotoven výškopis (vrstevnice), vztažený na jednotný horizont „Balt — po vyrovnání“.

f) Byl vyhotoven nový operát EN odpovídající skutečnosti, který umožní založit evidenci národního majetku u NV, TZSmB, jakož i u národních podniků a zemědělských organizací realizovat založení podnikové evidence půdy (PEP) ve smyslu zákona č. 53/1966 Sb., ve znění zákona č. 75/1976 Sb., o ochraně půdního fondu. Otisky reambulovaných a novoměřických map — kromě objednávek UHA — byly spolu s otisky základních částí písemného aparátu EN předány příslušným ObNV zdarma pro jejich služební potřebu.

g) Číselné a digitální měřické metody použité při reambulaci a THM umožní maximální účast na komplexní socialistické racionalizaci na úseku EN, tj. postupně převedení ope-

30) Brno, jako statutární zemské hlavní město od roku 1850, mělo toto postavení za 1. republiky i za okupace. Po osvobození v roce 1945 v témže postavení vykonával správu města Ústřední národní výbor města Brna (ÚNV) s podřízenými Obvodními radami I — X, od roku 1949 rozšířenými na XIII. Po zrušení zemského zřízení a zavedení krajského v roce 1950 správu města od roku 1954 převzal městský národní výbor (MěstNV na úrovni okresu Brno-město), jemuž byly podřízeny — kromě Obvodních rad — také MNV z 9 venkovských obcí, přičleněných k Brnu v r. 1960. V témže roce byly obvodní rady zrušeny a zřízeny obvodní národní výbory (ONV Brno I — V). V roce 1968 byl zřízen Národní výbor města Brna (NVmB) řízený JmKNV. Téhož roku byly zrušeny také samostatné MNV a jejich území začleněny do příslušných ONV — I — V. V průběhu těchto organizačních změn byly počty a hranice správních obvodů několikrát měněny (zpravidla o volbách), při čemž docházelo k „řezání“ katastrálních území. Nakonec (od r. 1979) se ONV ustálily na počtu pět a jejich hranice na stycích byly ztotožněny s hranicemi katastrálních území podle reambulovaných map a operátů EN. Výhody této vnitřní územní organizace jsou pro všechny orgány státní správy, organizace a občany nesporné. Ve srovnání s velkými městy (Praha, Bratislava, Ostrava, Plzeň) je tato optimální úprava v městě Brně ojedinělou.

rátů EN (mapových i písemných) na počítače pro automatické zpracování údržby, sumarizačních údajů a rozborů změn v půdním fondu, pro výbudování registru evidence nemovitostí (REN) a jeho zapojení do celostátního integrovaného informačního systému.

h) Geodetických údajů a měřičských elaborátů z reambulace a THM bude možno využít pro již započatou Technickou mapu města Brna 1:500 a tím uspořit značné náklady na její vyhotovení.

Uvedených záměrů a cílů vytyčených při převzetí úkolu v roce 1965 bylo dosaženo těmito racionalizačními opatřeními:

sdužením finančních prostředků resortu geodézie a NVmM,

— vypracováním zvláštního technologického postupu se zřetelem k poměrům v městě Brně, soustavně zlepšovaného během výrobního procesu,

— soustředěním pracovních kapacit, jakož i organizačně technickými opatřeními pro využití nových přístrojů a pokrokové výpočetní techniky,

— účinnou pomocí ZP ČVTS uspořádáním celostátního semináře a podnícením zlepšovatelského hnutí zaměřeného na problematiku úkolu,

— zainteresováním orgánů NV všech stupňů, zejména při projednávání hranic katastrálních území a správních obvodů, stanovení jejich názvů, přečíslování domů a zajišťování účasti organizací a občanů při místním šetření,

— dobrou spoluprací mapovacích oddílů se Střediskem geodézie pro město Brno,

— iniciativou pracujících, mobilizací rezerv a rozvinutím socialistického soutěžení ve všech zúčastněných složkách.

Záměr, který na počátku budil pochybnosti u odborníků a u ústředního orgánu geodézie, byl považován za odvážný experiment, se podařil.

Bude úkolem příštích let i generací, aby toto kvalitní mapové dílo, vytvořené v poměrně krátké době společným úsilím NVmM, resortních organizací geodézie a kartografie i nadšením pracovníků, nezastaralo, bylo soustavně udržováno v souladu se skutečným stavem, nebylo při používání znehodnocováno a na území města Brna plnilo společenskou potřebu, pro niž vzniklo.³¹⁾

Seznam použitých zkratk

AmB	Archív města Brna
ČSN	Československá norma
ČVTS	Česká vědeckotechnická společnost
ČSVTS	Československá vědeckotechnická společnost
ČUGK	Český ústav geodetický a kartografický
EL	evidenční list evidence nemovitostí
EN	evidence nemovitostí
GAKO	Geodetický a kartografický obzor
GÚ	Geodetický ústav v Praze
HTÚP	hospodářskotechnické úpravy pozemků
ISGK	informační systém geodézie a kartografie
JTSK	Jednotná trigonometrická síť katastrální = Jednotná zobrazovací soustava pro ČSSR (Křovák)
JEP	jednotná evidence půdy
JHR	jednotlivé hospodařící rolníci nad 0,10 ha
JZD	jednotné zemědělské družstvo
KGKS	Krajská geodetická a kartografická správa
KNV	krajský národní výbor
KZEN	Komplexní zakládání EN – právní vztahy (II. etapa)
kat. úz.	katastrální území
LV	list vlastnictví v evidenci nemovitostí
MěstNV	městský národní výbor
měř. 1:x	měřítka mapy 1:x
měř. odd.	měřický oddíl (oddělení)
NVMB	Národní výbor města Brna
ONV (ObNV)	obvodní národní výbor
OÜGK	Oblastní ústav geodézie a kartografie
OÜPA	odbor územního plánování a architektury NV
PBPP	podrobné bodové polohopisné pole
PEP	podniková evidence půdy
PNS	podrobná nivelizační síť
REN	registr evidence nemovitostí
SG	středisko geodézie (v okrese)
S-JTSK	systém jednotné trigonometrické sítě katastrální = jednotná zobrazovací soustava pro ČSSR (Křovák)
SMH-5	státní mapa 1:5 000 – hospodářská
SMO-5	státní mapa 1:5 000 – odvozená
SS	starý katastrální zobrazovací systém Svatý Štěpán, věž katedrály ve Vídni = počátek soustavy
SZKÚ	Státní zeměměřičský a kartografický ústav v Praze
SÜGK	Slovenský úrad geodézie a kartografie v Bratislavě
THM	technicko-hospodářské mapování pro velká měřítka 1:1 000, 1:2 000
TZSmB	Technická a zahradní správa města Brna
ÜGK	Ústav geodézie a kartografie
ÜNVMB	Ústřední národní výbor města Brna
ÜSGK	Ústřední správa geodézie a kartografie (před ČUGK, SÜGK)
VÜGTK	Výzkumný ústav geodetický, topografický a kartografický v Praze
ZN	zlepšovací návrh
ZP ČVTS	závodní pobočka české vědeckotechnické společnosti
ZV	Zeměměřičský věstník (odborný časopis – měsíčník)
ZV ROH	závodní výbor ROH

31) Autor děkuje ing. Oldřichu Vičarovi a dr. Jaroslavu Vodičkovi za cenné připomínky a zpřesnění některých historických údajů v úvodní části tohoto článku.

Přehled
dokončení nového katastrálního mapování 1:1 000 v městě Brně
v období 1919 - 1947
(v systému Sv. Stěpán)

Poř. č.	do- kon- čení	katastrální území	reklamační řízení konáno dne	počátek platnosti nového operátu	reklamační řízení provedl
1.	18.	Bohunice	28. - 30. XI. 1938	1. 1. 1939	Ing. Lysý J.
2.	29.	Brněnské Ivanovice	21. - 23. II. 1944	1. 1. 1944	Ing. Sommer F.
3.	11.	Černovice	7. - 9. III. 1938	1. 1. 1938	Ing. Hauptmann A.
4.	21.	Dolní a Horní Cejl	23. - 25. II. 1942	1. 1. 1942	Ing. Lupač J.
5.	13.	Dolní Heršpice	14. - 16. III. 1938	1. 1. 1938	Ing. Lysý J.
6.	14.	Horní Heršpice	21. - 23. III. 1938	1. 1. 1938	Ing. Lupač J.
7.	1.	Husovice	doklady nenalezeno	1. 1. 1926	nenalezeno
8.	15.	Jundrov	19. - 21. IV. 1938	1. 1. 1938	Ing. Zalio J.
9.	19.	Kohoutovice	11. - 13. XII. 1939	1. 1. 1940	Ing. Lysý J.
10.	10.	Komárov	1. - 3. IV. 1937	1. 1. 1937	Ing. Lupač J.
12.	12.	Komín	7. - 9. III. 1938	1. 1. 1938	Ing. Lysý J.
12.	2.	Korálovo Pole	doklady ztraceny	1. 1. 1927	nenalezeno
13.	22.	Křížová	23. - 25. II. 1942	1. 1. 1942	Ing. Lupač J.
14.	20.	Lískovec	29. - 31. I. 1940	1. 1. 1940	Ing. Lunga J.
15.	30.	Líšeň	3. - 5. XI. 1947	1. 1. 1948	Ing. Hlaváč F. Ing. Mácal M.
16.	7.	Maloměřice	27. - 29. III. 1935	1. 1. 1935	Ing. Syrovátka V.
17.	6.	Medlánky	4. - 6. II. 1935	1. 1. 1935	Ing. Sommer F.
18.	25.	Město Brno	30. XI. - 2. XII. 1942	1. 1. 1943	Ing. Lupač J.
19.	23.	Nové Sady	23. - 24. II. 1942	1. 1. 1942	Ing. Lupač J.
20.	8.	Obřany	9. - 11. IV. 1936	1. 1. 1936	Ing. Syrovátka V.
21.	16.	Přízřenice	20. - 22. IV. 1938	1. 1. 1938	Ing. Lysý J.
22.	5.	Rečkovice	1. - 3. III. 1934	1. 1. 1934	Ing. Bobek Č.
23.	9.	Slatina	15. - 17. III. 1937	1. 1. 1937	Ing. Pavlík M.
24.	17.	Staré Brno a Vídeňka	28. - 30. XI. 1938	1. 1. 1939	Ing. Borský K.
25.	26.	Spilberk	30. XI. - 2. XII. 1942	1. 1. 1943	Ing. Lupač J.
26.	27.	Trnitá	30. XI. - 2. XII. 1942	1. 1. 1943	Ing. Lupač J.
27.	31.	Tuřany	nezjištěno	1. 1. 1969	Ing. Lupač J.
28.	24.	Velká Nová a Červená	23. - 25. II. 1942	1. 1. 1942	Ing. Lupač J.
29.	28.	Zábrdovice	30. XI. - 2. XII. 1942	1. 1. 1943	Ing. Lupač J.
30.	3.	Zabovřesky	doklady ztraceny	1. 1. 1927	
31.	4.	Zidenice	28. - 30. XII. 1932	1. 1. 1933	Ing. Sommer F.

Seznam katastrálních území města Brna
stav od roku 1971 - 1980 - 1987

A. Stav pozemkové knihy (po uzavření v r. 1987)		B. Stav EN po reambulaci map a THM 1987	
1. Bohunice	25. Maloměřice	1. Bohunice	25. Medlánky
2. Bosonohy	26. Medlánky	2. Bosonohy	26. Mokrá Hora
3. Brněnské Ivanovice	27. Město Brno	3. Brněnské Ivanovice	
4. Bystrc	28. Moravany (část)	4. Brno měso	27. Nový Lískovec
5. Dolní a Horní Cejl	29. Moravské Knínice (část)	5. Bystrc	28. Obřany
6. Černovice	30. Nové Sady	6. Černá Pole	29. Ořešín
7. Dolní Heršpice	31. Obřany	7. Černovice	30. Pisárky
8. Dvorská	32. Ořešín	8. Dolní Heršpice	31. Ponava
9. Holásky	33. Přízřenice	9. Dvorská	32. Přízřenice
10. Horní Heršpice	34. Rozdrojovice (část)	10. Holásky	33. Rečkovice
11. Husovice	35. Rečkovice	11. Horní Heršpice	34. Sadová
12. Chudčice (část)	36. Slatina	12. Husovice	35. Slatina
13. Chrlice	37. Soběšice	13. Chrlice	36. Soběšice
14. Ivanovice u Brna	38. Staré Brno a Vídeňka	14. Ivanovice	37. Staré Brno
15. Jehnice - Mokrá Hora	39. Spilberk	15. Jehnice	
16. Jundrov	40. Trnitá	16. Jundrov	38. Starý Lískovec
17. Kníničky	41. Tuřany	17. Kníničky	39. Stránice
18. Kohoutovice	42. Velká Nová a Červená	18. Kohoutovice	40. Stýřice
	43. Vever. Bitýška (část)	19. Komárov	41. Trnitá
19. Komín	44. Zábrdovice	20. Komín	42. Tuřany
20. Královo Pole	45. Zabovřesky	21. Královo Pole	43. Útěchov ++/
21. Křížová	46. Zebětín	22. Lesná	44. Veverčí
22. Lískovec	47. Zidenice	23. Líšeň	45. Zábrdovice
23. Líšeň		+ / Lužánky	46. Zabovřesky
		24. Maloměřice	47. Zebětín
			48. Zidenice

Poznámky:

+ / k. úz. Lužánky
zrušení
k 1. 7. 1979++ / k. úz. Útěchov
přičleněno
k Brnu 1. 7. 1980Příslušnost kat. území k ONV u NVmB
stav 1987

Příloha č. 2/b

ONV	katastrální území	počet
ONV Brno I	Dolní Heršpice, Bohunice, Bosonohy, Brno-město, Kohoutovice, Nový Lískovec, Pisárky, Přízřenice, Staré Brno, Starý Lískovec, Stýřice	11
ONV Brno II	Bystrc, Jundrov, Kníničky, Komín, Stránice, Veverčí, Zabovřesky, Zebětín	8
ONV Brno III	Černá Pole, Husovice, Lesná, Maloměřice, Obřany, Soběšice, Zábrdovice	7
ONV Brno IV	Brněnské Ivanovice, Černovice, Dvorská, Holásky, Horní Heršpice, Chrlice, Komárov, Líšeň, Slatina, Trnitá, Tuřany, Zidenice	12
ONV Brno V	Jehnice, Ivanovice, Královo Pole, Medlánky, Mokrá Hora, Ořešín, Ponava, Rečkovice, Sadová, Útěchov	10
	celkem	48

BOHUSLAVA ŠTASTNÁ

OSVOBOZENÍ BRNA-TUŘAN
RUDOUB ARMÁDOU

I když už bylo hodně napsáno o osvobození města Brna, zůstává ještě utajeno mnoho podrobností, jež se vztahují k jednotlivým předměstím a které zachycují atmosféru této historické události. Pokusíme se to dokumentovat na osvobození Brna-Tuřan.

Český národ se nikdy nesmířil s okupací českých zemí fašistickým Německem. Mnoho českých vlastenců využilo každé příležitosti, aby se zapojilo do protifašistického odboje a přispělo tak k porážce fašismu a osvobození své vlasti. Stranou nestáli ani občané z Tuřan. Někteří z nich, zejména představitelé pokrokových organizací, stali se velmi brzy objektem pozornosti gestapa. Tak třeba funkcionář „Volné myšlenky v Brně“ František Drštka vzpomíná, jak krátce po 15. březnu 1939 prohledalo brněnské gestapo celý jeho byt, odvezlo si spolkovou knihovnu a rozmnožovací stroj. Od zatčení ho zachránilo, že stroj byl silně zaprášený, což mělo být důkazem, že v poslední době nebyl použit.¹⁾

Mnozí občané se podíleli na různých formách osvobozenického boje proti fašismu a někteří se později zapojili do činnosti partyzánských skupin. Již od roku 1942 rozvíjela na Brněnsku činnost jedna ze tří skupin partyzánského oddílu Prokopa Holého.²⁾

S partyzány spolupracoval také tuřanský občan Bohumil Zhoř, montér vysokého napětí v brněnské elektrárně. Byl jedním z článků partyzánského řetězu a z počátku byl činný při rozšiřování letáků. Doručoval partyzánům časopis „Zteč“, podporoval je, ošetřoval a převážel raněného partyzána apod. Bohatá byla zejména jeho činnost na Přerovsku (Želeč, Zdounky).

Občas provedli čeští občané proti fašistům i jiné protestní akce. Bohumil Zhoř a Matěj Bor pověsili jedné noci v létě 1943 v Brně-Komárově u Svitavy při mostu vpravo směrem k Brnu na stožár elektrického vedení č. 44 rudý prapor. Byl krásně vyšíty se zlatými třásněmi, se srpem a kladivem a také s nápisem „Pravda vítězí“. Prapor našli v hadrech na čištění, kam jej někdo asi ze strachu založil, a měli jej dlouho ukrytý v kabelovém vedení v teplárně. Provedli tři sabotážní akce na elektrickém vedení z Oslavan do kuřimské Zbrojovky a sabotovali rovněž v teplárně např. sypáním smírku do kulíkových ložisek.³⁾

Někteří občané poskytovali za okupace příslušníkům odboje i jinou pomoc. Jednoho dne se objevil u rolníka Jana Křoupala v Tuřanech (Špírkova ulice č. 3, čp. 132) štábní kapitán Svoboda. Když ho nasytili, uvedl na sýpce do činnosti tajnou vysílačku, o které kromě hospodáře neměl nikdo v domě ani tušení. Jan Křoupal vzpomíná, jak si sousedé všimli blikotavého zeleného světýlka na sýpce a kolik zažil strachu z gestapa. Vysílačka byla v provozu vždy v určitou dobu po půlnoci. Další tajná vysílačka v Tuřanech byla podle něj v Růžové ulici. V noci si jezdívali partyzáni s tříkolkou pro po traviny, které se mu podařilo zajistit, tj. pro uzené maso, slaninu, sádlo a načerno mletou mouku, s níž vypomáhal bývalý tuřanský mlynář Cyril Lančík. Jan Křoupal byl

1) Vzpomínka Františka Drštky, strojníka z Tuřan – je z archivu autorky, podobně i vzpomínky ostatních občanů, o nichž bude řeč.

2) Václav Peša, Miloslav Laichman, Zdeněk Šepánek: Z dějin KSČ na Brněnsku, Brno 1962.

3) Vzpomínka Bohumila Zhoře, montéra z brněnské teplárny.

vždy předem informován o příchodu partyzánů, ale nepodařilo se mu dodnes zjistit, pro kterou skupinu pracoval.

Podobný případ se stal elektrotechniku Josefu Burešovi, Tuřany, Dvorecká 59. Na podzim 1943 přišel k němu do bytu neznámý muž a přinesl na opravu radioaparát. Představil se jako Tonda a příjmení si už nezapamatoval. Vydával se za úředníka pojišťovny s krajem působnosti v okolí Velkých Karlovic. Poslal jej vedoucí Roučkovy továrny v Brně-Slatině. Brzy Tonda přinesl zase na opravu už ne rádio, ale vysílačku, aby Bureš nahradil vadné součástky. A potom už docházel do bytu s opravami častěji. Bureš dlouho nevěděl, ke které skupině Tonda náležel, až později zjistil, že to byla skupina Jana Žižky z Trocnova.

Tonda také nechal v bytě kuffík s granáty, aby jej Bureš odnesl na nádraží do Brna na přerovský perón jisté paní. Měla v ruce noviny a nesla bílou konvičku na mléko. Akce dopadla dobře.

Bureš byl také vyslýchán na gestapu, poněvadž při náhlé prohlídce našli v domě na půdě eliminátor – usměrňovač. Na právnické fakultě jej gestapáci vyslýchali, zpovídávali a hlavou, obličejem i týlem tloukli do zdi. Bolesti v hlavě cítil mnoho dní. Podařilo se mu zachránit ukrajinskou knihovnu. Bureš se znal také osobně s předákem partyzánů, majorem D. B. Murzinem.⁴⁾

„Již od letních měsíců roku 1944 se začala v nebezpečné blízkosti města objevovat spojenecká letadla a nastalo období náletů. Velmi ničivý nálet postihlo Brno v pondělí 20. listopadu, kdy byl poplach vyhlášen krátce po 11. hodině odpoledne a trval celkem tři a půl hodiny, tj. do 14.30 hodin. Letadla přeletěla nad městem ve čtyřech vlnách, z nichž první postihla Brno-Komárov a Horní Heršpice, druhá a třetí vnitřní město a poslední Židenice. Jednotlivé bomby padaly až do katastru Holásek (dnes Brno-Holásky) a Růžového (dnes sloučeno s Brnem-Chřlčicemi)“. Tehdy spadla bomba na Brno-Tuřany, Růžová č. 43 a poškodila dům Wežranovských.

Na podzim v říjnu či listopadu se objevili hloubkoví letci při trati Brno-Vlářský průsmyk. Ostřelovali vlaky, stojící cisternové vagóny ve stanicích Slatina, Šlapanice, Černovice, Modřice a Horní Heršpice. Nálet se opakoval ještě asi čtyřikrát až pětkrát. Ze svého stanoviště v poli za boží mukou, viděl František Drštka havárii jednoho z těchto letadel. Jeden pilot nalétával na stojící vlak a po spuštění dávky z palubních zbraní chtěl podletět dráty vysokého napětí. Nepodařilo se mu to. Zavadil nepatrně křídlem o dráty a okamžitě havaroval na obdělávaném poli. Letadlo se úplně roztránilo a letec byl na místě mrtev. Po náletu se F. Drštka šel podívat na místo neštěstí a tam našel tělo pilota úplně roztrhané na kousky a letadlo roztržštěné. Obrana fašistů nevystřelila ani jednu ránu, i když měla v nedalekém tuřanském lese polní letiště a silnou protileteckou obranu.⁶⁾

Při jednom takovém náletu v roce 1944 se dostali někteří „kotlaři“ i nad Tuřany. Jedno z těchto letadel až nad Tuřanský les (dnes letiště Brno-Tuřany). Zbraně německé armády umístěné v Tuřanském lese je sestřelily. Letadlo se zřítilo do polí mezi lesem a Malou Slatinou (tzv. Kaplí). Bylo zjištěno, že letadlo pilotoval americký černoš, jehož mrtvola byla dočasně pochována na hřbitově v Brně-Slatině. Ferdinand Volek, který tuto příhodu viděl a ve vzpomínce popsal, se pak šel podívat na místo havárie a potvrdil to také občan Hanzl (zvaný Pohrabáč), Tuřany, Dvorecká č. 19.

Na podzim roku 1944 byly skoro pravidelné nálety spojeneckých armád. V dílnách byly světelné signály, které měly stínítka zelená, oranžová a potom červená. Nebylo tran-

4) Ze vzpomínek Josefa Bureše, elektrotechnika.

5) Václav Peša, Osvobození Brna Rudou armádou, Brno v minulosti a dnes, sv. 7., Brno 1965, str. 12.

6) Vzpomínka Františka Drštky z Tuřan.

zistorových přijímačů a lidé nemohli sledovat hlášení vídeňského rozhlasu. To se ho-
dilo Němcům a jejich přísluhovačům „Werkschutz“, kteří udržovali pracovníky v továr-
nách co možná nejdéle. Mladí studenti, kteří jezdili s vozíky po továrně a mohli se vol-
ně pohybovat, byli informováni prostřednictvím malého rádia z Vídně, předávali zprávy
dále. Když se světla změnila na oranžová a vzápětí na červená, otevřely se brány Zbro-
jovky, lidé prchali do tzv. Akátek ukrýt se před případnými nálety a bombami. Při této
příležitosti denně brali s sebou součástky zbraní, hlavně pušek a lehkých kulometů, ty
pak smontovali a měli připraveny pro případný boj nebo zásobování partyzánských sku-
pin.⁷⁾

Nový rok 1945 vítali Brňané a všichni Moravané s velkými nadějemi a pevnou důvě-
rou v brzké osvobození a definitivní porážku hitlerovského fašismu. Pevně věřili v ne-
zdolné síly Rudé armády, která v této době hnala fašistické uchvatitele stále rychlej-
ším tempem.

Je také zajímavé, že již koncem ledna roku 1945 začala se i v Tuřanech projevovat
vojenská činnost. Tak již 28. ledna přijelo z Maďarska devět vojenských automobilů
s vojáky.auta stála při silnici před starou školou a obecním domem. Vojáci nocovali
u sedláků, ráno odjeli se svým ruským lékařem. 3. února se ubytovali vojáci v budově
obecné školy (u kostela) na tři dny. 5. února navštívil vrchní starosta města Brna Ka-
rel Judex dopoledne obecní úřad s příkazem: „Po dobu války je zakázáno přesídlení
v obci.“ 6. února přijeli do naší obce uprchlíci z Ukrajiny, byli to němečtí vojáci. Měli
malé koně. Zdrželi se v Harašově hospodě na tuřanském náměstí. 8. února byla Tu-
řanům nařízena dodávka 50 q vepřů do Brna. 15. února zase projížděly k Chrlicím vo-
jenské vozy pomocných služeb. 16. února 1945 v pátek začali naši občané kopat zákopy
nedaleko domu rolníka Rudolfa Vymazala č. 69 při levé straně silnice do Sokolnic za
pomocí Ukrajinců ubytovaných v hostinci Stanislava Harašty na tuřanském náměstí.

Skoro denně po polední byl hlášen poplach. 16. února v době od 8.00—15.00 hodin
byl vypnut elektrický proud, takže celá obec byla bez proudu. Ve stejnou dobu projíždě-
ly Tuřany další vojenské vozy k Chrlicím. Dne 17. února projíždělo tu asi 80 vozů
obyčejně tažných koňmi s uprchlíky ze Schönwaldu ve Slezsku, 19. února projíždělo
maďarské vojsko k Chrlicím. Týž den jsme viděli na obloze nad Brnem asi třináct
letadel. 21. února projížděli k Chrlicím další uprchlíci ze Slezska, 22. února v 19.30 hod.
byl vyhlášen poplach. To spojenecká letadla osvětlovala Brno. 23. února projížděla dal-
ší řada vozů s uprchlíky k Chrlicím. Podle úředního tvrzení bylo o jejich výživu a při-
střeší postaráno. Týž den se odstěhovali vojáci z budovy obecné školy u kostela. Po
vojácích se nastěhovali do této budovy maďarští vojáci.

Rusové, tj. Vlasovci — zrádci Sovětů, kteří se zde objevili tohoto dne, zůstali zatím
v Tuřanech. 25. února dopoledne projíždělo přes Tuřany k Chrlicím opět 60—70 vozů
s uprchlíky.

Občanům bylo pod trestem zakázáno zkrmování brambor způsobilých k výživě lidí.
Také museli povinně hlásit sklepy. Od 26. února se v Tuřanech objevovaly často povozy
s uprchlíky, kteří s sebou měli jen to nejnnutnější, jeli, aniž věděli, kam jedou a co
je čeká. Projížděli směrem k Chrlicím.

První březen byl skutečně dramatický, rušný den. Již ve 3 hodiny ráno a během
dopoledne i kolem poledne byl vyhlášen poplach. Sirény zděšeně houkaly. Protiletcká
obrana hlásila velké bombardovací svazy v oblasti Brna, u Hodonína, Moravského Krum-
lova a Mikulova. Teprve ve 14.30 hodin byl poplach odvolán. Toho dne se zde objevili
hloubkoví letci, kteří prostřelili střechu občanů Frömlových vedle prodejny obuvi na
Revoluční ul. a Vlčkových naproti hostinci Musilovu (nyní Pohostinství, Podlipná ul.)

7) Viz pozn. č. 6.

Kromě toho shazovali na Holasku letáky. Rozšiřovat nebo mluvit o jejich obsahu mělo
v zápatí nejpřísnější trest.

V prostoru obcí Dvorsk, Tuřan, Slatiny a Šlapanic konala německá armáda ještě 3. 3.
cvičnou ostrov střelbu. Obyvatelé Dvorsk museli po tu dobu opustit své domy, byty
a okna nechat otevřená. Okna museli otevřít občané v Tuřanech bydlicí ve směru střel-
by.⁸⁾ Podobné cvičení se konalo 31. března. V tuto dobu již několikrát denně hlásily
dvě poplachové sirény v Tuřanech na stožáru u požární zbrojnice a na bývalém Lan-
čkově mlýně nebezpečí požáru.

Koncem března navázal brněnský odboj první přímý styk s Rudou armádou. Odbojový
pracovník Bohumil Zhoř uvádí ve své vzpomínce, jak byli 25. března odvoláni tajnou
radiostanicí jako spojky na slovenské hranice, aby tam předali zpravodajský materiál
o situaci německých vojsk. Přejít fronty se jim zdařilo a úkol splnili.

Počátkem dubna bylo možno sledovat celkový rozvrat německé armády. Zásobování vá-
zlo. Dne 1. dubna žebraли němečtí vojáci o jídlo u sedláků v ulici Růžové, 2. dubna
přijelo ze Slovenska od Sokolnic osm sanitních vozů s polní kuchyní.

Osvobozením Bratislavy 4. dubna 1945 byly vážně ohroženy plány německého velení
na obranu Moravy. Za velmi tuhých a krvavých bojů v brněnském směru, zejména u
Lanzhota, Šitbořic a Ořechova, byly postupně vojsky II. Ukrajinského frontu osvoboze-
vány jedna moravská obec za druhou.⁹⁾ Mezitím nabývaly rychlejšího spádu také události
v Tuřanech a okolí.

Již v prvních dubnových dnech proudily přes Tuřany směrem ke Slatině vozy ně-
meckých rolníků. Táhly před postupující sovětskou armádou zdaleka — z Jugoslávie,
Maďarska a Rumunska. Na otázku, kam jedou, odpověděl jeden německý rolník: „Stěhu-
jeme se do Kladska, máme tam dostat nové usedlosti.“ V obličejích byla vidět veliká
únava a bezradnost. Za několik dní táhli přes Tuřany zpět na jih.

Dne 7. dubna, tj. v sobotu večer, vyhledával polní hlídač Cyril Drásal naše sedláky
s výzvou, že jsou povinni dovést dvanáct odvedených koní příštího rána na náves. Z těch-
to koní si vojáci ponechali deset, dva jim vrátili. Za jednoho koně platili 10—20 tisíc
korun. Vojáci odvedli koně do Modřic. Kůň Ondřeje Krejčího z čis. popisného 11, dnes
Hasičská 8, se odtamtud k ránu do Tuřan vrátil, totiž utrl se a humny, otevřeným
mlátem, přišel k svému hospodáři. Ale jeho bývalý majitel ho musel zase vojákům odev-
zdat.

Úvodem rozhodujících událostí se stal ruský nálet na město Brno v neděli 8. dubna.
Byl tak neočekávaný a tak drtivý, že při něm zcela selhala všechna protiletcká poho-
tovost budovaná Němci s velkou důkladností celé dva roky předtím. Zdá se, že sovětská
letadla nebyla tehdy prostě poznána. Ve zbrojovkách a ostatních továrnách se pracovalo
v té době už zcela pod skličujícím dojmem neustálých leteckých poplachů. Ve skuteč-
nosti se pracovalo málo, poněvadž celé dlouhé hodiny bylo nutno trávit v krytech. Po
tomto náletu se pracovní morálka zhroutila úplně. Obyvatelstvo bylo otevřeně upozor-
ňováno, že pro blízkost fronty i při největší pozornosti docházejí zprávy o náletu cizích
letadel pozdě, takže je nutno počítat s nenadálými útoky. Obyvatelstvo bylo důrazně vy-
zváno, aby se co nejrychleji uchýlilo do krytů, jakmile zpozoruje přibližovat se letadlo
nebo zaslechne hukot leteckých motorů. Doprava vyhrazená skoro úplně vojenským tran-
sportům byla už také rozvrácena a dělnictvo z venkova do brněnských i okolních zbroj-
ních podniků už prostě nepřišlo. Spojenecká letadla nad Brnem se objevovala stále
častěji.

Skutečnost o bombardování vnitřního města Brna líčí ve své vzpomínce František Dršt-
ka: „Bylo to ve dnech 8. dubna 1945. Byl to nečekaný nálet na Brno, uskutečněný le-

8) Lidové noviny z 1. března 1945.

9) Viz pozn. č. 5.

tadly Rudé armády. Jedna puma padla přímo na jedoucí elektriku na Joštově ulici — přesně před Červeným kostelem. Poněvadž nebyl oficiálně vůbec hlášen poplach, nebyl ústředně vypnut elektrický proud, a to se stalo osudné pro všechny pasažéry v jedoucí tramvaji. Bomba padla přímo do předního motorového vozu, který se okamžitě vznal a oheň se přenesl na vlečný vůz. Bylo to kolem 11. hodiny dopoledne. Ve městě panoval hrozný zmatek. Spolu se synem jsme pak odklízeli z vozovky opravdu trosky lidských těl. Z vozů pouliční dráhy zůstaly jenom holé podvozky a ohořelá lidská těla (ruka, noha, hlava). Tato jsme odnášeli do vestibulu budovy Zemského úřadu č. 1 v Brně, Joštova ul. č. 8. Ohořelé zbytky lidských těl pak nákladní auta odvážela druhý den na Ústřední hřbitov.“

Už v březnu přibývalo kvílících zvuků sirén a poplachů, ale na začátku dubna byli tuňanští občané vyděšeni velmi často. To už byli přesvědčeni, že rozhodující události se blíží. Začali balit a odklízet cennější věci a šatstvo do sklepa, potraviny zakopávat do země v zahradě z obavy, aby při přechodu fronty nebyly zničeny.

Ráno 11. dubna a také odpoledne hnali němečtí vojáci přes Tuřany k Chrlicím velká stáda nakradeného dobytka. Během dne projížděla sanitní vozidla s raněnými od Sokolnic. Zmatku, který se začal stále více v řadách německé armády šířit, využilo k útěku osm ruských zajatců.

Následujícího dne, 12. dubna, bylo Brno středem bojových akcí sovětského letectva. Zvláště byla bombardována nádraží, jiné vojenské cíle a přístupové cesty k frontě.¹⁰⁾ Tak rozsáhlá bojová akce nezůstala bez obětí na životech brněnského civilního obyvatelstva. Mezi jinými zahynuli tři občané Tuřan: čtyřicetiletý skladník Matěj Hrabálek, nadaný herec tuřanského ochotnického divadla, Božena Gartnerová, dvacetipětiletá švadlena, která v dílně na Cejlu chtěla pomocí své spoluzaměstnankyni Marii Mandelíkové z Holásek. Ta nakonec vyvázla se zlomenou rukou a poraněním na oku, kdežto Gartnerová zaplatila svou ušlechtilost životem. Pod zhrouteným stropem téže dílny našel smrt také třetí tuřanský občan, dvaatřicetiletý Ladislav Korčák, střihač.

Německé armádě, která zoufale bránila přístupové cesty k Brnu, docházely síly. Proto téhož dne zahájila evakuaci Brna.

Němečtí vojáci hnali další stáda nakradeného dobytka. Jedna četa si dala u selky Aloisie Vymazalové uvařit kotlet brambor k srnci, kterého zastřelili.

Velké a neustálé přesuny vojenských vozidel a jednotek nasvědčovaly, že jsou Tuřany již součástí fronty.

Vojenský ruch v Tuřanech neustával ani v následujících dnech. Dne 1. dubna pokračovaly bojové akce sovětského letectva. Byla bombardována nádraží v Sokolnicích a Slatině. Tuňanští občané mohli pozorovat na jedné straně přísuny německého a slovenského vojska k frontě, na druhé straně značný pohyb vojenských vozidel směrem na Brno.

Od 16. dubna přestala úřadovat pošta. Do Tuřan přestaly docházet noviny. Sovětské letectvo neustále narušovalo tyl nepříteli. Toho dne zapálilo skladiště nafty a oleje v Komárově. Vedle toho už bylo v Tuřanech slyšet střelbu z fronty.

V úterý 17. dubna kolem 17. hodiny provedlo sovětské letectvo těžký nálet na letiště u Slatiny. Silné detonace vybuchujících bomb otřásly domky i v Tuřanech. Letiště bylo velmi silně poškozeno. Nacisté sháněli chlapce a muže od 15 do 50 let nejen po celém Brně a předměstích, ale i v Podolí, Bedřichovicích a dalších obcích a vodili je do Slatiny upravovat letištní plochu. Mladí lidé se tomu chtěli vyhnout, utíkali do lesů až na Říčky a k Ochozu, kde jich pak byly plné jeskyně.¹¹⁾

Ještě 17. dubna v 16.30 hodin bylo zasaženo skladiště třaskavin na letišti, odpoledne

10) Viz pozn. č. 5, str. 23/323.

11) Tamtéž, str. 333.

nafta u Židlochovic. Také se zřítilo na Myslivecké ul. v Tuřanech letadlo, jeden z vojáků se zachránil seskokem, druhý zahynul. V noci ze 17. na 18. dubna se z fronty ozývala neustálá palba. V ranní době prováděli nacisté přesuny vojenského materiálu z Chrlic k Brnu. Odpoledne pozorovali tuňanští občané přeskupení pancéřových vozů od Sokolnic k Chrlicím a v 18.30 hodin letecký souboj nad naší obcí mezi sovětskými letci a Němci.

Z dosavadní literatury je známo, že 19. dubna posílilo německé velení obranu před městem dalšími útvary a svazky a tím znovu oddálilo osvobození Brna. Díky těmto posílám se nacistům tohoto dne podařilo na brněnském směru téměř stabilizovat frontu a vojska jezdecko-mechanizované skupiny, 153. armáda RA musela neustále odrážet nepřátelské protizteče.¹²⁾

Tuřany se stále více stávaly součástí fronty. Jedním z náletů kolem 19. dubna byla rozbombardována celá pravá strana ulice 1. května v Tuřanech, tj. domky č. 22, 24, 26, 28 a 30. Obyvatelé, kteří se ukryli ve svých sklepech, byli zasypáni. Poté se stěhovali do sklepů dr. Františka Pohanky a paní Langové, kde vyčkali až do konce války.¹³⁾

V noci 19. dubna od jedné hod. do 4.30 hod. trval letecký souboj nad Tuřany. Téhož dne 19. dubna v 9 hod. dopoledne byl vyhozen oblouk železničního kamenného mostu u Chrlic na trati Brno-Přerov. Původně měl být demolován Němci celý a obyvatelé Roznberka (později Růžového, spojeného s Brnem-Chrlicemi) se měli vystěhovat. Nálož byla dána z obou stran mostu. Když se rozberští dověděli, že při výbuchu nálože by odletěly ty ohromné kvádry i na jejich domky při mostě, pobořily by je a mnoho lidí by přišlo o život, prosili příslušníky nacistické armády, aby nálož ze strany Roznberka odstranili. Bylo vyhověno jejich prosbě a tak se stalo, že kvádry letěly výbuchem směrem k Tuřanům do vzdálenosti až 200 m. (Most na trati Brno—Přerov byl vybudován r. 1868.) Oblouk mostu byl destrukcí skutečně tak poškozen, že most byl neschopen přepravy vlaků. Provoz na trati po opravě mostu byl zahájen 29. 9. 1945. Téhož dne, tj. 19. dubna, byl odpoledne zničen ohněm vojenský materiál v Dělnickém domě (dnes kulturní dům) v Tuřanech, Revoluční č. 34, také v Jurákově podniku, poblíž Dělnického domu na Orlovně (dnes Sokolovna v Brně-Holáskách), kde byly uskladněny letecké motory. Odpoledne bylo sestřeleno ruské letadlo.

Kolem poledne 20. dubna byly znovu bombardovány Tuřany. Bombami, které dopadly na Májovou ulici v Tuřanech, byl zabit pomocník zámečnicka Ferdinanda Hanzla Ladislav Jochman. Po 16. hod. projelo 15 velikých německých tanků od Sokolnic směrem na Líšeň.

20. dubna sokolničtí občané prosili obyvatele Tuřan i celého okolí, aby si přijeli do tamějšího cukrovaru pro melasový cukr, jehož měli uskladněno na 400 vagónů a dávali jim ho zadarmo. Obávali se, že ho Němci zapálí a zničí. A kdo jen trochu mohl, této výzvě vyhověl. Sedláci přijeli s vozy, ostatní tam jeli na kole, s trakařem, s vozíčkem, přes velké nebezpečí, které s sebou nesly válečné operace.

Od 21. dubna z rozkazu německého velení museli všichni muži od 15 do 60 let nastoupit na budování zákopů u Tuřanského hájku, kde je dnes rozšířené letiště Brno-Tuřany směrem ke Slatině apod. Lidé donucení vykonávat tuto potupnou práci a vědomí blízkého konce moci fašistů velmi často z kopání zákopů utíkali.

Jeden z přímých účastníků, Josef Fiala, vzpomíná: „Zákopy se kopaly od lesa přes Vinohrádky, Zelniska ke slatinské silnici a dále k Černovicím. Prvně jsme se hleděli dostat trochu do země, abychom se mohli krýt při leteckých náletech, které se stále opakovaly. Fronta byla ještě nad blučinským kopcem a za Rajhradem. Brno hořelo na několika místech, v Sokolnicích byl v plamenech cukrovar a ve Šlapanicích několik domků.

12) Tamtéž, str. 335.

13) Viz pozn. č. 6.

Poznali jsme, že se fronta přiblížila tak, že jsme mohli Rusy očekávat každým okamžikem. Strach z náletů byl menší, dověděli jsme se, že nebombardují civilní obyvatele na zákopových pracích.

Ke svým stavbám v širém okolí používali fašisté písek z lomu v Holáskách, odkud měli zřízenou místní dopravu na nádraží v Chrlicích, kde se písek nakládal na vagóny.¹⁴⁾

Před domkem Richarda Harašty, Sokolnická ul. č. 39, rozdělával Frant. Kratochvíl v té době melasový cukr při světle. Explodující bomba ho poranila na boku. V této ulici rozházela bomba krytinu střech domu Julie Hluškové, řeč. Špačena, na domě obchodu Cecilie Bednářové na Sokolnické ul. rozbila okna bytu i okolních a způsobila další škody na střechách. 21. dubna již od rána zajišťovali muži okna svých bytů deskami před střepinami nábojů, bomb, granátů. Na všech stranách bylo slyšet zatloukání hřebíků.

Mnoho našich občanů nocovalo ve sklepech, někteří tam měli svůj pobyt pohodlně zařízen. Nebojácní spávali v bytech jako obvykle.

22. dubna jezdilo vojsko k Líšni. Po 21. hodině zaléhala k Tuňanům kanonáda a bombardování. Nad Brnem bylo možno pozorovat velikou zář. Na frontě prolomila sovětská vojska postupně síly nacistů, velení RA provedlo nové seskupení jednotek a 23. dubna zahájilo závěrečnou operaci dobytí Brna.¹⁵⁾

K průlomu fronty došlo východně od Židlochovic a sovětská vojska pak rychle postupovala k Brnu od jihozápadu směrem přes Měnin a Sokolnice, které byly osvobozeny 24. dubna.

Toho dne, hned po 7 hodině ráno, zahájilo činnost sovětské letectvo. Krátce potom projíždělo německé vojsko Tuňany od Chrlic. Tuňany se postupně staly objektem útočných akcí sovětské armády. Prožily silné bombardování a ostřelování. Mnoho domů v Tuňanech bylo poškozeno.

Navečer 23. dubna ustupovala německá armáda směrem k Brnu. Němečtí tankisté postavili své tanky na zahradu Dělnického domu v Tuňanech, jejich osádky vnikly do okolních domů a vyháněly občany z krytů, do kterých se samy nastěhovaly s tím, že se potřebují v klidu vyspat. Byli úplně vyčerpaní a unavení.

V krytu se však Němci dlouho nezdrželi. Asi za hodinu obíhala německá spojka domy, ve kterých byli Němci nastěhováni, a ti kvapem utkali k tankům, do kterých nasedli a odjížděli k Brnu. Mezi občany se šířila zpráva, že směrem od Sokolnic a Dvorsk se blíží Rudá armáda. Bylo možno pozorovat, že intenzita palby se zvětšuje.

Téhož dne před půlnocí uskutečnili sovětské letci další nálety. Na návsi byly zasaženy domy sedláků Josefa Krejčího, Jana Richtra a dům Karla Podhajského. Domy rolníků Ignáce Zigmunda a Jana Adámka byly poškozeny střepinami granátů. Další domy měly vytloučená okna.

Kolem 4. hod. ranní 24. dubna pochodovalo mnoho německého pěšího vojska od Sokolnic. Po 8 hod. se hrnuly tanky, motorky, auta a děla od Chrlic. U hřbitova stály vozy se střelivem, později tanky. Dále zaujali vojáci s tanky stanoviště v parku a jeho nejbližším okolí, pak pod lipami rožního domu malorolníka Josefa Jochmana při silnici do ulice U dvora (dnes Dvorecké). Předtím postupovali pěšky vojáci od Sokolnic a od Chrlic, vážněji zranění se podpírali. Tento den popsal ve své vzpomínce soustružník Josef Fila:

„Ráno kolem 9 hod. nastupovali Němci po dvorské, sokolnické a šlapanické silnici směrem východním k obraně. Ve družstvech jeden za druhým udržovali tento řetěz. Tanky sem tam, hned stál u Sokolovny, na konci cvičiště a za naší zahradou. Tam, trochu v rohu ulic Farského a Přichystalovy, měli umístěný kulomet. Kolem 4 hod. odpoledne usu-

14) Vzpomínka Ferdinanda Kratochvíla, ředitele školy v Holáskách.

15) Jako poznámka č. 5, str. 344.

Die Erfahrungen der Geschichte besagen, dass die Hitler kommen und gehen, aber das deutsche Volk, der deutsche Staat, bleibt.

Marschall STALIN

GENERALE, OFFIZIERE UND SOLDATEN
DER
Protektoratsfront!

Hitler ist gegangen! Der Krieg ist verloren, an dieser Tatsache ändert weder ein lebendiger noch ein toter Hitler, weder Dönitz noch Schörner irgendetwas.

Das deutsche Oberkommando ist nicht mehr Herr der Lage; täglich kapitulieren kleinere und grössere Kampfverbände. Die Heeresgruppe Südwest in Italien und Westösterreich hat am 2. Mai 1945 um 14 Uhr die Feindseligkeiten eingestellt und kapituliert, an demselben Tage haben auch die Reste der in Berlin eingeschlossenen Verbände, - an der Spitze General der Artillerie Weidling mit seinem Stabe - die Waffen gestreckt. 134.000 Mann gaben sich in der Reichshauptstadt gefangen. Die Verhandlungen der abgeschnittenen deutschen Besatzungstruppen in Dänemark und Norwegen zwecks Übergabe stehen vor dem Abschluss.

Der am 20. 4. in Gefangenschaft geratene Generalmajor Dieter von Müller richtet folgende Botschaft an die Offiziere und Soldaten in Böhmen und Mähren:

ABTRENKEN

Wehrmachtangehörige, die diesem Aufruf vorzuziehen, stellen den Kampf gegen die Rote Armee ein und begeben sich in den Schutz der sowjetischen Militärbehörden, da sie die Sinnlosigkeit weiteren Widerstandes eingeschaut haben und ihr Leben retten wollen.

Angesichts dessen werden Ihnen Sicherheit und Lebensbedingungen entsprechend den internationalen Gesetzen für Kriegsgefangene garantiert. Alle Angehörigen der Roten Armee haben Recht, die Kriegsgefangenen in Empfang zu nehmen, zu verpflegen, dem nächsten Lager zuzuleiten und Ihnen im Fall der Verwundung erste Hilfe angedeihen zu lassen.

Das Kommando der Roten Armee

RUSISCHE ÜBERSETZUNG AUF DER ANDEREN SEITE.

RUSSKIJE PEREKLAD NA DRUGOJ STRANE.

**MEINE HERREN OFFIZIERE!
MEINE SOLDATEN!**

Die Ereignisse der letzten Tage haben die völlige Auflösung der deutschen Wehrmacht eingeleitet. Es ist Wahnsinn, jetzt noch weiterzukämpfen. In Ihrem eigenen Interesse und in Interesse unseres Volkes und unserer Heimat fordere ich daher alle Offiziere und Soldaten auf, sofort den Widerstand einzustellen, die Übergabeverhandlungen mit den Kommandostellen der Roten Armee aufzunehmen, bzw. sich in kleineren oder grösseren Gruppen zu ergeben.

*Jan Křížek
ehem. Edl. der 16. Panzer-Div.*

Träger des Ritterkreuzes zum Eisernen Kreuz mit Eichenlaub und Schwertern.

11-377 - 5 5 1945

povali Němci zpět. V Tuřanech zbývaly už jen tanky s osádkami, které kryly ústup po Slatinské ulici k Brnu.

V této chvíli viděl jsem před našimi na obloze snášet se pomalu k zemi padák. Byl to Rus, opustil letadlo, které se zřítilo asi 300 m od nás. Jako by zapadlo. Než Rus dopadl, vyběhli z našeho domu 3 Němci a s pistolí se hnali za ním. Ten však jak dopadl, rychle padák rukama stlačil k zemi a měl ještě čas pod kulkami revolverů utéci ke Slatině, kde zmizel. O 7.30 hod. to začalo, právě jsem zametal na dvoře, když se najednou ozvala kulometná palba směrem od Úzkých, snad z lesa na Tuřany.“

Následující den 24. dubna byl pro občany Tuřan nejtěžším, ale zároveň nejradostnějším dnem II. světové války. Toho dne došlo k přímému útoku sovětských vojsk na Tuřany. Na směru Telnice — Tuřany útočila 46. tanková brigáda 9. sboru,¹⁶⁾ která však stále ještě narážela na německý odpor. Od časného rána bylo letectvo RA neustále v činnosti. Létalo ve skupinách a ostřelovalo menšími tříštivými bombami každého člověka nebo skupinu lidí na ulici. Ten den bylo zabito několik neopatrných občanů, kteří ze zvědavosti vycházeli ven, do zahrad, dvorů, na střechy nebo i na ulici.

Fašisté tohoto dne činili neustále ještě zoufalé pokusy o zastavení postupu RA. V dopoledních hodinách projížděly německé tanky a děla od Brna k Sokolnicím a zase se vracely k Brnu. Stavby svých vojsk doplňovali starými domobranci posbíranými narychlo po Brně a v okolních obcích. Ozbrojení puškami a pancéřovými pěstmi, mnozí v civilu, hnali se podél stěn v Tuřanech na bojiště k Sokolnicím.¹⁷⁾

Opatření se ukázalo málo účinné. Již v poledne přijelo k obecnímu domu v Tuřanech vozidlo německého štábu, který byl zajat v Novém Dvoře. Sám řidič v roztrhané a špinavé uniformě si vynutil civilní oblek a ujížděl dále na západ.¹⁸⁾

Mezi 15 a 16 hodinou se rychle vraceli ti, kteří měli ráno posílit německou frontu, a brzy za nimi utíkalo i jádro celé fronty. Neorganizovaně, vojáci smíchaní s povozy, děly, nákladními auty, strašně unavení, se zraky sklopenými do země, nevšímaví k domům, které musely zůstat otevřeny, aby si mohl německý voják vzít kdekoliv něco na jídlo nebo na oblečení.¹⁹⁾ Spolu s německou armádou odešli i vojáci usídlení v Dělnickém domě, který jim sloužil za jakési dílny a skladoviště leteckých součástek. Než odešli, snesli veškeré stroje a zařízení a skladové součástky do zahrady Dělnického domu, kde je zničili výbuchem. Výbuchem byl téměř zničen i Dělnický dům. Zůstala jen část sálu.

Po ústupu posledních zbytků německé armády nastalo krátké období naprostého ticha. Pamětníci je odhadují asi na půl hodiny, popřípadě i déle.

Sovětské tanky neútočily přímo na obec. Objížděly Tuřany napříč přes pole ve směru od Otmarova přes sokolnickou silnici na dvorskou a šlapanickou silnici, takže aby Němci unikli obklíčení, museli vyklidit Tuřany co nejrychleji. Neustupovali na Brno, ale ke Slatině. Tímto manévrem RA zachránila Tuřany před přímými boji v obci a od velkých škod, které i tak byly značné.

Bombou byl rozbořen dům rolníka Šika čp. 126, v němž nepochopitelně přečkala katastrofu jednaosmdesátiletá Kateřina Šiková. Požárem byl zničen dům klempíře Leopolda Havránka, Revoluční 27. Přední trakt Dělnického domu (dnes kulturního domu), byl demolován. Dům řezníka Jana Schäfra naproti Orlovny (dnes Sokolovny Brno-Holásky) byl zasažen dvakrát. Radnice měla několik zásahů. Poškozena byla také stará škola, kostel, Husův sbor, hřbitovní kaple a zeď a kromě toho vzniklo mnoho menších škod na domech i v bytech.

16) O tom viz V. Paša, Osvobození Brna Rudou armádou v Brno v minulosti a dnes č. 7. str. 348.

17) Vzpomínka Jaroslava Kloce.

18) Podle vzpomínky obecního tajemníka Františka Hanzla.

19) Jako pozn. č. 17.

Některí občané využili období ticha a vyvěsili kolem 19 hod. československý prapor. Večer po 20 hod. za hlomozu kulometů, samopalů a pušek vjely do Tuřan první sovětské tanky. Na ulicích bylo slyšet první ruská slova.

Jeden mladičkový ruský voják, tankista z prvního tanku, byl smrtelně zraněn před domem č. 27 Němci ukrytými ve dveřích některého domu na Sokolské ulici. Manželé Řezáčovi, bydlící nablízku, ho uložili na slámník ve svém domě, ošetřovali ho před převezněním do lazaretu v obecné škole. První ruští vojáci zastihli v Tuřanech ještě jeden německý tank, který nestačil ujet. Jediný německý voják, který tam zůstal, byl zastřelen. Další opuštěný tank stál u domu manželů Soukupových při silnici do Holásek.

Potom docházelo k setkání sovětských vojáků s českými občany. Ve všech sklepech i na ulicích bylo hned velmi živo. Na toto setkání mají tuřanští občané ty nejlepší vzpomínky. Připomeňme za všechny, jak vzpomíná na první setkání s rudoarmejci Josef Fila:

„Nevycházel jsem, aby v té tmě mě některý voják nestřelil, a čekal jsem. V tom se otevřely dveře, několik vteřin ticho, jen pes zavrčel. Ani já, ani vstupující se z opatrností nehýbal. Volám, vstup! Několik kroků po schodech dolů do sklepa a vidím prvního ruského vojáka s autem na rameni proti mně. „Zdrástej,“ zdravím ho (tento pozdrav jsem slyšel poprvé na sokolském zájezdu na Podkarpatskou Rus v r. 1936 a hodil se mi). Podávám mu ruku. „Ty Čech?“, ptá se, „Ano“, odpovídám a on podává mi levou ruku. Představil jsem jej jako prvního ruského vojáka. Byl to mladý, asi dvaadvacetiletý hoch, do hněda opálený. „Germáni, nět,“ odpovídám. Jíst nechtěl, požádal jen o cigaretu a napít se vody. Mezi tím se nahrnulo dalších asi deset vojáků. Obdaroval jsem je cigaretami, napili se vody, jídla měli víc než my. Rozvinul se mezi námi rozhovor. Kdy utekli Němci, kolik jich bylo. Toto vše se odehrálo asi 5 minut před 21 hod. večer v úterý 24. 4. 1945. Se dvěma důstojníky, kteří přišli také do sklepa, vyšli jsme do zahrady, upozornil jsem je na dvě Němci vykopaná kulometná hnízda. Ve sklepě jsme pili na zdraví Stalina a celé ruské země. Bavili jsme se až do 3 hod. do rána. Přišla další parta. „Všechno dolů se stolu,“ povídá jeden voják. Manželka uklidila stůl, vojáci přinesli telefonní stanici, natáhli dráty ze sklepa a poslali nás všechny ven. Zdrželi se asi hodinu, s nikým nemluvili, stanici sbalili a odešli dál.

Co se za noc v domě přihodilo? V průjezdě dva páry koní s vozy. Z průjezdu vše vyházeno na dvoře. Dům měl pět děr skrz, všechna okna byla rozbitá, na zemi cihly, sklo třísky a v tom vyházené šaty, prádlo. To vše bylo dílem jednoho granátu, jehož hrot jsem našel pod sporákem. To vše se spraví, to ničevé, povídá jeden voják, to Ukrajina je víc rozbitá. Na zahradě byly dvě kuchyně, asi 20 aut, 3 „pásáky“ zakopané v zemi. Nežehral jsem ani tentokrát. Byl jsem rád, že jsem zachránil život. Mnozí před osvobozením prohlašovali: „Ať ztratím všechno, jen když zachráním život.“ A když zachránili život, litovali i spadlého květináče.

Po příchodu Sovětské armády se v budově tehdejší národní školy, dnes učňovské školy na Dvorecké 4 zřídila polní nemocnice, stejně jako v místnostech Obecního domu a policejní strážnice v Tuřanech.

Brzy po osvobození Tuřan pronikly rudoarmejci do dalšího předměstí, do Brněnských Ivanovic, které byly ještě do půlnoci osvobozeny. Průzkumný sovětský tank se v noci na 25. objevil až v Nových Černovicích.

Podle vzpomínek B. Zhoře, kterému byla při příležitosti 20. výročí osvobození Ostravy 30. 4. 1965 udělena medaile „Za službu vlasti“ za partyzánskou činnost, zabránil ještě větším škodám jeden německý komunista z Bavor. Zachránil olomoucký most, rozvodnu a radiostanici, v níž přežil o hladu a celý vysílený. Dodržel slovo dané odbojářům, že nic nezničí. Byl léčen dlouho v nemocnici a uzdraveného jej velení RA dalo odvézt do Rakouska.

Od slavného večera 24. dubna si Tuřany svobodně oddechly. Zrána a po celý den 25. dubna a po celou další noc valily se přes Tuřany k Brnu jednotky Rudé armády všech zbraní a zatlačovaly fašistická vojska k výpadovým silnicím ke Královu Poli a Zabořskám.

Dne 26. dubna, v den osvobození Brna, procházely přes Tuřany transporty německých zajatců.

V tento den ubytovali se u nás, v domku hudebního skladatele a ředitele školy Vincence Štátného v Tuřanech, dva rudoarmejci, kteří s nadšením vyprávěli o sociálním převratu v jejich zemi. Měli rádi hudbu. Když zjistili, že jsou v hudební rodině, sezvali do našeho domku hudbymilovné důstojníky RA, pro které jsme uspořádali klavírní koncert, téměř výlučně z děl ruských a sovětských skladatelů.

V koncertech jsme pokračovali také 1. května, když sovětské důstojníky na doporučení některého ze spoluobčanů požádali otce Vincence Štátného o hru na klavír. Otec velmi rád a ochotně vyhověl. V krátké době jsme připravili pokoj ke koncertování a hosté přijali koncert velmi vděčně. Na další koncerty po čtyři dny přiváděli nadšení důstojníci stále nové a nové dychtivé posluchače. Ještě poslední den před jejich odchodem zorganizoval pro ně otec na jejich přání dopoledne recitál. Koncerty u nás daly jim alespoň na krátký čas uniknout z válečných hrůz, které je denně obklopovaly. Do programu koncertů byla zařazena díla nejen ruských klavírních klasiků Antona Štěpanoviče Arenského, Petra Iljiče Čajkovského, Sergeje Vasiloviče Rachmaninova, Antona Grigorjeviče Rubinsteinova a díla českých mistrů Antonína Dvořáka, Bedřicha Smetany, ale také skladby romantiků Evropy Frederika Chopina a Franze Liszta. S velkým úspěchem se u posluchačů setkaly vlastní skladby hostitele.

O několik dní později, 6. května, se v našem domě ubytoval podplukovník Rudé armády. Také naslouchal hře mého otce. Při svém odchodu druhého dne, když se s námi loučil, předal nám potvrzení od místního nejvyššího velitele, která zajišťovala, aby nebyl rušen ve své hudební činnosti a aby v našem domě nebylo dále ubytováno vojsko.²⁰⁾

Podobně jako v našem domku hostili rudoarmejce také v jiných domech a bytech. U obchodníka Josefa Hanzla měla sídlo pošta. Denně tam přiváželo auto z letiště listovní zásilky, které se tam pak třídily a doručovaly jednotlivým vojenským útvarům.²¹⁾

V domě rodiny Svobodových byl zřízen lazaret, který tam setrval až do září. Nejprve tam byli léčeni lehce ranění. Později i jinak nemocní. Mezi raněnými ležel tu také malíř Ivan Ivanovič Hodeleovský. Kryž viděl velký obraz Antonína Procházky „Plodnost“, upozornil vojáky, že je velmi cenný, aby ho nepoškodili. Od Svobodů získal adresu mistra Procházky a jezdil za ním do Kohoutovic.²²⁾

V domě Padělkových v Holáskách, Ledárenská ul. 32, byl ubytován Botračenko Mitri, pozdější člen Alexandrovova souboru. Když toto pěvecké těleso vystupovalo před několika lety v Brně, dcera Ludmila Ondrová, roz. Padělková z hlediště Botračenka poznala. O přestávce ho vyhledala a oba se těšili ze vzájemného setkání.

U hrobníka Matěje Harašty (nar. 18. 11. 1906) z Tuřan, Farní ul. č. 7, byl po dva dny za fronty ubytován vojenský lékař se dvěma samaritánkami. Jmenoval se Ivan Michajlov. Ve světničce vpravo z kuchyně měl ordinaci, kde prováděl také amputace nohou či rukou. Postupoval s frontou.

Válečné události přinesly Tuřanům velké škody. Vojenskými akcemi bylo zničeno 7 domů, mezi nimi 3 vyhořely při přechodu fronty — dům na Hasičské ul. č. 4, Hanácké č. 28 a Dělnický dům. Velmi těžce bylo poškozeno 71 domů a lehce 93 domů.

Bolestnější však byly oběti na životech. V bojích o Tuřany padlo 57 sovětských vojáků,

20) Sepsáno s pomocí matky Marje Havelkové-Štátné a bratra Cestmíra Štátného.

21) Podle vzpomínek obchodníka Josefa Hanzla.

22) Ze vzpomínek Hildy Glocové-Svobodové.

10 civilních osob a 16 německých vojáků. Jejich pohřbívání za frontových podmínek bylo velmi obtížné. Ze vzpomínek hrobníků Jana Pecky a jeho zetě Matěje Harašty se dovidíme, že i pohřby civilních občanů se odbyvaly rychle, s účastí jen několika osob. Pro nedostatek desek a nemožnost opatření rakví byli mrtví pochováváni jen na pryčně. Jak se přibližovala fronta, nálety byly častější a mrtvých přibývalo, musela být na služební popud sestavena k pohřbívání zvláštní četa a podřízena hrobníkovi. Skládala se z občanů Petra Harašky a syna Františka, Františka Pecky, Josefa Dvořáka, Alberta Neugebauera a Miroslava Hradila. Ta pak také pochovávala padlé vojáky, nejen rudoarmejce, ale i Němce.

Rudoarmejci byli pohřbeni většinou na starém hřbitově, jen několik na nynějším. V Richtrově hrobě před hlavním křídlem vpravo byl pohřben Rus, o kterého vojáci velmi plakali. Dlouho čekali, že přiletí jeho syn. Když se dlouho nemohli dočkat, teprve ho pochovali. V Kopřivově hrobě z Tuřan byli pohřbeni také dva rudoarmejci. Od 25. dubna do 9. května bylo vykopáno na starém hřbitově 21 hrobů a pohřbeno 50 padlých. Ve dnech 25. dubna 3 mrtví, 26. dubna 2 mrtví, 27. dubna 13, 28. dubna 7, 29. dubna 9, 30. dubna 7. 2. května 5 mrtvých. Po jednom ještě 4., 5. a 7. května. Odnášení padlých a jejich pohřbívání se dobrovolně zúčastnili četní tuřanští občané.

Na novém hřbitově bylo podle vzpomínek Jaroslava Klece pohřbeno 13 ruských vojáků do 7 hrobů, 16 německých vojáků a 10 civilních osob. Z Tuřan to byl Ludvík Fajman, Zdeněk Fajman, Anna Musilová, Oldřich Stěpánek a František Vašek. Z Brněnských Ivanovic Kateřina Rubrová, Jan Trenc, Jana Fibichová, Tomáš Křivánek a z Chrlíc Růžena Ehrenbergrová.

Po přechodu fronty byl pověřen František Bednář, aby svým potahem svázal padlé. Začali od Sokolnic. Zpočátku skládali mrtvé k pohřbívání v Tuřanech na starém hřbitově, později dostali rozkaz vozit je na Ústřední hřbitov do Brna. Jelikož dávali na vůz mrtvé i raněné, zajeli napřed k nemocnici u sv. Anny, tam složili raněné a mrtvé vozili na Ústřední hřbitov, kde byli pohřbíváni ve společném hrobě a pak v krematoriu. Pomáhal se svozem i po městě Brně. Nejvíce padlých bylo na Lidické ulici.²³⁾

Později, v zimě, byli v Tuřanech pochováni Rusové — rudoarmejci — exhumováni za účasti hrobníka Matěje Harašty a za dozoru okresního fyzika pro Brno-venkov MUDr. Alfréda Sovadiny a převezeni na Ústřední hřbitov do Brna.

Některé tuřanští občané — Rudolf Krejčí, Matěj Blažek, Jan Adámek, Jan Franc a Josef Krejčí — se zúčastnili se svými potahy odvozů klád z černovického lesa k opravě zničených mostů a jiných akcí a tak pomohli RA k postupu a své vlasti k obnovení mírového života.

Druhého dne po osvobození strhávala mládež se zdí německé tabulky s označením ulic, na návsi se začaly objevovat československé prapory. Dne 28. dubna byly v obci vylepovány vyhlášky „Deklarace československé vlády“ a konalo se první veřejné zasedání místního národního výboru.

Ještě za doby okupace někdy v prvních mírových dnech roku 1945 byl utvořen přípravný výbor k sestavení národního výboru za vedení Ladislava Zimoly. Byly utvořeny tři skupiny, z nichž se vzájemně znali jen jejich vedoucí — Ladislav Zimola, František Kratochvíl a Vilém Zimola. Přípravný výbor konal i několik schůzek s vedoucími okolních obcí — v Chrlících, Růžovém a Holáskách.

Po příchodu Rudé armády 24. dubna sešli se všichni členové všech tří skupin k první poradě, která se konala 26. dubna 1945 v bytě Jaroslava Kloce, Tuřanské nám. č. 7. Z dobrovolníků se ustavil na této schůzce prozatímní místní národní výbor. Jeho předsedou byl zvolen František Kratochvíl a místopředsedou Job Alois. Členy NV byli: za komunistickou stranu Job Alois, Jochman Jar., Novotný Ant., Doležal Frant.; za stranu sociál-

23) Podle vzpomínek Cecilie Richtrové-Bednářové.

Staršina Nikolaj Polykarpovič Orlor
město Jaroslavl, Turajevskij rajon
Zdobovcevskego počva, oddelenia
škola 51

Účastník boji osvob. Tuřan
(uznan maldni)

Madporučik A.A. Siskov
město Baku, Sobnov Antama
sbornyj poselok, korpus 7/kv 19

Vykondval v Tuřanech na NV
převodil vojenského komandanta.

ně demokratickou: Straka Josef, Job Šimon, Nečas Vladimír, Hanzl František; za stranu národně socialistickou: Zimola Ladislav, Harašta Leopold, Kratochvíl František, Zimola Vilém; za stranu lidovou: Jordán Viktor, Fröml Jan, dr. Bárta Josef, Blažek Jaroslav; za bezpartijní Kloc Jaroslav, Večeřa Alois, Šik Josef, Blažek Jan, Pánek Miloš, Zrůst Ladislav a Krejčí Ondřej. Dne 20. dubna byli dále kooptováni komunisté František Koutník a Jan Doležal a bezpartijní podplukovník Bohumil Záleský. Dne 15. května se vzdal činnosti v NV Job Alois, místo něhož byl kooptován Jan Kotas. Místopředsedou byl zvolen Fr. Koutník. Činnost prozatímního NV skončila dne 18. srpna 1945, kdy byl zvolen řádný národní výbor, jehož předsedou byl zvolen komunista Jaroslav Kloc.

Za sovětské jednotky vykonával v prvním národním výboře „komandanta“ nadporučík A. A. Sarkisov a jeho pomocníkem byl staršina N. P. Orlov, kteří byli ubytováni u Jaroslava Kloce.

Místní národní výbor hned po svém ustavení organizoval muže od 15 do 50 let na opravu tuňanského letiště, které Němci těsně před útekem rozorali hlubokými brázdami.

Díky osvoboditelům mohli tuňanští občané oslavit již svobodně 1. máj — Svátek práce. Podle vzpomínky Viléma Zimoly se oslavy 1. máje v Tuňanech daly za účasti příslušníků Sovětské armády. Po průvodě šly různé vojenské útvary seřazené podle zbraní ve čtyřstupech v obdělnicích, aby vzdaly poctu padlým vojínům — rudoarmejcům, kteří po osvobození Tuňan položili své životy a byli pohřbeni na starém hřbitově (vlevo od kostela). K těmto formacím se připojila velká část našich občanů také s dětmi. Proslavy pronesla žena, příslušnice jednoho útvaru, po ní jeden důstojník. Bylo vzpomenuť padlých vojínů při našem tuňanském osvobození — celého pochodu přes naši Moravu a věnována vzpomínka oslavě 1. máje v Moskvě, která právě v této chvíli probíhala na Rudém náměstí. Po skončení projevu velícího důstojníka byla vypálena salva na počest padlým vojínům v okolí Tuňan a na celé frontě vůbec. Tohoto průvodu a jeho ukončení na starém hřbitově se zúčastnili i členové revolušního národního výboru. Za tuňanské občany pronesl improvizovaný projev Vilém Zimola. Prvně poděkoval celému ruskému národu, vojenským jednotkám, které osvobodily Tuňany, a vzdal díky těm padlým, kteří byli v Tuňanech pohřbeni, a přál hrdinným Sovětům, aby tak jako naši osadu osvobodili od nepřítele celou Československou republiku. Improvizované poděkování jménem tuňanských občanů bylo přijato Sovětskou armádou s pohnutím, také většinou tuňanských přítomných občanů.

Pokračování oslav se omezilo jen na produkci místních hudebníků dopoledne v parku. Odpoledne se sešla skupina chlapců s kytarou a zazpívala vojákům napřed naše známé národní písničky. Mezi tím se vyprávělo, jedlo a pilo vínečko. Pak se začalo zpívat společně česko-rusky a rusko-česky. Rusům se to náramně líbilo.

Již po válce zahynul v Tuňanech kapitán RA — zabil se na motorce, na které se právě naučil jezdit. Byl pochován s vojenskými poctami a za velké účasti místního občanstva v Brněnských Ivanovicích.²⁴⁾

Pro vojenské účely byly použity i budovy školy v Tuňanech. Již v roce 1938 od 27. 9., byla první třída ve staré škole (dnes zdravotní středisko) vyhrazena vojenským účelům. V roce okupace 1939 ve dnech 6. — 7. října. se přestěhovala měšťanská škola do své vlastní budovy a obecná škola zabrala všech 8 učeben. Brzy však byla budova měšťanské školy, na Měšťanské ulici z úředního nařízení vyklizena a přichystána jednak pro vojsko, jednak pro evakuované rodiny ze slatinského letiště. Poněvadž nebylo kde vyučovat, byly třídy sloučeny a umístěny v Orlovně, dnes Sokolovně v Holáskách, na Sokolovně v Tuňanech a zbytek v kreslírně (nyní zasedací síň MNV, předtím ONV). Dne 6. února 1940 byla škola zabrána vojskem a 9. února 1940 plně obsazena a v průběhu války sloužila armádě až do r. 1945, kdy zde byl zřízen lazaret. Po porážce nacistické

24) Ze vzpomínek Josefa Hanzla.

armády byla budova školy obsazena RA, která jí opustila teprve 15. 10. 1945. Pak byla tato budova s pomocí občanů opravena. V době od 25. února do 2. března 1946 byla škola přestěhována do opravené školní budovy, která byla slavnostně otevřena 7. března 1946. Hudební produkce při této příležitosti se zúčastnili Vincenc Štastný a Marie Havelková-Štastná, jeho choť. K programu také přispěli žáci zdejší školy recitacemi a zpěvy za vedení učitelů.

9. květen, den bezpodmínečné kapitulace fašistické německé armády, byl svátečním dnem i pro občany Tuňan. Ráno projížděli obcí Vilém Zimola a Jiří Weinberger a ohlašovali radostnou zprávu o znovuzřízení naší republiky. Od 8.30 hod. do 10 hod. vyzváněly slavnostně zvony kostela. Děvčata pletla věnce z chvojí na slavobrány. Od 10.30 hod. prošel průvod s hudbou ulicemi, dívčí mládež s kytičkami šerfíků v rukou, veselá a rozradostněná, provolávající slávu vítězům. V obci bylo několik slavobrán: jedna u domu Vladimíra Remeše, Sokolnická č. 2, druhá též na Sokolnické ul. před č. 33, domem Bohumila Zhoře, a další u kostela.

24. duben 1945 zůstane jistě nejkrásnějším dnem v dějinách Tuňan. Vždyť tohoto dne po šesti letech hrozného nacistického útlaku nám otevřel sovětský voják — hrdina bránu vedoucí do svobodné, nám všem tak drahé Československé republiky.

Vzájemné přátelské vztahy mezi občany Tuňan a rudoarmejci vyplývající z hluboké úcty k osvoboditelům se udržely i po odchodu sovětských vojsk z Tuňan a ČSSR. Při odchodu nechali rudoarmejci některým tuňanským občanům své adresy. Nadporučík A. A. Sarkisov i jeho spolupracovník N. P. Orlovski nechali své adresy s fotografiemi J. Klocovi; Viktor Alexej Gricin Milanovi Jochmanovi, který si s ním dopisuje; na jeho pozvání přijel 21. října 1960 do Tuňan, kde navázal nová přátelství.

K 15. výročí osvobození Tuňan Sovětskou armádou přijela do Tuňan na návštěvu K. F. Penkinová, manželka Sergeje Alexandroviče Penkina, gardového kapitána letectva sestřeleného 26. dubna 1945 poblíž Tuňan. Zúčastnila se besedy v kulturním domě se zdejšími občany, podepsala se do kroniky pionýrů tuňanské školy. Navštívila také místo katastrofy v černovickém lesíku. Na smutnou památku si odnesla několik destiček ze setřeleného letadla svého manžela.

V rámci vzpomenuťého výročí 23. dubna 1960 uvítali pionýři tuňanské školy další milé hosty ze SSSR. Byli to velitelé, kteří v roce 1945 osvobodili Brno. Tuto delegaci vedl poslanec Nejvyššího sovětu, dvojnásobný hrdina Sovětského svazu generálplukovník I. A. Plijev a jejími členy byli generálplukovník letectva V. V. Štěpičov a gardový plukovník V. G. Katrič.

Jako vzpomínka na oběti II. světové války byl 9. května 1966 odhalen v Brně-Tuňanech pomník osvobození, který navrhl tuňanský občan architekt Jan Fröml a provedl akademický sochař V. Večeřa. Pomník osvobození bude nám i budoucím generacím připomínat hrdinství sovětských vojáků, jejich oběti a bude oživovat vzpomínky na odbojové pracovníky našeho obvodu, kteří položili své životy za lepší svobodný zítřek, bude je zavazovat, aby střežili mír draze vykoupený nesmírným utrpením lidu a obrovskými oběťmi.

PRÍLOHA 1

Seznam tuňanských občanů, kteří zahynuli v koncentračních táborech v letech 1939 — 1945 (16 osob)

1. Lerch Petr — Vratislav	10. Pazdera Josef — Brno
2. Herš Josef — Osvětím	11. Svoboda Josef — Brno
3. Dosoudil Vladimír — Osvětím	12. Smíd Ludvík — Stein
4. Harašta Šimon — Osvětím	13. Velecký Jan — Osvětím
5. Job Josef — Stein	14. Zweig Alois — Neustadt
6. Kratochvíl František — Stein	15. Pospíšil Jiří — Waldstein + 26. 2. 1945
7. Karkulín Josef — Flössenburg	16. Blažek František — Osvětím (z místní kroniky)
8. Ondryška Jan — Vratislav	
9. Pávek Jan — zahynul při pochodu smrti	

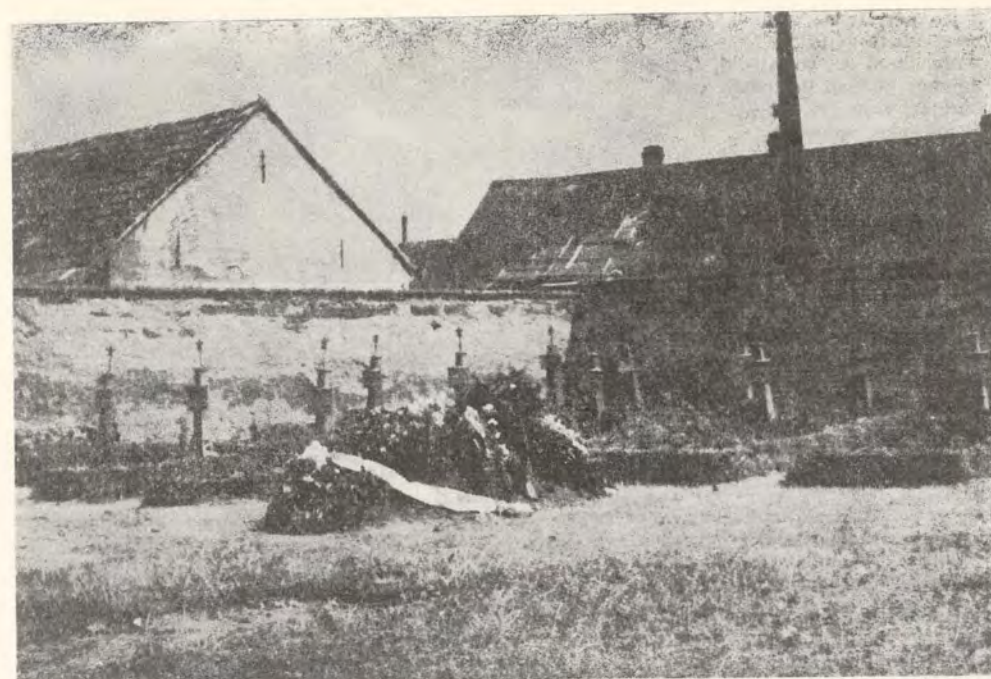
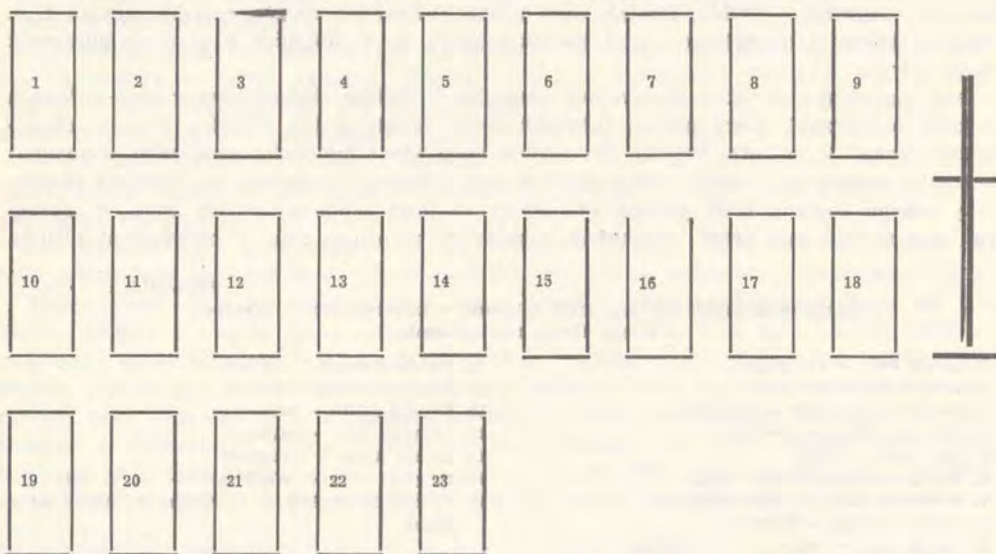
PŘÍLOHA 2
Během měsíce června a srpna 1945 se vracejí do Tuřan ti, kteří jako političtí
vězňové byli v koncentračních táborech

1. Abrahánek Adolf	Witerbach	vězněn 9 měsíců
2. Bořil Antonín	Norimberk	vězněn 6 měsíců
3. Bloch Vilém	Sachsenhausen	vězněn 39 měsíců
4. Blochová Amma	Krjstianstadt	vězněn 30 měsíců
5. Černý Jan	Suben	vězněn 58 měsíců
6. Daněk Kamil	Senica	vězněn 12 měsíců
7. Drápala Jan	Beyruth	vězněn 18 měsíců
8. Grolch Leopold	Brno	vězněn 1 měsíc
9. Eliášová Eva	Senica	vězněn 12 měsíců
10. Grégr Jaroslav	Brno	vězněn 5 měsíců
11. Hradský Karel	Stein	vězněn 61 měsíců
12. Halouska Jiří	Flossenburg	vězněn 14 měsíců
13. Jelínek Bohumil	Lítev	vězněn 60 měsíců
14. Job Jan	Brno	vězněn 2 měsíce
15. Job Antonín	Bernau	vězněn 61 měsíců
16. Kalandřík Jan	Buchenwald	vězněn 68 měsíců
17. Krejčíř Richard	Golnov	vězněn 21 měsíců
18. Káňová Anežka	Brno	vězněn 5 měsíců
19. Káňa Jan	Stein	vězněn 17 měsíců
20. Skoumal Vojtěch	Beyruth	vězněn 20 měsíců
21. Sik Augustin	Beyruth	vězněn 29 měsíců
22. Tichý Emanuel	Beyruth	vězněn 32 měsíců
23. Vinterlík Karel	Gelesdorf	vězněn 59 měsíců
24. Vašek Jan	Beyruth	vězněn 24 měsíců
25. Volek Oldřich	Brno	vězněn 1 měsíc

PŘÍLOHA 3
Plánek hrobů rudoarmejců pohřbených v Brně-Tuřanech vedle
kostela vlevo na starém hřbitově

Počet pohřbených: 52

Zídka na Dvorské ulici

Jména pohřbených rudoarmejců v jednotlivých hrobech:

1. Markov F. M. (27. 4. 1945)
2. Jerošov Dmitrij Sergejevič, ml. seržant (1925) - 26. 4. 1945
3. bezejmenný tankista
4. Semenyčev Alexandrovič, major 25. 4. 1945 urna 245
5. Guljajev A. N., voják 26. 4. 1945
Burjatynskij I. A., voják 26. 4. 1945
6. Alajkin Ivan Grigorjevič, poručík (1921) - 25. 4. 1945
Chamítov B. A., st. seržant (1919) - 25. 4. 1945
Stavinskij Jak., voják (1907) - 25. 4. 1945
7. Nikolenko Ivan Pavlovič, voják (1909) - 25. 4. 1945
8. Solodovnikov Per Jakovlevič, voják (1909) - 25. 4. 1945
bezejmenný voják
9. Sidorenko K. A., voják - 26. 4. 1945
Baladin A. D., voják - 26. 4. 1945
Prichoko Vladimír N., voják - 26. 4. 1945
bezejmenný voják
10. Kazimov Musa, voják - 2. 5. 1945
11. Krapivčenko A. A., voják - 2. 5. 1945
Bokal S. J., voják - 2. 5. 1945
12. Olevněv Ivan Vasiljevič, voják - 30. 4. 1945
Bojko Andr. Ars., Voják - 30. 4. 1945
Dimitričenko Ilja F., voják - 30. 4. 1945
13. Silajev F. Nik., st. seržant, - 30. 4. 1945
Jacuk Vasilij Viktorovič, voják - 30. 4. 1945
Uskov, voják - 30. 4. 1945
2 bezejmenní vojáci
14. Bajdak, voják - 1. 5. 1945
Těterukov, voják - 1. 5. 1945
Michin Josif Akim., voják - 1. 5. 1945

15. Svjr Anar, Jelis., voják - 27. 4. 1945
bezejmenný voják
Bolfačuk N. A., voják - 27. 4. 1945
16. Smykov Michail Vasiljevič, voják
Zuralev, voják
Mělničenko, voják
Balzakov A. J., voják
Jurčenko Ivan Alexandrovič, voják (1926)
Biratko V. J., voják
17. Machněnko, voják - 26. 4. 1945
Artěmov P. K., voják - 26. 4. 1945
Furmanov I. I., voják - 26. 4. 1945
Barzar A. D., voják - 26. 4. 1945
18. Dvogopolyj Semjon F., voják - 26. 4. 1945
Kučny Michail Jegorovič, voják - 26. 4. 1945
Trišilo Anton Petrovič, voják - 26. 4. 1945
Samonov Vasilev F., voják - 26. 4. 1945
19. Počtar P. A., voják - 3. 5. 1945
20. Sadnikov V. F., voják - 4. 5. 1945
21. Vinnikov V. I., por. - 6. 5. 1945
22. Rjaboszapko Viktor Antonovič (1892), kuchař, vdova prosí o zpopelnění a doručení urny -
padl 1. 8. 1945
23. Kuščenko Alexej Nikolajevič, voják (1912) - 27. 4. 1945 - zastřelen prý stráží, když na trojí
výzvu stůj neuposlechl

Rudoarmejci pohřbeni na novém hřbitově

1. Teerkin Fjodor Stěpanovič (1906) - 25. 4. 1945
Seleznev Vasilij Ivanovič (1926) - 25. 4. 1945
2 bezejmenní vojáci
 2. 4 bezejmenní vojáci přivezeni z fronty při dobývání Brna - 28. nebo 29. 4. 1945
 3. Martynjuk Ivan Akim (1913) - 26. 4. 1945
 4. Korolev Ivan Grigorjevič, seržant (1924) - 25. 4. 1945
 5. Imeljanov, voják
 6. Pašinskij, seržant
 7. Garba - 25. 4. 1945
- Na starém hřbitově ve 23 hrobech pohřbeno 46 vojáků + 6 bezejmenných
Na novém hřbitově v 7 hrobech pohřbeno 7 vojáků + 6 bezejmenných
Celkem v 30 hrobech pohřbeno 53 vojáků + 12 bezejmenných
V bojích o Tuřany padlo 65 rudoarmejců.

(podle zápisů Jaroslava Kloce)

PŘILOHA 4

Opis příkazu k exhumaci sovětských vojáků na Ústřední hřbitov do Brna

Městský stavební úřad
odd. pozemních staveb

V Brně 11. 12. 1945

MNV v Brně Tuřany, Líšeň, Obřany

Z rozkazu maršála Koněva mají být všichni vojáci Rudé armády, padlí v Brně a v předměstí, jakož i v obcích městu přilehlých až do vzdálenosti 10 - 15 km, pohřbeni na ústředním hřbitově v Brně ve společném čestném pohřebišti, kdež jim bude také vybudován monumentální památník - pokud nebyli pohřbeni v již zřízených pohřebištech.

Zamýšlené stavby památníků a zřizování pohřebišť v předměstských obcích (Tuřany, Líšeň, Obřany) proto odpadá a pokud tam výkopy šachet jsou již provedeny, bude nutno tyto zakopat a přivést do původního stavu.

MNV zařídí také vše potřebné k převozu pozůstatků padlých vojáků Rudé armády ve svých obcích, a to tak, že veškeré exhumace budou provedeny nejpozději do konce t. m., poněvadž celá akce v Brně a okolí, která se provádí za pomoci a dozoru oddílů Rudé armády, vedených kapitánem Fedotovem, musí být skončena do konce ledna příštího roku.

Z rozkazu předsedy NV
městský stavební ředitel:
podpis nečitelný

Hroby rudoarmejců na novém hřbitově.

Hroby rudoarmejců na novém hřbitově.

23. dubna 1960 uvítali pionýři naší školy milé hosty ze SSSR

Byli to velitelé, kteří v r. 1945 osvobozovali Brno. Tuto delegaci vedl poslanec Nejvyššího sovětu, dvojnásobný hrdina Sovětského svazu generálplukovník Issa Alexandrovič Plijev a jejími členy byl generálplukovník letectva Vasil Vasiljevič Stěpičov a gardový plukovník Vasilij Grigorjevič Katrič. Delegaci uvítal před vchodem do Nové radnice předseda MěstNV Josef Kalásek a krojovaná dvojice v tuňanských krojích Miluše Říčařová, roz. Loždínová a Amálie Rubrová, roz. Nohelová podle starého zvyku chlebem a solí v dřevěné solničce tvaru misičky. (Do školní kroniky zapsala Boh. Štastná, uč.)

PETR KOPEČNÝ

**ČESKOSLOVENSKÉ A SOVĚTSKÉ ZPRAVODAJSKÉ A PARTYZÁNSKÉ
DESANTNÍ JEDNOTKY
NA BRNĚNSKU V LETECH 1940 — 1945**

Ve struktuře odbojového hnutí v letech 1939 — 1945 zaujímaly zpravodajské a partyzánské desantní jednotky specifické místo, které bylo dáno jednak jejich odbornou vojenskou úrovní, materiálním vybavením, jednak morální autoritou a u skupin přicházejících z SSSR jasnými politickými perspektivami.

Vysílání desantních skupin ze zahraničí vycházelo z nutnosti vytvoření a udržení spojení mezi domácím a zahraničním odbojem, potřebou informací z nepřátelského týlu a přenášením bojových diverzních a partyzánských akcí do nacistického zázemí. V době, kdy nedocházelo k bojovým akcím, bylo možno tyto akce uskutečňovat i pozemní cestou, později pro větší rychlost a spolehlivost bylo nutné vysazovat určené osoby a materiál v hloubce nepříteli padáky.

Mezi domácím odbojem a vyslanými skupinami existovala specifická vazba podmiňující vzájemnou existenci. Domácí odbojové skupiny vítaly příchod parašutistů, kteří byli pro český odboj posilou, urychlující kvalitativní i kvantitativní nárůst odbojového hnutí — to ať již ve formě zpravodajské, nebo partyzánské činnosti. Na druhé straně výsadkové skupiny nemohly rozvinout svou činnost, pokud se jim nepodařilo navázat kontakty na sympatizující obyvatelstvo nebo s odbojovými skupinami, a byly pak obvykle likvidovány nacistickým bezpečnostním aparátem.

Nacistické bezpečnostní orgány věnovaly činnosti parašutistů tu největší pozornost. Účastí na protiparašutistických akcích byli pověřováni nejzkušenější příslušníci gestapa nebo abwehru se značnými zkušenostmi při potlačování odbojového hnutí a při likvidaci skupin zahraničních rozvědek. V činnosti nacistických bezpečnostních orgánů proti parašutistům lze vysledovat dvě koncepce.

První — ztotožňována obvykle s gestapem — reprezentovaná známým Hitlerovým rozkazem „Kommandobefehl“, kterým se nařizovalo likvidovat příslušníky desantních skupin; druhá — zdánlivě sympatičtější, ale o to záluďejší, spojovaná stejně zjednodušeně s činností abwehru — měla zatčené parašutisty přimět ke spolupráci s nacistickými bezpečnostními orgány. Pokud se tato metoda gestapu v dané situaci zdála optimální, neváhalo jí využít, ale nakonec většinu takto získaných agentů likvidovalo. Vedle gestapa, abwehru a sicherheitsdienstu se na boji proti výsadbám podílela nacistická hlásná služba, která sledovala průlety spojeneckých a sovětských letounů a vyhodnocovala trasu jejich letu z hlediska možnosti vysazování parašutistů, a konečně i nacistická rádiová služba, která odhalovala provoz ilegálních vysílaček, prováděla jejich lokalizaci, popřípadě dešifrovala zachycené rádiové depeše.

Ze Sovětského svazu přicházelo na okupované území prakticky osm typů skupin organizovaných

1. ústřední vojenskou zpravodajskou službou provádějící ofenzivní a defenzivní zpravodajství pro nadhrontové vojenské složky,
2. vojenskou zpravodajskou službou provádějící ofenzivní a defenzivní zpravodajství pro jednotlivé fronty nebo armády,
3. orgány bezpečnosti provádějící ofenzivní zpravodajství

4. orgány bezpečnosti provádějící defenzivní zpravodajství,
5. partyzánskými štáby,
6. moskevským vedením KSČ,
7. výborem Svobodné Německo,
8. československou vojenskou misí v SSSR.

Ze Západu byly vysílány skupiny, jejichž organizační složky více či méně spolupracovaly s britskou Special Operations Executive (SOE) nebo s americkou Office of Strategic Services (OSS). V podstatě šlo o

9. 2. oddělení ministerstva národní obrany exilové vlády Československé republiky v Londýně,
10. štáb pro budování branné moci při ministerstvu národní obrany exilové vlády Československé republiky v Londýně,
11. československou misí v Itálii,
12. Sztab Naczelnego Wodza, organizující vysílání skupin polské emigrační vlády ve Velké Británii,
13. Special Operations Executive — německá sekce
14. Intelligence Service, britskou vojenskou zpravodajskou službou,
15. Office of Strategic Service, americkou zpravodajskou službou.

Jednotlivé typy skupin měly rozdílné bojové cíle. Některé narušovaly nepřátelské zázemí bojem a diverzemí, jiným vyhovoval zdánlivý klid, potřebný pro zpravodajskou práci a neupoutávání pozornosti německého okupačního aparátu.

Cíle, se kterými skupiny přicházely ze zahraničí, nebyly vždy zcela totožné s cíli domácích odbojových skupin, protože protifašistické smýšlení se v okupovaném protektorátě formovalo poněkud odlišně než v zahraničních odbojových centrech.

Je nutné si uvědomit, že vysílané skupiny se měly stát vojenským a politickým faktorem při formování domácího odboje, ale i při vytváření charakteru a uspořádání nového státu po osvobození.

Pro území českých zemí lze vysílání zpravodajských a organizátorských skupin v závislosti na typu skupiny, místech vysílání a dalších faktorech rozdělit do několika údobí. Ze Sovětského svazu přicházely skupiny v 6 vlnách.

Bulla Ján, desant PAVEL

Plovec Ján, desant PAVEL

František Ryš, příslušník sovětského zpravodajského desantu Bohuslava Němce (vlevo nahoře).

Antonín Kos, sovětský rozvědčík, srpen 1941 v Brně (vpravo nahoře).

Ceskoslovenští parašutisté před Československým domem v Londýně (vlevo dole).

Josef Hanuska, příslušník sovětského zpravodajského desantu „PAVEL“ (s. 51 vlevo nahoře).

Zdeněk Bohuslav (první zprava), Antonín Kos (uprostřed) v zimě 1939—1940 v Lotyšsku (s. 51 vpravo nahoře).

Skupina československých parašutistů ve výcvikovém středisku v Chicheley Hall ve Velké Británii na jaře 1943 v přestávce mezi výcvikem.

1. vlna — do 21. 6. 1941 — skupiny vysílané pozemní cestou přes Maďarsko nebo okupované Polsko (GG),
2. vlna — od 10. 8. 1941 do 31. 12. 1942 — zpravodajské skupiny vysazované na Moravě, v Polsku a Maďarsku,
3. vlna — od 16. 3. 1943 do 10. 9. 1943 — zpravodajské skupiny vysazované v Polsku,
4. vlna — od jara 1944 do 29. 9. 1944 — zpravodajské skupiny vysazované v protektorátě,
5. vlna — od 30. 9. 1944 do 1. 4. 1945 — partyzánské organizátorské skupiny vysazované v protektorátě,
6. vlna — od 30. 9. 1944 do 2. 5. 1945 — zpravodajské skupiny vysazované v protektorátě.

- U výsadek z Západu, tj. z Velké Británie a Itálie, můžeme rozlišit čtyři hlavní vlny:
1. vlna — od 16. 4. 1941 do 30. 4. 1942 — skupiny vysazované z Velké Británie
 2. vlna — od 24. 10. 1942 do 15. 3. 1943 — skupiny vysazované z Velké Británie
 3. vlna — od 4. 4. 1944 do 2. 7. 1944 — skupiny vysazované z Itálie
 4. vlna — od 13. 9. 1944 do 4. 5. 1945 — skupiny vysílané převážně na již vytvořené síti.

Brno a jeho okolí má bohatou odbojovou historii, ve které hrály významnou roli i tyto skupiny. Pokusme se nyní zrekonstruovat v hrubých rysech jejich činnost.

Politická situace již od poloviny třicátých let nasvědčovala, že dojde k válečnému střetnutí mezi rozpínavými fašistickými mocnostmi a ostatními evropskými státy. I letmé seznámení s biblí nacismu — Hitlerovou knihou *Mein Kampf* — ukázalo, kam bude nacistická agrese směřovat: především proti státům východní Evropy a Sovětskému svazu. Tento hlavní cíl nacistického Německa vystoupil ještě více do popředí po porážce Polska na podzim roku 1939. Sovětské bezpečnostní orgány nemohly zůstat k rozpínavosti nacismu lhostejné. Bylo třeba získat potřebné informace o vojenské výrobě, přesunech vojsk, politické situaci, a tím vytvářet podmínky pro zvýšení obranyschopnosti země.

Z těchto důvodů byly vyslány na Slovensko a do protektorátu zpravodajské skupiny, které zde měly plnit uvedené úkoly. První, o kterých víme, byly tři skupiny vyslané v polovině února 1940.¹⁾ Zpravodajci vytvořili v protektorátě jednotnou síť zasahující do všech větších průmyslových center včetně Brna. Již počátkem března 1940 přijel do Brna Jaroslav Lonek, jeden z vyslaných zpravodajců, aby zde navázal kontakt s JUDr. Ladislavem Zochlarem z Husovic.²⁾ Jmenovaný předal informace o činnosti brněnského gestapa, o provozu na brněnském nádraží a letišti. Další kanál, kterým byly již od jara 1940 získávány a předávány informace z Brna do Prahy, šel přes Otakara Šubrtu, pracovníka ministerstva veřejných prací. Ten podával přesné informace o modernizaci brněnského letiště a výstavbě vojenské letecké školy. Třetí kanál vedl z Brna do Prahy přes Františka Váňu. Na něj byl zapojen Josef Bača ze Žabovřesk, který získával informace o budování vojenských skladů nejen z okolí Brna, ale i z celé Moravy.

V létě 1940 příliv informací z Brněnska neustále vzrůstal a proto radista jedné ze skupin — Vladislav Bobák — obdržel příkaz, aby se přesunul do Brna a zahájil zde činnost s vlastní vysílací stanicí. Po příjezdu do Brna se ubytoval v Židenicích ve Slavíkově ulici, kde také uvedl do provozu vysílací stanicí s volacím znakem HBK. Již před svým příchodem získal jako radistu poštovního zaměstnance Gustava Košuliče z Horních Heršpic. Bobák podával informace o výrobě v brněnských továrnách, především ve Zbrojovce, o provozu na brněnském letišti a německých jednotkách v Brně a okolí.

Německým bezpečnostním orgánům však činnost sovětských skupin neunikla. Na odhalení vytvořené sítě se podílela pražská služba SD a abwehru. Zprvu byla zachycena činnost vysílacích stanic a později se podařilo vetřít se konfidentovi pražské služby SD do vybudované sítě. Po zjištění jejího celkového rozsahu zatkl gestapo ve dnech 4. — 9. března 1941 hlavní účastníky a jejich pomocníky.³⁾

Další zpravodajská skupina přešla do protektorátu na přelomu roku 1940 — 1941. Skupinu tvořil Antonín Kos z Lužic u Hodonína a Zdeněk Bohuslav z Brna. Zprvu se vypravil z Rigy v polovině prosince 1940 Antonín Kos. V Praze se Kos kontaktoval s pra-

1) Kavan F.: *Komando statečných*, Praha, Magnet 1970/10. Složení skupiny bylo toto: 1. skupina Jan Vycpálek, ? Caláš, Jan Polanský, 2. skupina Miloslav Hůla, Radoslav Selucký, 3. skupina Jaroslav Lonek, Vladimír Bobák.

2) JUDr. Ladislav Zochlar bydlel v Brně, Husovicích, Tyršova 42.

3) Konfidentem SD, který se podílel na odhalení sítě, byl Jaroslav Bednář. Po válce byl zatčen 22. 11. 1945. Podařilo se mu uprchnout z internačního tábora v Modřanech 15. 12. 1945. Po válce žil v Rakousku.

covníky sovětského konzulátu, s nimiž dohodl další spolupráci. Po příjezdu na vánoce 1940 zaslal do Rigy pozdrav, jenž byl signálem, aby se vydal na cestu i Zdeněk Bohuslav. Jeho kroky po příjezdu do Brna směřovaly do Žabovřesk, Rumunská 70.⁴⁾ V polovině ledna navštívil Kos Bohuslava v Brně a poradil mu, jak co nejlépe legalizovat svůj pobyt. Oba udržovali spojení se zastupcem sovětské rozvědky v Praze „Rudolfem“ vždy po 14 dnech. Krátké schůzky se odehrály na různých místech Prahy. Jednání se uskutečnilo i v Brně, v parku na svazích Špilberku.

V březnu 1941 dovezl Kos z Prahy vysílačku a na cestě přespál v Brně. Překlad návodu k obsluze vysílačky provedl v Brně Václav Iglo, jeden z Bohuslavových spolupracovníků. V polovině května chtěl Kos uvést vysílačku do provozu, ale pro poruchu se mu to nepovedlo, takže skupina zůstala bez spojení.⁵⁾

Po napadení Sovětského svazu nacistickým Německem, došlo k dohodě mezi československými a sovětskými vojenskými orgány o zpravodajské spolupráci proti společnému nepříteli. Dohoda řešila i otázku vysílání zpravodajců na okupované území; ti měli být vysíláni jednak sovětskými orgány a jednak československou vojenskou misí v SSSR.⁶⁾

V polovině srpna 1941 byla v okolí polského městečka Bochnia vysazena první sovětská dvoučlenná skupina, tvořená dvěma Slováky, kteří měli pracovat na Slovensku. Krátce po seskoku byl zatčen velitel skupiny Rudolf Mišutka a byl předán krakovskému gestapu. Zde se Mišutka po krátkém zapírání přiznal k svému poslání a jelikož se v jeho výpovědi objevily i údaje týkající se Moravy, byla jeho výpověď zaslána do Brna. Poté byl Mišutka vyžádán brněnskou služebnou gestapa a někdy koncem září 1941 byl dopraven z Krakova přes Ostravu a Olomouc, kde si jej vyzvedl vrchní kriminální asistent z oddělení III-B R. König.⁷⁾ Již během jízdy nabídl Mišutka brněnskému gestapu spolupráci, ovšem zprvu jeho nabídka nebyla přijata a po příjezdu byl uvězněn. Jeho služeb bylo použito teprve ve druhé polovině října.

Československá vojenská mise v SSSR vyslala počátkem září 1941 tři parašutisty, kteří měli pracovat na Slovensku. Ke skupině byl připojen ještě jeden zpravodajský agent pracující pro sovětské orgány. Letoun však parašutisty omylem vysadil nad hlavním nádražím maďarského Miškolce. Dva z parašutistů, Krejčířík a Komberec, zahynuli, Andraščík a Kratochvíl byli krátce po seskoku zatčeni maďarskými četníky a předáni do Brna. Tak se krátce po zahájení vysazování parašutistů tři z nich ocitli na brněnském gestapu. Protože Kratochvíl s Andraščíkem nemínili s gestapem spolupracovat, byli v roce 1942 posláni do Mathausenu, kdežto Mišutka se stal agentem brněnského gestapa. Zprvu se Mišutka podílel na odhalení svých druhů a dalších sovětských zpravodajců, později přispěl k odhalení a rozbití sítě I, ilegálního ÚV KSS, čímž prestiž brněnského gestapa v rámci nacistického bezpečnostního aparátu značně vzrostla.⁸⁾

Také s úkoly přímo v protektorátě bylo vysláno několik skupin. V noci na 31. srpna 1941 vyskočili u Radomí dva parašutisté, Vilém Janota a Josef Lejsek. Oba byli zatčeni krátce po seskoku 2. září 1941 na nádraží v Trzebiní a předáni brněnskému gestapu. Lejsek zahynul v únoru 1942 v Kounicových kolejích a Janota byl v květnu téhož roku popraven v Mathausenu.⁹⁾

4) Dnes Minská.

5) Krajský soud Uherské Hradiště, Tk 1342/47 F. Cihánek, výpověď L. Pluhaře a M. Uherky.

6) Benčík, A., *Parašutisté z východu*, Československý voják 1967/9.

7) Protokol s R. Königem sepsaný Oblastní úřadovou StB v Brně dne 3. 10. 1946. Skupina byla tvořena R. Mišutkou a P. Jágrikem. Jágrik byl za pomoci Mišutky zatčen v Brništi dne 21. 10. 1941.

8) V srpnu 1941 se podařilo USB za značné účasti brněnského gestapa zatknout dva ze tří členů ÚV KSS J. Duriše a L. Benadu. Krátce po 22. 6. 1941 se podařilo zatknout i V. Širokého, který byl před zahájením nacistické agrese vyslán zahraničním vedením KSC na Slovensko.

9) Szymankiewicz, Z., *Spadochrony nad okupowaną Wielkopolską*, Poznań 1979, str. 52–53.

Sovětskými orgány byly dále vysazeny skupiny pod velením Jana Restla a Karla Hovůrky. Zatímco Restlova skupina byla vysazena také na území okupovaného Polska a po seskoku se její příslušníci zřejmě nesešli, Hovůrkova skupina asi vyskočila na Moravě. Karel Hovůrka zprvu našel úkryt u Marie Zaoralové v Nezamyslicích a o něco později u Jakuba Kozáka v Brně. Ten mu pomohl navázat kontakty s přerovskou odbojovou organizací prostřednictvím pracovnice přerovské pošty Františky Hudečkové a Oldřicha Poura. Právě u Oldřicha Poura můžeme předpokládat, že se stal spojovacím článkem mezi parašutisty a ÚVODEM (Ústřední vedení odboje domácího) a zpravodajskou skupinou Němcovou, která byla vyslána později československou vojenskou misí v SSSR. Pro Hovůrku měl Kozák význam i v tom, že jej informoval o provozu na železnici prakticky na celé střední a západní Moravě. Jedním z hlavních úkolů Hovůrkovy skupiny bylo navázání spojení se skupinou Kos — Boleslav a uvedení do provozu jejich vysílací stanice. Již koncem srpna 1941 bylo mezi oběma skupinami navázáno spojení a při jednání bylo rozhodnuto, že parašutisté poškozenou vysílací stanicí převezou na střední Moravu a zde využijí vybudovaných kontaktů k opravě stanice. Převozem vysílací stanice byl pověřen Ferdinand Čihánek, původně zřejmě příslušník Restlovy skupiny, kterému se nepodařilo navázat spojení s jádrem své skupiny a po příchodu do protektorátu navázal na své druhy ze skupiny Hovůrkovy. Po vyhlášení prvního staného práva se zřejmě zalekl nacistického teroru a přihlásil se 30. září 1941 na olomouckém gestapu.¹⁰⁾ Kosova vysílací stanice byla mezitím opravena a 1. října 1941 mu měla být předána. Kos ještě koncem září přijel do Brna k Boleslavovi společně s radistou, který se představil jako Pokorný, což byl Josef Procházka, příslušník Hovůrkovy skupiny, s tím, že zakrátko bude zahájen provoz na vysílací stanici. Čihánek v Olomouci prozradil pobyt Hovůrkův v Přerově a skutečnost, že vysílačku bude jeden z parašutistů převážet Kosovi do Lužic. Jak Hovůrka, tak i další parašutista byli likvidováni. Kos jako hlavní rezident byl zatčen 4. října 1941. Boleslava v Brně gestapo nezatklo a nechalo jej jako návnadu pod svou kontrolou.¹¹⁾

Na Moravu byla vyslána československou vojenskou misí v SSSR čtyřčlenná skupina ve složení Bohuslav Němec, František Ryš, František Brauner a Jan Kasík. Skupina byla vysazena 10. září 1941 u Dřínova. Brauner, který se po seskoku s ostatními nesešel, zahrabal vysílačku v parku dřínovského zámku a odešel do Brna. Zprvu se ubytoval u Františky Lisové o Komíně, později vyhledal Aloise Žúrka, švagra Františka Ryše, na Mlýnské ulici. Žárek pomohl Braunerovi navázat spojení s ostatními parašutisty a vyzvednout vysílačku. Brauner se spojil také se svým příbuzným Arnem Špidlou, jehož bratr sloužil u vládního vojska v Bučovicích; ten se pak stal radistou skupiny. Do Brna přijel o něco později i další člen skupiny Ryš, který se také ubytoval u svých příbuzných, manželů Zelcových.¹²⁾

Po krátkém působení Němce a Braunera na Ostravsku se je podařilo gestapu zatknout a na základě jejich výpovědí i Kasíka; ten pak přistoupil na spolupráci s gestapem. Po likvidaci vytvořené sítě na Ostravsku a Kroměřížsku byla vysílačka skupiny převezena od Svobody¹³⁾ z Kroměříže do Brna ke Kluchům, kde se Ryš ubytoval.¹⁴⁾ Gestapo se snažilo co nejrychleji zatknout i posledního parašutistu Ryše. Na jeho stopu nasadilo Jana Kasíka. Jeho zrádcovská činnost však nepřinesla ovoce ani na Kroměřížsku, ani v Brně. Když i veškeré další pokusy o odhalení Ryše byly neúspěšné, nařídila

10) Velmi často a mylně se uvádí, že F. Čihánek se přihlásil na olomouckém gestapu již 30. 3. 1941.

11) Krajský soud Uherské Hradiště, Tk 1342 F. Čihánek.

12) Zelcovi bydleli v Brně, Bednářská 34.

13) Slo o rodinu Ludvíka Svobody. Historie činnosti parašutistů na Kroměřížsku je uvedena v práci L. Svobody, Z Buzuluku do Prahy. Uvedená práce vyšla ve více vydáních.

14) Kluchovi bydleli v Brně, Jesuitská 13.

brněnská úřadovna gestapa zatknout všechny známé spolupracovníky jak Hovůrkovy, tak Němcovy skupiny, u nichž by se mohl Ryš popřípadě ohlásit.¹⁵⁾ Ryše se nepodařilo odhalit až do května 1942, kdy zasáhla náhoda. Mišutka, v té době již osvědčený spolupracovník brněnského gestapa s označením B-41, po skončení svého posláni na Slovensku se s Ryšem náhodně setkal na brněnském nádraží. Mišutka se k němu okamžitě hlásil a předstíraným kamarádstvím jej zdržel tak dlouho, dokud se neobjevil příslušník gestapa, který Ryše zatkl. Ryšovým zatknutím byla ukončena činnost prvních parašutistů ze Sovětského svazu.

Také československé vojenské orgány v Anglii v roce 1941 začaly s vysíláním zpravodajských skupin, které měly v intencích 2. oddělení MNO navazovat na odbojové skupiny nebo jednotlivce a zajistit rádiové spojení s londýnským ústředím. Třebaže byl ze Západu vyslán první parašutista již v dubnu 1941, celkově se vysílání dalších skupin opozdilo. Koncem roku, 29. prosince 1941, byly vysazeny tři skupiny s označením ANTHROPOID, SILVER A, SILVER B. Jako první se z těchto výsadek objevili v Brně na přelomu roku 1941/1942 příslušníci skupiny SILVER B Jan Zemek a Vladimír Škácha. Po dopadu u Kasalíček na Přeloučsku se pokusili zachytit na adresách, které obdrželi před seskokem, ovšem neúspěšně. Proto Zemek rozhodl, že budou hledat pomoc u jeho švagra Václava Kozáka v Řečkovících. Ten oběma parašutistům nalezl úkryt u svého známého hostinského Recha. Zemek a Škácha očekávali heslo v československém vysílání britského rozhlasu, po jehož vyhlášení měli jet do Chrudimi a navázat spojení se skupinou SILVER A.¹⁶⁾ S řídicí skupinou SILVER A se jim však spojení navázat nepodařilo. V druhé polovině ledna jeli do Kasalíček vyzvednout uschovanou vysílací stanicí, která však byla poškozena a nepodařilo se ji uvést do provozu. V květnu 1942 se brněnské gestapo dozvědělo o přítomnosti obou parašutistů ve městě, ale odhalit jejich pobyt se nepodařilo.¹⁷⁾

V této době působily na Moravě i další skupiny. 28. března 1942 vysadil britský letoun u Gbel na Slovensku omylem tříčlennou skupinu ZINC. Jelikož měla pracovat na Moravě, rozhodli se parašutisté, že přejdou protektorátní hranici jednotlivě. Mikšovi a Gerikovi se skutečně přechod podařil, zatímco velitel skupiny Oldřich Pechal narazil u Radějova na dva německé celníky, které zastřelil, ale přišel o kuffík s penězi a o legitimaci, podle které byl později poznán.¹⁸⁾ Nakonec se všichni tři sešli ve Vřesovicích u Kyjova a dohodli se, že Pechal zůstane ještě nějaký čas na Slovácku a Gerik s Mikšem odjedou do Prahy, kde naváží další spojení. Mikš se na cestě do Prahy však zastavil v Brně, kde se dostal mezi příslušníky brněnské odnože PVVZ (Petičního výboru Věrní zůstaneme) a k Jakubovi Kozákovi, který na podzim předchozího roku pomáhal Hovůrkovi. S jeho pomocí odjel na severní Moravu, tehdy již patřící k Sudetám, kde měl svoji snoubenku. Po návratu do Brna odjel Mikš k bratřím do Tábora.¹⁹⁾

Pechal se po odchodu z Vřesovic uchýlil ke svému švagrovi učitel Zizlavskému do Koryčan. Postupně navázal na slováckou část Obrany národa, která však již byla pod kontrolou brněnského gestapa. Jakmile se o přítomnosti Pechala dozvědělo, zahájilo

15) Kasík byl vyslán do Brna, aby se pokusil navázat na Ryše u Žurků. Alois Zurek ml. a Jaroslav Zurek skutečně s Ryšem spolupracovali, ale Kasíkovi o svém spojení nic neprozradili.

16) Jelínek, Z., Západní paraskupiny a spolupráce s domácím odbojem, Odboj a revoluce, Zprávy 1970/1, str. 75–78.

17) O přítomnosti Silveru B se brněnské gestapo dovědělo z výpovědi L. Zapletala, příslušníka skupiny Bivouac.

18) Pechal dostal v Londýně protektorátní legitimaci na jméno Oldřich Pešar, narozený 12. 5. 1913 v Osvětimanech, bytem Brno, Pražská 22. Při pátrání německých a protektorátních bezpečnostních orgánů po majiteli průkazu jeden z četníků na četnické stanici v Osvětimanech poznal skutečného majitele falešného průkazu, svého spolužáka O. Pechala.

19) Záznam o rozhovoru s Jakubem Kozákem, archiv autora.

rozsáhlou akci, jejímž cílem bylo získat informace o místě ukrytí vysílačky a zahájit rádiovou protihru s Londýnem. Mezitím se totiž radista Viliam Gerik přihlásil 4. dubna 1942 v Praze na gestapu a stal se prvním spolupracovníkem gestapa z parašutistů vysazovaných ze Západu. Sehrál podobnou úlohu jako Mišutka. Prozradil údaje o výcviku, o rádiové ústředně a další informace. Nemohl však zahájit vysílání pod kontrolou gestapa, protože šifrovací klíč měl u sebe Pechal. Proto byl vyslán z Brna na Slovácko brněnský konfident Viktor Ryšánek. Koncem dubna se mu skutečně podařilo setkat se s Pechalem na faře ve Zdánčicích.²⁰⁾

V této době, 28. dubna 1942, byly u Křivoklátku vysazeny další tři skupiny z britského letounu s operačními názvy BIOSCOP, BIVOUAC a STEEL. První — BIOSCOP — ve složení Bohuslav Kouba, Josef Bublík a Jan Hrubý měla provádět destrukce na východní Moravě. BIVOUAC měl úkoly obdobné — destrukce v brněnské teplárně na Špitálce a na železnicích v okolí města. K tomuto úkolu byl vybrán brněnský rodák Jindřich Čoupek, Libor Zapletal z Velkých Bílovic a František Pospíšil, velitel skupiny, pocházející z Rešic. Skupinu STEEL tvořil Oldřich Dvořák, rodák z Nového Lískovce, který měl skupině SILVER A předat náhradní součásti k vysílačce.²¹⁾

Již dva dny po seskoku se příslušníci skupiny BIVOUAC dostali do Brna. Protože ne uspěli na adresách získaných v Anglii, obrátili se o pomoc u rodiny Jindřicha Čoupeka v Komíně.²²⁾ Druhý den po příchodu do Brna navštívil Čoupek svého nevlastního bratra Ladislava Staňka, zaměstnance policejního ředitelství v Brně, který pro parašutisty zajistil nové osobní doklady. Mezitím se Pospíšil a Zapletal vydali na další adresu na brněnské nádraží, ovšem ani zde neuspěli, a tak se 1. května 1942 ráno vydali do Zlína za bratrem L. Zapletala. Toho však nezastihli a pokus o navázání na bývalého Pospíšilova spolužáka Chvátala skončil tím, že je Chvátal udal a oba byli 2. května 1942 zatčeni. Pospíšilovi se však podařilo po zatčení uprchnout a vydal se opět zpět do Brna, aby varoval Čoupeka a jeho rodinu.²³⁾

V sobotu večer 2. května se v Komíně sešli Jindřich a Tomáš Čoupkovi společně s Ladislavem Staňkem. Brněnské gestapo však již o jejich schůzce vědělo — snad promluvil Zapletal nebo informací o schůzce gestapo získalo z okruhu Čoupkových příbuzných. Zatčení byli okamžitě odvezeni do Kounicových kolejí. Pospíšil dorazil do Komína až 4. května. V domě, který byl zajištěn gestapem, se dostal do přestřelky, ale opět se mu podařilo uniknout. Za několik dní se vrátil pro zakopané peníze, ale nic nenašel. Po těchto událostech odešel Pospíšil do okolí Rešic, kde se ukrýval v lesích až do podzimu. Čoupek nabídku gestapa ke spolupráci kategoricky odmítl a byl poslán do koncentračního tábora v Mathausenu, kde 22. září 1942 zahynul.²⁴⁾

Libor Zapletal byl získáván gestapem ke spolupráci podobně jako ostatní zatčení parašutisté. Zapletal však zvolil jinou taktiku než Čoupek. Na návrh gestapa přistoupil, ovšem vynucený slib nepovažoval za závazný a byl rozhodnut při první příležitosti uprchnout. Svým vystupováním však získal důvěru a byl vyslán po stopách Zemka a Škáchy do Bánova, ale i do Řečkovic k přechovateli SILVERU B Václavu Kozákov. První příležitost k útěku se naskytla velmi brzo. Při návštěvě rodičů v Podivíně 12. května, s pomocí svého strýce Karla Žamborského, utekl k formující se partyzánské skupině „Zelený kádr“ v Hostýnských vrších. Po rozbití této skupiny se pokusil Zapletal dostat do Švýcarska, byl však chycen a ve Zlíně identifikován. Koncem roku 1943 byl poslán do Mathausenu a zde 27. září 1944 popraven.

20) Andrejs, J., *Tři cesty k smrti*, Mladá fronta, Praha 1968, str. 140.

21) Jelínek, Z., *Západní paraskupiny*... cit. práce, str. 84–93.

22) A MěV ČSPB Brno, Chrástil, B. *Tragédie rodiny Čoupkových*.

23) Jelínek, Z., *Západní paraskupiny*... cit. práce, str. 89.

24) Do Mathausenu byli dále posláni nevlastní bratr Ladislav Staněk, bratranec Tomáš Čoupek, Ludvík Čoupek, Marie Čoupková, která se jediná z koncentračního tábora vrátila.

Koncem dubna 1942 se v Brně objevil Josef Valčík, člen skupiny SILVER A, pocházející ze Smoliny u Valašských Klobouk. V dubnu navštívil své rodiče a na zpáteční cestě se zastavil v Brně u bratra Emila, který bydlel v Jiráskově čtvrti. Nikoho však nezastihl doma, a proto se obrátil na Josefa Dvořáka, majitele malého obchůdku. Zanedlouho poté přijelo k brněnským Valčíkům vozidlo brněnského gestapa. Josef Dvořák poskytl proto Josefu Valčíkovi úkryt v chadírně mlékárny a běžel varovat Valčíkova bratra. Starost o syna a manželku však Emila Valčíka nutila jít domů, kde byl zatčen společně s manželkou a odvezen do Kounicových kolejí. Po noci v chladnici odjel Valčík do Prahy, kde 18. června po předchozí účasti na atentátu na Heydricha zahynul.²⁵⁾

V téže době, kdy Valčík přijel do Brna, byly mezi obcemi Pádrf a Věšín vysazeny další dvě zpravodajské skupiny — TIN a INTRASITIVE. Seskok parašutistů nebyl úspěšný a jednotliví členové výsadku se nesešli. Našla se pouze dvojice Vojtěch Lukaščík z INTRASITIVU a Ludvík Cupal ze skupiny TIN. Cupal se při seskoku dost vážně zranil. Na záchytných adresách neuspěli, a proto se rozhodli, že odejdou na Moravu. Několik dní pobýli v Brně, údajně přespávali na nádraží, ovšem po atentátu na Heydricha museli z Brna odejít a uchytili se ve Veselí n. M. Na východní Moravě se oba parašutisté zdržovali celý rok 1942. V Brně udržovali spojení s dr. Bronislavem Vodičkou, policejním úředníkem, který jim zajistil vydání nových legitimací a informoval je o politických zásadách proti odbojovému hnutí na Moravě. Spojkou mezi parašutisty a Brnem byla sestra Ludvíka Cupala Jana Cupalová. V důsledku zatýkání na Hradištsku byl odhalen úkryt Lukaščíka v Janovicích, který zde byl 8. ledna 1943 v přestřelce zastřelen. Výsledkem zatčených se gestapo dozvědělo o Cupalovi, který při zatýkání o týden později, 15. 1. 1943, spáchal sebevraždu.²⁶⁾

Zatímco pražské gestapo hledalo parašutisty, kteří spáchali atentát na R. Heydricha, brněnské gestapo vedlo složitou hru s Pechalem a jeho domácími spolupracovníky. Zprvu se o věrohodnosti Ryšánka podařilo přesvědčit nejbližší pomocníky Pechalovy Matěje Urbana, sokolského činitele z Kyjova, a učitele Straku z Bzence. Urban a Straka v květnu 1942 odjeli do Brna s fotografiemi Pechala, aby Ryšánek, údajný člen moravské Obrany národa, mohl pro něj zajistit vystavení nové legitimace. Zde se dokonce setkali s údajným nejvyšším představitelem moravského odboje generálem Fassatim, jímž nebyl nikdo jiný než další konfident brněnského gestapa Karel Paprskář. Ke schůzce došlo v konspiračním bytě brněnského gestapa na České ulici č. 6. Koncem května se Pechal odhodlal odjet do Brna, kam jej Ryšánek již dlouho lákal. 1. června 1942 skutečně odjel z Bzence do Brna a Ryšánek jej odvezl na chatu „U Tanečků“ na brněnské přehradě v bystrickém katastru, patřící pracovníku brněnského gestapa Jahnovi. Ani zde však nechtěl Pechal vyrazit informace o šifrovacím klíči, a proto se rozhodl jej přímo zatknout. Zatýkání nebylo jednoduché, dvakrát se Pechalovi podařilo rozbít pouta a několik členů gestapa bylo zraněno. Po zatčení odmítl jakýkoliv pokus gestapa o spolupráci, a byl proto 22. září 1942 popraven.²⁷⁾

V únoru 1943 s výjimkou příslušníků SILVERU B unikl gestapu pouze velitel skupiny BIVOUAC František Pospíšil. Od léta 1942 se pohyboval mezi Tábořem a Telčí, kde se zdržoval v řadě ilegálních organizací. Počátkem roku 1943 se pokusil podobně jako Libor Zapletal proniknout do Švýcarska, ale v polovině února se opět objevil v Telči, protože se mu přechod nepodařil. Při zatýkání na Tábořsku²⁸⁾ našli u jednoho ze zatčených Pospíšilovu adresu v Brně, kde se ukrýval u obuvníka Adama.²⁹⁾ Pražské

25) Valčíkova rodina bydlela v Brně, Havlíčkova ulice 71; Svyhnos, P., *Valčíkova brněnská noc*, Rovnost 1965/204 (26. 8. 1965), str. 1.

26) A MěV ČSPB Brno, Pamětní spis o národním odboji parašutisty Ludvíka Cupala z Břeclavě.

27) Andrejs, J., *Tři cesty k smrti*... cit. práce str. 177.

28) Vzpomínka Václava Zrzavého, archiv autora.

gestapo na takto získanou stopu zprvu nasadilo zkušeného konfidenta Jaroslava Nachtmana, který však Pospíšila nezastihl, ale u Adama nechal vzkaz, že jej v Praze potřebuje k další práci ilegální organizace. Měl si pro něj přijít parašutista z Anglie, kterým nebyl nikdo jiný než Karel Čurda ze skupiny OUT DISTANCE, jenž se dal v červnu 1942 k dispozici pražskému gestapu. Ten vylákal Pospíšila do Prahy, kde jej zatklo gestapo v pasáži kavárny Luxor. Pospíšil rozhodně odmítl spolupráci s gestapem, a byl proto poslán do Terezína a tam někdy v roce 1944 zastřelen.

Po porážce nacistických vojsk u Stalingradu přistoupily sovětské orgány v březnu 1943 k opětovnému vysílání paraskupin, které měly pracovat v okupovaném Československu. Skupiny byly vysazovány především na území okupovaného Polska, odkud se pozemní cestou dostávaly na místo určení. Jedna z prvních skupin byla vysazena omylem na území východního Pruska.²⁹⁾ Skupinu tvořili Achim Tristan Palčík, rodák z Mnichova, a Arnošt Langer z Uherského Ostrohu. Oba byli krátce po seskoku zatčeni a Palčík přistoupil na návrh německých orgánů na spolupráci. Úkolem této dvojice bylo navázání kontaktů s různými osobami na střední a jižní Moravě, a proto se Palčík stal významným konfidentem brněnského gestapa. Palčík, který obsluhoval stanici pod kontrolou gestapa, umožnil nacistickému aparátu zahájit rádiovou protihru s krycím názvem Löwe. Jedním z úkolů Palčíka bylo navázat na Antonína Kosa a Zdeňka Bohuslava v Brně, popřípadě na jejich spolupracovníky. Gestapo se snažilo této situaci co nejvíce využít. Po špatných zkušenostech se Zapletalem byl použit při kontaktování Bohuslava již osvědčený konfident Kasík, který skutečně Bohuslava přesvědčil, že je vyslán sovětskými orgány. Přesto však byl Bohuslav velmi opatrný a nebyl ochoten bez přesvědčujících důkazů přistoupit na bližší spolupráci. Prostřednictvím Palčíkovy radiostanice se podařilo získat pro Bohuslava depeše v jeho vlastním šifrovacím klíči, což byl důkaz o Kasíkově věrohodnosti. Bohuslav skutečně k jisté spolupráci přistoupil, zřejmě však Kasíkovi nevěřil zcela a byl v předávání zpráv opatrný. Protože centrála žádala od Bohuslava značné množství zpráv o situaci ve městě a okolí, ale ten se styku s Kasíkem vyhýbal, rozhodlo se brněnské gestapo, že oznámí, že Bohuslav utekl do zahraničí tak, aby to protihru Löwe nenarušilo. Ve skutečnosti byl Bohuslav zatčen.³¹⁾

Krátce před Palčíkem a Langerem byla vysazena jiná dvojice — Josef Hegen a Henrieta Cziselová — v jižním Polsku s podobným úkolem v protektorátu. Při navazování kontaktu se spojkou, která již byla pod kontrolou nacistů, byli oba parašutisté zatčeni. Radistka skupiny Cziselová přistoupila na spolupráci tentokrát pod kontrolou ostravského gestapa. Tato protihra pod krycím názvem Rotkápchen (Červená karkulka) byla ukončena až na jaře 1945. V rámci této protihry se podařilo gestapu v dubnu 1944 zatknout dalšího parašutistu Teodora Kywalského vysazeného v okolí Krakova. Po zatčení byl vězněn v Kounicových kolejích, kde však po něm jakékoliv stopy mizí.³²⁾

Dne 10. září 1943 přistála další dvojice v okolí Cmielova s úkolem na Moravě. Slo o Rudolfa Peschla a Rudolfa Procházku; byli vybaveni dvěma vysílacími stanicemi. Přes protektorátní hranici šel každý sám. První šel Peschl a týden po něm Procházka s oběma vysílacími stanicemi. Koncem září se dostali až do Rychvaldu a tam se ubytovali v dělnické rodině Františka Pytla. Asi po týdenním pobytu odjel Procházka do Brna, kde měl jednak záchytné adresy z Moskvy, jednak předpokládal, že naváže na své

29) Svyhnos, P., Troje obyčejné dveře, Hlas revoluce 1981/20, str. 7. Jaroslav Adam bydlel v Jiráskově ulici č. 47.

30) Pravděpodobné datum vysazení skupiny je 25. 3. 1943.

31) Protokol s R. Königem.

32) Zatloukal, J., Svědectví Kounicových kolejí, Brno 1947, str. 76.

známé z předválečného působení v Brně. Zde však byl zklamán. Na adrese u Blaženy Špačkové nepochodil, protože ta byla již více než rok ve vězení. Stejně tomu bylo i v případě adresy na Františka Štourače. Za této situace si vzpomněl na Josefa Hrušku, švagra Špačkové, který jej skutečně několik dní ukryl. Protože ani na této adrese se nechtěl dlouho zdržovat, odebral se po několika dnech ke své bývalé známé. Zde však po několikadenním pobytu zjistil, že udržuje kontakty s Němci, a proto odtud odešel. Několik dní v Brně však stačilo, aby se orientoval v nových podmínkách a navázal na dělnické prostředí. Dalším jeho přechovávatelem se stal Antonín Havlík, šofér firmy Šotola. I když se mu Procházka se svým posláním nesvědčil, Havlík záhy poznal, že Procházka přišel ze Sovětského svazu. Za této situace, která nezajišťovala dostatečnou konspiraci, odešel opět k Josefu Hruškoví do Husovic. Ten jej však již nepřijal, a proto Procházka nebylo než přespávat v lese u Obřan. V této situaci neviděl jiné řešení než odjet za Peschlem na Ostravsko. Po poradě dospěli k závěru, že Procházka odjede ke své sestřenci na Vysočinu; ta byla provdána za Františka Štěrbu v Dolní Rožince. Peschlovi se vysílací stanicí nepodařilo zatím uvést do provozu, a proto nebylo Procházce, než aby po instalaci vysílačky v Dolní Rožince vysílal i Peschlovy zprávy. V této fázi Procházkovy činnosti byla rozhodující především zpravodajská práce. Procházka podával informace o průmyslové výrobě v Brně, Blansku, Adamově, o politické situaci v kraji a zásazích německých bezpečnostních orgánů proti domácímu odbojovému hnutí. Dlouhodobá činnost vysílačky však nezůstala neodhalena nacistickou odposlechovou službou. Svědčí o tom také to, že zásah proti Procházkově vysílačce v Albrechticích, kam se přesunul z Dolní Rožinky, byl proveden v okamžiku, kdy Procházka přijímal instrukce z ústředí.

Již v zimě navázal Procházka na Aloise Zahájského, který vytvořil zpravodajskou síť, jež v létě 1944 navíc přistoupila k destruční činnosti. První taková akce byla provedena 14. 7. u maloměřické cementárny, kdy při průjezdu vlaku došlo k explozi, kterou byla poškozena lokomotiva a koleje. O měsíc později, 17. srpna, byla provedena úspěšná akce na železnici a na trati Brno — Líšeň. V září se podobné akce opakovaly na trati Brno — Česká Třebová, v listopadu u Bílovic, Chrlic a v Černovicích. Poslední destruční akce se uskutečnila 5. prosince u Obřan při průjezdu vojenského vlaku.

Počátkem dubna 1945 se někteří členové skupiny Zahájského pokusili o přepad německého muničního skladu na Hádech, patřícího maloměřické cementárně. Pro silnou obranu musela však skupina dvanácti partyzánů ustoupit. V létě 1944 postupně vytvořil Procházka partyzánskou skupinu Prokop Holý, jež působila na Českomoravské vysočině.³³⁾

V létě 1944 byla již Morava v doletu sovětských letounů. To umožnilo vysadit 6. července 1944 u Grygova na Olomoucku rezidenta sovětské zpravodajské služby Vendelína Robličku, rodáka ze Znojemska. Po seskoku měl vyhledat v Brně svého předválečného známého Jana Goleše, bydlícího na Kaunicově ulici. V Brně svého známého skutečně našel a také se u něj ubytoval pod jménem Emil Benda. Při pokusu o navázání spojení radiostanicí zjistil, že ta se po seskoku poškodila a nebylo jí možné opravit. Proto se Roblička rozhodl přejít sovětsko-německou frontu v Polsku. Předtím však zjistil rozložení továren, vojenských objektů, postavení protiletadlových baterií a další potřebné údaje pro činnost dalších rozvědků. Poškozenou vysílačku zakopal v lese u Žabovřesk a 22. července se vydal zpět k frontě. Příští měsíc se mu skutečně podařilo přejít frontu ve východním Polsku.³⁴⁾

33) Cvanda, F., Pekárek, B., Fronta v podzemí, Ostrava 1967, str. 150–156. Sajnar, M., Velitel oddílu Prokop Holý, Hlas revoluce 1973/32, str. 5; Přemysl, Partyzánská skupina Prokopa Holého, Partyzán 1946/4, str. 3.

34) Kožnar, Z., Resident, Svět sovětů, Praha 1966.

Počátkem dubna byl ze sovětského letounu na Vyškovsku vysazen sovětský rezident, brněnský rodák německé národnosti Franz Machalek. Parašutista vyskočil v německé uniformě a dopadl ve vojenském výcvikovém prostoru severně od Vyškova a při seskoku si zlomil nohu tak, že nemohl pokračovat v chůzi. Na cvičišti jej našel občanský zaměstnanec, a protože se domníval, že jde o zraněného německého vojáka, převezl jej na velitelské cvičišti. Zde však při konfrontaci za účasti brněnského gestapa byla jeho úloha odhalena a stopy po něm mizí na brněnském gestapu.³⁵⁾

Ministerstvo národní obrany v Londýně vyslalo na jaře 1944 do okupované vlasti několik zpravodajských skupin. 13. dubna seskočily dvě moravské skupiny CARBON a CLAY, které se brněnské gestapo pokusilo likvidovat, ovšem tato snaha nebyla úspěšná. Akce gestapa však činnost obou skupin vážně ochromily.³⁶⁾

Po několikaměsíčním působení v protektorátě se síť skupiny CLAY dostala do kontaktu s konfidenty gestapa Šmídem a Bednářem. Ti se snažili dostat paraskupinu pod kontrolu brněnského gestapa. Jedním z úkolů, které si gestapo vytyčilo, bylo získat kontrolu nad shozy zbraní a materiálu, jež měly být vykořisťovány paraskupinou CLAY. Za tímto účelem Bednář dodal Antonínu Bartošovi, veliteli skupiny CLAY údaje o plochách, kde by shozy materiálu a zbraní mohly být uskutečněny. V okolí Brna šlo o plochu u Lažánek, Čebína a Líšně, jež měli zajistit příslušníci odbojové sítě HK—17. Koncem roku 1944 byla však síť CLAY postižena zatýkáním a Šmíd s Bednářem naštěstí ztratili s Bartošem spojení; stejná situace se opakovala i na jaře 1945. Brněnské gestapo totiž znalo navržená hesla pro jednotlivé shozy, jež měly být vysílány britským rozhlasem. Bartoš prohlédl činnost Šmída a Bednáře a jimi navržené shozy odvolal.³⁷⁾

Dne 5. května 1944 se u Kramolína na Třebíčsku snesly padáky skupiny Spelter, jež jí příslušníci se měli přesunout na Brněnsko a zde sledovat provoz na železničních tratích a podávat zpravodajské informace. Při přechodu řeky Jihlavy velitel Břetislavu Chrastinovi uklouzly nohy na kluzkých kamenech dna a parašutista upadl do vody. Boty, které nesl v ruce, mu uplavaly. Protože bosý nemohl pokračovat v další cestě, dohodl se se svými druhy na místě spojení. Na schůzce se však s nimi nesešel, a proto se rozhodl odejít na záchytné adresy do Brna. Zde však neuspěl a odešel zprvu na Slovensko, pak na Slovensko, kde se aktivně zúčastnil Slovenského národního povstání.³⁸⁾ Zbytek Speltru působil úspěšně až do konce války v okolí Moravských Budějovic.

Večer 26. června našli u Rakvic na Břeclavsku místní četníci několik padáků. Další padáky byly téhož dne nalezeny u Kurdějova a Blanska. Bližší údaje o tomto seskoku však chybí. Jedná se však údajně o stopy po průletu skupiny spojeneckých letounů.³⁹⁾

V druhé polovině roku 1944 se odbojová aktivita přenáší v důsledku celé řady faktorů do lesů a na venkov. Jednou z příčin bylo vysazování sovětských partyzánských organizátorských skupin řízených sovětskými štáby partyzánského hnutí. V blízkosti Brna u Račic byla vysazena jako první v českých zemích organizátorská skupina JERMAK 30. září 1944.⁴⁰⁾ Přítomnost parašutistů byla již na druhý den zjištěna a protipara-

35) Kopečný, P., Z neznámých stránek bojů o Brno, Kam 1980/9 (30. 4. 1980), str. 6.

36) Kunz, R., Clay Eva volá Londýn, Brno 1946.

37) Protokol sepsaný s O. Kozłowskiem oblastní úřadovnou StB v Brně.

38) Kopečný, P., Padáky nad Dražskou vrchovinou, Blansko 1980, str. 9–10; Jelínek, Z., Západní paraskupiny... cit. práce, str. 115.

39) Radimský, J., Chronologie partyzánských a jiných bojových akcí na Moravě v letech 1943–1945, Sborník archivních prací, Praha 1965, str. 20.

40) Jako první skupina s úkolem organizovat partyzánské hnutí v českých zemích byla vyslána skupina Wolfram (13. 9. 1944), viz. Fic, V., Výsadková skupina Wolfram, Casopis matice moravské 1972, str. 257–281.

šutistické akce se zúčastnili i příslušníci brněnského gestapa v Čele s Römerem. Akce však nebyla úspěšná a parašutisté unikli přes vojenský výcvikový prostor směrem k Prostějovu. Během podzimních měsíců a v prvních lednových dnech se někteří příslušníci Jermaka dostali až do lesů severně od Brna na Tišnovsko. Zde působila již od léta 1944 postupně se formující domácí partyzánská skupina 3. úderná rota, která kolem sebe soustředila celou řadu ilegalistů více či méně pevnými pouty. Někteří z nich si zachovávali svou samostatnost a pouze využívali výhodného prostředí Tišnovska k plnění svých cílů.

6. prosince 1944 byl pozorován pád tří padáků v blízkosti Kuřimi, zřejmě ze sovětského letounu. Bližší údaje o této události však dosud chybí. Později, 22. 12. 1944 jižně od Jevíčka byla zřejmě vysazena skupina parašutistů sovětské bezpečnosti, jež se vydala zprvu na Kunštátsko. Pak se přesunula k Brnu a s ní Josef Henke a několik zajatců zařazených do oddílu JERMAK, později se k nim přidal i člen desantu JERMAK J. Kolomíjec. Na vánoce 1944 se parašutisté dostali až ke Skaličce. Z ilegalistů žijících zde na přelomu roku 1944/45 byl pozitivně příslušníkem zpravodajské skupiny Evžen Vaněk, vystupující pod jménem Vaňka, jehož otec pocházel z nedalekých Moravských Knínic a po první světové válce zůstal v SSSR. Vaněk padl 24. 2. 1945 zřejmě s dalším členem zpravodajské skupiny Ivanem Dunajevem. Podobný osud stihl o dva dny později v Šerkovicích komisaře Jermaka Leonida Železnáka. Po krátkém pobytu v letovickém vězení byl převezzen do Brna do Kounicových kolejí, kde byl 16. dubna krátce před útokem nacistických pohlavářů z města zastřelen.⁴¹⁾

Pro JERMAK byly v Brně získány potřebné údaje prostřednictvím rozsáhlé zpravodajské sítě, které byly dodávány do dvou hlavních informačních přepážek, odkud informace putovaly dále na Tišnovsko. Zprvu byla tato přepážka v bytě Josefa Jambora⁴²⁾ a později Bedřicha Blažka.⁴³⁾ Místo, odkud získával JERMAK informace, byla i brněnská pošta, kde pracovala Růžena Jílková, která předávala informace při svých cestách domů na Vysočinu.

Počátkem prosince 1944 přišla do Líšně připojené v roce 1944 k Brnu organizátorská skupina WOLFRAM vyslaná na podzim 1944 štábem pro vybudování branné moci při ministerstvu národní obrany v Londýně. Skupina měla organizovat partyzánské skupiny v Beskydech. Před chystaným protipartyzánským úderem v listopadu 1944 se parašutisté uchýlili do Kunčic pod Ondřejníkem a pak počátkem prosince odešli k rodině velitele skupiny Josefa Otiska do Líšně. Zde parašutisté zůstali přes zimu a počátkem března se přesunuli do údolí Řičky v lišeňském katastru.⁴⁴⁾

Shodou okolností ve stejné době procházela nedaleko východního a severního okraje města zpravodajská skupina zvláštního určení ZAREVO. Tato jednotka byla vysazena na Slovensku, koncem listopadu přešla moravsko-slovenské pomezí a po krátkém působení v Hostýnských vrších odešla dále na střední Moravu. Do pásma lesů severně od Brna se dostala u Lučce a pak dále přes Račice, Bukovinku, Adamov, Kateřinu a Lažany až do Unína. Zde získali partyzáni auto, jehož využili pro jízdu dále na Českomoravskou vysočinu.⁴⁵⁾

Počátkem ledna 1945 vysadil sovětský letoun severně od Červeného vrchu, východně od Hostěnic zpravodajskou skupinu 2. ukrajinského frontu. Parašutisté dopadli v širo-

41) Zampach, V., Partyzánské portréty, Brno 1980, str. 49 a násl.

42) Josef Jambor bydlel v Brně, Hálkova 49.

43) Bedřich Blažek bydlel v Brně, Sirotečí 20.

44) Fic, V., Výsadková skupina Wolfram... cit. práce; Jelínek, Z., Západní paraskupiny... cit. práce str. 146 a násl.

45) Zampach, V., Partyzánské portréty... cit. práce, str. 271 a násl.; Jelínek, Z., Partyzánský oddíl „zvláštního určení“ Zarevo, In: Práce muzea v Kolíně 1980, str. 27; Stryjová, D., Zarevo na Dražské vrchovině, Hlas revoluce 1979/24, str. 8.

kém okruhu nepřehledného terénu Olšanského lesa. Zatímco většina se sešla na křižovatce lesních cest u lesní samoty zvané Wiehlova bouda, velitele skupiny kpt. Georgije Žukova zanesl vítr poněkud východněji a při dopadu se Žukov těžce zranil. Společně se sedmi výsadkáři byly na padácích shozeny dvě vysílačky a další potřebný materiál. Některé ze zásobníků se parašutistům nepodařilo vůbec nalézt a spolu se ztrátou velitele to činnost skupiny vážně ohrozilo.

Okolem výsadku bylo zjišťovat v prostoru Brna a jeho okolí sílu a dislokaci německých jednotek, sledovat jejich přesuny apod. Za nepřítomného velitele převzal velení jeho zástupce Ivan Sevcov. V prvních dnech si parašutisté vybudovali improvizovaný úkryt v lese a snažili se nalézt jak velitele, tak i shozený materiál a samozřejmě navázat spojení s místním obyvatelstvem. Mezi prvními byl Hubert Hanika, lesní dozorce z Vítovic. Již při prvních setkáních informoval je o průmyslové výrobě v některých průmyslových závodech v Brně. V polovině února našel Antonín Hájek z Vítovic mrtvého velitele kpt. Žukova. Protože sám nebyl ve spojení s parašutisty a zem byla tak zmrzlá, že nalezeného nemohl pohřbit, oznámil svůj náález úřadům.⁴⁶⁾ Za přítomnosti brněnského gestapa bylo místo nálezu ohledáno policií a mrtvý příslušník sovětské armády byl pohřben na hřbitově v Olšanech.

Dne 18. ledna 1945 severně od Sloupu byla vysazena šestičlenná zpravodajská skupina, jež se rychle přesunula do lesního masívu západně od Blanska. V blízkosti Hořice si vybudovala základnu, odkud řídila zpravodajskou činnost v okolí. Počátkem února se setkala s L. Vařilkovou, která ji spojila s rodinou Štěpánkových v Šebrově a dalšími. Z Brna podával informace těmto zpravodajcům Václav Hrnčíř, dělník brněnské Zbrojovky, z Blanska pak Ondřej Jabůrek. V neposlední řadě sledovali rozvědky provoz na státní silnici a železnici Brno-Svitavy.⁴⁷⁾

V poslední dekádě ledna byl referát IV-2 brněnského gestapa, který se zabýval bojem proti parašutistům, uveden do pohotovosti. Severně od Boskovic, již v Sudetech, byla vysazena desetičlenná organizátorská skupina Oleksa Borkaňuk. Po prvním hlášení o přítomnosti parašutistů u obce Fohledy bylo zapojováno do stíhání parašutistů stále více německých bezpečnostních sil. Původní stíhací oddíl byl doplněn komandem z Letovic a jagdkomandem z Blanska, později částí 21. policejního pluku a také příslušníky brněnského gestapa. 24. ledna ve večerních hodinách byl střelbou kriminálního asistenta Schrettera zraněn komisař desantu, brněnský rodák ppor. Robert Reich, který padl do zajetí.⁴⁸⁾ Zraněný byl ihned vyléčen v Bělé v místní škole a pak odvezen do Kounicových kolejí, kde zahynul. Zbytek desantu byl likvidován následujícího dne u Křenova.⁴⁹⁾ Unikl pouze I. K. Čerepenko.

Ve druhé polovině února byla jedna ze skupin vysazena v lese nedaleko Rousínova. Seskok nebyl zřejmě úspěšný a parašutisté se po seskoku nenašli. Osudy dvou příslušníků této skupiny byly pozoruhodné, především případ Ivana Štěpanoviče Fadějeva, jehož šance na přežití po seskoku rychle klesaly. Na zem dopadl omráčený po nárazu na strom, čehož výsledkem bylo vážné pohmoždění páteře. Zatímco ostatní se stahovali z místa seskoku dále, Fadějev zůstal ležet těžce zraněn na místě dopadu. Když se probíral, zjistil, že les prohledávají německé jednotky hledající parašutisty. Možnost, že by jej přicházející rojnice minula, byla minimální, a proto zahájil na příchodí palbu ze samopalu. V přestřelce však neměl šanci. Zakrátko byl podruhé těžce zraněn prústřelem v obličej. Takto zraněný parašutista byl převezen do Kounicových kolejí, kde jej čekal

46) Kopečný, P., Padáky nad Dražnskou vrchovinou... cit. práce, str. 17; Stryjová, D., Kopečný, P., Skupina kapitána Žukova, Hlas revoluce 1978/33, str. 7.

47) A OV ČSPB Blansko, Sokolsko-vojenská odbojová organizace v Šebrově, strojopis.

48) Zampach, V., Partyzánské portréty... cit. práce, str. 327.

49) Kopečný, P., Stopy vedly sněhem, Hlas revoluce 1977/51-52, str. 8.

zřejmě osud všech ostatních zajatých parašutistů. Díky vážnému zranění nebyl postaven před popravčí kůl 16. 4., a tak o několik dní později, když nacisté byli už vylékáni sovětským tankovým průnikem až k Ústřednímu hřbitovu, podařilo se zraněného Fadějeva dostat přes ostnatý drát na svobodu. Nacisté se snažili 19. dubna předat Kounicovy koleje do rukou protektorátní policie, toho využil npor. Voborný ze Žabovřesk a společně s dalšími příslušníky policie umožnil odchod asi 50 vězňům. Fadějev byl ihned převezen do tehdejšího ústavu mrzáčků v Králově Poli, kde se o týden později dočkal osvobození.⁵⁰⁾

Další člen tohoto výsadku Ivan Kruščenko také nenavázal kontakt se svými druhy, byl ovšem ve srovnání s Fadějevem ve výhodě — nebyl zraněn. To mu umožnilo odejít z místa seskoku, vyhnout se pronásledujícím německým vojákům a uchytit se v nedalekých Koválovicích u Františka Bandy. Měl štěstí, protože Benda patřil k širší síti komunistické odbojové organizace, která měla spojení s Rudolfem Procházkou na Českomoravské vysočině. Koncem února spojka Rudolfa Procházky — Jaromír Dvořák — převedl Kruščenka lesy severně od Brna přes Čebín do Rozsoch k Procházkovi.⁵¹⁾ Zbytek skupiny pod velením kpt. Antonova prováděl rozvědku severně od Rousínova se zaměřením na státní silnici Brno — Olomouc až do květnových dnů.⁵²⁾

20. února se podruhé vrátil do okupované vlasti Vendelín Roblíčka. Společně s ním seskočila u Žerotice zpravodajská skupina s operačním názvem PAVEL. Parašutisté se po seskoku vydali na sever k Brnu přes Dukovany, Oslavany až do žebětinského lesa. Roblíčka odešel sám do města, kde navštívil svého známého Jana Goleše. Informace získané Roblíčkou byly odeslány vysílačkou ústředí, které stanovilo další postup. Skupina PAVEL se měla přesunout do předpokládaného prostoru působení do Ježkovic a Roblíčka měl odjet do Prahy. Tři parašutisté obešli Brno po jeho severním okraji až k prvnímu tunelu v bílovickém údolí řeky Svitavy a odtud bylo již kousek do Ježkovic, kde je očekával František Sotolář, který byl vyslán do blízkosti Brna z Opavy zpravodajskou jednotkou mjr. Jaromíra působící v severozápadním cípu Slovenska pod krycím názvem Partyzánský oddíl č. 14, aby zde vytvořil podmínky pro přijetí zpravodajské skupiny.

Po orientaci v novém prostoru se podařilo vybudovat parašutistům zpravodajskou síť zasahující nejen do blízkého okolí, ale i do Brna a do Čech. Bratr Františka Sotoláře Radomír, příslušník vládního vojska, využil svého postavení a získával informace z německých vojenských kruhů v Brně. Oceněny byly především informace získané touto cestou o vojenských opatřeních na jižní Moravě před postupující sovětskou armádou. Informace z Brna byly dodávány také z jiných míst. Někdy v polovině března vzniklo spojení mezi odbojovou organizací Miliční sbor, která dodávala informace o provozu na železničních tratích Brno — Jihlava, Česká Třebová, Nedvědice. Jiným zpravodajským uzlem v Brně byl potravinářský obchod manželů Jurťových.⁵³⁾

V únoru 1945 byl u Útěchova omylem shozen materiál ze spojeneckého letounu. Šlo o akci připravenou skupinou Tungsten, která seskočila 22. prosince 1944 u Libenic na Kutnohorsku. Shoz však byl očekáván u Pohledce na Českomoravské vysočině, ale protože se osádka letadla zmýlila, kontejnery na padácích byly shozeny nedaleko Brna. Zajímavý údaj, který by mohl objasnit omyl letců při shozu materiálu, uvádí ve svých vzpomínkách odbojoví pracovníci v Šebrově. Při průletu letadla byly údajně vystřeleny z vojen-

50) A MěV ČSPB Brno, Odbojová skupina Miliční sbor.

51) Svědectví Jaromíra Dvořáka z Braniškova.

52) (JZ), Ve stínu stromů, Náš život 1975/6; Kopečný, P., Padáky nad Dražnskou vrchovinou cit. práce str. 33.

53) A MěV ČSPB Brno, Odbojová skupina Miliční sbor; Pamětný spis paradesantnej skupiny Pavel, rozvědky hlubokého týlu, 1975, MNV Ježkovice; Kopečný, P., Stryjová, D., Zpravodajská výsadková skupina Pavel, Jižní Morava 1980, str. 12.

ského cvičiště u Soběšic rakety, jež zřejmě vedly letce k úvaze, že jde o signál odbojové skupiny očekávající shoz materiálu.

Padáky zpozoroval hajný z Vranova, který se vrátil do hostince v Útěchově, kde o události informoval přítomné. Hostinská německé národnosti uvědomila o shozu policii, zatímco ostatní se vrhli na zásobníky a rozebrali si především potraviny, cigarety a hedvábí z padáků. Podle německých údajů bylo shozeno 60 samopalů, 20 000 nábojů, jedna vysílací stanice, 2 eureky⁵⁴⁾ a 100 ručních granátů, a to vše v 11 kontejnerech.

Část shozeného materiálu, především granáty, rozbušky a sanitní materiál, se přečela dostala k partyzánům do lesů díky Ladislavu Pačesovi, který za přispění rolníka Bauera převezl získaný materiál přes Vranov, Šebrov a Lipůvku do Újezda a Skaličky.

V březnu 1945 byl také v Komárově zatčen anglicky mluvící parašutista, jak se tvrdí v německých materiálech. Zda šlo o spojeneckého letce, nebo skutečně o příslušníka některé desantní skupiny, není dosud známo.⁵⁵⁾

25. března byl v blízkosti Brna mezi Podolím a Hostěnicemi vysazen radista vystupující pod jménem Leonid Alexandrovič, někdy také jako dr. Berko — František Lájoš. Po seskoku odešel do Mokré, kde narazil na majitele prvního domku Bohuslava Řičánka, s jehož pomocí se mu podařilo nalézt ztracenou vysílací stanici. Dalším spolupracovníkem se stal Jan Koblíha z Hostěnic, kam se radista přesunul. Při své zpravodajské činnosti získal řadu spolupracovníků v Brně⁵⁶⁾, kteří jej informovali o situaci ve městě. Počátkem dubna byl provoz vysílačky zjištěn německými zaměřovacími vozy, a proto se Berko přesunul společně s příslušníky skupiny Wolfram z údolí Řičky do Hostěnic k rodině Pantůčkových. V závěrečných akcích brněnské operace Berko informoval postupující sovětské jednotky o cílech v Brně a okolí.

Při pronikání sovětských jednotek na Moravu počátkem dubna 1945 seskočila u Těšan zpravodajská skupina 2. ukrajinského frontu pod velením I. I. Jefimovského. Skupina měla bohaté zkušenosti z práce v nepřátelském týlu. Již počátkem března se pozemní cestou dostala přes německé linie na jižním Slovensku a pronikla do okolí Bratislavy, kde působila až do konce měsíce. Po přiblížení sovětských vojsk se stáhla zpět a po krátkém oddechu byla vyslána k Brnu. Po seskoku se parašutisté přesunuli do Sokolnic, kde navázali na rodinu Šmídovu, která se sovětskou rozvědkou spolupracovala již počátkem války. Zde získávali informace o cílech pro sovětské letectvo. Již po osvobození, při německém náletu koncem dubna, jeden z parašutistů zahynul.⁵⁷⁾

Dalším rozvědkářem, který se objevil v Brně krátce před jeho osvobozením, byl sovětský průzkumník, který vystupoval pod jménem Ivoščenko. 15. dubna přišel do Růženina dvora ležícího na židenickém katastru, aby se seznámil s nájemcem dvora a získal od něj informace o německém postavení v prostoru Malé a Velké Klajdovky. 19. dubna 1945 přišel Ivoščenko opět a potřebné informace dále doplňoval. Vysílačku měl rozvědkář ukrytu zřejmě v blízkém lese, jíž informoval sovětské velení. O několik dní později — 26. 4. 1945, jednotky 2. ukrajinského frontu osvobodily Brno z fašistické nadvlády.

Hodnotíme-li činnost zpravodajských a partyzánských jednotek v Brně a jeho okolí, je nutno rozdělit sledované období na dvě části. Vprvním období od počátku válečného střetnutí do konce roku 1943 skupiny vyslané jak z Východu, tak ze Západu volily prakticky stejný model práce v nepřátelském týlu. Úkolem těchto skupin bylo především se uchytit v protektorátě s pomocí osob, jejichž adresy získaly před odletem. Tento způsob

54) Eureka je naváděcí přístroj pro spojenecká letadla pracující na principu vysílání radiových signálů.

55) Radimský, J., Chronologie... cit. práce, str. 82.

56) Kopečný, P., Padáky nad Dražanskou vrchovinou... cit. práce, str. 33.

57) A MěV ČSPB Brno, odbojová skupina Vostok; Mainuš, F., Konečná, E., Nezapomenutelná setkání, Praha 1980, str. 40. Podle sovětských pramenů byli členy desantu Španělé Securodo Moreno a Anchel Ferreo.

práce byl především gestapu dobře znám z předchozí činnosti při potírání komunistického a dělnického odbojového hnutí v Německu v třicátých letech. Příchozí rozvědkáři se potýkali s celou řadou problémů, pro ně neřešitelných, ať to již byly nedostatky ve vybavení falešnými průkazy, nebo jinými dokumenty, oblečení apod. Svou roli sehrály i slabší navigační schopnosti letců, které v obtížném nepřátelském prostředí zavinily celou řadu skutečně tragických událostí, parašutisté byli často vysazeni tak nevhodně, že již sám desant byl příčinou jejich zkázy (Komberec, Kratochvíl, Andraščík). Došlo k němu někdy ve značné vzdálenosti od předpokládaného místa seskoku (Pechal, Langer). Tím se také stalo, že jediný, kdo unikl tomuto osudu, byl Jan Zemek, velitel skupiny SILVER B.

První, kdo pochopil, že nemůže pokračovat v krocích svých předchůdců, byl Rudolf Procházka. Po neúspěšném působení v Brně odešel na Českomoravskou vysočinu, odkud zasahoval do odbojové činnosti v Brně a jeho okolí nepřímo. Po ztrátě vysílačky v červenci 1944 změnil se charakter Procházkovy odbojové činnosti ze zpravodajské na typickou partyzánskou. Partyzánský charakter odbojové činnosti zvýraznil příchod partyzánských organizátorských skupin nebo příchod zpravodajských skupin, které partyzánský způsob života úspěšně uplatňovaly (ZAREVO, skupina kpt. Žukova a další). Podobný i když méně markantní vývoj bylo možno pozorovat i u skupin přicházejících ze západu (WOLFRAM, SPELTER, TUNGSTEN).

V této druhé etapě byl nacistický bezpečnostní aparát značně deprimován porážkami u Stalingradu, Kurska, v severní Africe, Itálii a západní Evropě. Zatímco skupiny, které přicházely z Itálie, těžko nahrazovaly ztráty, skupiny přicházející ze Sovětského svazu rychle obnovovaly akceschopnost příchodem nových skupin. Potlačovací aparát se také velmi těžko vyrovnával s decentralizovanými složkami sovětské zpravodajské služby. Tak se stalo, že v malém prostoru kolem Brna pracovala řada sovětských zpravodajských skupin. Na základě jejich dílčích hlášení si mohly sovětské orgány vytvořit objektivní obraz o vojenské, politické a hospodářské situaci v Brně a jeho okolí.

Informace zpravodajského charakteru nebyly zasílány pouze skupinám operujícím v okolí Brna, nýbrž i skupinám pracujícím ve vzdálenějších oblastech protektorátu nebo i v zahraničí. Zmíněná brněnská odbojová organizace Miliční sbor dodávala informace zpravodajské skupině 1. ukrajinského frontu, která pracovala pod velením A. J. Nišči-menka na Ostravsku a na Slovensku,⁵⁸⁾ některé informace z brněnského nádraží byly zasílány skupině TOLA pracující na Břeclavsku⁵⁹⁾ nebo skupině kpt. Ivanova působící na Třebíčsku pro 2. ukrajinský front.⁶⁰⁾ Své informátory v Brně měla zpravodajská skupina KRYLOV, působící ve východních Čechách.

Také zpravodajské skupiny vysílané ministerstvem národní obrany v Londýně nebo jeho složkami byly informovány o činnosti v městě a jeho okolí. Řada informací byla předána ing. Stallerem, pracovníkem brněnské Zbrojovky, na Slovensko, odkud byly odeslány radiostanicemi skupiny MANGANESE⁶¹⁾ (příslušníkem této skupiny byl brněnský rodák Drahomír Vaňura; padl 2. 11. 1944) nebo radiostanicemi, jež měl k dispozici kpt. Krátký vyslaný na Slovensko pozemní cestou z naší zpravodajské ústředny v Istanbulu.⁶²⁾ Něco málo informací šlo přes vysílačku Josefa Pojara vysazeného 23. 7. 1944

58) Mohorita, V., Činnost parašutistické partyzánské skupiny Bělavskij, Výcvik malých jednotek 1948/6-8; Ivanov, M., Akce Tetřev, Praha 1974.

59) Nováček, S., Komunisté Břeclavska v boji proti hitlerovskému fašismu v letech 1939-1945, Jižní Morava 1974/1, str. 30 a násl.; Krajčůvek, S., Zelezničáři v odboji, Brno 1947, str. 104.

60) Šimka, A., Závěrečné období národní osvobozenécké boje na Třebíčsku, Sborník Matice moravské 1965, str. 56-61.

61) Jelínek, Z., Západní paraskupiny... cit. práce, str. 142-145; Varsík, Příběhy odvážných, Bratislava 1980, str. 102-125.

62) Franěk, O., Koncern brněnské Zbrojovky v letech 1939/1945, Brno, Blok, str. 192-193.

v Jugoslávii u Seniče československou vojenskou misí v Itálii s úkoly v okolí Vídně.⁶³⁾ Závěrem je možno říci, že českoslovenští a sovětsí parašutisté byli první, kdo přinášeli zotročenému národu naději na svobodu a šťastnější budoucnost. Mnozí z nich zahynuli v koncentračních táborech, padli v boji nebo byli těžce zraněni. U mnohých nevíme o jejich konci vůbec nic. Pro to vše si zaslouží naši pozornost, úcty a vzpomínky.

63) -bfk-, Kňaz - parašutista, Naše vojsko 1945/25, str. 14-15. Šolc, J.: Čs. parašutisté na Balkáně, Hlas revoluce 1987, č. 44, s. 7.

K DĚJINÁM BRNĚNSKÉHO MLÉKÁRENSKÉHO PRŮMYSLU

V poslední třetině devatenáctého století zaujímal v brněnské průmyslové výrobě vedoucí postavení ještě textilní průmysl, ovšem stále větší význam připadal strojírenství. V té době se začal rozvíjet také elektrotechnický průmysl a vývoj šel vpřed i v průmyslu potravinářském. Vedle dvou cukrovarů, dvou pivovarů a několika podniků na výrobu cikorky, kávovin, sladu, lihovin a likérů byly založeny rovněž dvě průmyslové mlékárny, které znamenaly počátek brněnského mlékárenského průmyslu. Ten se vyvíjel překonáváním různých překážek a problémů až k jednotnému národnímu podniku Lacrum.¹⁾

Mlékařství má velmi staré tradice, které lze sledovat již od dob předhistorických.²⁾ Jeho rozvoj byl přímo závislý na stupni chovu dobytka a na úrovni zemědělství vůbec. Nemíníme se zde zabývat primitivním domácím zpracováním mléka na selských gruntech a velkostatech, i když z těchto zkušeností vycházely první průmyslové mlékařské podniky, jejichž vznik je možno položit do sedmdesátých let devatenáctého století.

Nejstarší dosud známá mlékárna v českých zemích, jež měla charakter průmyslového podniku, byla zřízena roku 1870 na císařském velkostatku v Hostivicích u Prahy. První moravský mlékárenský podnik vznikl v Miloticích u Kyjova, kde ho založil Švýcar Jakub Rieben. Je o něm známo, že už roku 1872 poslal své výrobky na výstavu do Vídně a že získal vyznamenání za pecnový sýr a několik jiných druhů sýrů. Později se Rieben přestěhoval do Hodonína a také tam vytvořil dobře prosperující a dlouho existující mlékárenský podnik, který byl po určitou dobu největším vývozcem mlékárenských výrobků do Vídně.³⁾

Koncem sedmdesátých let (1878-1879) vznikla rovněž první známá brněnská družstevní Vaňkova mlékárna, která tehdy stála na rohu dnešní Sukovy a Gagarinovy ulice. Zpracovávala denně 2 000 litrů mléka, z čehož polovinu rozvážela po městě a polovinu zpracovávala na máslo, sýr, syrečky, podmásli a syrovátku. Dům měla najatý a ke svému účelu upravený obnosem 1 000 zlatých, zatímco zařízení mlékárny stálo celkem 12 000 zlatých. Zásluhou Vaňkovou, který se cestami po Šlesvicku - Holštýnsku předsvědčil o pokročilém mlékárenství této země, byla brněnská městská mlékárna jako první vybavena odstředivkami. V provozu byla asi dvacet let a hned v prvním roce vynesla 16 988 zlatých.⁴⁾

V té době však vznikaly podobné mlékárenské podniky ojedinele, neboť pro jejich rozvoj nebyly příznivé podmínky. Chov hovězího dobytka byl totiž na nízkém stupni. Byl určován hlavně získáváním chlévské mrvy pro hnojení polí po zániku úhoření a dále brzděn nedostatkem krmení. K zásadnímu růstu produkce mléka přispělo soustavné zavádění pěstování červeného jetele, zvlášť však rozvoj cukrovarnictví a pěstování cuk-

1) Sručný nástin vývoje mlékárenského průmyslu v Brně, jak je podán v tomto článku, je nutno považovat za základ pro další historický výzkum a celkové zpracování. Přesto však poskytne základní informace o dalším, dosud neznámém, odvětví brněnského průmyslu.

2) Josef Skutil, O zužitkování mléka v dobách prehistorických, Mlékařské listy, roč. XXXIII.

3) Viz také F. Wenzl, Začátky družstevního mlékařství na Moravě, Brno 1940, str. 15.

4) V. Vilikovský, Dějiny zemědělského průmyslu, Praha 1936, str. 822, 828.

rové řepy. Řepný chrást poskytoval kvalitní krmení po celý rok. Rostla dojivost krav a začal se projevovat nadbytek mléka. Snaha po jeho zhodnocení vedla k zakládání soukromých mlékáren, zejména na velkostatech, a po roce 1890 hlavně mlékáren družstevních.

V době, kdy mlékárenský průmysl dělal své první krůčky, procházel již ostatní průmysl obdobím koncentrace kapitálu. Po překonání krize z let 1873—1879 došlo k dalšímu rozvoji průmyslu v českých zemích. Akciové společnosti v Rakousku dosahovaly počtu několika set. S rozvojem průmyslu šel ruku v ruce růst dělnické třídy, která získávala velmi rychle bojové zkušenosti. Docházelo k třídnímu uvědomování dělnictva a k rozvoji třídního boje. Počet stávkujících neustále rostl.⁵⁾

Mlékárenský průmysl zapouštěl kořeny jen velmi zvolna přes velké úsilí některých mlékárenských odborníků, z nichž je třeba vzpomenout alespoň Jana Venceslava Pavelku,⁶⁾ který stál u kolébky nejstarších mlékařských družstev na Moravě ve Lhotě u Starého Jičína (19. února 1892) a v Paloníně (28. května 1893).

Pozitivní úlohu při organizování mlékárenství na Moravě sehrály také některé zemské instituce. Až do roku 1897 měla pečovat o rozvoj zemědělství jako celku a tedy i mlékárenství, c. k. moravskoslezská společnost ke zvelebení orby. Zastoupení v ní byli zejména velkostatkáři s převahou Němců. Samo složení společnosti již nasvědčuje, že jí nešlo o podporu rolnického podnikání a využití zemědělských produktů. Tuto úlohu měly plnit další nově zřízené instituce, které měly sídlo v Brně. Roku 1897 byla ustavena Zemědělská rada moravská. Osnova zákona o jejím zřízení byla schválena 19. května 1897. Zemědělská rada moravská měla působnost zemskou a vedle ústředního sboru se organizačně rozpadala na odbory český a německý. Český odbor moravské zemědělské rady se ustavil 20. června 1898 a jeho předsedou byl zvolen zemský a říšský poslanec Jan Rozkošný z Křenovic.

Druhou takovou organizační jejímž cílem bylo tentokrát sdružovat a podporovat zemědělská družstva, byl ústřední svaz českých hospodářských společenstev v Markrabství moravském, z. s. s. r. o. v Brně. K ustavení svazu došlo 5. prosince 1898, započal však svou činnost až 1. dubna 1899.

Velký význam pro rozvoj mlékárenství na Moravě měla Zemská mlékařská a sýrařská škola v Kroměříži, založená roku 1901, a hlavně pak Zemský mlékařský spolek, ustavený roku 1906, který se roku 1919 přeměnil na Zemskou mlékařskou jednotu. Zemský mlékařský spolek si kladl za cíl odstranit živelnost v zakládání mlékárenských podniků, ve výrobě i v prodeji mléčných výrobků.⁷⁾ Do něho se přihlásilo za členy hned při ustavující valné hromadě 45 mlékařských družstev, 61 jednotlivců a počet členů neustále rostl. Do roku 1906 bylo založeno asi 130 družstevních a soukromých mlékáren.

5) Viz např. údaje v učebnici dějin KSČ, Praha 1961, str. 53.

6) Jan Venceslav Pavelka se narodil 14. 5. 1856 v Senici na Hané. Po studii v Olomouci, v Prostějově a v Telči absolvoval v letech 1880—1884 vysokou školu zemědělskou ve Vídni. Získal zkušenosti na mnohých velkostatech, kde působil jako praktikant i jako zemědělský správce velkostatku v Elšovicích v Čechách. V červenci 1891 byl povolán zpět na Moravu a jmenován prvním kočujícím učitelem hospodářské společnosti. Ve své propagační činnosti se snažil pomoci zanedbanému moravskému mlékařství. Organizoval šestidenní kurzy pro hospodáře, technicko-účetní kurzy pro činovníky zřizovaných družstevních mlékáren. Po založení zemské zemědělské rady byl přijat do funkce mlékařského inspektora, později mlékařského rady. Do roku 1914 založil 181 mlékařských družstev. Po vzniku samostatné CSR pokračoval v započatém díle. Ještě před I. světovou válkou r. 1906 měl hlavní podíl na založení Zemského mlékařského spolku, který za Pavelkovy redakce vydal 10 ročníků „Mlékařského letáčku“, který byl pak přejmenován na „Mlékařské listy“, které redigoval až do roku 1926. Byl také autorem mnoha článků o moravském mlékařství. J. V. Pavelka zemřel 18. listopadu 1931.

7) J. V. Pavelka, O důležitostech a úkolech mlékařského zemského spolku na Moravě, Olomouc 1907; K. Vlček, Vývoj družstevního mlékařství, Brno 1947.

Mezi nejstaršími mlékárny na Moravě vznikla roku 1893 také Starobrněnská mlékárna firmy František Kupčík, Brno, Václavská 14/16. Ve stejném roce byla zapsána do obchodního rejstříku. V roce 1897 měla prodejní pobočku ve Vídni. Zatímco nejstarší brněnská mlékárna „Waniekova“ nesla název „Brněnská mlékárna“, tato mlékárna se nazývala „Starobrněnskou mlékárnou“. O několik roků později, v roce 1901, vznikla v Brně třetí „německá“ Ústřední mlékárna na Masné ulici.

Roku 1911 byly učiněny první kroky k založení další mlékárny „Brünner Molkerei Gesellschaft z. s. s. r. o. v Brně“. Tehdy podle kupní smlouvy z 3. října koupila společnost od firmy Franz Czermak, zabývající se výrobou cihel, pozemky o výměře 4578 m² zapsané pak v pozemkové knize pod číslem 634 v Zábrdovicích čp. domu 363 a orientační Lazaretní 8 b. Město Brno za starostenství dr. Augustina Wiesera koupí pozemků schválilo a povolilo úvěr v částce 48 000 korun u Moravské hypoteční banky v Brně. Již dva roky po svém založení však Brünner Molkerei Gesellschaft likvidovala a prodala mlékárnu a pozemky podle kupní smlouvy ze dne 11. března 1913 soukromému podnikateli Františku Kallmanovi za celkovou částku 143 466,44 koruny.

Slibný rozvoj mlékárenství na Moravě ovlivnila velmi nepříznivě první světová válka. Stav dojnic se zmenšoval rekvizicemi a dojivost dále klesala nedostatkem krmení. V souvislosti se zavedením maximálních cen mléka rostly i ceny másla, tvarohu a sýrů. Družstevní mlékárny, které podléhaly státní kontrole, upadaly a mnohé z nich zastavily práci nebo zaváděly náhradní výroby. Jak uvádí Václav Vilikovský,⁸⁾ klesla na Moravě dodávka do mlékárenských podniků roku 1918 o 83,13 % proti roku 1914, to znamená, že proti 95 882 108 litrů v roce 1914 činila 16 110 735 litrů v roce 1918. Na Moravě také ve válečných letech zastavilo nejvíc mlékáren práci, a to 16 na jeden rok, 31 na dva roky, 15 na tři roky, 17 na čtyři roky a 8 na šest roků.

Také Brünner Molkerei Gesellschaft se po čtyřech letech znovu dostala ze soukromých rukou do majetku města. Stalo se tak kupní smlouvou ze dne 18. října 1917. Důvodem bylo úmrtí dosavadního majitele Františka Kallmana. Město vlastnilo tuto mlékárnu až do roku 1922, kdy ji v únoru prodalo v zastoupení starosty města dr. Bedřicha Macků a náměstka Jana Máši za 1 120 000 Kč Ústřednímu svazu českých hospodářských společenstev v Brně, který tehdy sdružoval zemědělská družstva ovládaná agrární stranou. Svaz zastupoval ve smlouvě jeho předseda Rozkošný a dále známý mlékařský odborník inspektor Pavelka. Z nově odkoupené mlékárny byl vytvořen podnik pod firmou „Mléčný průmysl v Brně, zapsané společenstvo s ručením omezeným“⁹⁾

Družstvo k provozování mlékárny bylo ustaveno na valné hromadě konané 29. dubna 1923 v místnostech sálu Starobrněnského pivovaru v Hlinkách 10. Ustavující valnou hromadu informoval ředitel Gabriel Vrána o tom, že už v přípravném řízení jednal přípravný výbor o odkoupení mlékárny Václava Truhláře na Slevačské, dnešní Šmeralově ulici za celkový obnos 900 000 Kč. V uvedené částce byly zahrnuty reality, živý i mrtvý inventář a obchodní klientela. Tento záměr valná hromada schválila, ovšem k realizaci nedošlo.

Ustavující valná hromada zvolila jedenáctičlennou správní radu v čele s Františkem Čoupkem, rolníkem z Bosonoh, generálním tajemníkem JUDr. Ladislavem Daňkem a ředitelem Františkem Karasem. Dále byla zvolena také dozorčí rada v čele s Josefem Šamalíkem, rolníkem a poslancem z Ostrova u Macochy.

Protože každé družstvo podléhalo povinné a zákonné revizi některému z revizních svazů, usnesla se valná hromada o přistoupení za člena k Ústřední jednotě českých

8) Jako pozn. 4, str. 838.

9) Rozdíl mezi společnostmi s ručením omezeným a neomezeným je možno zjistit nahlédnutím do práce Fr. Wenzla, Začátky družstevního mlékařství na Moravě, Brno 1940, str. 46.

stavila pod stálý úřední dozor, který prováděl chemicky za státní úřad pro zkoumání potravin dr. Juřena a bakteriologicky za Masarykovu univerzitu dr. Roček. Po dobrých výsledcích zkoumání obdržela mlékárna povolení označovat zátky na lahvích značkou „Pod stálou kontrolou úřadů“.

Mlékárna zahájila přípravu k vybudování sušárny mléka a k odstranění tzv. vozíčkářů — dodavatelů syrového mléka — které hodlala získat za své členy.

Bilance od 1. VII. do 31. XII. 1925 byla zakončena ztrátou 8 233,40 Kč, která byla přenesena na rok 1926. Rok 1926 však byl zakončen ziskem 300 Kč, který byl převeden na účet roku 1927.

Valná hromada závěrem také schválila odprodej objektu v ulici Slevačské.

Provedená fúze však ještě v roce 1927 nepřinesla očekávané zlepšení. Neúspěch byl svalován na nový mléčný řád, který předepisoval zvýšenou tučnost mléka a nepřipouštěl takové zvýšení ceny mléka, jaká by umožnila uhradit celkovou provozovací režii, amortizaci a zúrokování vypůjčeného kapitálu. Po vyúčtování podpory ministerstva zemědělství skončila bilance mlékárny za rok 1927 ztrátou 225 546,72 Kč.¹⁴⁾

Bilanční výsledky hospodaření mlékárny v jednotlivých letech jsou zřejmé z uvedeného přehledu:

Rok 1925	od 1. I. do 30. VI. „Mléčný průmysl“	323 516 Kč ztráta
1925	od 1. VII. do 31. XII. „Lacrum“	8 233 Kč ztráta
1926		300 Kč zisk
1927	po vyúčtování podpory min. zem.	225 546 Kč ztráta
1928		734 Kč ztráta
1929		14 105 Kč ztráta
1930		1 138 Kč zisk
1931		1 553 Kč zisk
1932		1 062 Kč zisk
1933		821 Kč zisk
1934		1 577 Kč zisk
1935	[po provedených odpisech 515 729 Kč]	1 914 Kč zisk
1936		21 779 Kč ztráta
1937		1 953 Kč zisk
1938		3 471 Kč zisk
1939		7 699 Kč zisk
1940		12 485 Kč zisk
1941		29 458 Kč zisk ¹⁵⁾
1942		28 243 Kč zisk
1943		30 220 Kč zisk
1944		24 157 Kč zisk
1945		934 831 Kč ztráta ¹⁶⁾

První rekonstrukci mlékárny v letech 1926—1927 se modernizoval provoz. Přece však se nezabránilo, aby i na Lacrum nedopadla tíživě hospodářská krize třicátých let. Uvedené bilanční výsledky mlékárny v krizových letech jsou zkráceny tím, že stát hradil ztráty zhruba ve výši sedmi miliónů korun ročně ve snaze udržet nákupní cenu mléka, která byla jen o málo menší než cena prodejní. Účetní obrat poklesl v době hospodářské krize z původních 81 miliónů na 40 miliónů Kčs, tak jak je to uvedeno v této tabulce:

14) Jako pozn. 10, str. 37—38.

15) Jako pozn. 10.

16) PA Lacrum Brno, n. p., fond Lacrum Brno, inv. č. 96.

Účetní obrat v letech 1926—1936

rok 1926	68,608.719 Kč
1927	92,285.486 Kč
1928	79,494.579 Kč
1929	81,968.791 Kč
1930	60,338.736 Kč
1931	45,588.929 Kč
1932	45,930.770 Kč
1933	40,054.315 Kč
1934	45,603.707 Kč
1935	48,321.568 Kč
1936	60,373.894 Kč

Skutečný rozsah výroby v průměru deseti let je možno posoudit z další tabulky:

Rok	Příjem mléka v litrech	P r o d e j			
		mléka v l	másla v kg	tvorohu v kg	sýrů v kg
1925	5 802 699	4 909 400	36 867	66 005	3 194
1926	4 695 478	4 438 412	29 155	39 220	3 626
1927	6 418 711	5 277 951	35 910	51 272	4 395
1928	8 701 740	7 239 041	49 126	82 849	2 142
1929	5 498 230	5 332 484	15 461	27 031	930
1930	5 640 146	5 211 760	28 420	39 550	965
1931	5 261 671	4 769 509	26 619	45 822	604
1932	5 220 418	4 828 659	13 698	39 205	370
1933	5 214 970	4 588 525	13 510	31 820	321
1934	6 025 917	4 446 328	67 491	102 507	1 315
1935	5 828 778	4 545 228	43 581	47 585	21 344
1936	5 868 400	4 396 914	51 306	38 598	21 003

1 039 družstevních mlékáren na Moravě přijalo za 10 let celkem 667 713 923 l mléka, z toho bylo prodáno 96 416 163 l, sama mlékárna „Lacrum“ z toho prodala 47 211 654 l, tj. 48,96 %. Zde je možné posoudit význam tohoto podniku pro zemědělce a konzumenta.¹⁷⁾

V představenstvu družstva Lacrum docházelo často ke střetnutím a bojům dvou politických stran, agrárníků a lidovců. Nasvědčovaly tomu jednak problémy kolem dohody o společném financování a udržování provozu mlékárny, jednak je to patrné z toho, že např. v roce 1932 byl donucen odstoupit z funkce předsedy lidovec, farář Holba z Letovic, neboť zástupci Svazu, tj. agrárníků pohrozili zrušením úvěru čtyř miliónů Kč. Tak po jednoleté přetržce se znovu dostal do funkce předsedy František Wenzel, známý poslanec za republikánskou stranu, a setrval v ní až do 9. listopadu 1936.

Důsledky krize byly překonány prakticky až v roce 1935, kdy v čele mlékárny stál ředitel Jan Drozd. Roční tržba byla díky nižší prodejní ceně mléka a smetany menší o 45 %, přitom hrubý zisk byl větší o 34 %.

Zařízení podniku vybudované před deseti lety přestalo být moderní, vyžadovalo ročně velkých nákladů na opravy a přitom byl provoz nerentabilní. Proto došlo v letech

17) Podle materiálů bývalého ředitele Lacrumu Jana Drozda (1838—1934), uložených v podnikovém archivu Lacrum Brno, n. p.

1935—1936 k druhé rekonstrukci a modernizaci mlékárny. Jako první byla provedena výměna chladicího zařízení a ke dni 26. října 1936 byla mlékárna místo dlouhodobé pasterizace vybavena „velevýkonným“ deskovým pasterem o výkonnosti 6 000 l za 1 hodinu, odstředivna pasterem „Perkeo“, odstředivkou, která mohla odstředovat nebo čistit mléko, a dále pasterem na smetanu. Současně byla vybavena novými stroji másárna a sýrárna. Mimoto zřídila mlékárna artézskou studnu hlubokou 75 m, která dávala 500 l vody za minutu. Důležité je, že k rekonstrukci nepotřebovala mlékárna žádnou finanční podporu Ústředního svazu ani Ústřední jednoty.

Proti roku minulému bylo v roce 1936 mléko nakupováno dráže o 4 haléře na jednom litru. Za 1 l mléka o průměrné tučnosti 3,62 % tuku se tedy platilo 95 haléřů.

Současně s novým strojním vybavením bylo nutno zajistit dostatečný příkon elektrické energie a páry. Od svého vzniku byla mlékárna na Lazaretní připojena na síť městské elektrárny v Židenicích. Po převzetí židenické elektrárny brněnskou městskou elektrárnou převzala brněnská městská elektrárna všechna její práva a povinnosti. Závod byl připojen na 2 000 V síť. Původně byl v mlékárně jen kotel s parním strojem 45 HP. V pozdějších letech byly postupně postaveny některé drobné elektromotory. V roce 1936 jich tam bylo asi 30 a největší z nich o výkonu 32 HP byl určen k náhradnímu pohonu kompresoru. Roční odběr činil asi 66 000 kWh včetně světla. Ukázalo se výhodnější připojení mlékárny na na 6 000 V průmyslovou síť Západomoravských elektráren, akciové společnosti. Jednání zahájená v roce 1936 však vedla k realizaci až v roce 1945. Současně však měla mlékárna Lacrum zájem o připojení na brněnskou teplárnu. Doposud, ještě v roce 1941, vyráběla mlékárna páru dvěma plamencovými kotly, jedním o výhřevné ploše 50 m² na 8 atm. přetlaku z roku 1911, druhým o 60 m² výhřevné plochy na 10 atm. přetlaku z r. 1915, které byly střídavě v chodu. Při velkém zatížení se spouštěly současně. Na pohon kompresoru měla mlékárna instalován výfukový parní stroj 45 HP, jehož výfuk byl zužitkován. Elektromotoru zn. SVET 29,5 kW se používalo jako náhradního motoru. V nejbližší době musela mlékárna buď zajistit připojení na teplárnu, nebo postavit další výfukový parní stroj s generátorem. Tuto situaci v roce 1945 vyřešilo připojení na elektrické síť a teplárnu Západomoravských elektráren.¹⁸⁾

Již na valné hromadě v červnu 1935 byla podána zpráva o probíhajícím jednání se zástupci Sokolnického cukrovaru týkající se přistoupení nového družstva tam utvořeného k RÚM Lacrum. V rámci tohoto spojení, k němuž skutečně došlo, vstoupil do družstva známý Viktor Stoupal, předseda Syndikátu řepářů akcionářů, a na mimořádné valné hromadě 9. listopadu 1936 byl zvolen do představenstva RÚM. Tam velmi brzy došlo k rozporům a bojům mezi zástupci agrární strany Wenzlem a Stoupalem. Stoupal nakonec dosáhl odstoupení Wenzla z místa předsedy a na jeho místo byl zvolen stoupenec Stoupalův poslanec Vacula.

Mírový vývoj Rolnické ústřední mlékárny Lacrum byl přerušen okupací Československa německými fašisty. Okupanti zavedli i v mlékárenství přísná regulační opatření a povinnou pasterizaci mléka, což znamenalo, že všechno mléko určené na prodej muselo být dodáno mlékárnám. Tím vzrostlo množství zpracovaného mléka postupně na 30 tisíc litrů denně.

Mlékárna přijala

v roce 1938	7 953 669 litrů
1939	12 496 352 litrů
1940	16 159 211 litrů
1941	19 080 648 litrů

18) PA Jihomoravských energetických závodů, fond Západomoravské el. akc. společnosti, sig. K 101 a T 67.

Uvedeným opatřením došlo k definitivní likvidaci tzv. vozíčkářů, kteří dosud nepodlehli v konkurenčním boji velkomlékárnám. V roce 1939 bylo zakázáno prodávat smetanu a omezilo se sušení mléka. Mlékárna měla v této době kapacitu 60 000 l mléka denně. Dále byly jednotlivým mlékárnám vymezeny nákupní a zásobovací rajóny. Tučnost konzumního mléka byla snížena na 2,5 % a přiděly pro české obyvatelstvo klesly až na 1/1 mléka denně. Do Lacrumu byl nasazen německý správce Teodor Suchý který měl hlavní dozor nad řízením podniku. Fašistickému teroru podlehl v koncentračním táboře několikrát předseda správní rady RÚM Lacrum František Wenzl.

Došlo ke změnám také v rozvoji a rozsahu podniku. K roku 1940 bylo převzato RÚM Rolnické mlékařské družstvo v Bučovicích, tzv. mlékárna na Bednářské ulici.¹⁹⁾ Zde na Bednářské ulici č. 6 umístila firma kanceláře, provozovnu a skladiště sběrný vaječ, bylo tu zaměstnáno 8 úředníků, 5 dělníků, 9 dělnic a 2 řidiči. Výdejnu vajec měla na ulici Rumunské 53 v Brně Žabovřeskách a dvě prodejny v Brně.²⁰⁾ Současně došlo také ke změně stanov, zejména v článku 20, v němž se pravilo, „že se rozšíří počet představenstva z 12 na 18 členů a že předseda představenstva s místopředsedou a 2 členy představenstva zvolení představenstvem na dobu 1 roku, tvořili ředitelství“.

V roce 1943 došlo k fúzi RUM Lacrum s Rolnickým mlékařským družstvem pro Kuřim a okolí v Kuřimi z. s. s r. o. Mlékařské družstvo v Kuřimi bylo zřízeno v roce 1934 a zapsáno do družstevního rejstříku. Podle stanov omezovalo se družstvo do konce roku 1939 na zpracování mléka a zpeněžování výrobků svých členů. Od 1. ledna 1940 v důsledku zavedení povinného obhospodařování mléka a mléčných výrobků se stalo družstvo sběrnou mléka, selského másla a vajec pro okres Tišnov, takže odebíralo tyto produkty většinou od nečlenů. V roce 1940 zůstaly družstvu z členských obcí jen Drásov, Hradčany a Kuřim. Sebrané mléko mlékárna družstva čistila, pasterizovala, odstředovala, vyráběla z něho smetanu, máslo a tvaroh, které se většinou prodávaly ve velkém. Kromě uvedené samostatné činnosti vystupovala mlékárna jako jednatel Společnosti pro obchod s mlékem, tuky a vejci v Praze. Pro tuto společnost nakupovala selské máslo a dodávala je jejím jménem obchodníkům, za což dostávala provizi 1,60 K za 1 kg. Dále od této společnosti dostávala přiděl selského másla z jiných mlékáren, které rozdělovala rovněž obchodníkům za provizi 0,60 K/kg. Tuto činnost je třeba odlišit od samostatného prodeje čajového másla a přepuštěného másla, které nakupovala a prodávala ve vlastní režii.²¹⁾ Od roku 1940 byly pro sběr a odběr mléka, mléčných výrobků a vajec směrodatné dispozice Českomoravského svazu pro mléko a tuky.

Strojní zařízení družstva pozůstávalo z 1 odstředivky Alfa s čistícím a egalizačním zařízením, z 1 regenerátoru, 1 pasteru na mléko, z 1 pasteru na smetanu, z parního kotle, hnětadlové máselnice, 1 uzrávače na smetanu, 1 přístroje k výrobě zákvasu, 2 chladičů na mléko a smetanu. K pohonu strojního zařízení se používalo elektrických motorů. Potřebnou energii dodávala akciová společnost ZME v Brně. Pro sběr a dopravu výrobků vlastnilo družstvo tři nákladní auta značky Škoda.

Provozovny mělo družstvo najaty od kuřimského školního velkostatku vysoké školy zvěrolékařské v Brně, jehož majitelem bylo město Brno.

Družstvo prošlo těžkými začátky v letech 1935—1937. Přesto zajistilo zemědělcům 90 hal. až 1 Kč za 1 litr mléka, později i více. Mlékárna začala pracovat se 700 litry mléka denně, v roce 1939 přijímala již 5 000 litrů a v roce 1940 dokonce 10 000 l mléka denně.

Celkové hospodaření je patrné z uvedené tabulky:

19) PA Lacrum, n. p., fond Lacrum, zápisy z valných hromad XV., XVI. a XVII., inv. č. 11.

20) PA Lacrum Brno, n. p., fond Lacrum, revizní protokol č. 33 ze dne 3. května 1941.

21) PA Lacrum Brno, n. p., fond Rolnické mlékařské družstvo Kuřim, inv. č. 3, 4.

Rok	Celkový obrat Kč	zisk Kč	stav členů	stav podílů	Poznámka
1934			59	184	
1935	1 218 663	93	123	490	
1936	3 264 182	108	205	650	zpracováno
1937	3 615 257	112	253	922	948 174 l
1938	5 167 997	155	272	942	
1939	7 817 202	604	286	956	
1940	23 772 553	123	285	955	vykoup. mléko
1941	37 754 167	1 855	284	787	2 017 762 l vajec 1 938 859 selské máslo 16 410 kg ²²⁾

Počet zaměstnanců činil průměrně:

r. 1938	2 úředníci	2 praktikanti	8 dělníků
r. 1939	2 úředníci	2 praktikanti	8 dělníků
r. 1940	4 úředníci	2 praktikanti	11 dělníků
r. 1941	8 úředníků	2 praktikanti	14 dělníků

V červenci 1940 doporučil Českomoravský svaz pro mléko a tuhy Rolnickému mlékařskému družstvu pro Kuřim a okolí z. s. s. r. o. v Kuřimi, aby se spojilo s Rolnickou ústřední mlékárnou Lacrum v Brně. Doporučení projednaly na společné schůzi ředitelství a dozorčí rada a návrh přijaly. Jednání nabylo konkrétní podoby až v polovině roku 1942. Dopisem ze dne 4. června 1942 oznámilo družstvo ministerstvu zemědělství a lesnictví, že členové činovníků sborů Rolnického mlékařského družstva v Kuřimi, to jest trojčlenného představenstva a devítičlenné dozorčí rady se usneseli na poradě konané 4. 6. 1942, že dobrovolně splynou s Rolnickou ústřední mlékárnou z. s. s. r. o. v Brně za oboustranně dohodnutých podmínek, a požádalo o vydání výnosu podle vyhlášky 259/39 ve znění vyhlášky 74/41.

Lacrum mělo převzít kuřimské družstvo podle stavu k 31. XII. 1941 se všemi právy a povinnostmi. Protože nominálně členského podílu kuřimského družstva činilo 100 K a nominálně členského podílu Lacrum 50 K, za každý podíl získá družstvo v Kuřimi podíly dva. Družstvo Lacrum bylo povinno z příkazu ČMS pro mléko a tuhy vybudovat po válce pobočný závod v Tišnově, kde měla být umístěna též dobře a moderně vybudovaná sběrna vajec.

Na základě žádosti družstva vydalo ministerstvo zemědělství a lesnictví v Praze dne 11. ledna 1943 výnos pod značkou 146 829/VC-42, kterým bylo Mlékařské družstvo v Kuřimi sloučeno s družstvem Lacrum, a to k 1. lednu 1942. Jako důvody uvádí citovaný výnos vhodnější úpravu poměrů organizačních, hospodářských, finančních, jakož i usnadnění úkolů přikázaných řízeným hospodářstvím.

Českomoravský svaz pro drůbež, vejce a med vzal na vědomí provedenou fúzi obou družstev a zároveň vyhověl žádosti Lacrumu a připojil celý obvod sběrný vajec v Kuřimi k obvodu sběrný Lacrum s účinností od 10. února 1943. Dne 22. února 1943 byl proveden zápis do družstevního rejstříku, přičemž Rolnické mlékařské družstvo v Kuřimi, z. s. s. r. o., bylo z družstevního rejstříku vymazáno.²³⁾

Od roku 1938 do roku 1945 měla RŮM Lacrum, která převzala kuřimské družstvo, tento obrat:

22) Jako pozn. 21, inv. č. 2.

23) PA Lacrum Brno, n. p., fond Lacrum Brno, inv. č. 26; fond Rolnické mlékařské družstvo v Kuřimi, inv. č. 5.

1938	84 140 156 Kč
1939	145 473 236 K
1940	333 131 879 K
1941	440 215 157 K
1942	439 788 535 K
1943	432 598 629 K
1944	405 058 548 K
1945	383 206 502 Kč ²⁴⁾

Naposledy před osvobozením Brna Rudou armádou byl proveden poslední sběr 17. 4., i když dosahoval pouhých 188 litrů. Po osvobození byl obnoven příjem mléka až 10. 5. v množství 2 021 litrů. To znamená, že od 17. dubna do 10. května bylo Brno prakticky bez mléka. Během června se zvýšila dodávka na 25 tisíc litrů. Do mlékárny dodávala mléko také Rudá armáda, která pásala stáda krav kolem Brna. Pro svoz a rozvoz mléka přidělila RA několik párů koní.²⁵⁾

Podle usnesení ZNV ze dne 17. VII. 1945 byla do RŮM Lacrum v Brně zavedena národní správa. Národními správci byli jmenováni Miloslav Staněk z Kralic, Ladislav Vacarda z Brna, ing. Karel Podhora z Brna a Pavel Kadlec z Blažovic. Dne 19. září 1945 provedl ZNV změnu a na místo ing. Podhory nastoupil Jan Kučera z Kuřimi a zástupce Ústřední rady odborů Metoděj Omasta z Tvarožné.

Ustavující schůze RŮM pod národní správou se konala 23. června 1945 a předsedou byl zvolen Miroslav Staněk. Na ní bylo možno konstatovat, že ztráty způsobené válkou přesahovaly 2 miliardy korun. Po uzavření německé mlékárny Cyrila Leinwebera v Ž. denicích převzala RŮM nákupní a prodejní obvod, čímž se zvětšil podíl RŮM na sběru i prodeji mléka v Brně na 50 % celkové potřeby. Lacrumu se podařilo získat vhodnější svozové linky, nově byl stanoven sběrný obvod vajec. Po válce úplně zničený vozový park se podařilo do konce roku 1945 částečně obnovit, tím, že Lacrum získal 13 nákladních aut, 2 osobní vozy a 10 párů koní. Ke dni valné hromady přejímala mlékárna od producentů téměř 30 000 l mléka denně. Prodávala však 45 000 l mléka denně, neboť scházející množství odebírala RŮM z venkovských družstevních mlékáren. Ke dni mimořádné valné hromady RŮM konané 10. 12. 1945, pracovalo v podniku 158 zaměstnanců.²⁶⁾

Je škoda, že chybí zápis z XX. valné hromady konané 3. 5. 1947, který by nám poskytl informaci o činnosti RŮM — Lacrum Brno za období roku 1946 do května 1947. Víme však alespoň, že 13. 4. 1946 se sešla mimořádná valná hromada úřednictva družstevních moravskoslezských mlékáren, která jednala o změně stanov. Změnila název organizací na „Sdružení úředníků mlékáren“ a rozhodla se zvolit 18členný výbor, přičemž by 6 členů bylo z Moravy, 6 z Čech a 6 ze Slovenska. Dne 5. února 1947 proběhla také řádná valná hromada Jednoty pro zemi Moravskoslezskou za účasti zástupců ze Slovenska a Čech, která manifestovala jednotu československého mlékárenství.

V dubnu 1948 dodávalo do mlékárny Lacrum celkem 263 vesnic, 35 statků a 12 069 jednotlivých dodavatelů.²⁷⁾

K dalšímu rozvoji RŮM Lacrum došlo při realizaci dvouletého plánu, vyhlášeného s cílem obnovit válkou rozvrácené národní hospodářství a připravit cestu pro nástup k pětiletým budovatelským plánům. Ve výsledcích dvouletého plánu se projevil opatření učiněna vládou po porážce kontrarevolučního puče v únoru 1948. Firma nejenže

24) PA Lacrum Brno, n. p., fond Lacrum Brno, bilance uvedených let, inv. č. 96.

25) PA Lacrum Brno, n. p., referát ředitele závodu 01 ing. Chalabaly k 60. výročí Lacrumu Brno.

26) PA Lacrum Brno, n. p., fond Lacrum Brno, inv. č. 14.

27) Jako poznámka 26.

provedla rozsáhlou rekonstrukcí, ale dále se rozrostla přičleněním dalších konfiskovaných mlékáren.

Ze zprávy na XXI. řádné valné hromadě 18. 12. 1949 víme, že i v Lacrumu byla po únorových událostech provedena očista členstva prostřednictvím akčních výborů NF. Z družstva bylo vyloučeno celkem 21 členů. Výměrem ZNV čj. 4711/IV—25—48 ze dne 24. 2. 1948 byla zavedena v podniku národní správa, původně tříčlenná, která byla nahrazena výměrem ZNV ze dne 26. 10. 1948 čj. 880—11/VIII—27/48 kumulativní národní správou pro všechny brněnské mlékárny, a to konfiskát bývalé Centrální mlékárny v Brně, Masné ul. 5a, znárodněnou Starobrněnskou mlékárnu Fr. Kupčika v Brně, Václavská ul. 14/16 a RŮM Lacrum.

Dříve než byly připojeny k Lacrumu, prošly další dvě mlékárny v podstatě tímto vývojem.

Firma Starobrněnská mlékárna v majetku Fr. Kupčika byla zapsána do obchodního rejstříku jako druhá nejstarší mlékárna v Brně a jedna z nejstarších mlékáren na Moravě vůbec (z roku 1893). Přitom se uvádí firma František Kupčik na Václavské 18 (Ugartestrasse) jako obchodník s mlékem již v roce 1890.²⁸⁾ V roce 1897 měla prodejnu ve Vídni.

O vývoji Kupčikovy mlékárny máme jen velmi málo zpráv, proto i naše údaje budou jen velmi kusé. V roce 1907 měla Kupčikova Starobrněnská mlékárna denně příjem asi 250 hl mléka, zatímco Německá centrální mlékárna jenom asi 100 hl.²⁹⁾

Po porovnání aktiv a pasív dosahovala mlékárna tyto finanční výsledky:

Rok	Čisté jmění v K	Zisk v K
1904	50 594	50 594
1905	181 624	
1906	246 552	64 972
1907	100 717	54 165
1908	124 961	52 757
1909	197 835	48 074 ³⁰⁾

Od roku 1910 zprávy zanikají a další údaj máme až 1. 10. 1926, kdy požádala o udělení koncese k dalšímu provozování firmy Starobrněnská mlékárna, Fr. Kupčik, majitelka Marie Rovnerová. Živnostenské oprávnění získala 8. ledna 1927 pro činnost mlékárenskou spojenou s nákupem, zpracováním a prodejem mléka a výrobou všech mléčných produktů, jakož i pro obchod s pečivem a vejci.³¹⁾

V majetku Marie Rovnerové dosahovala mlékárna střídavých bilančních výsledků:

Rok	zisk v Kč	ztráta v Kč
1927	94 435	
1928		73 487
1929		37 526
1930	191 438	
1931	79 499	
1932	43 205	
1933		340 057

28) Viz tištěný „Adresář“ města Brna pro rok 1890.

29) V. Vilíkovský, Dějiny zemědělského průmyslu v Československu, Praha 1936, str. 826.

30) PA Lacrum Brno, n. p., fond Starobrněnská mlékárna, F. Kupčik, inv. č. 19.

31) AMB, fond evidence živnosti, karta „Starobrněnská mlékárna“.

1934		347 053
1935	11 744	
1936		130 215
1937		139 995
1938		313 230
1939	41 862	
1940	90 070	
1941	47 148	
1942	44 803 ³²⁾	

Mlékárny Lacrum a Kupčikova sváděly spolu tvrdé konkurenční boje. Vzájemně si přebíraly a přeplácely dodávku mléka. Tak firma Kupčik převzala Lacrumu dodávku mléka ve Velkých Bílovicích, Hrušovanech, Horních Dunajovicích, pokoušela se přeplatit mléko ve Vel. Bíteši a jinde.

Firma Lacrum proto usilovala v roce 1939 o přijetí vzájemné dohody, která by zamezila vzájemnou konkurenci. Obě firmy předložily své návrhy. Firma Lacrum navrhovala utvoření společnosti, v níž by měl majoritu syndikát řepařů, přičemž zástupci syndikátu měli být voleni tak, aby účast nebyla veřejnosti patrná. Společnost by najala Kupčikovu mlékárnu na určitou dobu a za stanovených podmínek. Firma Kupčik při té příležitosti ocenila budovy sloužící provozu mlékárny na 2 000 000 Kč a stroje na 1 200 000 Kč. Nájemby odpovídal amortizací budov a strojů a činil by podle požadavku firmy Kupčik 160 000 Kč ročně.

Prvním krokem ke vzájemné spolupráci byla dohoda sepsaná u městské rady 14. února 1939 za přítomnosti zástupce firmy Kupčik J. Rovnera a firmy Lacrum ing. Davidka. Oba jmenovaní se za své firmy zavázali, že si nebudou navzájem konkurovat v přeplácení mléka na venkově a ke společným sankcím proti dodavatelům porušeného mléka (ředěného vodou). Dále pak budou dodržovat cenu u obchodníků podle ujednání a vzájemně se nepodbízet.

Další, rozhodující jednání proběhlo 11. března 1939 v místnostech Syndikátu řepařů v Brně a týkalo se skutečnosti, že Marie Rovnerová, majitelka protokolované firmy Starobrněnská mlékárna Fr. Kupčik, dr. Rudolf Taraba a dr. Jaromír Appel jako zástupci syndikátu řepařů hodlají zřídit společnost s r. o. se sídlem v Brně na neurčitou dobu trvání pod firmou Starobrněnská mlékárna Fr. Kupčik s dosavadní činností. Dále se jednalo o služební smlouvě ředitele Rovnera a slečny Milady Rovnerové, o nájemní smlouvě na místnosti a inventáře firmy Starobrněnská mlékárna Fr. Kupčik, jakož i o příští spolupráci mezi mlékárnou Lacrum a chystanou firmou s r. o. O uvedeném jednání byl sepsán pamětní protokol, který se stal základem pro nově připravenou společnost s r. o.³³⁾

V tomto období měla Starobrněnská mlékárna vlastní výrobu elektřiny: 1 Tischbeinův kotel 80 m² vyhříváné plochy, 1 parní stroj 125 HP a 1 generátor o výkonu 100 kW. Vyráběla střídavý proud o napětí 380/220/110 V. Navíc odebírala proud ze sítě nízkého napětí Městské elektrárny v Brně.

V roce 1941 přijala Starobrněnská mlékárna 2 446 972 l plnotučného mléka, 83 616 kg smetany a vyrobila 21 496 kg másla, 117 793 l odstředěného mléka, 62 288 l podmáslí a 74 738 l syrovátky.

I když nemáme výslovný doklad o tom, že se společnost s r. o. skutečně ustavila, vše nasvědčuje tomu, že vznikla a vyvíjela činnost až do 1. 3. 1948, kdy byla do podniku dosazena Zemským národním výborem v Brně výměrem čj. 3519/IV a/29—48 národní správa.

32) Jako poznámka 30.

33) PA Lacrum Brno, n. p., fond Starobrněnská mlékárna F. Kupčik, inv. č. 3.

Národní správa byla původně tříčlenná. Jeden ze tří národních správců, místoředitel firmy Lacrum Čochrdle, se pro odpor zaměstnanců Starobrněnské mlékárny členství v národní správě vzdal a tak zůstali dva: Gustav Nečas, úředník mlékárny, a Otakar Langpaul, odborný učitel, který se po dohodě s G. Nečasem stal předsedou národní správy. Protože akční výbor Národní fronty neměl žádné návrhy na osobní změny, zůstali všichni zaměstnanci v dosavadních funkcích. Zemský národní výbor v Brně však svým výnosem ze dne 30. srpna odvolal z dosavadní národní správy Gustava Nečase, takže od 1. 9. 1948 vedl národní správu pouze Otakar Langpaul.

Krajský akční výbor NF však usiloval o sloučení provozu tří brněnských mlékáren v jeden družstevní podnik. Svým výměrem ze dne 26. 10. 1948 zrušil ZNV národní správu ve Starobrněnské mlékárně a po znárodnění výměrem čj. 880/11—VIII/27—1948 podřídil tento podnik kumulativní národní správě, nově ustavené pro tři uvedené brněnské mlékárny.

Pokud jsme uvedli, že je nedostatek pramenů k dějinám Starobrněnské mlékárny, musíme konstatovat, že prameny k dějinám Německé ústřední mlékárny na Masné ulici 5 v Brně (Zentral—Molkerei) do roku 1945 úplně chybí. Víme o ní pouze, že vznikla v roce 1901 a roku 1907 nakupovala asi 100 hl mléka.

V období těsně po porážce fašismu v roce 1945 bylo 98 % podílů v německých rukou a pouze 1,22 % v rukou českých, jak to dokazuje východisková bilance k 18. červenci 1945. Zdá se, že hospodářské výsledky mlékárny na Masné nebyly dobré, je možno usuzovat z toho, že k 18. červenci 1945 byla zjištěna ztráta 2224 477 Kč, přičemž tato položka neobsahuje válečné škody, které k témuž datu činily 3 612 329 Kč. Také zbytek roku 1945 od července do konce prosince skončil ztrátou 104 835 Kč.

Zemský národní výbor svým výnosem čj. 667/VII/27/46, převzal tento podnik pod národní správu. Do funkcí národních správců byli delegováni zástupci politických stran tehdejší Národní fronty. První schůze národní správy se konala 7. 2. 1946. Zemský národní výbor přitom nařídil revizi hospodaření a při ní byly zjištěny vážné nedostatky, kterými byl podnik poškozen o 484 000 Kčs. Chyběla řada účetních dokladů. Zásah ZNV a odvolání dosavadního ředitele se ukázalo účelné, neboť hospodářská situace podniku se neustále zlepšovala, jak je vidět z bilančního přehledu:

Rok	Zisk v Kčs
1946	290 687
1947	97 394
1948	3 918 549
do 31. VII. 1949	1 554 999

Finanční výsledek vyplynul z růstu výroby, jak ukazují údaje o prodeji mléka:

Rok	Prodej mléka v l	Za Kčs
1945	1 641 637	4 703 850
1947	11 252 746	45 413 050
1948	12 015 108	41 763 667

V rámci snah o sloučení tří brněnských mlékáren byla zrušena také národní správa mlékárny na Masné ulici již uvedeným výměrem ZNV z října roku 1948 a podříděna jednotné národní správě. Nedošlo však k úplnému splnutí tohoto podniku s družstevní mlékárnou Lacrum Brno; hospodaření bylo vedeno samostatně a začleněno do Lacrum až po jeho znárodnění.³⁴⁾

34) Viz také PA Lacrum Brno, n. p., úvod k fondu Ústřední mlékárna z. s. s. r. o., Brno, Masná 5.

Tak se dostaly uvedené tři brněnské mlékárny pod společnou správu. Společnou národní správou byli pověřeni předseda Rudolf Paleček, rolník z Blažovic, Otakar Langpaul, odborný učitel, dosavadní národní správce Starobrněnské mlékárny, Antonie Hořáková, úřednice z Brna, Antonín Kalásek, tajemník Včely z Brna, a Oldřich Kartous, úředník mlékárny na Masné 5a z Brna.

Toto opatření ke sjednocení správy všech tří brněnských mlékáren sledovalo cíl, aby v úseku spadajícím do působnosti Zemského národního výboru v Brně byly plně provedeny úkoly plánovaného hospodářství a v tom i dvouletý hospodářský plán, aby Zemský národní výbor mohl mít absolutní jistotu a záruku, že plynulý chod hospodářského života nebude ohrožen nebo narušen. Tím také měl být položen základ pro novou výstavbu moravského mlékařství.

Vzhledem k politickému rozhodnutí o organizaci mlékáren ve Velkém Brně byla navržena národní správou změna stanov schválena Ústřední radou družstev v Praze, která zaručuje československému státu rozhodující účast ve správních orgánech družstva. Rozhodující účast státu zastoupeného ministerstvem výživy v Praze byla odůvodněna tím, že stát vnesl do družstva zmíněné brněnské mlékárny, čímž se rozsah mlékárny Lacrum zdvojnásobil. Jako náhrada za začleněnou Centrální a Starobrněnskou mlékárnu byla československému státu, popř. ministerstvu výživy nabídnuta protihodnota 9 000 podílů v nominální hodnotě 450 000 Kč, přičemž zápisné nebylo požadováno. Ministerstvo výživy uvedenou nabídku přijalo. Zároveň byla přejmenována i firma na:

„Lacrum, spojené mlékárny, z. s. s. r. o. v Brně“

Ve dvouletce byla vystavěna nová lahvárna, vybavená moderními lahvovacími linkami ALKA, čtyřpodlažní budova mražení másla, která umožňovala dlouhodobé skladování másla pro vyrovnání výkupu v produkci mléka. V roce 1948 byla na základě dohody s hospodářským družstvem v Židlochovicích převzata sběrna vajec a umělé líhne v Židlochovicích, čímž byl výhodně doplněn sběrný obvod firmy Lacrum.

Dále zakoupila firma několik nemovitostí: bývalý pivovar a sladovnu v Řečkovicích, bývalý tovární objekt firmy Holzer, pozemky bývalé firmy Melinn v sousedství podniku, obytnou vilku v Říčkách v katastrálním území Ochoz, bývalou jirchárnu v Kralicích, která byla adaptována na umělé líhne. Současně stavěl podnik dvě budovy pro umělé líhne v Tišnově a v Židlochovicích.

Při ustavující schůzi představenstva firmy Lacrum, spojené mlékárny v Brně, 31. 12. 1949 bylo schváleno zakoupení drůbežářského podniku ve Dvorské, ovšem s výhradou, že požádá-li o něj jednou JZD ve Dvorské, bude mu tento podnik odprodán.

Ministerstvo zemědělství v dohodě s ministerstvem spravedlnosti zamýšlelo sloučit s podnikem Lacrum, spojené mlékárny v Brně, z. s. s. r. o., Rolnické mlékařské družstvo v Rouchovanech, z. s. s. r. o., a Rolnické mlékařské družstvo v Hostěradicích, z. s. s. r. o. Představenstvo a dozorčí rada firmy Lacrum s tím vyslovila na své schůzi 11. února 1950 souhlas. Tak došlo k fúzi na základě výnosu ministerstva zemědělství v Praze ze dne 31. května 1950 čj. 37 216/50—VII/45 a ke splnutí těchto družstev s družstvem Lacrum k 1. červenci 1950. Za tohoto rozsahu a stavu dochází ke znárodnění podniku.

Ministerstvo výživy a potravinářského průmyslu ČSR v dohodě s ministerstvem financí zřídilo ke dni 1. ledna 1951 z družstevního podniku Lacrum národní podnik. Svým původním znárodnovacím výměrem čj.: 82 814/50—III/7b začlenilo do nového národního podniku znárodněné majetkové podstaty

1. Mlékárna Brno, Masná 5,
2. Mlékárna v Hostěradicích,
3. Mlékárna v Rouchovanech.

Přítom stanovilo omylem za základní závod nového národního podniku závod na Mas-

né ulici. Opravilo to svým výnosem čj.: 243—19899/51 ze dne 5. února 1951 a za základní závod určilo mlékárnu v Brně na Lazaretní ul. 8b. Navíc však muselo svým dalším výnosem čj. 243—15536/51 ze dne 15. února 1951 formálně přičlenit k uvedeným třem majetkovým podstatám pod bodem 4 závod „mlékárna v Brně, Lazaretní 8b.“ Po uvedených opravách měl nový národní podnik firmu

„Lacrum, národní podnik Brno, základní závod v Brně, Lazaretní 8b“

a byl podřízený generálnímu ředitelství pro průmysl tukový a mlékárenský. Jeho majetkovou podstatu tvořily znárodněné podniky:

1. Mlékárna Brno, Masná 5,
2. Mlékárna v Hostěradicích,
3. Mlékárna v Rouchovanech,
4. Mlékárna v Brně, Lazaretní 8b.

Závazky uvedených podniků, aktiva i pasiva převzal Lacrum, n. p., k 1. 1. 1951.

Po zveřejnění uvedených výnosů se konala dne 5. 4. 1951 v Brně společná schůze představenstva a dozorčí rady Lacrum za účasti zástupce z ministerstva, který zdůvodnil, proč se přikročilo ke znárodnění některých mlékáren, které během vývoje nabyly průmyslového charakteru. Zdůraznil, že družstva jako podniky, které měly ve své původní formě zaručit odbyt mléka zemědělců, a tím být jejich ochranou, pozbyla toho určení. Odbyt a cena byla vyřešena a zaručena státem u všech výrobků. Proto se také přistoupilo k odloučení výkupu od výrobního podniku.

Rouchovany a Hostěradice byly do znárodnění pojaty proto, že byly filiálními mlékárnami Lacrum a mimo to veškeré jejich přebytky byly zaměřeny na město Brno.

Společná schůze představenstva a dozorčí rady konstatovala, že k uvedenému datu schůze patřily mlékárně Lacrum tyto objekty: objekty hlavní mlékárny na Lazaretní 8b, na Masné 5, vajíčkárna na Václavské ul. 14—16, sběrna mléka v Brumovicích, odchovna drůbeže ve Dvorské, mlékárna v Hostěradicích, Líhně a odchovny v Kralicích, drůbežárny v Moravském Krumlově, drůbežárna v obci Ochozí, odchovna drůbeže v Předklášteří, mlékárna v Rouchovanech, vápenky v Řečkovicích, skladiště ve Vojkovicích. Dozorčí rada pak vyslovila se znárodněním souhlas.

Na základě toho co bylo uvedeno, byl na ministerstvu potravinářského průmyslu dne 12. 4. 1951 sepsán protokol, který stanovil rozsah znárodnění všech znárodněných majetkových podstat včetně přidružených výrob a provozů, které byly do dne znárodnění provozovány firmou Lacrum, spojené mlékárny, z. s. s r. o. v Brně. Zatěžovat tento článek výčtem knihovnicích vložek nebylo by jistě účelné. Za zmínku však stojí, že byla navržena ke znárodnění i slovní známka „Lacrum“, živnostenská oprávnění mlékárenská, mrazírenská a konzervace vajec, které byly spolu s ostatním schváleny výměrem ministerstva potravinářského průmyslu ze dne 8. dubna 1952 o rozsahu znárodnění majetkové podstaty mlékáren v Brně.³⁵⁾

Tímto znárodněním však vývoj podniku neskončil. V pozdějších obdobích došlo k dalším změnám, které však jsou předmětem dalšího výzkumu, stejně jako význam znárodnění pro hospodářský rozvoj mlékárenského průmyslu v následujících letech. Jisto však je, že znárodněním se otevřela nová epocha rozvoje podniku Lacrum. Jsou všeobecně známé výhody koncentrace výroby při úsporách pracovních sil i nákladů v dokonalejší organizaci výroby. To všechno se muselo promítnout v lepším zásobování obyvatel města Brna a okolí mlékáren mléčnými výrobky.

V mlékárně Lacrum nepracovalo mnoho pracovníků. V roce 1925 při sloučení mlékáren na Lazaretní a Slévačské pracovalo v obou mlékárnách po 29 lidech, tj. celkem 58. V roce 1927—1928 zaměstnávala firma 65 dělníků a 14 úředníků, v roce 1941 počet dělníků zůstal stejný, tj. 65, a počet úředníků vystopil na 30. V r. 1945 pracovalo v Lacrumu celkem 158 zaměstnanců. Po roce 1945 počet pracovníků rychle rostl. O postavení

35) PA Lacrum Brno, n. p., fond Lacrum Brno, inv. č. 1367.

pracovníků, hlavně dělníků v mlékárně Lacrum nemáme písemných zpráv. Víme jen, že základní sociální zařízení jako sprchy, kuchyně apod. byly zřizovány většinou až po roce 1945. Ze vzpomínek bývalého zaměstnance mlékárny Lacrum J. Toufara je známo, že dělníci na Lazaretní ulici byli většinou organizováni v děborové organizaci lučebníků, která byla pod vlivem marxisticky orientovaných funkcionářů. Podle vzpomínek J. Toufara, došlo také v roce 1925 ke mzdovému sporu, který skončil vzájemnou dohodou a pro dělníky zachováním nezkrácených mezd. V roce 1929 byly sníženy platy úřednictva a praktikanti nastupující na povinnou praxi po absolvování odborných škol nedostávali žádnou mzdu. Jak se vyvíjela situace dělnictva Lacrumu v období velké hospodářské krize v třicátých letech, nedalo se nikdy zjistit. Po roce 1945 se zaměstnanci, jak se zdá postavili za politiku KSČ, neboť v dubnu 1948, po vítězství dělnické třídy v Únoru, poslali vládním představitelům dopisy, v nichž vítají znárodnění některých mlékáren.

Po znárodnění se péče o pracující podstatně zlepšila. Našla svůj výraz v kolektivních smlouvách. To však bude nutno blíže ukázat až ve výkladu o vývoji n. p. Lacrum v dalším období.

VÝŠKOPIS BRNA V POLOVINĚ 14. STOLETÍ

Ve starších pracích o středověkém Brně nebylo k starému výškopisu přihlíženo, jen příležitostně usoudil B. Bretholz (Geschichte der Stadt Brünn, Brno 1911, 202), že tehdy terén v městě byl příkřejší, s ním souhlasil v tomto ohledu i V. Richter [Z počátků města Brna, ČMM 1936, 257].

V šedesátých letech C. Hálová-Jahodová se pokusila o částečnou rekonstrukci původního terénu Brna z doby před založením města (Das Geländeprofil der mittelalterlichen Stadt Brünn, Sborník prací filosofické fakulty brněnské university 1964, F8, 139n) sledujíc v tom, jak uvedla, starší vídeňskou práci A. Wallnera (Der Boden der inneren Stadt Wien vor seiner Besiedlung, D. Rundschau für Geographie 1913, 571a), opřenou o mnohaletý předchozí terénní průzkum. Řešila svůj úkol vyhodnocením 17 míst geologického průzkumu v profilu od Svratky po nám. 28. října. Podkladů tedy měla málo, ale již tehdy v českém resumé usoudila, že středověký povrch města zmizel někde v hloubkách pod dnešním terénem, zvýšeným na ploše celého města průměrně o 2 metry.

Také ve své nové práci (Brno, dílo přírody, člověka a dějin, Brno 1971, i v druhém jejím vydání z r. 1975) vykreslila skoro bez výjimky terén z počátku města Brna hluboko pod dnešním terénem i na území uvnitř hradeb, a to namnoze ve velmi nepravděpodobné modelaci, opírajíc se přitom již sice o rozsáhlejší geologický průzkum, více však asi podle své představy předem pojaté, neboť „člověk odkázaný na malou plochu uvnitř hradeb nahromadil za dlouhá staletí mohutné násypy“ (str. 43 druhého vydání).

Dospěla k takovému výsledku z několika příčin: Nevyužila dostatečně dalších pramenů, sondy a výkopy průzkumu vyhodnocovala bez přihlížení ke staré situaci, často i nespolehlivě a s neporozuměním, někdy nalézala i velké násypy či navážky bez konkrétní opory výzkumu aj. (viz recenzi její práce v ČMM 1972, 369). Hlavně však z práce autorčiny vyplynulo, že dosavadní průzkum na území středověkého města přes velkou informativní cenu pro tak náročný úkol nestačil.

Nežli se odvážíme k řešení skromnější úlohy, jíž chceme dospět k jen pravděpodobnému odhadu terénu, jaký byl v Brně v polovině 14. století, tedy již po neznámých nám úpravách století třináctého spojených s vytyčením a výstavbou města, uvažme nejprve, zda prameny, jež máme k dispozici, jsou pro takovou rekonstrukci dostačující.

A) PRAMENY

a) Písemné zprávy

V knize berní, v rejstřících (AMB rkp 14, 16–18) a zvláště v pamětní knize z poloviny 14. století (rkp 39) máme několik desítek údajů vztahujících se k tehdejšímu terénu jak uvnitř hradeb, tak i na předměstích. Jsou tam zprávy o klesání či stoupání terénu uváděné buď přímo nebo nepřímo tam, kde jsou obsaženy v rozhodnutích ve sporech o svedení dešťové neb odpadové vody přes pozemky souseda. Některé z těchto zpráv souhlasí ještě s dnešní charakteristikou terénu v těch místech, některé překvapují pravým opakem. Zpráv lze převážně spolehlivě použít však pouze při znalosti místopisu Brna 14. století.

b) Sondy a výkopy

Cenným pramenem jsou dále geologické sondy na území středověkého Brna a jeho blízkého okolí provedené v posledních desetiletích pro různé stavební a jiné akce (většinou však mimo oblast hrazeného města), pak některá odkrytí středověké půdy při výkopech pro inženýrské sítě a při demolcích starých objektů. (Mnohé výkopy prováděné nejen v minulém století, ale ještě i v nedávné době a na důležitých místech, zůstaly však bez vyšetření a nemáme o nich zpráv.)

Hodnotu sond a výkopů nelze docenit. Při posuzování jejich upotřebitelnosti pro odhad historického terénu nemůžeme však přehlédnout, že sondy byly provedeny v terénu pro jiný účel a nevyšetřují vždy místa zvláště potřebných informací, jejich síť není dostatečně hustá, o terénu dříve již odstraněném nás sondy neinformují, nebo informují jen velmi nejistě. Po vyloučení oblastí známých velkých odkopů (průkop Husovy, široký pás vaubanovského opevnění kolem města s hlubokými a širokými příkopy, kde výkopy ani sondy nemohou již podat spolehlivé informace o terénu, před staletími odklizeném aj.) je tak sondami zajištěna jen nevelká část historického terénu města. Přitom ještě sondy a výkopy v místech zasypaných sklepů, odpadových jam apod. obecně neudávají původní terén. Z toho vyplývá, že jejich vyšetření by bylo nespolehlivé, pokud by se při tom nepřihlíželo k starému místopisu.

c) Staré stavby

Starý terén nám ukazuje výškové usazení středověkých staveb dodnes stojících nebo teprve v nedávné době odstraněných, takže i o takových máme ještě věrohodné údaje. Staré stavby tvoří tak spolehlivou, ale řídkou síť opěrných bodů pro naši rekonstrukci.

d) Stará výšková měření¹⁾

Cenným pramenem ještě, a to i pro oblasti před léty již odkopané, kde sondy a výkopy nemohou již podat bezpečně informace, jsou stará výšková měření udávající často výšky ještě středověké. Nejdůležitější z těchto prací v Brně je výškové měření katastrálního geometra Václava Kautského z roku 1827, pak nivelace zaměřená pro výškopisné doplnění podkladů regulační soutěže z roku 1859–1860.²⁾ Kautského elaborát udávající výšky široké oblasti ležící na sever a západ od městských hradeb až po starou vodárnu pod Petrovem i přilehlé oblasti uvnitř hradeb se zachoval bez zápisníku v městském archívu na 6 sekcích kopie mapy stabilního katastru, pak na částečně kopii tohoto elaborátu pořízené L. Pinkavou z roku 1841, nyní uložené tamtéž. Plány staré regulační soutěže s výškovými kótami v celé tehdy řešené oblasti jsou zčásti uloženy v městském archívu, zčásti v městském muzeu. Nadmořská výška základních srovnávacích horizontů obou měření převedená na horizont brněnského polohového plánu mohla být však určena po statistickém vyšetření souboru diferencí jen s poměrně velkou střední chybou, takže v rozdílu dvou výšek rekonstruovaného výškopisu k r. 1827 na podkladě zpracovaného starého měřického materiálu musí se počítat s možností výskytu chyb až půlmetrových.³⁾ Přesto je však tento výškopis

1) V dubnu 1945 byl v Pozořicích-Jezerách zničen brněnský stavební archív nacisty, s ním pak zaniklo i mnoho těchto podkladů.

2) Kautský se v roce 1825 účastnil podrobného katastrálního měření vnitřního Brna; téhož roku zaměřil ještě Cejl a na jaře 1826 Královo Pole. (Viz písemný operát stabilního katastru ve Státním archívu v Brně.)

3) O. Vičar, Rekonstrukce historického terénu Brna, Kartografický přehled 1955, 120n, kde byla uvedena měření popsána a zhodnocena. Základní srovnávací horizont nivelace Kautského byl podle poznámky na Pinkavově kopii Kautského plánu (nalezeného autorem až po výtiskání cit. studie) zvolen 100 stop nad vstupem do kaple sv. Františka Xaverského na Švábce (stála v místech domu čp. 89 na tř. Obránců míru, asi 1 m pod dnešním chodníkem). Jeho nadmořská výška převedená na brněnský horizont měření polohového plánu na podkladě identifikace sobě odpovídajících kót obou měření byla vypočtena takto:

$$h_K = 264,00 \pm 0,24 \text{ m.}$$

vhodnou pomůckou pro porozumění některým zprávám století čtrnáctého o tehdejších výškopisových poměrech brněnského terénu (obr. 1). Zprávy o pevnostních úpravách, zvláště pak špilberských svahů, dávají ještě velmi četné měřené profily terénu z 18. a 19. století i nárysy městských hradebních zdí aj. [uložené v brněnském městském a státním archivu a vídeňském Válečném archivu]; konečně náznaky terénních útvarů najdeme v některých situačních plánech.

e) Veduty

Některé informace upotřebitelné jen v území, kde není jiných zpráv, nám sdělují i staré veduty, pokud lze o nich prokázat, že jsou dostatečně věrným středověkým průmětem. Příkladem takového průmětu je obraz J. Kř. Spiesse z roku 1676.⁴⁾

Pramenů je tedy málo. Na jejich podkladě můžeme dospět, jak uvidíme, jen k neúplné a dokonce někde jen velmi přibližné rekonstrukci výškopisu Brna v polovině 14. věku.

B) TERÉN BRNA UVNITŘ HRADEB V POLOVINĚ 14. STOLETÍ

1) Během šesti století byl uvnitř městských zdí značně změněn starý terén v oblasti ležící na sever od potoka dříve městem tekoucího, tedy na sever od Dolního trhu (nám. Svobody) a ulice Kobližné (Gagarinovy). Dovídáme se totiž ze dvou zápisů pamětní knihy,⁵⁾ že z ulice Veselé (České) se sestupovalo směrem ke kostelu svatojakubskému, tedy odlišně od dnešního stupu. Podle jiného zápisu se sestupovalo tehdy i od farského dvora v sousedství hřbitova svatojakubského ulicí Běhounskou k bráně.^{5a)} S tím souvisí ještě zpráva z poloviny 18. století o zřízení nové hřbitovní branky, kterou se sestupovalo ze hřbitova po schodech do ulice Běhounské, a další zpráva o dražbě částí hřbitova a vyrovnání terénu kolem kostela do uliční úrovně (1789).⁶⁾ Tehdy asi byla upravena i výška zahrady Liechtensteinovy a Žerotínovy (ta byla 4 stopy — 1,26 m — nad úrovní přílehlé Kostelní uličky).⁷⁾

Při demolici jezuitského kláštera r. 1905 byly nalezeny ve vzdálenosti asi 45 m [podle tehdejšího měření] jižně od věže kostela v hloubce asi 2 m pod úrovní jezuitských dvorů dřívky s patkami (podle Richtra zbytky dvouoludní síně) nějakého objektu herburského kláštera^{7a)} a ve stejné hloubce pod terénem zahrádky u sakristie byla při renovaci kostela r. 1946 odkryta (a znovu zaházena) dlažba šestibokých cihelných dlaždic v rozsahu několika čtverečních metrů, a to v místě, jež jezuitskými stavbami nebylo nikdy zastavěno.⁸⁾ Pro oblast kláštera herburského je pozoruhodná ještě zpráva o klesání

Nadmořská výška základní kóty druhého hlavního měření (a některých drobných měření dalších z konce padesátých let minulého století) zvoleného tehdy při vstupu na Františkov (do Denisových sadů) byla vypočtena takto:

$$h_R = 234,45 \pm 0,16 \text{ m.}$$

4) Vičar, l. c. 159, kde byla prokázána spolehlivost Spiessova obrazu jako centrálního průmětu, z něhož bylo možno poměrně přesně určit stanovisko malíře i horizont průmětu (na rozdíl od nepříznivého hodnocení tohoto obrazu Bretholzem v jeho Stadtbilder, 1898, 16). Zcela nepoužitelná je zato v tomto ohledu kresba Hoefnaglova, která není centrálním průmětem, nýbrž je pouze přibližným součtem důležitých záznamů z řady míst kolem hradeb, a to v různé vzdálenosti od města, které však přesto Hálová-Jahodová přiznává dokumentární cenu i co do odhadu situace (88).

5) AMB rkp č. 39 — dále PK f. 176. 1344 a f. 286v, 1349.

5a) „a curia plebani“, PK f. 12v, 1349.

6) B. Bretholz, Die Pfarrkirche St. Jakob in Brünn, 1898, 61, 172. Jako schodů bylo použito starých náhrobních kamenů s epitafy tehdy již nečitelnými.

7) Bretholz, l. c., 172 a Gödlový výpis v AMB.

7a) Hálová-Jahodová situuje nesprávně nález dřívků před vchodem na věž, aniž přihlíží k jich tehdejšímu zaměření. Vztah nálezu k úrovni přílehlého chodníku („asi 1 m pod dlažbou“) nelze odhadnout z otištěného fotografického snímku a jiný podklad pro to není.

8) O. Vičar, Místopis Brna v polovině 14. století, Brno v minulosti a dnes, 7, 269. S nálezem staré dlažby souhlasí, pokud jde o výškové založení starého chrámu, i nález otvoru v jižní

terénu od Koňského trhu (v místech Justičního paláce) k Brance⁹⁾ a dále skutečnost, že v sousedství jezuitského kláštera byl terén staré zástavby Ramhofu (pozdější Růžové ulice) ještě podle zaměření polohového plánu (1896—1900) v místech křižovatky ulice Vachovy a Dvořákovy dříve až o 2 m vyšší než dnešní uliční úroveň.

Na druhé straně se však zhuba nezměnila, jak nám to staré měření a staré fotografie dosvědčují, úroveň místa, kde do roku 1908 stávala Královská kaple ani kde stával do roku 1870 kostel sv. Mikuláše a do roku 1889 kaple sv. Mořice.¹⁰⁾

Podle zachovalých gotických sklepů domu Česká 8 se nezměnila ani výška křižovatky České a Jakubské, na kterou se vztahují dva uvedené staré zápisy. Kóta křižovatky České a Solniční je v podstatě kótou staré cesty, jež dříve vedla branou Veselou. Nasvědčují tomu nejen kóty starého výškového měření, ale prokazuje to ještě dnes stojící dům vestavěný původně do barbakanu brány Veselé (Česká 27), který ovšem, stejně jako barbakan sám, ve čtrnáctém století ještě nestál, byl však jistě i výškově situován ke staré cestě vedoucí v době jeho výstavby stojící branou. Svědectvím pro nezměněnou výšku křižovatek byly donedávna i vchody starých domů v blízkém sousedství, postavených v době, kdy věž brány ještě stála, i domy přistavěné v mezíhradí k vnitřní hradební zdi (většinou zbourané teprve v prvních desetiletích tohoto století).¹¹⁾

Z nezměněných výšek v místech Královské kaple a brány Veselé pak vyplývá, že již v polovině 14. století ani v ulici Zadní Veselé (Veselé), již tehdy v navážce, se výšky nemohly příliš lišit od dnešních, s výjimkou koryta potoka, tehdy tam snad ještě i tekoucího.

Důležité svědectví podává i stará studna připomínaná ve 14. století na křižovatce ulice Běhounské, Kozí a Široké (Chorázovy) a zachovaná až do nové doby, neboť tak poznáváme, že ani tam nedošlo k větší změně výšky terénu.¹²⁾ Podobně nás zhruba informuje měření z poloviny 19. století o starých výškách málo odlišných od dnešních při vyústění ulice Kobližné (Gagarinovy), neboť tam ještě stály místy i nějaké zbytky vnitřní hradební zdi s dlouhou řadou domků k ní přistavěných. Nasvědčuje tomu ostatně i velký spád před sedmdesáti lety zbořeného uličky Růžové (Ramhof) směrem k ulici Kobližné, jak jej poznáváme z kót měření polohového plánu. Při větším rozdílu výšek byla by ulička schůdná ke Kobližné jen schody, o kterých ale v starých zápisech není zpráv. O po-

obvodové zdi sakristie, vysokého 130 cm a sahajícího až k chodníku přílehlé zahrádky. O nálezu blíže Hálová-Jahodová, l. c. 88; oba nálezy pak odporují tvrzení autorky, že jezuitský chrám byl zbudován na téže úrovni terénu jako starý kostelík.

9) PK f. 297, 1355.

10) Jak vyplývá již ze střední chyby určení výšky základních horizontů starých měření, nelze ani pro naši rekonstrukci terénu v polovině 14. věku považovat za změnu výškové diference menší než půlmetrové, jako předložby apod. Základy kostela sv. Mikuláše byly nedávno odhaleny níže pod dlažbou.

Hálová-Jahodová (79) nesprávně a bez dokladu tvrdí, že po zboření Královské kaple (1908) a po nové nástavbě v Zámečnické ulici (1903—1904) došlo prý ke zvýšení křižovatky ulice Zámečnické a Veselé a tím i jižního svahu nám. Družby národů. Zaměřené kóty tohoto nároží zapsané v originálu polohového plánu (AMB) před zmíněnou úpravou (1900—221,38) a po úpravě ve schváleném plánu polohovém — regulačním (1911—221,31) bezpečně prokazují, že k takové změně úrovně tam nedošlo tehdy ani později. Podobné nedbání plánové a měřické dokumentace je přes autorčino opačné tvrzení v její knize velmi časté. Ostatně si lze těžko představit její použití starých plánů (mezi nimiž jsou i polovymyšlené kresby) jen na podkladě nějakého seznamu, bez předchozího kartometrického vyšetření míry jejich spolehlivosti.

11) V důsledku neporozumění plánovým podkladům Hálová-Jahodová (84) zde situaci zatemňuje tvrzením, že středověký hradební příkop procházel ulicí Solniční, jež ve skutečnosti vznikla na ploše mezíhradí.

12) O této studni je zmínka v pamětní knize (f. 342v, 1358); byla zakreslena nejen v plánu Beyers-Weiserové, ale ještě i v mapě stabilního katastru r. 1825 a byla odstraněna až v druhé polovině minulého století.

měrně hlubokém korytu potoka tekoucího ulicí Kobližnou v polovině 14. století, svědčí sondy.

Poněvadž výšky dvou krajních míst ulice Za sv. Jakubem (Jakubské) se nezměnily, musíme s ohledem na uvedené zápisy pomětní knihy hledat ve 14. století nejnižší místa této ulice někde uprostřed. Tomu skutečně odpovídá dodnes zachované zalomení stavební čáry v severní frontě Dolního trhu (nám. Svobody), vedené tehdy zřejmě po vrstevnici podél potočného koryta. Při mírném spádu terénu nemohl být však tento pokles ani v ulici Za sv. Jakubem velký. Při tom uvažujeme, že tehdejší břeh potoka (tehdy tam ještě snad tekoucího, ač jistě nižší než dnešní úroveň v těch místech, přece nebyl natolik nízký, že by honosné patricijské domy stojící v polovině 14. století při severní frontě Dolního trhu, byly v nějaké několikametrové prohlubni pod sv. Jakubem a Mikulášem.¹³⁾

Ze zprávy dříve uvedené poznáváme, že terén svatojakubského hřbitova, ve staré době nad ulicí Běhounskou zachycený opěrnou zdí, byl až do roku 1789 tedy vyšší než dnešní upravený terén kolem kostela, ale pouze na jižní a východní straně,¹⁴⁾ neboť výškové posazení portálu stojícího kostela nemůže se mnoho lišit od usazení starého kostela. Nesvědčí pro to jen blízký, podle fotografie skoro nezměněný terén, na místě zbořené kaple sv. Mořice, ale i okolnost, že ke stavbě nového kostela došlo v době, kdy na přilehlém hřbitově se ještě pochovávalo, takže terénní úpravy tam byly nepravděpodobné. Starý kostel stál tedy ve 14. století pouze na mírném návrší, odkud se sestupovalo k potoku i k bráně Běhounské, jak vyplývá z dříve uvedeného zápisu pamětní knihy (ke zvýšení v místech brány Běhounské došlo až při barokní stavbě augustiniánského kláštera).

Změna středověkého terénu v oblasti herburského kláštera byla složitá a vznikla nejprve při velké výstavbě jezuitů vyrovnáním předních dvorů jejich kláštera navázkou přibližně do úrovně klášterní brány v ulici Široké, pak na počátku našeho století částečným odklizením navážky a hlavně velkým odkopem původního terénu při prorážení ulice Dvořákovy, Vachovy a přilehlých ploch, jak jsme se již zmínili.¹⁵⁾ Podle uvedených nálezů a kót u Ramhofu lze zhruba obnovit středověký terén v této oblasti jako prodloužení terénní vlny svatojakubské, která probíhala v mírném sklonu až po Ramhof, odtud spadala již poměrně příkře k potoku v ulici Kobližné. (Viz blokdiagram zkonstruovaný z výškopisu r. 1827 doplněného podle úvah tohoto nástinu.) — Obr. 2.

2) V ulici Panenské se zachoval ještě do měření polohového plánu na počátku našeho století velmi starý terén odpovídající ve své horní části zápisu pamětní knihy.¹⁶⁾ Na kon-

13) Tato úvaha vyplývající ze studia výškopisu r. 1827 se shoduje i s výsledkem průzkumu D. Líbala, podle něhož podlaha gotických sklepů domu č. 7 ulice Jakubské, které byly dříve asi přízemím starého gotického domu, je pouze 1,50 m pod podlahou dnešního přízemí. V se verním průčelí Dolního trhu stál tehdy nejdraší známý brněnský dům, kamenný dvoupatrový dům Engelprechta Moce, prodaný v roce 1360 za 120 hřiven (PK f. 27), v jeho sousedství přes uličku jiný patricijní dům s velkou síní (palácem) Peršly ze Strachotína a na nároží s Běhounskou dům Haskův, prodaný r. 1368 (PK f. 237) za 70 hřiven. O, Vičar, Jak vypadaly brněnské měšťanské domy v polovině 14. století, Monumentorum tutela 7, 75).

14) Na odkopaný terén ukazuje např. počet přistavených schodů v jižním průčelí chrámu, porovnáme-li dnešní stav s nárysem z r. 1734 v AMB (u Bretholze, I. c. 160).

15) Hállová-Jahodová se nezmiňuje o tomto odkopu v místech Dvořákovy ulice a bývalého Ramhofu, nedávno doloženém i nálezem středověké keramiky v odpadových jamách nízko pod uliční dlažbou (P. Michna, Ein Massenfund mittelalterlicher Keramik aus Brünn, Časopis moravského muzea, 1970, 146). Sklon svahu jižně od Koňského trhu se prý naopak nivelizoval navázkou, rumem z demolice k úrovni několikrát zvýšené Kobližné ulice (89). — Uvnitř bloku mezi ulicemi Mozartovou a Beethovenovou se zachoval terén jezuitských dvorů dodnes pouze u sakristie kostela. Úroveň přilehlého uličního chodníku je v těchto místech vzhledem k sousednímu nálezu staré dlažby asi jen o málo nižší než středověký terén herburského kláštera.

16) PK f. 325, 1353.

ci uličky v jejím ohybu byl starý terén nižší, jak o tom podává svědectví další zápis pamětní knihy¹⁷⁾ a jak to odpovídá celkové konfiguraci terénu a pravděpodobnosti, že v těchto místech dříve před vytyčením hradeb tekla asi potok (terén byl tam zvýšen až při stavbě kasáren). Ve středu bloku mezi ulicemi Panenskou a Veselou byl středověký terén mnohem nižší, jak dosvědčují sondy, třebaže ve 14. století musel již být částečně naspán, obdobně jako to bylo tehdy v ulici Veselé.¹⁸⁾

3) V době Kautského měření stála ještě kromě velké barbakánové věže i vnější věž Brněnské brány. Kóty Kautského nás tak spolehlivě informují o středověké úrovni staré cesty, branou tehdy procházející. Zde došlo později k velké změně starého terénu při demolici vnější věže brány a věže barbakánu (1849—1852), pak při stavbě tzv. Městského dvora (1855), snížením terénu m vístech dnešního nám. Šilingrova (o 2,60 metru, měřeno u dnešního nároží domu č. 4 ulice Husovy).¹⁹⁾

4) Terén ostrohu na Petrově, kde diabasová skála vystupuje místy na povrch, se od 14. století vcelku sotva mnoho změnil. Jehovýškopis ještě dnes nápadně připomíná opevněné místo. Ještě dnes je zřetelný terénní kout se starou opěrnou zdí za domy č. 4—8 ulice Biskupské, o kterém se zmiňují zápisy pamětní knihy.²⁰⁾ I když k menším úpravám zde došlo, jak se stalo po zboření domů v sousedství starých schodů, nemohlo tam však dojít roku 1723 při stavbě kostela sv. Barbory k velkému odkopu severního svahu Petrova, jak to odhaduje Hállová-Jahodová ve své knize [65], poněvadž na místě barokního kostela stávala již dříve nějaká chrámová stavba (asi starší kostelník sv. Barbory), kterou položilou, bez střechy v těch místech poznáváme r. 1645 na Beyer—Zeiserově plánu.

Zato v horní větvi ulice České pod Petrovem, v místech zahrady bývalého kapucínského kláštera a v přilehlé oblasti, došlo jistě k terénním úpravám, které pozměnily celou konfiguraci. K změně došlo po zrušení staré výstupní cesty k Petrovu ve druhé polovině 16. století u příležitosti stavebních úprav prováděných biskupem Stanislavem Pavlovským po zakoupení proboštského dvorce a sousedních ploch, pak v polovině 17. století při stavbě kapucínského kláštera. Nedávný výzkum Moravského muzea nasvědčuje, že terén proboštského dvorce byl v polovině 14. století asi nižší než dnešní. Nelze tam však pro tuto dobu umísťovat v hlubokém úvozu starou cestu na Petrov, protože tehdy se na Petrov chodilo horním obestavěným úsekem ulice České, jejíž zakres na Beyer—Zeiserově plánu (tam již po zboření nejhořejšího úseku) takové domněnce odporuje.²¹⁾

5) Když se v roce 1905 našly v hloubce 5 m pod úrovní ulice Ferdinandovy (před nynějším domem č. 31 třídy Vítězství) zbytky nějaké stavby, domníval se o nich Bretholz, že jsou to zbytky staré veřejné budovy židovské. Z hloubky nálezu vyvozoval, že ve středověku byl také terén v městě příkřejší než dnešní, a později, že třída Vítězství tenkrát spadala strmě k Židovské bráně.²²⁾ V nálezu uváděném Bretholzem šlo však zřej-

17) PK f. 233v, 1365.

18) V sondáži pro základy hotelu International byla tam odkryta několikametrová navážka.

19) Ch. d'Elvert, Beiträge zur Geschichte, 1860, 42, uvádí pro některá místa tehdejší úpravy snížení 1,5 — 2,6 sáhů; k dalšímu snížení při ulici Husové (u nároží Městského dvora asi metrovému) došlo zde ještě před půl stoletím. — Protokol z r. 1841 nemohl však Hállová-Jahodová (61) prozradit spád mezi vnější a vnitřní věží Brněnské brány, poněvadž vnitřní věž brány byla tam již před několika desetiletími zbořena. Tehdy šlo pouze o úpravu mezi vnější věží brány a věží barbakánu, která zpravidla nebyvala postavena v ose a úrovní starých bran.

20) PK f. 53v, 1356; f. 116v, 1368.

21) O tom podává doklad PK f. 229v, 1357, Vičar, Místopis, 255. Nelze však vyloučit možnost, že před vytyčením města procházela nalezeným místem nějaká výstupová cesta na Petrov. — Teprve v nově upraveném textu druhého vydání (120) své knihy Hállová-Jahodová již přiznává obrazu—plánu Beyer—Zeiserovu jako odvozenině soudobého měřického díla nedoce nitelnou hodnotu pro studium topografie. Skoda, že ve své práci k němu tak málo přihlížela.

22) B. Bretholz, Geschichte der Stadt Brünn, 1911, 202; pak Brünn, Geschichte u. Kultur, 1938, 79.

mě o sklepní prostory přilehlého domu, ve středověku často budované pod uliční plochou.²³⁾ Roku 1956 bylo odkryto pod zříceným oltářem v kostele sv. Maří Magdalény [tedy v blízkém sousedství] strmé schodiště vedoucí k udusané podlaže sklepu středověkého domu, na jehož místě byl chrám postaven. Bylo zjištěno, že podlaha je 4,18 m pod dlažbou přilehlého uličního nároží. To nasvědčuje, že v těchto místech se středověká úroveň podstatně nezměnila. Výšky starého měření ukazují, že terén u vnitřní věže Židovské brány byl dříve dokonce vyšší než dnešní, takže při předlažbě třídy Vítězství r. 1958 byly tam nalezeny jen zbytky spodní části základového zdiva této věže. Zde se střetáváme s chybným profilem Hálové—Jahodové, která v třídě Vítězství na nároží s ulicí Orlí nalézá v místech starých sklepů (staré domy tam daleko přesahovaly dnešní stavební čáru) starý terén 2,5 m, na nároží s ulicí Františkánskou dokonce 5 m pod dnešní uliční úrovní (77). Nesprávnost je zřejmá. Poněvadž u vnitřní věže Židovské brány byl starý terén dokonce vyšší než je dnešní v těch místech, jak sama doznává (59), značilo by to podle ní, že se tak od ústí Františkánské k bráně Židovské stoupało, tedy v rozporu se zápisem pamětní knihy (f. 353, 1354), kterým je dosvědčeno, že se tam sestupovalo.²⁴⁾

6) I na jiných místech podél vnitřní hradební zdi se středověký terén změnil. Tak v době měření Kautského byla u ulice Husovy při zdi na městské straně dvě vyšší místa, jež byla odkopána spolu s přilehlým terénem mezihradbí teprve v rámci úprav úpatí Špilberku při proražení ulice Husovy. Zpráva pamětní knihy o dřívějším klesání půdy v severním úseku ulice Běhounské k bráně (f. 12v, 1349) nás nepřímou informuje ve shodě s provedenými sondami o pozdější navážce k hradební zdi i za ulicí Širokou (Chorázovou). Podle průzkumu sklepů a sond v Technickém muzeu je nutno usuzovat, že při stavbě bývalého kláštera františkánek došlo k částečnému vyrovnání terénu navážkou. Dříve značné rozdíly výšky sprašové terasy v dnešní Novobranské ulici, zapsané ještě v polohovém plánu, byly vyrovnány částečným odpokem do dnešní úrovně teprve ve dvacátých letech našeho století. Při dnešní ulici Měnské byl terén zčásti změněn odkopem při stavbě bývalé reálky.

7) Ostatní městský terén uvnitř hradeb, většinou svažité, zůstal od poloviny 14. století až na ojedinělé místní úpravy zhruba nezměněný. Tak terén bývalého Rybného trhu (nám. Družby národů) se ve své původní rozloze zachoval ve staré výšce v hlavních rysech skoro až dodnes. V jihozápadním koutě to dokazuje nezměněný vstup ke kapitulní sňi bývalého dominikánského kláštera z náměstí i úroveň křížové chodby, na severovýchodě nezměněná úroveň křížovky před bývalou Královskou kaplí [viz pozn. 10.]. V severní frontě stál až do roku 1904 starý markraběcí dům. Teprve po jeho zboření a po ustoupení stavební čáry nové zástavby k severu (na nároží s Panenskou se ustoupilo 20 m) došlo na odstoupené ploše a podél přilehlé části Nové radnice při vyústění ulice Panenské k snížení úrovně do dnešního nivó.

23) Rozsáhlé sklepy přilehlých domů, sahající daleko pod nám. 25. února, byly již před sedmdesátí lety proměřeny i výškově. Kamenné sklepy starých domů v ulici Dominikánské jsou dodnes zachovány pod ulicí. Jiné podobné známe aspoň ze starých plánů. Tak např. víme, že sklepy starých domů v jižním úseku tř. Vítězství sahaly pod ulici z obou stran daleko před stavební čáry domů, podobně i na Kapucínském náměstí, ve východní části náměstí dokonce do té míry, že uprostřed ulice zůstal nepodsklepen pouze pruh 30 cm široký (srov. příslušný řez a situaci v AMB). Z toho poznáváme, že z polohy těchto sklepů majících četné obdoby i v jiných středověkých městech nelze usuzovat na odlišnost staré zástavby, ba dokonce na odlišné vedení a dimenze ulic, jak uvažuje Hálová—Jahodová (71).

24) Profil tř. Vítězství zřetlila autorka i tím, že tam srovnávala výškové kóty, aniž vzala ohled na to, že jsou vztaheny k různým srovnávacím horizontům. Doplněním kót druhého vydání mn. m. závalu neodstranila, poněvadž výškové kóty polohového plánu jsou vztaheny k vlastnímu horizontu odlišnému jak od moře Jadranského, tak i Baltického (od Baltu se liší o 93 cm). Převýšení, která pak tam udává, jsou nesprávná (bliže viz recenzi v CMM, 1972, 370).

Z Kautského měření známe výšku cesty, jež procházela vnější věží brány Brněnské, víme dále, že oba domy při vyústění Dominikánské ulice k bráně byly postaveny v době, kdy ještě stála i vnitřní věž brány (v místech dnešního jižního nároží budovy spojů), dodnes se zachovaly středověké kamenné sklepy v ulici Dominikánské (č. 5, 7, 9, 19), v ulici Starobrněnské stojí dodnes v uliční úrovni gotický portál, před 55 roky zachráněný zbytek středověkého měšťanského domu, to vše dokazuje, že ani v ulici Dominikánské, ani Starobrněnské nedošlo od 14. století ke změně uliční úrovně či spádu.²⁵⁾ Svědectvím staré výšky je i nepodsklepený portál staré radniční věže a asi dlažba gotické místnosti v přízemí domu na Radnické č. 2. Roku 1957 byla při výkopu vedeném z ulice Petrské k Orlí napříč náměstí 25. února nalezena rostlá spraš již pod dlažbou, a to v celé délce výkopu, s výjimkou několika skoro kolmo ohraničených, asi 2 m hlubokých odpadových jam vyplněných černou zemí promíšenou zvířecími kostmi, střepy nádob a úlomky železa (zjištění komise ing. arch. L. Smítala). Tyto jámy byly nalezeny v místech, kde podle řady zápisů pamětní knihy byly v polovině 14. století masné krámy. Dva roky poté byla nalezena při kladení parovodní přípojky před Moravským muzeem obdobná jáma vyplněná černou zemí, skoro kolmo od okolní sprašové půdy ostře ohraničená, sahající asi 1,70 m pod dlažbu, s rozmanitými odpadky, mezi nimiž převládaly zvířecí kosti a keramické střepy nádob.²⁶⁾ Uvedené nálezy neukazují, že by při stavbě Dietrichsteinského paláce počátkem 17. století bylo došlo k hlubokým změnám terénu, i když terén na nádvoří muzea byl dříve nižší; sama věž bývalého proboštského dvorce pro tuto dobu ani domovní vjezd středověkého domu na nám. 25. února č. 7. neukazují na podstatnou změnu terénu přilehlé oblasti v té době, jak uvažovala Hálová—Jahodová.²⁷⁾ Pouze spád náměstí od západu k východu byl asi během staletí před vydlážděním částečně pozměněn ať již eměle, nebo odplavením horní vrstvy spraše na spodní část náměstí (B. Mendl, Knihy počtů, 219).

Ani na rohu Orlí, staré ulice Měnské, nemáme doklady, že by tam došlo obecně k podstatné změně výšky a spádu. Ve východní části to prokazuje věž Měnské brány.²⁸⁾ Také okapové uličky, kde rostlá spraš sahala skoro až do úrovně uliční, zaměřené r. 1957 při demolici domů č. 8—12 ulice Orlí, nás přivádějí k úsudku, že domnělý domovní vchod nalezený v gotickém zdivu pod uliční úrovní byl spíše vstupem do sklepních prostorů pod ulicí (v okolí ostatně četných).²⁹⁾ Konečně v polovině 14. století se nemohl mnoho lišit terén od dnešního ani v oblasti minoritského kláštera, neboť starou výšku zde určuje vstup do kostela,³⁰⁾ pak dům s pozdně gotickou kaplí (iMinoritská 2)

25) Zpráva ze 14. století o nějakém stavebním detailu („Cecilia in Gradu“ nebo „descendendo versus ecclesiam Predicatorum“), hodící se i pro dnešní stav, nestačí prokázat domněnku Hálové—Jahodové o dřívě přikřejším klesání ulice Dominikánské a Starobrněnské.

26) Masné krámy před domy stávajícími dříve na místě muzea jsou doloženy zápisem pamětní knihy, např. f. 333v, 1364.

27) Hálová—Jahodová usuzuje, že tam tehdy nepochybně došlo k hlubokým terénním změnám, jež pohltily původní rostlý terén (69).

28) Měnská brána není totožná s gotickou branou ve 14. století (jež byla roku 1350 vzorem pro stavbu nové vnitřní věže brány Židovské). Vzhledem k známé poloze obou sousedních úseků vnitřní hradební zdi nelze však pochybovat, že i věž ještě dnes stojící, byť i s jinými rozměry, byla buď postavena, nebo byla postavena na stejném místě a k stejné výšce cesty branou procházející jako brána stará. Pokud jde o úvahy Hálové—Jahodové, je třeba ještě upozornit, že podle zákresu v Beyer—Zeiserové plánu brána svým půdorysem nepřesahovala hradební zeď víc než ostatní hradební věže města a většina bran. Jen omylem mohl být považován úzký pruh domů později k vnitřní zdi přistavěný za středověký parkán, což mohlo vést k domněnce, že brána byla postavena na hloubku parkánu, který v těchto místech byl ve skutečnosti zvlášť široký.

29) B. Novotný, Hromadný nález ze 16. století v Brně, 1959.

30) Podle klášterního kronikáře Christa se však údajně dříve sestupovalo do kostela po čtyřech nevysokých schodech. (V. Kryštofský, O stavbách brněnských minoritů, 1939, 21).

a asi i věž v ulici Jánské. Ještě v sedmdesátých letech minulého století byl zde svědkem nezměněné výšky (na místě dnešní pošty) i starý gotický dům, později zvaný U tří knížat.³¹⁾

C) TERÉN BRNĚNSKÝCH PŘEDMĚSTÍ V POLOVINĚ 14. STOLETÍ³²⁾

1) Kautský zachytil svým měřením roku 1827 v široké oblasti před hradbami na sever od Švábky (střední část tř. Obránců míru) ještě velmi starý terén. Dnes je až na zbytky zahrad uvnitř uličních bloků vysoko zasypan. Navážka k dnešní úrovni tvoří podle Kautského měření při ulici Jaselské vrstvu až 3,5 m vysokou, v polovině nám. Sovětských hrdinů 3,0 m; ještě i tř. Obránců míru u křížovky s Úvozem je dnes ve srovnání s terénem r. 1827 v metrovém násypu.

V roce 1827 byl terén při Úvozu již částečně narušen začínající těžbu cihelny i upraveným stupem cesty. Teprve několik zaměřených profilů špilberského svahu z vojenských relačních plánů z 18. století nás přibližuje starému stavu. Jižní polovina cesty v místech dnešního Úvozu byla zřejmě dříve příkřejší a teprve postupným vymíláním severní poloviny a stavbou vozovky došlo zde k částečnému vyrovnání stupu.

2) K velkým úpravám na území kláštera Králové a v jeho okolí došlo již při stavbě kláštera a klášterního chrámu. Zvětšení klášterního pozemku směrem sverním, umožněné přeložením cesty r. 1327,³³⁾ bylo již jistě spojeno s úpravami svahu. Dnešní terén u kapitulní síně kláštera je dnes asi o 1 m zvýšen. Je pravděpodobné, že zde došlo i na jiných místech k terénním úpravám navážkou.

Úroveň cesty u bývalého Špitálského mostu přes Svratecký náhon (v místech dnešní křížovky ulice Křížové a Pekařské) zaměřená Kautským se zase asi mnoho nelišila od středověké úrovně, a to vzhledem k sousedství staré křížovnické komendy, zbořená teprve počátkem tohoto století, a k udržovanému náhonu, jehož břehy byly udržovány a zpevnovány již ve středověku s ohledem na vodní práva přilehlých mlýnů.^{33a)} Podobně i měření z poloviny minulého století v oblasti Školní ulice udává ještě před odkopem starý stav, pozměněný pak průkopem zmíněné ulice teprve v šedesátých letech 19. století. Výškové kóty na vršku (podle nálezu koster), kde ještě v první polovině 17. století stával kostelík Všech svatých, a na přilehlé části starého osídlení chudiny pod Puhlíkem (v dnešní ulici Kopečné) se ani ve srovnání s dneškem zhruba nezměnily.³⁴⁾ Stup ulice Pekařské k Brněnské bráně se však od 14. století podstatně změnil, jednak navážkami ve spodní části, pak vyrovnávacími úpravami prováděnými hlavně během posledních 74 let, zvláště ale snížením terénu v místech Brněnské brány v polovině minulého století, jak již bylo uvedeno. Tehdy zde byl úpravami sice zmírněn dříve poměrně příkrý přístup k Brněnské bráně od západu, ale současně znemožněn příjezd starou cestou odsud na Hrad.

3) Měření Kautského jsme nejen dosti spolehlivě informováni o výškových poměrech v okolí Brněnské brány ve 14. století, ale též o původním tvaru a výškách východního úpatí Špilberku. Zde došlo v téže době (po r. 1850) k významné změně středověkého terénu proražením dnešní ulice Husovy.³⁵⁾ Fortifikační úpravy 17. a 18. století

31) Srov. se starou fotografií tohoto nároží (Bretholz, Geschichte u. Kultur, 288).

32) Předmětem tohoto vyšetření jsou jen brněnská předměstí v rozsahu 14. století.

33) CDM VI č. 328, 256.

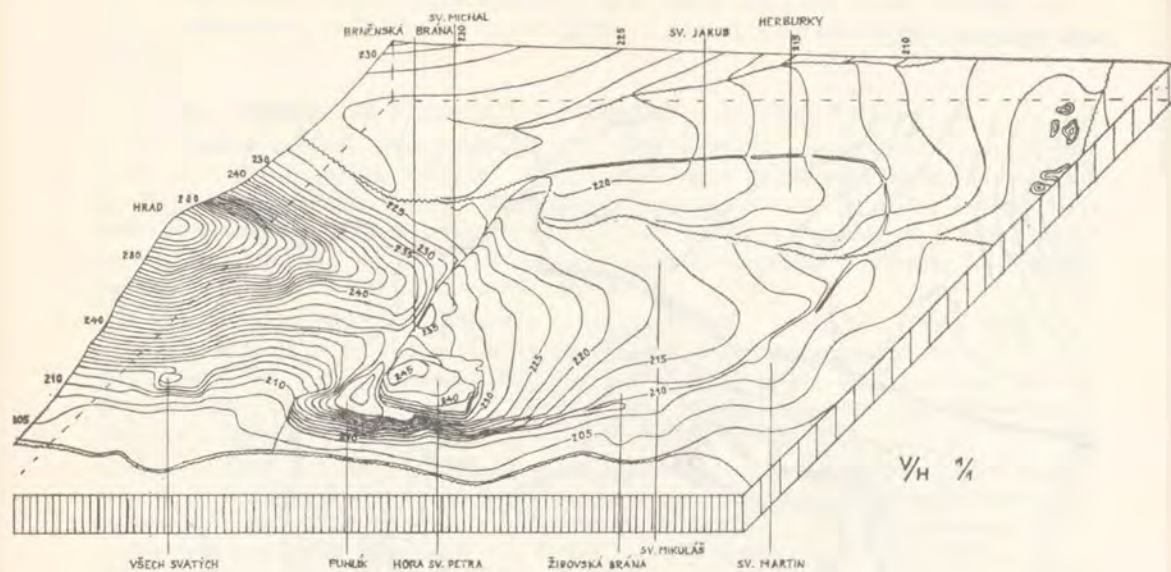
33a) Srov. např. zázpis komise o revizi vodních děl z roku 1466. AMB, Sb. listin.

34) G. Wolný, Kirchlische Topographie I, 1856, 175.

35) O velikosti změny si uděláme představu, uvážíme-li např., že bývalý věžeňský hřbitov byl podle zaměření Kautského 10 m nad dnešní ulicí Husovou. Tehdy byl odkopán terén i v mezihradí za domem na Husově 6, kde základy vnitřní hradební zdi jsou nyní 1,90 m nad terénem přilehlé zahrady. Naopak zase části odkopaného materiálu bylo tehdy použito k násypu terasy využitě nyní jako vstupního prostoru a parkoviště hotelu International.

Terén Brna roku 1827.

Blockdiagram terénu Brna v polovici 14. století.

horních částí špilberského svahu (v dnešní sadové úpravě namnoze ještě částečně zachované), skoro již znemožňují poznat tam původní terén 14. století, jen charakter spodní poloviny jižního svahu zůstal celkem bez změny až do nejnovější zástavby, poněvadž tato část nebyla dotčena pevnostními úpravami; byly tam ještě v 18. století stejně jako dříve vinice. O horní části východního svahu ve staré době máme jisté informace jen v několika starších profilech vojenských relací z doby před úpravami³⁶⁾ a v obraze Spiessově.

Průkop provedený na Husově ulici značně porušil dřívější terénní a pohledovou vazbu severovýchodního pozvolného svahu s městem. Na příjezdové cestě z Prahy, Jihlavy a Znojma v místech u sv. Anny vystupovalo ve 14. století zřetelněji úbočí hradskeho kopce v pohledu příchozího v celé mohutnosti svého osmdesátimetrového strmého převýšení nad nízkými domky Pekařské ulice až k hradu markraběte.

4) Puhlík (dnes Denisovy sady) byl před sadovými úpravami spojenými s velkou navážkou většinou holá a těžko přístupná skála, částečně oddělená od Petrova hlubokým příkopem, jak nasvědčují i staré veduty.³⁷⁾ Výška u mlýna pod Puhlíkem byla zaměřena i r. 1834.³⁸⁾ Zaměřené místo bylo v oblasti starých vodních práv, jeho výška se sotva mnoho lišila od stavu ve 14. století. V blízkém sousedství (v dnešním okolí ulice Jirchařů a spodní části ulice Skolní) bylo však vysušeno a zavezeno staré mokřiště při náhonu až ve druhé polovině 18. století.³⁹⁾ Od mostu Sladovnického (na Dornychu — dříve přemostěný náhon je dnes zasypan) se ve 14. století vystupovalo na obě strany od náhonu k ulici Malé i Větší úseky dnešního Dornychu);⁴⁰⁾ dnes je zde

36) Poučný je např. profil Pavlovského z Romfeldu (kolem 1750) z AMB.

37) Bretholz, Geschichte u. Kultur, 290 a W. Schram, Ein Buch für jeden Brünner I, 1901, 146.

38) Nivelace trasy vodovodu tehdy projektovaného od vodárny pod Petrovem po Rybářskou má základní horizont totožný s horizontem Kautského. Plán je uložen v městském archivu.

39) Wolný, l. c. 144. Oblast byla ještě v polovině 19. století nazývána „Bařiniskem“ a „Froschla-cke“.

40) B. Mendl, Kniha počtů města Brna, 1935, 240.

tedy terén vyrovnán navážkou. Židovský hřbitov (dnes pod hlavním nádražím) byl tehdy jistě na nějaké vyvýšenině nad náhonem a příkopem, poněvadž je nemyslitelné, že by byl umístěn na zamokřeném místě stejně tak pro pražský židovský hřbitov byl vybrán nejvyšší pahorek Židovského města.)⁴¹⁾ Čtyři středověké cihelny přímo u hradu, pak barokní opevnění se širokými 5–10 m hlubokými příkopy i jejich zasypaní a rozvezení násypu bašt porušilo v širokém okruhu kolem města, zvláště však na východní a severní straně, starý terén 14. století do té míry, že jej již stěží lze rekonstruovat, a to jen podle náhodných nálezů v místech některých bašt, kde zůstal aspoň částečně zachován. Jinak jej lze jen zcela nejistě odhadnout hrubou interpolací mezi známým terémem uvnitř hradu a starým terémem zjištěným sondami na předměstích.⁴²⁾ Osamoceny příklad takového významného nálezu tvoří oblast před Grandhotelem. Poněvadž neporušené středověké kostry tam nalezené v místě svatomartinského hřbitova byly odkryty v hloubce 1,9 m pod dlažbou vozovky, nelišila se úroveň starého terénu (zachovaného částečně v barokní baště za hradební zdí) v těchto místech jistě mnoho od dnešního. Podle tohoto nálezu a rozboru veduty Spiessovy byl hřbitov i osada sv. Martina tehdy na malém návrší mírně se svažujícím na východ.⁴³⁾

6) Terén Šuty fixuje i pro 14. století kostelík sv. Štěpána na Křenové, zbořený teprve na počátku tohoto století. Zamokřené území na pravém břehu Ponávky na sever od Cejlu (Gottwaldovy třídy), zakreslené ještě na Rochepinově plánu z roku 1749, potvrzuje domněnku, že ve staré době byl celý pravý břeh Ponávky i na jih od Cejlu podobně zamokřený a byl upraven k osídlení teprve násypy (Schutta, in aggere).⁴⁴⁾ Je však nesporné, že v polovině 14. věku na jih od prodlouženého Cejlu zamokřené území již nebylo. Zpráva berní knihy z r. 1365 o tom, že z okružní cesty, kterou sledovali výběrčí, sestupovalo se uličkou ke Koželužské ulici,⁴⁵⁾ a zpráva pamětní knihy z roku 1346, že tehdejší ulice Jirchařská odbočující z této cesty klesala k Ponávce⁴⁶⁾, nás po-

41) H. Volavková, Židovské město pražské, 1959, 20.

42) O těchto oblastech předměstí ležících před hradebním příkopem barokního opevnění přináší velmi cenné popisy starého terénu ve své knize Hálová-Jahodová.

43) Vičar, Místopis Brna v polovici 14. století, Předměstí, Brno v minulosti a dnes, 8, 230. — Severně od uvedeného hradební zdi bašty dosud zachované pod vozovkou před Grandhotelem, tedy v místech hradebního příkopu výkop odhalil v hloubce 4 m už jen jlové podlaží říční terasy, jak uvádí Hálová-Jahodová (73). Kolik tu však bylo z původního terénu při hloubení příkopu odkopáno, můžeme nejistě odhadnout jen podle nálezů koster v sousední baště.

44) F. Čáda, Brno, křižovatka starých cest, Brno v minulosti a dnes, 7, 152 a 161. Podobné úpravy zamokřené půdy umožňující teprve osídlení viz v řadě německých měst (H. Planitz, Die deutsche Stadt im Mittelalter, 1954, 227).

45) KP f. 369.

46) KP f. 305, 1346.

47) PK f. 45, 72 a 180, 1350.

Zde se je třeba ještě zastavit nad vyhodnocováním sond v místech hlubokého příkopu barokního opevnění kolem města v knize Hálové-Jahodové. Tak např. nalezla „původní sidištní horizont“ v hloubce hradebního příkopu na staveništi Janáčkova divadla (55). V oblasti Komenského náměstí, kde hloubka příkopu byla podle starých měření 4–6 m, nalezla u evangelického kostela „původní terén“ pod šestimetrovou navážkou, na rohu Údolní a Husovy zase rostlou správe v hloubce 4 m pod dnešní úrovní; obecně tvrdí, že celé náměstí Komenského je navážkami zvýšeno do úrovně asi o 4 m vyšší, než prý bývala úroveň terénu rostlého (51, 52). Přehlédla však zase, že sondy byly vyšetřovány v místech hradebního příkopu, kde těžko již můžeme odhadnout, kolik bylo v 17. století z původního středověkého terénu při hloubení příkopu odstraněno. (Nález potočného bláta na odkopaně spraši v příkopu nepřekvapuje, neboť do příkopu byly odváděny vody potoka ze Svábky, podle plánu Annelsova.) Zůstává tedy dále nejistota, jak v těch místech středověký terén vypadal. Nesprávnost autorčiny konstrukce starého terénu v těchto místech dosvědčuje zase citovaný zápis pamětní knihy z r. 1350, svědčící, že ulici Hřebenářskou, kterou autorka do těchto míst správně situuje, se tehdy k bráně Veselé sestupovalo, kdežto podle autorčiny hodnocení sond, jak zjistíme po přepočtení kót, se tam zase vystupovalo.

učuje, že uvedená okružní cesta procházela ještě nad úpatím svahu. [Zprávy se vztahovaly na ulice i v místech dnešních sadů Osvobození, již dávno zmizelé.]

7) Zvláště v širokém pásu na severu města, porušeném již středověkými cihelnami, pak barokním opevněním (asi již i opevněním sv. Tomáše v 16. století), je dnes skoro vyloučeno dospět k představě středověkého terénu. Zprávy berní knihy o klesání terénu na východ od brány Veselé nebo od Švábky podél potoka a ulicí Hřebenářskou k bráně nebo k lázním či z cesty pod Špilberkem k Švábce, z nichž některé jsou v rozporu s dnešní konfigurací, jen dosvědčují, že tam byl v té době tvárnější terén, než je dnešní.⁴⁷⁾ Osamocenou informací tam udávají jedině výšky zaměřené Kautským na okraji této oblasti u bývalé hřbitovní kaple P. Marie Pomocné (která stála na starém terénu za dnešní Univerzitní knihovnou) a byla zbořena až roku 1826.

D) SHRUTÍ

Lze tedy shrnout poznatky o brněnském terénu v polovině 14. věku stručně takto:

a) Uvnitř hradeb nedošlo během šesti století k obecnému zvýšení městského terénu. Během této doby byly tam provedeny pouze místní úpravy jak navážkou, tak odkopy, jež vedly k částečnému vyrovnání dříve tvárnějšího terénu, přičemž ale převážná část ohrazeného městského terénu zůstala shruba bez větší změny.

b) Před branami na středověkých předměstích došlo však během téže doby k poměrně velkým úpravám na velkých plochách kromě velkých odkopů barokního opevnění a v oblastech středověkých i pozdních cihelen, Šilingrova náměstí, ulice Husovy apod. skoro výlučně navážkou.

BRNĚNSKÉ VINICE A BRNĚNSKÉ VINIČNÍ PRÁVO

I.

O brněnských vinicích se z pramenů dovídáme poměrně pozdě; nejstarší zpráva o vinicích na Moravě je totiž již zpočátku 11. století.¹⁾ O vinicích v okolí tehdejšího Brna je zmínka teprve ve 13. století, kdy v letech 1205—1220 moravský markrabí Vladislav Jindřich daroval klášteru na Velehradě značné nemovitosti kolem Svatky a dvorec „na luze“ (v Komárově) se zahradou a vinicemi.²⁾

Podle listiny z roku 1241 věnoval král Václav I. abatyši Herburce a konventu kláštera Cella sanctae Mariae v Brně „perkrecht“, tj. své královské právo na část výtěžku z klášterních vinic v okolí Brna.

Roku 1243 daroval pak též panovník řádu johanitů u sv. Ducha všecka práva, která odedávna měl král na viničních horách kolem Brna, totiž z každé vinice vědro vína a 30 denárů, aby je klášter na věčné časy držel bez jakékoli překážky na základě zvláštní přízně královny.⁴⁾

Roku 1271 Přemysl II. jako český král a moravský markrabí potvrdil práva a svobody kláštera Cella sanctae Mariae a osvobodil je od různých dávek a poplatků, mimo jiné též od horenského práva, jež se nazývá „perkrecht“.⁵⁾

V listině z roku 1278, kterou jistý Jindřich Sweller daroval svůj dvůr a pozemky za hradbami témuž klášteru, je také zmínka o staré vinici.⁶⁾

Listinou z roku 1279, sepsanou při vysvěcení kaple v Králově Poli Jidřichem, biskupem varnenským, pro Johanity v Brně, dostalo se tomuto řádu hojného obdaření, mezi jiným je tam zmínka i o horenském právu kolem Brna jak v plodech, tak ve víně, spolu s krčmou na Starém Brně pro hlavní kostel, který je ve dvorci bratří křižovníků špitálu Jeruzalémského pod horou Špilberkem.⁷⁾

Z těchto zpráv do konce 13. století je zřejmé, že vinice byly převážně na klášterních pozemcích, přičemž výjimku činí jen stará vinice Swellerova, a že se nalézaly v okolí tehdejšího města, tj. na katastru nynějšího Brna. Podle berního rejstříku z roku 1365⁸⁾

1) V základní listině třebského kláštera z r. 1109/CDM I, CXXV je zmínka o moravských vinicích v Drnovicích, Omicích a Čučicích. T. Pešina, *Mars Moravicus etc.* Praha 1677, str. 80. A. Míka, *Nástin vývoje zemědělské výroby v českých zemích v epoše feudalismu*, Praha 1960, str. 115 n.

2) Viz *Dějiny města Brna* (red. J. Dřimal), Brno, 1969, I., str. 39.

3) CDM III, III. Práví se tam: „... sorori Herburge et conventui dominarum de Cella sancte Marie in Brunna iura sive ut vulgo dicitur berchrecht, que ad nostram mensam spectant de vineis quas possident circa dictam civitatem...“ *Dějiny města Brna*, str. 42. J. Pošvář, *Moravské právo hor viničných*, ČMM 1951, str. 122.

4) CDM III, XLV: „... universa iura que in montibus sive vineis iuxta Brunnam a nostris progenitoribus possedimus a antiquo... de vinea videlicet qualibet urnam vini et triginta denarios liberaliter contulimus...“ *Dějiny města Brna*, str. 43. F. Suján, *Dějepis Brna*, Brno 1928, str. 103.

5) CDM IV, XLIX

6) CDM IV, CLIV

7) CDM IV, CLXII

8) B. Mendl, *Knihy počtů města Brna*, Brno 1935, str. 279 n.

jsou data o brněnských vinicích početnější, zejména pokud jde o jejich polohu. Tak jsou tu jmenovány vinice v Obřanech, Medláncích, Černovicích, v Nové Vsi (Králové Poli), Hartlůvce (vsi na počátku dnešní Veverí ulice), na Loterperchu, Santperchu za klášteřem Králové, tj. na Žlutém kopci, dále 3 čtvrti vinice u Svatky, tj. asi na Červeném kopci. Jiná vinice za klášteřem Králové slula Mitterpach, je tu jmenována vinice na Špilberku, vinice v Rybníku za Svatkou (zaniklá ves na pravém břehu Svatky mezi Starým Brnem a Bohunicemi). Čteme též o vinici na Švábce (ves zahrnující střední část ul. Obránců míru od Údolní).

Jiné zprávy lze také ojediněle nalézt v brněnské pamětní knize (AMB, rkp. 39), kde je v zápise z roku 1345 podepsán jako svědek významný brněnský měšťan Jan Eberhardův s dodatkem, „který je také mistr viničních hor v Židenicích“. Měli tedy brněnští měšťané také vinice v Židenicích a vykonávali tam funkce podle horenského práva. Židenická vinice „in Schebraco“ byla prodána podle zápisu z roku 1352 a jako svědkové kupu je tu uveden známý brněnský patricij Jakub Alram jako mistr hory (magister montis) a Mikuláš Swerzerův jako „consultor montis“, snad člen horenské rady. O „mistru hory“ v Židenicích čteme také ve svědecké klauzuli v zápise z roku 1367. Z téhož roku je tu zmínka o vinici v Manicích (zaniklá ves u Žabovřesk). Bretholz kromě toho uvádí ještě vinice Goltsmit, Hardeker, Kuhberg (Kraví hora), Rotter Berg (Červený kopec) a Sumerberg za Švábkou. Některé další má také J. Dřimal.⁹⁾

Nebude snad nezajímavé uvést několik údajů o cenách vína v polovině 14. století, jak je uvádějí brněnské berní rejstříky. Roku 1350 při příchodu markraběte Jana do Brna bylo spotřebováno 8 sudů domácího vína, jež stálo 20 hřiven, a sud rakouského za 7 hřiven. Pro markraběnku (patrně pro její hosty) byly vyčepovány 2 sudy vína za 16 hřiven, pro českého krále sud vína za 14 hřiven, pro biskupa vědro rakouského vína za 30 grošů, kromě toho řeckého vína za 3 kopy grošů. Roku 1345 byl pro krále opatřen sud rakouského vína za 10 ½ hřivny a sud domácího vína za 8 hřiven. Roku 1361 byly tři sudy domácího vína za 17 hřiven, r. 1464 18 sudů za 81 hřivny, r. 1367 3 sudy a 4 drajlinky za 14 kop grošů, téhož roku sud vína za 2 ½ hřivny. Kromě vína domácího bylo v Brně v té době známo víno rakouské a řecké, ale také uherské, malvaz, rivola aj.

Cena domácího vína byla tedy 2 ½ hřivny (160 grošů) za sud, lepší domácí bylo i za 8 hřiven (512 grošů), levnější za 5 hřiven 42 grošů (362 grošů). Sud rakouského vína stál 7—8 hřiven (448—512 grošů). Je třeba připomenout, že sud byl asi o obsahu 1 drajlinku, tj. asi 20 věder. Vědro vína rivoly stálo 1 ½ hřivny. Při obsahu drajlinku o 20 vědrech a vědra o 46 ½ litru stál tedy litr domácího vína 2—7 haléřů a rivoly necelé 2 groše (groš čítal 12—14 haléřů). Pro srovnání uvádím, že libra masa v té době stála asi 2 haléře, za haléř byla 4 vejce, kuře za 6 haléřů, zajíc za groš, loket laciného polského sukna po 3 až 4 groších.¹⁰⁾

V 15. a 16. století jsou z brněnských pramenů jmenovány opět starší, ale také další brněnské vinice. Tak je uváděna vinice „Hosk“, položená vzadu za hradem na Špilberku, jak se praví v listině z 26. ledna 1439, podle níž Haymann z Tišnova daroval svůj dům a městiště přilehlé ke hřbitovu kostela sv. Jakuba na rozšíření tohoto hřbitova s podmínkou, že z komory tohoto domu se zřídí kaple a ze sklepa kostnice, přičemž kaple je dotována úrokem 7 hřiven z různých domů na předměstí Brna a z vinice Hosk.¹¹⁾

V roce 1475 je zmínka o čtvrti vinice na hoře Streitperg v Židenicích, v roce 1485

9) B. Bretholz, Geschichte der Stadt Brünn, Brno 1911, str. 163. J. Dřimal, Ocenění vinic na území Brna v brněnských hlavních knihách berních v letech 1365 až 1509, Ceny, mzdy a měna č. 4/1963, uvádí ještě vinice Langen achteln (Achtellen), Steynperch, Nesselgrundt, Strazperch aj. O názvech vinic viz V. Frolec, Tradiční vinařství na Moravě, Brno 1974, str. 23 n.

10) Mendl, str. 182 n.

11) Archív města Brna (dále AMB), sbírka listin (sb. 1.), č. 323.

Newperch v Nové Vsi (Králové Poli) a v r. 1486 Altenperch, snad rovněž v Židenicích.¹²⁾ V roce 1487 v listině z 23. listopadu čteme, že chudí lidé kláštera Králové (na St. Brně), kteří mají své vinohrady v horách ležících okolo Brna, smějí z nich víno svobodně šenkovat a „ty vinohrady neb jiné v těch neb jiných horách do té sumy 15 vinohradů budou moci mít a držeti“. Téhož roku je též zmínka o vinici v hoře řečené Laterperg.¹³⁾

V listině z 2. října 1489 potvrzuje Hanuš Awsspeher, seděním před bránou Veselou, a jeho manželka Barbora, že jsou dlužní purkmistru a radě města Brna 18 zlatých uherských a jako jistotu dávají v zástavu svůj dům před Veselou bránou a osminu vinice „položenou zde na Murrenpergu mezi vinicemi Václava Abcziehera a Dürrenhännsleina“.¹⁴⁾

Čtvrt vinice ve Staré hoře (Altenberg) v Židenicích je jmenována v listině z 9. ledna 1494, již Mikuláš Derrnkes, tkadlec plátna v brněnském předměstí před bránou Veselou, a jeho manželka Markéta prodávají roční úrok jedné hřivny ze čtvrtiny vinice v Židenicích (Altenperg) položené mezi vinicemi Vavřince z Lišně a Tomáše Schlängla Paternosterova z Hutterovy ulice (Hotergasse).¹⁵⁾

Jiná zmínka je v listu krále Vladislava z 2. března 1500 o vinici v Hartlůvce, kde píše purkmistru a konšelům města Brna, že abatyše a konvent kláštera Králové na Starém Brně u něho žalovaly, že purkmistr a konšel lidem abatyše a konventu na té ulici, která slove Hartlgos, tu před Brnem ležící mocí a kvalitou vína osekali.¹⁶⁾

Dne 22. října r. 1502 farář na statku Všech svatých u Brna (na Pekařské) potvrzuje, že z domu zde a též z malé vinice přijal 11 kop.¹⁷⁾

Důležitou zprávu o orgánech horenského práva na Starém Brně a o bližší lokalizaci viniční hory Murrenperku máme v listině z 1. listopadu 1514, v níž Hanuš Líhař (fasczieher), perk mistr na Starém Brně, a horní konšelé Jan Damas, Ondřej Pausronar, Kryštof Paur a Hanuš Rendl oceňují čtvrt vinice v Murrenpergu vedle Václava Rosenschtama a Petra Wintera na Psí ulici (auf der Huntsgassen) na 50 zlatých.¹⁸⁾

Vinice v Židenicích je doložena písemným svědectvím Waltina, purkmistra v Židenicích, z 28. srpna 1518, že čtvrt vinice Hanuše Čapka, ležící v Kaliči vedle vinice Václava Pluczera na Cejlu, byla oceněna na 40 kop.¹⁹⁾

O jakosti brněnského vína svědčí objednávka 6 drajlinků „vína lahodného“ z 2. srpna 1522 pro královskou tabuli do Prahy.²⁰⁾

V listině z 27. června 1522 je opět doklad o horenském právu na Starém Brně a o vinicích v blízkosti Nové ulice. Perk mistr Gerik ze Starého Brna s horním konšelem Metlem tu dosvědčují, že vinice na Zimpflu (nám. Míru) mezi vinicí Luxovou před bránou Veselou a Putrsem na Nové ulici má cenu 18 zlatých; vinice na Murnpergu na Nové ulici pak 12 hřiven.²¹⁾

O vinicích na jiném konci Brna čteme v listině z 8. prosince 1550, v níž rychtář a přísežní v Maloměřicích a v Husovicích osvědčují, že Bernard Sturm z Brna žádal o ocenění dvou čtvrtí vinice, a to jedné na Maloměřické hoře (im Malmeritzer birig) v hodnotě 14 zlatých a druhé v Husovicích (in Huswiczer perig) v ceně 34 zlatých. Den nato

12) AMB, sb. 1. č. 623.

13) AMB, sb. 1. č. 767.

14) AMB, sb. 1. č. 779.

15) AMB, sb. 1. č. 857.

16) AMB, sb. 1. č. 925.

17) AMB, sb. 1. č. 960.

18) AMB, sb. 1. č. 1050.

19) AMB, sb. 1. č. 1078.

20) AMB, sb. 1. č. 1130.

21) AMB, sb. 1. č. 1129.

pak vydali svědectví, že Stefan Bruckner, spoluměšťan v Brně, žádal o odhad dvou čtvrtí vinice v Maloměřické hoře jménem Přední hora (vorder Gebürg).²²⁾ Zdá se, že v polovině 16. století docházelo často k takovému odhadu vinic ať již z důvodů daňových, či prodejních. K předchozím dokladům je možno uvést ještě další. Listinou z 26. června 1551 perkmistr Jan a horní konšelé v Židenicích oznámili purkmistrovi a radě města Brna, že Vavřinec Fux, spolusoused brněnský, žádá o odhad osminy vinice na hoře Skalicí na půdě zábrdovického kláštera v ceně 30 zlatých.²³⁾ Týž doklad je pak z 15. července 1551 ze Starého Brna, kde perkmistr a horní konšelé na Starém Brně oceňují na žádost vážného Mertu osminu vinice položené v trati Ret mezi vážným Mertou a Martinem Hamerem za 8 zlatých.²⁴⁾

O vinici na Špilberku je zmínka v listině z 20. září 1560 o koupi zbytku špilberského panství městem Brnem za 6 000 zlatých, pozůstávajícího z hradu s dvorem pod hradem, mlýna, svršků na hradě, vinice na Špilberku, špilberského rybníka, haltěře aj. Stavové prodali současně viniční desátek a perkrecht v Židlochovicích patřící ke Špilberku za 6 000 kop Václavu Berkovi z Dubé.²⁵⁾

O jundrovských vinicích je doklad v narovnání z 26. července 1590 mezi rektorem koleje u Matky boží Petrem a perknosy (vinaři) „hor vinohradních Judendorffských“ o placení desátků. Rektor koleje „do jmenovaných perknosů sobě stěžoval, že z vinohradův Judendorffských na gruntech jeho ke vsi Judendorffu náležitých velmi skrovný plat a toliko ze čtvrti po několika penězích dávají a tudý maje on i z spolu bratřimi svými z takových gruntův svých živnost jmiti, v tom nemalou újmu a ublížení své poznával, žádajice, poněvadž týž perknosové z týchž vinohradův nemalý oužitky berou aby nějaký větší plat z takových vinohradův dávali“. Proti tomu vinaři namítali, že takové platy dávali od starodávna a uváděli nějakou dohodu, „která by se léta 1498 v pondělí den svatého Jiljí mezi pannami kláštera Matky boží a předky jejími na onen čas a perknosy hor vinohradních Judendorffských, horným a právem horenským v Starém Brně státi měla“. Měšťané a spoluradní města Brna, kteří tu působili jako „smluvci“, tj. rozhodčí, dosáhli posléze dohody, „že sou se všickni perknosové týchž hor Judendorffských sami za sebe i za budoucí potomky své z hodných a slušných příčin uvolili, vejš psanému knězi Petrovi, rektorovi koleje u Matky boží, z každé čtvrti vinohradu, v týchž horách Judendorffských ležících po šesti groších bílých platu každého roku jednou a to při času vinobraní na budoucí věčné časy dávati a to bez zmatků a podpornosti všelijaký“. Kdo by nechtěl takový plat dávat, proti tomu mohl rektor zakročiti podle horenského práva a „takového každého v zbírání vína hyndrovati“.²⁶⁾ Dohoda je také dokladem, že jundrovští vinohradníci spadali pod horenské právo starobrněnské, a to před koncem 15. století.

O vinici na Černém poli čteme v listině z roku 1600, kde je zmínka o horních konšelích dědiny Husovic, kteří vinici oceňovali.²⁷⁾

Nevíme, jaké škody na brněnských vinicích způsobila třicetiletá válka. Dá se však předpokládat, že byly značné, uvážíme-li, že město bylo zejména koncem války obklopeno nepřátelskými vojsky, která všechna předměstí a okolí zpusťovala. Přibližnou představu si můžeme udělat podle škod na moravských vinicích vůbec. Druhá lánová vizitace z let sedmdesátých 17. století zjistila 86 000 měřic vinohradů pustých. Např. na panství Břeclav bylo pustých 90 % vinic, na panství Lednice a Hustopeče 80 %, v Židlochovicích 70 %, v Dolních Kounicích 61 % apod. Přesto však při druhé lánové vizitaci bylo

22) AMB, sb. 1. (bez čís.).

23) AMB, sb. 1. (bez čís.).

24) AMB, sb. 1. (bez čís.).

25) AMB, sb. 1. (bez čís.).

26) SaB, G-2, č. 189

27) AMB, sb. 1. (bez čís.).

v Židlochovicích napočteno ještě 6 788 měřic vinic, v Lednici a v Hustopečích 6 225 měřic, nad 2 000 měřic pak na panství Dol. Kounice, Zábrdovice, Strážnice aj. Škody na produkci vína byly patrné i v jakosti. Ve zprávě císaři ze stavovského sjezdu r. 1665 se praví, že obilí a vína se daří tolik, že by bylo možno je vyvážet, ale bohatá úroda v sousedních zemích způsobuje nízké ceny a při horší jakosti domácího vína se jeho pěstování nevyplácí, takže vinohrady zarůstají trávou. Podle vizitačního sumáře z r. 1680 bylo na Moravě celkem 92 294 měřic vinohradů. Tereziánský katastr, který vešel v platnost r. 1760, uváděl 82 445 vinic na Moravě.²⁸⁾

Roku 1757 stál máz (1.4 l) mladého vína v Brně 4–5 krejcarů, vědro starého vína (56.6 l) ve Strážnici a Bzenci 110–130 krejcarů, tj. 1 zl. a 50 kr. — 2 zl. 10 kr.; pro srovnání jiné ceny: libra kávy (500 g) 45 kr., libra cukru 36 kr., libra hovězího masa v Brně 4–4 1/4 kr., na venkově 3 1/2 — 3 3/4 kr., černý chléb o váze 2 liber 9 lotů byl v Brně za 3 kr., bílý chléb o váze 1 libry a 25 lotů taktéž 3 kr.

Brněnské vinice se po škodách třicetileté války dočkaly obnovy, jak ukazují jednotlivé horenské knihy, pořízené většinou ještě v 17. a na počátku 18. století, přičemž bylo použito pro jednotlivá horenská práva starších předloh. Z těchto památek je zřejmý značný rozsah brněnských vinohradů v tomto období.

Tak horenská kniha ze starého Brna²⁹⁾ jmenuje vinice v trati „in untern rothenberg“ (na dolním Červeném kopci), kde bylo ještě r. 1799 46 vinic. Osmina vinice o rozsahu 5/8 až 6/8 měřice stála tu 300 zlatých rýnských, v r. 1821 byla cena táž, v r. 1845 pak 160 zlatých ve stříbře (dvacetnících), zatímco tu r. 1365 stála celá vinice 6 hřiven, r. 1442 26 hřiven.³⁰⁾ Jiná trať byla „in Niedert“ s 18 vinicemi, „in obern rothenberg“ s 49, „in Thonbergen“ s 28, „in Satzeln“ pak s 10 vinicemi. Kromě toho je tu uvedeno 7 vinic „in Sandbergen, hinter Kloster genannt“ (na Žlutém kopci).

Ke statku johanitské komendy na Starém Brně (Křížový dvůr) patřila podle horenské knihy z r. 1624³¹⁾ osmina vinice na Špilberku, tři osminy „in Zimpfl“, osmina „in der Rött“ (na Červeném kopci), čtvrt „in kurzen Sazein“, osmina „in Uhrnperg“ další osmina „in der Rött“, osmina „in der Laschat“ a osmina „in Langen Achteln“. V pozdější horenské knize vedené od r. 1706 jsou zapsány vinice opět na Špilberku, „in obern Sandbergen“, „in untersatzl“, „in Schlisseln“, v knize listin je mimo jiné též osmina vinice „in Comenda Kreuzhof Uhrnberg“ před Starým Brnem.

V Lískovci na panství Staré Brno jsou v knize vinic³²⁾ uvedeny viniční hory „Nebosady se 7 osminami, „Štvrti“ s 6 osminami, „Dlouhý Kamenice“ s 12 osminami, „Krátký Kamenice“, „Vrchní Kamenice“ a „Setty“. Další horenská kniha uvádí tratě „Plachty“, „Rybníčky“ nebo „Tisslary“, „Rybníky“, „Proboštový“ a „Řeky“.

Jundrovské vinice patřily k jezuitskému panství v Řečkovicích. Horenská kniha sestavená podle stavu z let 1618 a 1709 uvádí tu tratě „Hora přední“ o 46 čtvrtích, „Hora No zadní aneb stará“ o 99 čtvrtích, „Hora Novosady“ o 20 čtvrtích a „Hora nová [Mladá]“ o 15 čtvrtích. Celkem tu bylo 181 čtvrtí, přičemž se platilo ze čtvrti ročně 14 krejcarů vrchností. V Zadní hoře stála r. 1710 čtvrt vinice 16 zlatých rýnských hotových peněz, r. 1780 15 zlatých rýnských a 30 krejcarů. V hoře Novosady byla r. 1702 cena osminy vinice 63 zlatých rýnských hotových peněz, v Nové hoře r. 1723 46 zlatých. Zřejmě se

28) Pošvář, Tridsátročná vojna a moravské vinohradnictvo, Vinohrad č. 1/1968, str. 7 n. Vinohradnictví, Kapitoly z dějinného vývoje od minulosti do současnosti na Moravě a v Čechách (red. M. Zemek), Brno 1973, str. 104 n.

29) AMB, rkp. č. 1980, 1981 a 1983.

30) Dřímál, Ocenění vinic, str. 3. Týž, Vinice brněnských měšťanů v Brně a na jižní Moravě do roku 1526, Ročenka okresního archivu v Mikulově 1965, str. 23 n.

31) AMB, rkp. č. 2126, 2128, 2129.

32) AMB, rkp. č. 1992, 1993, 1994, index č. 2008.

tu ceny různily podle kvality vinohradu. V horenské knize z let 1772 až 1879 je rovněž jmenována „Přední hora“, „Zadní hora“, „Novosady“ a „Mladá hora“.³³⁾

Komín patřil ke statku Veverská Bítýška a v horenské knize jsou uváděni viniční tratě „Hora Nitoperky“ (patrně zkomolenina z Niederberge), „Baba Dlouhy“, „Baba Mlady“, „Baba Nad Hlubočkem“, „Baba Borovinky“, „Baba Přidanky“. Většina těchto vinohradů byla zřejmě na „Babě“, ale tento název je znám dnes až u Řečkovic. Horenská kniha další jmenuje ještě tyto komínské tratě: „Hora za humny — Lišky“, „Závist“ a „Pod vinohrady“.³⁴⁾

V Žabovřeskách podle horenské knihy založené r. 1733 byly vinice „Manička“ (též Manická hora), „V koutech“, „Kozí hora“, „Kolomanská hora“ (též Kolmanská i Kolmanická hora), „Nad mlejnem“ a „Hrubý vinohrady“. Kromě toho tu byl zbytek vrchnostenských vinic zvaný „Nový“ (Neugbirg), které byly r. 1790 prodány v dražbě s platem 45 krejcarů ročně z osminy vinice.³⁵⁾

Na pozemcích svatomáškého kláštera uvádí brněnská kniha obnovená r. 1739 podle stavu z r. 1581 vinice „In untern Spiegel“ o rozsahu 64 1/2 osmin, z nichž bylo placeno ročně 70 zlatých 42 kr. 3 d., takže celkem bylo odváděno ročně na těchto platech 109 zl. 17 kr. 3 d. Vinice jsou blíže situovány „za Novou ulicí za rybníkem blíž města Brna ležícím v hoře Nové zrcadla“. V knize listin pak čteme, že se nalézají „ob dem Augarten“ nebo „im Spiegl ob dem Augarten“ nebo též „ob dem Augarten“ im Spiegl genannt“. Zřejmě šlo o vinici v blízkosti Lužánek. Cena osminy vinice tu byla v r. 1849 400 zl. k. m., r. 1854 480 zl. k. m. a r. 1871 již 1225 zl. Jak je vidět, stoupla tu cena od r. 1849 do r. 1871 asi trojnásobně.³⁶⁾

V Černých Polích byly vinohrady podle horenské knihy kartouzského kláštera v Králově Poli,³⁷⁾ založené r. 1681, označovány názvy „Stará hora“ a „Nová hora“. Ve Staré hoře se platilo ze čtvrti ročně 3 zl. rýn. a 30 kr., od r. 1687 jen 2 zl. rýn. 37 kr. 3 d. Stará hora zahrnovala v sobě ještě další tratě jak „In kurtzen Rihmen“, dále „In Ober Riedt genannt“, kde se roční plat ze čtvrti uváděl částkou 5 zl. r., později 3 zl. r. 56 kr. 1 d., jinou pod názvem „In untern Gebürg“ s týmž ročním platem, pak „In alten Gebürg“ s platem 4 zl. r. 5 kr., později 3 zl. r. 3 kr. 3 d., dále „In langen Rihnen“ s týmž ročním platem a „In khurtzen Rihnen“, kde byl roční desátek 2 zl. r. 55 kr., později jen 2 zl. 11 kr. 1 d.

Nová hora byla založena r. 1635 a měla podle horenské knihy tyto tratě: „Steinklee“, „In langen Diesti“ a „In den kurtzen Lautten“. V celé Nové hoře bylo 76 čtvrtí a z nich se platilo kartouzskému klášteru ročně 152 zl. r. Ze všech vinic ve Staré i Nové hoře o celkovém rozsahu 144 čtvrtí a 1 osminy byl odváděn roční plat 367 zl. r. 54 kr. a 1 1/2 d.

Tento stav černopolních vinohradů zachycuje v podstatě i novější horenská kniha z r. 1736, uvádějící výslovně, že jde o viniční tratě na katastru obce „Nová Ves“ (Kr. Pole). Souhlasí i rozsah vinic (144 čtvrtí) i týž plat odváděný klášteru. Rozdíl je jen v tom, že je tu ve Staré hoře jmenována ještě trať Schwarzfild (Roviny). Pokračování této horenské knihy obsahuje souvislý výpočet všech vinohradů: Alt gebirg nebo Stará hora, lange Rühmen, Rühmen Schwarzfild oder Roviny, Lange Disteln, Neues gebirg kurze Ried, untere Ried oder bei der roten Mühle, obere Ried, kurze Lauten, Messehans, Lauten a Žleby. Jak je patrné, jsou tu některé nové názvy ve srovnání se starším stavem, z čehož by bylo možno soudit na rozšiřování těchto vinic. Nadto je tu ještě celý nový oddíl

33) AMB, rkp. č. 7609, 7610.

34) AMB, rkp. č. 2540, 2541, 2557.

35) AMB, rkp. č. 7362, 2591.

36) AMB, rkp. č. 2251.

37) AMB, rkp. č. 2063, 2070, 2071.

„Hasengebirge Bergbuch“, který uvádí tyto viniční hory: „Zaječí hora“, „Kyselá hora“ a „Nová hora“ nebo „Pařezy“.

V souvislosti s tím je třeba uvést ještě horenskou knihu pro Královo Pole z r. 1732, obsahující data o „Weingebürg Hassengrundt“, kde jsou jmenovány opět Zaječí hora, Kyselá hora a Nová hora nebo Pařezy, tedy tytéž jako dříve. Patrně to nebyly vinohrady na klášterní půdě, nýbrž vinohrady poddanské. Druhá kniha královopolská zná ještě „Kostelní zmlou“ a „Hamrláky“.³⁸⁾

Menšího rozsahu byly vinice v Řečkovicích, kde jsou udávány vinohrady „Na západy“, dále „Hora nade mlejnem“, též lokalizovaná „Za mlýnem nad rybníkem“ a „Kirchen Weingarten“ někde u panského rybníka.³⁹⁾

Pro Husovice se dochovala horenská kniha z let 1701 — 1799, obsahující údaje o „Husowitz Wein gebürg“. Čteme tam název tratě „Hora Czerní polle“, kde je jmenována i čtvrt domovního vinohradu Pavla Bradáčka, což znamená, že tyto vinice sahaly někde až k stavení, dále „Hora Pytlary“ (též Petlaři), kde byly rovněž dva domovní vinohrady, pak „Hora Hawly“ (dva domovní vinohrady), „hora Lauzible“ (rovněž dva domovní vinohrady), „Hora u Rybníkův“ [jeden domovní vinohrad], „Hora nad Hammry“ a „Nesmělky“. Na obálce horenské knihy jsou vypsány poplatky za zápis do knihy a pro horenské právo. Na husovickém katastru byly ještě vinice starobrněnského kláštera, které byly zapsány do jiné horenské knihy z konce 18. století. Kniha obsahuje názvy těchto tratí: „Hora Černý pole“ o rozsahu 40 1/2 osmin, „Hora Petlaři“ [51 1/4 osmin], „Hora Hawly“ [11 osmin], „Hora Lausübel“ [65 osmin], „Hora Rybníky“ [20 osmin], „Hora na Skalce“ [4 osminy], „Hora Zlatníky“ [15 osmin], „Hora Nesmělky“ [6 osmin], „Hora Sadky“ [4 osminy]. „Hora nad Hamry“ [4 osminy], „Hora Stráně“ [8 osmin].⁴⁰⁾

Na zboží kláštera v Zábrdovicích byly podle horenské knihy z r. 1739 vinice „Weingebürg bey dem Teichl“, „Das neue Weingebürg“, „Im Schwartzefeld“, „In den Lautten“, „In der Letten“, „Unter der Letten“. Do staré viniční hory zvané „Das alte Weingebürg“ nebo „Im Sandt“ spadaly další tratě „In Thallen“, „In der Skalka“, „Unter der Skalka“ [gegen der Landstrassen], dále „Novosad“ a „Streichberg“.⁴¹⁾

Pro Židenice není samostatná horenská kniha. Je proto nutno názvy viničních tratí zjišťovat z pozemkových knih. Ukazuje se, že sousedily se zábrdovickými a líšeňskými. Tak je jmenována trať „Novosady“, „Na skalce“, „V pískách“, „V kopcu“, „V německejch“, „U Marvánků“, „V satkách“, „V slínech“, „Pod Slíny“ a „Nad písky“.

V Obřanech udávají horenské knihy rovněž řadu názvů viničních tratí: „Na barvách“ nebo „Zlatníky“, „Na hradisku“ nebo „Na žlebách“, „Na hradisku“ nebo „U obecných“, „Na hradisku“ (untern Zehend), „Na skalách“, „V zadních“, „V novosadech“, „Malý barvy“, „V starých“ nebo „Hradisko“, „Panský“ nebo „Na hradisku“ a „Na svobodných“.⁴²⁾ Obřanské vinohrady mají, jak patrné, zpravidla alternativní názvy. Zdá se, že to bylo vlivem staršího názvosloví, které se stále udržovalo vedle novějšího.

Maloměřické vinice byly zapsány v horenské knize s těmito názvy: „Summerletten“ o rozsahu 225 3/4 osmin, „Drakaly“ [38 osmin], „Nade mlejny“ [9 dominikálních a 8 svobodných], „Krumberky“ [19 1/4 osmin] a „Na mateři“ [menší]. Tyto vinohrady byly i na území Cacovic, jak ukazuje i název „Nade mlejny“.⁴³⁾

V Černovicích čteme o viničních tratích v horenské knize z r. 1733, v níž jsou jmenovány: „Altes Gebürg“ s vinicí „Zwarzeilen“, „Neues Gebürg in Gruben“, „Letten“, „In Steinern“, „In mitten Satzeln“, „Im Zeisel Bergen“, a posléze jsou tu uvedeny vrchno-

38) AMB, rkp. č. 2084, 2085.

39) AMB, rkp. č. 2118.

40) AMB, rkp. č. 1991, index č. 2007.

41) AMB, rkp. č. 2006.

42) AMB, rkp. č. 7367, 7368.

43) AMB, rkp. č. 1996, index č. 2009.

stenské vinohrady, které byly r. 1695 přenechány 8 poddaným za plat 52 1/2 krejcarů ročně.⁴⁴⁾

Rovněž v Líšni byly vinice, jak vidíme z horenské knihy, jež uvádí tyto názvy „Mezi cestami“, „Ve slínách“, „Mogrunty“, „Neklečí“, „V pískách“, „Zahrádky“, „Novosady“ a „Lipiny“. Největší byly „Mogrunty“ ve výměře asi 69 měřic a platilo se z nich ročně 21 zl. 54 kr. 2 d., po nich následovaly „Lipiny“ s více než 37 měřicemi a platem 9 zl. 39 kr., pak „Zahrádky“ s více než 31 měřicemi s platem 6 zl. 53 kr. 3 d., „Ve slínách“ kolem 20 měřic s platem 7 zl. 30 kr. 2 d., ostatní byly menší. Nejmenší pak byla svobodná vinice „Mezi cestami“ (přes 1 měřici s platem 30 kr.). Celkem se platilo ze všech líšeňských vinic o výměře asi 190 měřic ročně 58 zl. 53 kr. 1 d.⁴⁵⁾

Horenské knihy byly téměř výlučně vedeny německy. Odtud pocházejí německé názvy viničních tratí v okolí Brna, popřípadě zkomoleniny českého názvosloví. Někde se setkáváme s německou formou českého označení např. „In der Skalka“, „Unter der Skalka“, nechybějí však ani výlučně české názvy, např. v Židenicích, Obřanech, Maloměřicích a v Líšni.

Zprávy o brněnských vinohradech čerpané z archívního materiálu porovnááme ještě se stavem katastrálních map z r. 1825 a 1826.⁴⁶⁾ Ukáže se, že některé názvy viničních tratí trvaly déle jako součást pomístního názvosloví, že však mnoho jich už upadlo v zapomnutí.

Počneme-li Starým Brnem, čteme na jižní straně Červeného kopce označení „Untere rothe Berg“ mezi ulicí Koněvovou, Svratkou a ulicí Vinohrady, odtud výše „Neider“ a posléze „Obere rothe Berg“, známé již ve 14. století. V Líškovci je uváděna trať „Steinberg“, tj. Kamenný vrch, ale chybí tu již rozdělení tratí na různé „Kamenice“ (Dlouhé, Krátké), jak je zná ještě horenská kniha z 18. století. Na Kamenném vrchu byly vinice na jižním svahu směrem ke státní silnici, poblíž které je tu ještě trať „Nebosady“. Směrem ke Svratce na druhé straně byly patrně tratě „Rybníčky“ nebo „Tisslary“. Tato vinice je připomínána již ve 14. století [Rybník ultra Swarczauiam].

Vinice patřící k Jundrovu ležely nad silnicí z Pisárek do Kohoutovic a táhly se přes dnešní „vinohrady“ na Jurance až dolů k Svratce. U kohoutovické silnice byla „Mladá hora“, níže k Brnu a výše nahoru „Stará hora“, nad Svratkou k Veslařské ulici směrem k Jundrovu „Přední hora“. V pisárecké kotlině na svazích nad ulicí V hlínkách až nahoru k vodojemu u Jiráskova lesa a na Žlutém kopci byly vinice „Satzeln“, dále k starobrněnskému pivovaru vinice „Streitberg“. Nahoře u vodojemu v Jiráskově čtvrti byla trať „Uhrenberg“, dále „Schlüssel“ a „Laschat“ (Lasche) a na jihovýchodním svahu Žlutého kopce byly vinohrady vzpomínané již ve 14. století (vzadu za klášterem „retro claustrum Reginae“). Na jižním a jihovýchodním svahu Špilberku byly rovněž vinice. Je tam připomínána v 15. století vinice „Hossk“ [Hošek, Hoškova]. Rovněž na svazích Kraví hory byly vinohrady známé již z městské pamětní knihy ze 14. století, a to jak na jihozápadním svahu a směrem k městu nad někdejší „Švábkou“, ale i směrem k ulici Veveří. Tam je také třeba umístit trať „Im Zimpfl“ (náměstí Míru) a „In der Rött“. Na katastrální mapě z r. 1825 jsou však tratě „Kleine Simpeln“ a „Gross Simpeln“ naznačeny v prostoru Veveří ulice směrem přes Kraví horu k ulici Obránců míru. Pod nimi blíže k městu byly asi dávné vinice „Summerberg“ a „Murrenperg“ před branou Veselou snad v místech, kde je nyní terén pozměněn dřívější výrobou cihel nad Úvozem v části Kraví hory směrem ke Grohově ulici a ještě níže k městu

Kromě zmíněných již vinic na Špilberku na jižním svahu jsou již ve 14. století připo-

44) AMB, rkp. č. 7353.

45) AMB, rkp. č. 1652.

46) Mapy z r. 1825 a 1826, č. 8, 833, 941, 1052, 1113, 1139, 1321, 1445, 1796, 1797, 3042, 3125, Oblastního ústavu geodézie a kartografie v Brně.

mínány vinice v ulici Hartlgos (tzv. Hartlůvce) na svahu směrem k Besednímu domu.

V žabovřeské a komínské kotlině byla rovněž řada vinic. Z žabovřeských tratí uvádí katastrální mapa z r. 1826 jen trať „Pod vinohradama“ na Kozí hoře (Palackého vrchu) směrem ke Komínu a trať „Manitzky [Maničky] na výběžku Kozí hory za Horovou ulicí. Ostatní tratě jmenované v horenské knize ze Žabovřesk nedovedeme již dnes umístit. Snad byly někde směrem k Medláncům či na západních svazích Kraví hory, jak ukazuje název Vinohrádky pro někdejší ves v okolí Horovy ulice.

Komínské vinice, jak je zná horenská kniha, byly na „Hoře Za humny“ s různými přídávky [Závist, Lišky, Pod vinohrady], jež je možno podle katastrální mapy umístit na svahy od Komína směrem k Bystrci nad silnicí k dnešnímu kamenolomu na levém břehu Svratky. „Hora Baba“ znamená asi jižní svahy Baby u Medlánek směrem ke Komínu. Za Komínem k Mniší hoře [zoo] je kopec „Toperky“ [katastrální mapa z r. 1826] či „Netoperky“ totožný s „Horou Nitoperky“ z horenské knihy.

V kotlině vytvořené potokem Ponávkou byly vinohrady řečkovické, které nedovedeme blíže situovat. Byly patrně nad obcí na jižním svahu kopcovitého terénu. Královopolské vinice se táhly na jihozápadních svazích Suché hory k Soběšicím, kde na katastrální mapě z r. 1826 je zachován název „Zaječí hora“ směrem k Řečkovickým, pak „Hamerláky“ nad Ponávkou a severněji „Kostelní zmola“, vesměs známé z horenské knihy.

Nedovedeme také přesně umístit tratě z černopolní horenské knihy. Zdá se, že ležely na svazích jižně od Soběšic směrem k Brnu a dále do svitavské kotliny směrem k Husovicím a konečně do kotliny ponávecké, jak ukazuje název „Dolní trať“ neboli „U červeného rybníka“ (Untere Ried oder bei der rotten Mühle). Rovněž na svazích v Černých Polích nad někdejší Hutterovým rybníkem byly patrně vinice „Zrcadla“, o nichž je řeč v horenské knize svatotomášského kláštera.

V kotlině řeky Svitavy lze umístit obřanské vinohrady, kde mezi silnicí soběšickou a Svitavou ještě v plánu Brna z r. 1928 jsou vyznačeny tratě „Zlatníky“ nad vodojemem, pod nimi směrem k řece „Malé barvy“ a „Velké barvy“. Severněji byly vinohrady „Na hradisku“ na výběžku nad Svitavou, jež měly ještě různé přídávky, jak bylo uvedeno.

Maloměřické vinohrady byly patrně pokračováním vinohradů obřanských a jejich tratě je možno umístit ve směru obřanských vinic v Husovicích, jak ukazuje název „Nade mlajny“. Dále byly maloměřické vinice na Hádech, a to na jihozápadním svahu směrem ke Svitavě. V horenské knize čteme název „Summerletten“, který je v katastrální mapě z r. 1826 zkomolen na „Zumerletjna“. Tam byla také trať „Na mateři“.

Husovické vinice zasahovaly na Černá Pole, jak lze zjistit z názvů v horenské knize. „Hora Lauzible“ je patrně totožná s kopcem nad starou královopolskou tratí za mostem přes dráhu u Lesné, označeným na plánu Brna z r. 1928 jako „Lozibky“. Pod ní pak čteme trať „Nad Havly“ a „Havly“. Tamtéž jmenovaná trať „Mydlár“ je snad náhradou za zkomoleninu „Petlaři“, vzniklou patrně z německého Bettler, In Bettlern (V žebráčích).

Zábrdovické vinice byly jednak na svahu Černých polí, jednak na protějších svazích za Svitavou. Jednotlivé tratě dnes nedovedeme situovat. Katastrální mapa uvádí jen trať „Lauten“ u Svitavy.

V Židenicích a v Juliánově se vinohrady nalézaly na jihozápadních straních nad obcemi. Názvy tratí v katastrální mapě z r. 1826 se liší od jmen v gruntovních knihách. Mapa uvádí tratě „Dlouhý“, „Na horách“, „Bílý hlíny“ u cesty do Líšně, na druhé straně pak „novou horu“, „Pod novou horou“, výše pak „Pod skalou“. Na juliánovský katastr zasahovaly vinice „Bílý hlíny“, „Nová hora“ a „Pod novou horou“, dále tu čteme názvy „V žlebu“, „Na skále“, „Pod skalou“. S juliánovskými vinohrady souvisely vinice černovické a nahoře na židenické navazovaly vinohrady líšeňské, jak dokazují totožné názvy některých tratí.

Přehlédneme-li nyní výsledky provedeného výzkumu, shledáváme, že vinice byly vysazovány hlavně na klášterní půdě, což je vysvětlitelné jednak tím, že všechen nemovitý majetek v okolí tehdejšího Brna byl v rukou duchovní feudality na základě bohatých fundací, a jednak tím, že tu šlo o výnosný způsob zemědělské produkce. Co se týče rozlohy a umístění vinic, je patrné, že již ve 14. století, a snad i dříve, byla vinná réva pěstována na místech, kde potrvála — i se zničením vinic za třicetileté války — až do počátku 18. století. V 19. století pak z velké části jen názvy tratí dosvědčují někdejší rozsah brněnského vinařství. Zdá se, že sem pronikavě zasáhly zákroky Josefa II. proti klášterům a snad i réвовé choroby. V dnešních brněnských „vinohradech“ se pěstuje ovoce a jen někde jsou obnovovány vinice.

II.

Brněnské viniční hory byly spravovány podobně jako jiné moravské vinice podle zvláštních řádů, jež byly označovány jako *viniční* či *horenské právo* na rozdíl od horního práva týkajícího se těžby kovů.⁴⁷⁾ Čeština tu vytvořila dva rozdílné názvy, zatímco v latině obojí slulo „*ius montium*“ a v němčině „*Bergrecht*“. Toto horenské právo mělo několiký význam. Znamenalo předně horenský řád, kterým se spravovaly vinice, dále to byl horenský soud, jenž vyřizoval sporné věci viničních hor, a konečně i *shromáždění všech vinohradníků*, kteří měli vinice v této oblasti a podléhali příslušnému viničnímu řádu. Toto shromáždění se scházelo zpravidla dvakrát do roka. Kromě toho „*perkrecht*“ znamenal také *právo panovníka k horám*, tj. obsah zvláštního viničního regálu.

Horenské právo brněnských viničních hor mělo původně povahu obyčejného práva. V brněnské městské knize máme tuto povahu viničního práva výslovně vyjádřeno. K r. 1345 se tam totiž používá obratu: „*secundum consuetudinem iuris nomine vinearum*...“⁴⁸⁾ Z toho lze soudit, že brněnské vinice byly tehdy spravovány podle místních zvyklostí.

Město Brno samo ovšem vlastní horenské právo nikdy nemělo. Uvádí to úředně zpráva brněnského magistrátu z 9. září 1784. Gubernium si tehdy vyžádalo zprávy o všech moravských viničních řádech před vydáním josefínského patentu z r. 1784 o vinohradech. Tak se nám dochovalo více než 90 moravských viničních řádů. Brněnské vinice byly ostatně mimo městské hradby, takže uvnitř města žádné horenské právo nebylo. I špilberské vinohrady byly mimo městské hradby. Brněnským viničním právem je tedy třeba rozumět horenské řády platné kdysi na území dnešního města.

Brněnští měšťané měli ovšem hodně vinic v blízkém i vzdálenějším okolí. Poněvadž v řízení podle horenského práva platila zásada místní příslušnosti podle polohy vinice, patřily všechny spory před horenské právo místně příslušné. Někde však, např. v Židlochovicích, měli Brňané již ve 14. století různé funkce v místním horenském právu.⁵⁰⁾ Jinak bývali souzení venkovskými soudy horenskými, což jim leckdy nebylo vhod. Proto si vymohli od krále Matyáše privilegium z 8. září 1479⁵¹⁾ týkající se Židlochovic, aby místní horenské právo mohlo rozhodovat jen ve sporech o hodnotě sporné věci do 10 kop. Byla-li její hodnota vyšší, židlochovické právo mělo povinnost ohlásit to pod pokutou 5 hřiven městské radě v Brně, která pak měla do Židlochovic vyslat své zástupce v počtu 2 — 4. Tito brněnští konšelé měli mít čestné místo po pravici židlochovického perkmistra a rozhodovat společně s místními horními konšely. Tak se Brněnským dostalo vlivu při rozhodování viničních sporů v Židlochovicích, kde měli značný počet vinic.⁵²⁾

47) Pošvář, Moravské právo hor viničných, str. 150 n. Vinohradnictví, str. 188.

48) AMB, rkp. 39, fol. 280.

49) SaB, B 17, W 210. K tomu viz též listinu z roku 1662, kde purkmistr a rada města Brna výslovně tvrdí, že město nikdy nemělo viniční právo.

50) AMB, rkp. 39, fol. 316, 334.

51) AMB, sb. 1. č. 665.

52) Pošvář, Z historie brněnských vinic, Vinařství č. 60/1962, str. 60.

Podle Matyášova privilegia měly být neplatné všechny výroky vynesené v Židlochovicích v nepřítomnosti brněnských zástupců. Brněnští se této výsady drželi a stěžovali si králi, byla-li porušena. Je to patrné z listu krále Vladislava z 21. února 1497,⁵³⁾ kdy Vladislav ke stížnosti „kněžstva a některých panen klášterních města Brna“ rozhodl mimo jiné o sporu bratří a konventu sv. Michala se Šimonem Thebingarem ohledně vinice v Židlochovicích, kde právo rozhodlo bez účasti brněnských zástupců. Stalo se to tak, že Brněnští se sice na pozvání dostavili do Židlochovic, ale po vyzvání ke složení přísahy a zasednutí v soudu odešli. V daném případě horenský soud pak vynesl výrok bez nich. Král sice „při tom nálezu převora a konvent od sv. Michala zůstaviti ráčil jest, ale však ten nález na potomní časy výsadě krále Matyáše Brňanom k žádné škodě býti nemá“. Vyslovil dále povinnost Brněnských na vyzvání židlochovického práva se dostavit k jednání, složit přísahu a zasednout v soud. K žádosti Brněnských pak král Vladislav Matyášovo privilegium listem z 12. července 1503⁵⁴⁾ zrušil. Cítil-li se však brněnský měšťan výrokem židlochovického horenského soudu zkrácen, mohl se odvolat ke královskému hejtmanovi na Špilberku, který po přibrání několika zástupců brněnské městské rady měl o věci rozhodnout. Možnost odvolání ke královskému hejtmanovi nebyla ovšem ničím novým, protože bylo možné i po rozsudku horenského soudu, který byl vynesen za účasti zástupců města Brna. Jestliže se znovu zdůrazňuje odvolací cesta ke královskému hejtmanovi v Brně, děje se tak asi spíše pro potvrzení správnosti tohoto postupu v odvolacím řízení, přičemž se totiž jinak stále ještě uplatňovala zvyklost odvolávat se do rakouského Falkenstejna.

Brno, lépe řečeno královský hejtman na Špilberku, bylo tedy odvolací instancí ve viničních sporech, pokud se ovšem týkaly brněnských měšťanů, kteří měli vinice mimo město. Jinak, jak již bylo uvedeno, v Brně vlastní horenský soud nebyl. Protože však byly vinohrady v bezprostřední blízkosti města, tj. na území nynějšího Brna, byla horenská práva v těchto předměstích či přilehlých obcích.

Tak Staré Brno, nejstarší část města Brna, mělo vlastní horenské právo. Je to zřejmé z listiny z r. 1590⁵⁶⁾ o poplatcích jundrovských vinohradů, v níž se připomíná perkmistr (horný) a horenské právo na Starém Brně k r. 1498. O pozdější verzi starobrněnského práva z r. 1629 se dovídáme ze zprávy starobrněnského magistrátu z 16. září 1782 brněnskému guberniu.⁵⁷⁾ Jeho opis nebyl ke zprávě přiložen, takže o něm nevíme nic bližšího, leč že se scházelo dvakrát ročně, a to k sv. Jiří a k sv. Vavřinci, jak to bylo obvyklé i jinde. Později se mi podařilo najít jeho text v Archívu města Brna,⁵⁸⁾ kam se dostal s nějakými písemnostmi. Jde o německé znění ze 17. století, protože na konci jsou zprávy o příjmech horenského práva s nejstarším datem 10. srpna 1695. Rozdíl je však v tom, že podle tohoto textu se horenské právo mělo scházet jen jednou ročně, a to o sv. Vavřinci. Jiný text starobrněnského horenského práva je dochován v tzv. Nové sbírce⁵⁹⁾ a je označen, jako by byl z r. 1598. Shromáždění vinařů je k sv. Jiří a k sv. Vavřinci. Snad je to právě ten text, který zná zpráva starobrněnského magistrátu nejspíše z pozdějšího opisu. Další rozdíl je pak v tom, že prvé znění mluví obecně o „našem pánu na Starém Brně“ (unser Herr in der Alten Brünn), který je pravým držitelem a pánem viničních hor, kdežto druhé znění jako pána hor jmenuje převorši cisterciáckého kláštera Cella

53) AMB, sb. 1, č. 889

54) AMB, sb. 1, č. 965

55) Brněnská pamětní kniha (AMB, rkp. 39, fol. 201) s k r. 1369 zmiňuje o odvolání do Falkenstejna z rozhodnutí o vinici v Přitlukách, kde Brněnští také měli své vinohrady. Některé moravské horenské řády měly přímo označení jako „falkenstejnské“. Frolec, str. 127 n.

56) SaB, Nová sbírka č. 189.

57) SaB, W 210.

58) AMB, příp. obce XXXVIII, Staré Brno rkp. 115.

59) SaB, G 2, č. 683/6.

s. Mariae na Starém Brně. Je možné, že na Starém Brně bylo dvojitě horenské právo. První text, který mluví o gruntovním pánu, se snad týkal světských vinohradů, které se rozkládaly na Červeném kopci.⁶⁰⁾ Druhý pak vinic na pozemcích jmenovaného kláštera.

Oba texty jsou celkem shodného obsahu, avšak klášterní je obsáhlejší. Zatímco první je rozdělen na 26 kapitol, druhý jich má 47. Určitý společný základ však dokazuje mimo jiné používání trestní sazby také v tolezech, jinde neobvyklé. Obsah těchto starobrněnských práv lze rozdělit do několika oddílů.

K procesním předpisům patří zmíněné již ustanovení, kdo je pánem viničních hor (I, 1; II, 1), kterému patří též pravomoc ve viničních věcech. Jeho zástupcem je perkmistr a horní konšel, na něž je tato pravomoc přenesena (I, 2; II, 2). Perkmistr se má starat, aby pán hor nebyl nijak ve svých právech zkrácen. Má proto dohlížet na správné vedení horenských knih, kde jsou zapsáni vlastníci vinohradů. K jeho povinnostem patří dále prohlídka vinic v době po sv. Jiří, zda jsou dobře obdělány. Kde by zjistil závadu, má zarazit kříž. Vinař, na jehož vinici byly takto shledány nedostatky, má zaplatit perkmistrovi pokutu 5 grošů (I, 5; II, 6).

Horenské právo se scházelo pravidelně jednou ročně o sv. Vavřinci (I, 3), podle druhého textu dvakrát, a to o sv. Jiří a sv. Vavřinci (II, 4), k plenárnímu zasedání. Zde se kromě ustanovení funkcionářů předčítaly „artikule“ horenského práva, aby si je vinaři zapamatovali. Účast všech, kdo měli vinice v oblasti tohoto práva (tzv. perknošové), byla povinná pod trestem 10 grošů. Na shromáždění měli vinaři přihlásit své vinohrady, aby tak byly v evidenci. Za přihlášku se platil evidenční poplatek (Zetlpfenig, II, 5). Zároveň bylo tu třeba ohlásit i případné dědické nároky. Předpokladem k dědickému nabytí vinice bylo, aby jí zůstavitel vlastnil před svou smrtí alespoň rok a den (I, 21; II, 29, 30).

Před horenským právem bylo třeba provést také kupy a prodeje vinohradů, jež byly zapisovány do horenské knihy. Po zápisu bylo nutno provést odevzdání a převzetí vinice do 14 dnů, jinak hrozila pokuta 10 grošů ve prospěch gruntovního pána a 12 denárů pro perkmistra (I, 2; II, 2). Zde byly také rozhodovány spory o vinohrady, přičemž bylo povinností horenského práva vyslechnout obě strany. Kdo při prohrál, zaplatil gruntovnímu pánovi 10 grošů pokuty (I, 17; II, 20). Gruntovní pán byl také odvolací instancí ve viničních sporech a rozhodoval s konečnou platností (I, 18; II, 23, 24). To bylo v souladu s feudálním pojetím soudní pravomoci, která náležela gruntovní vrchnosti. Rovněž zastavení vinohradu pro dluhy podléhalo schválení gruntovního pána, přičemž bylo stanoveno, kdo je oprávněn po dobu zástavy brát užitek (I, 19; II, 21). Obstavení vína pro dluhy vyžadovalo rovněž souhlas gruntovní vrchnosti (I, 20; II, 26). Všecka tato opatření evidenční a sporné povahy měla v podstatě jeden cíl. Zajištění desátků pro gruntovního pána. Teprve na druhém místě byly zájmy vinařů.

Pracovní předpisy jsou v obou verzích obsaženy jen poskrovnu. Nelze je vůbec v tom směru srovnávat např. s právem ivančickým, znojenským aj.⁶¹⁾ Je zde pouze zákaz měnit výši mzdy, jež byla schválena pro všechny vinohrady. Nedodržení tohoto předpisu bylo stíháno pokutou 10 grošů pro perkmistra (I, 4; II, 7). K udržení klidu a pořádku při práci je trestní sankce na hádku dělníků. Došlo-li jen k slovní půtce přes mez, propadly obě strany pokutě 10 grošů. Když však překročily mez a došlo-li k půtce a násilí, propadly hrdlu. Zabil-li jeden druhého v sebeobraně nebo smrtelně ho zranil, propadá gruntovnímu pánovi, avšak za usmrcení „má odpovídat Bohu a jeho [tj. zabitého] příbuzným“ (I, 9; II, 12). Jak je zřejmo, otázky pracovního poměru tu nebyly vůbec upraveny, byl tu zajištěn

60) AMB, rkp. 1983.

61) O pracovních předpisech v moravských viničních právech blíže Pošváb, Viničné řády na Mikulovsku, Ročenka Okresního archivu v Mikulově 1965, str. 56 n. Týž, Horenské řády na Břeclavsku, Jižní Morava 1966, str. 30. Týž, O původu viničních právních zvyklostí na jižní Moravě. „Slovácko“, Uherské Hradiště 1965, str. 82 n.

jen zájem vinařů, aby nebyly zvyšovány mzdy nad stanovenou výši a aby práce na viničních probíhala v klidu. Tím se však dostáváme k dalšímu oddílu, totiž ustanovením pořádkovým a trestním, k nimž vlastně patří již zákaz hádek a sporů mezi dělníky.

K udržení pořádku mezi jednotlivými vinohrady a k odstranění sporů platilo ustanovení o mezích mezi vinohrady. Byla zásada, že vnitřní mez patří k přilehlému vinohradu. Bylo zakázáno kopat blízko meze, neboť mezi „pňovím“ a mezí měl být volný prostor nejméně na šířku motyky. Na porušení zákazu platila pokuta 5 tolarů „bez milosti“ (I, 10; II, 13).

Podtahování „pňů“ pod zemí ze sousedního vinohradu bylo trestáno na hrdle. Skutek musel být zajištěn na místě jedním z horních konšelů neb dvěma „obecnými“ muži. Uprchl-li viník, propadl jeho majetek, pozbyl cti a neměl mít nikde ochrany (I, 11; II, 14).

Bylo zakázáno přetahování dělníků ze sousední vinice v době vinobraní. Stál-li však vinař na svém vinohradě a volal jen „sběrač“, nebyl trestný (I, 22; II, 31).

Vytahování, odřezávání nebo prodávání révy bylo trestáno „předepsaným“ trestem (I, 12; II, 15). poněvadž jinde zpravidla byl tento skutek trestán na hrdle, bylo tomu patrně tak i zde.

Mezi trestními předpisy je tu zařazena obvyklá partie o krádeži viničních kůlů. Je dovoleno sbírat uhnídlých kůlů, kdo by však zlomil nebo vytáhl a odnesl dobrý kůl. Trestá se na hrdle (I, 5; II, 8). Výjimka platila jen pro unaveného pocestného, který si směl k podpírání vzít jeden kůl. Vezme-li dva, propadá pokutě 2 tolarů nebo ztrátě ruky, při 3 mu hrozil již trest smrti (I, 7; II, 9).

Krádež hroznů měla také za následek ztrátu hrdla. Stačilo však, že byl někdo přistižen v noci na vinici, aniž co vzal: platil pokutu 5 grošů. Trestem smrti měl být potrestán i ten, kdo byl přistižen ve vinici na cestě nebo na mezi, třeba nic nevzal, ale měl úmysl krást (I, 14; II, 17). Při výkonu trestu smrti se měli všichni perknošové účastnit společně na vzešlých nákladech (I, 13; II, 16).

Vinice i tzv. místečko před ní v šíři vozu s koněm požívaly práva azylu. Ve vinohradu platil „frejung“ jako „ve městě nebo tvrzi“. Kdo se tam uchýlil ve spravedlivé věci a byl napaden slovy, byl chráněn až do příchodu perkmistra nebo horního konšela. Ten, kdo urazil, propadl pokutě 5 tolarů nebo ztrátě ruky. Kdo tam však hledal útočiště v nespravedlivé věci, neměl žádnou ochranu (I, 8; II, 11).

Druhá verze starobrněnského práva byla mnohem obsáhlejší a obsahovala ještě další předpisy tohoto druhu. Pod trestem byl zakázán vstup do vinohradu zvířatům (II, 33), platil tam zákaz honby a myslivosti (II, 33), zákaz dělání nových cest (II, 34), zákaz chovat jakákoli zvířata i v pustých vinohradech (II, 40) aj.

Na pořádek ve vinohradech dozorovali hlídači, kteří museli vykonat předepsanou přísahu, jejíž text býval připojen k horenskému řádu. Hlídač měl vykonávat svůj úkol poctivě. Ani on, ani jeho žena nebo děti nesměli vynášet hrozny z vinic. Nesměl dělat mošt ani prodávat hrozny nebo ovoce ze stromů pod ztrátou hrdla. Kdo ho násilně napadl, měl být potrestán hrdelním trestem (I, 15; II, 18). Hlídač byl povinen každý pátek odvést gruntovnímu pánovi košík hroznů (I, 16; II, 10).

Desátek měl být placen gruntovnímu pánovi řádně, a to vždy před začátkem vinobraní k rukám perkmistra. Kdo nesplnil tuto povinnost, byl postižen pokutou 12 bílých grošů a uzavřením vinohradu, dokud desátek nezaplatil (I, 25; II, 25).

Z podaného výkladu o obsahu starobrněnského horenského práva je zřejmé, že oba texty mají společnou předlohu, třebaže druhý je obsáhlejší. Je zcela možno, že jeden text je starší. Jinak obsah obou verzí je běžný jiným moravským horenským řádům skupiny židlochovické.⁶²⁾ Naproti tomu označení špatně obdělané vinice křížem při jarní prohlíd-

62) Pošváb, Horenské řády na Břeclavsku, str. 26, Frolec, str. 127. Vinohradnictví, str. 212.

ce vinohradů se objevuje v horenském právu mikulovském, znojenském a právech rakouských.⁶³⁾

Vinice v „Zrcadlech“ na jihozápadních svazích Černých polí k Hutterovu rybníku, které byly na půdě svatotomášského kláštera, se řídily jiným horenským právem, jehož německý text z roku 1581 je zapsán v horenské knize č. 2250 (AMB). Obsahuje 39 článků a je co do obsahu širší než právo starobrněnské. Existovalo asi i latinské znění,⁶⁴⁾ ale nepodařilo se mi je nalézt.

Podle článku 1 je jako pravý gruntovní pán této viniční hory jmenován moravský markrabí, kterému patří také nejvyšší pravomoc ve viničních sporech. Jinak rozhodují perkmistr a horní konšelé (čl. 2).

Horenské právo se scházelo dvakrát ročně, a to v neděli po sv. Jiří a po sv. Vavřinci. Odvolání z jeho rozhodnutí šlo k moravskému markrabí, který s radou brněnských měšťanů měl soudit s konečnou platností. Ve skutečnosti rozhodoval královský hejtman na Špilberku za přibrání zástupců městské rady.

Jinak svatotomášské horenské právo obsahovalo v podstatě též ustanovení jako první verze práva starobrněnského, mělo však obšírnější předpisy o vybírání desátku, o prodeji vína a o některých pořádkových přestupcích. Na rozdíl od starobrněnského práva odvádělo pokuty v librách (patrně vídeňské měny), a nikoli v groších, denárech a tolarech. Kruté tresty jsou stejné.

Jiná verze svatotomášského práva se dochovala v guberniálním fasciklu W 210 (SaB). Je to nepochybně znění novější, jen o 16 člancích, kde místo desátku a perkrechtu čteme o placení císařsko-královské kontribuce a pozemkové činže vrchnosti. Trest smrti již neobsahuje, pokuty jsou vyjádřeny v krejcarech. Jako novinka se tu vyskytuje zákaz osetí vinice obilím bez souhlasu vrchnosti. S polohou vinic souvisí nepochybně předpis čl. 12, jímž se nařizuje udržovat mezníky, aby byly viditelné, a to až k panskému rybníku, jakož i udržovat hráz. Tyto vinice zřejmě dosahovaly až k samému rybníku.

Jinak jsou tu většinou předpisy organizační (čl. 1: dvojitý výroční shromáždění o sv. Jiří a sv. Vavřinci, čl. 2: o perkmistrovi a horním konšelu, čl. 4: o prodeji vinic a zápisech do horenské knihy, čl. 5: o zastavení vinic apod.). Jako trest nedbalému vinohradníkovi se tu uvádí uzavření vinice perkmistrem, dokud způsobená škoda nebude napravena nebo předepsaná povinnost splněna (čl. 13).

Pro vinice v „Černých polích“ na panství kartouzského kláštera v Králově Poli platilo zvláštní viniční právo, jehož text o 18 člancích je zapsán v horenské knize č. 2063 (AMB) s doložením, že byl r. 1622 schválen císařem.⁶⁵⁾ Pravým gruntovním pánem těchto vinic je podle horenského práva prelát, který má všeobecnou pravomoc nad vinohrady. Jinak je obsah shodný s kratší verzí starobrněnského práva včetně krutých trestů na hrdle. Pokuty jsou tu vyjádřeny v rýnských zlatých a vídeňských groších. Vyskytuje se trest vězení v případě, že někdo byl přistižen ve vinohradech, ale nic nevzal. Je to zřejmě novější úprava převzatá ze staré předlohy, třeba ještě cituje ustanovení o trestu na hrdle.

Vinohrady na pozemcích kláštera v Zábrdovicích měly svůj horenský řád, jak patrně ze zprávy ze 17. prosince 1782 moravskému guberniu, v níž se mimo jiné praví, že toto právo bylo zavedeno od pradávna od českých králů a moravských markrabat a dosud se zachovává.⁶⁶⁾ Jeho znění však není uvedeno. Poněvadž v klášterním archivu se choval pergamenový opis židlochovického práva (pod č. 64), lze soudit, že zábrdovický horenský řád byl podle tohoto vzoru. Platil také pro vinice v Židenicích.

63) Pošváf, Viničné řády na Mikulovsku, str. 56, Frolec, str. 127. Vinohradnictví, str. 197.

64) O tomto textu označeném jako „Regulae vinearum“ se zmiňuje F. Nosek (Selský archiv IV/1905, str. 69). Měl 39 článků rovněž z roku 1581.

65) Je uveden jako „Berg-Rechts-Articullen in dem Schwartzten Feld durch ihro Röm. Kay. Mayest. der löbl. Cartauz in Anno Domini 1622 aller gnädigst verehret“.

66) SaB, W 210. Pošváf, Brněnské právo viničné, Právněhistorická studie 9/1963, CSAV, str. 280.

V Komíně byl horenský řád z r. 1735 potvrzený abatyší Rozálií jménem konventu tišnovského kláštera v Předklášteří, jemuž Komín patřil od 1. poloviny 13. století.⁶⁷⁾ Bližší údaje o tomto horenském právu nejsou známy.

Vinohrady v Líšni nebyly na klášterní půdě a měly horenské právo vydané Líšeňskou obcí. Mělo titul „Práva horenská markrabství moravského z roku 1616 s povolením rady a vši obce chudého i bohatého v městečku Líšni, jak níže v artikulích následuje“.⁶⁸⁾ Existuje však pozdější přepis z roku 1689. Horenské právo je tu rozděleno do 40 článků běžného obsahu. Shromáždění vinařů se svolává dvakrát do roka v obvyklých termínech. I zde je pravým gruntovním pánem hor moravský markrabí, jemuž patří všechna moc nad horami. Rozhoduje také o odvolání z nálezů horenského soudu (čl. 16). Prakticky tu ovšem soudil královský hejtman na Špilberku s přibráním členů městské rady. Jeho nálezy byly konečné. I líšeňský řád horenský obsahoval tresty na hrdle podobně jako ostatní viniční řády. Pokuty byly vyměřeny v českých groších. Rozlišuje se placení desátku a perkrechtu. Desátky vybíral desátník, který měřil hrozny vědrem jednotným pro všechny vinohrady (čl. 22–24). Článek 26 jedná „O perkrechtu daní“. Kdyby se víno neurodilo, má gruntovní pán čekat na úrodnější rok „beze vši škody“. Jak patrně, je tu rozlišován ještě desátek a perkrecht, dávny to pozůstatek královského viničního regálu, v té době ovšem již bezvýznamný.

Kromě líšeňského mělo české znění ještě horenské právo v Jundrově. Dochovalo se v horenské knize č. 7609 (AMB) pro panství Řečkovice, patřící tehdy jezuitské koleji v Brně, jež je jediná v horenských knihách pro klášterní statky vedená česky. Jundrovský viniční řád pochází ze 17. století a dělí se na 33 „rozdílů“. V mnohém se liší od ostatních horenských práv. Je označen jako „Articule a spolu vejtah práv horních podle kterýchž držitelové vinohradův v horách Jundorffských, tak dobře cizí jako domácí, dle starodávných obyčejův a zvyklostí pokračovati a nimi se řídití povinni jsou“. Před těmito „artikuly“ je pak uvedeno, že „desátek vína buď mestlovaného aneb presovaného nebere se v horách těchto jundorffských nižádně“. Bere se jen „koštného, když již víno dozralé jest“ podle velikosti vinice po 4 či 2 největších a nejpěknějších hroznech. Jinak se odvádí podle čl. 31 „ourok vinohradní panský“ před zahájením vinobraní. Z této skutečnosti je zřejmé, že tento „ourok“ je vybírán místo desátku, popř. že má jen jiné jméno. Zůstává i tak platem pro pozemkovou vrchnost. Ve svatotomášském horenském řádu pozdější verze je označen jako „Grundzins“, z čehož je vidět, že to byl plat odváděný vrchnosti, ať již byl jeho název jakýkoli.

Podle článku 1 „hor těchto Jundorffských pravý pán gruntovní“ byl rektor „Collegie Tovaryštva Ježíšova“, nikoli tedy moravský markrabí, jak čteme v jiných horenských právech. Rektorovi patřila také veškerá pravomoc nad horami. „Pro zachování pořádku horního představují se horám těmto lidé pod přísahou ustanovení, horní a horník“, tj. perkmistr a horní konšel, kteří jsou výkonnými orgány horenského práva (čl. 2), před nimiž je třeba provádět prodej a kup vinic (čl. 3 a 6). Podle čl. 5 pak v Nové hoře směl nabýt vinohradu jen jundrovský soused, nikoli cizí. Zároveň platil zákaz dělení vinic, neboť nebylo dovoleno, „aby přes půl achtele méněj vinohrady se rozdělovaly“. V případě dědictví má starší bratr odprodat svou část mladšímu (čl. 6). Zápis nově nabytých vinic se prováděl při „prvním držaném bergrechtu“, tj. výroční schůzi vinařů v neděli po sv. Vavřinci v Jundrově (čl. 7 a 8), kdy bylo nutno zároveň ohlásit všechny vinohrady pod pokutou 10 grošů českých neb 30 krejcarů. Od zápisu byl poplatek 3–12 krejcarů zápisného podle velikosti vinice. Při prodeji se pak platilo z každého rýnského kupní ceny po krejcaru „odbytného“ horenskému právu při uzavření smlouvy.

Horenskému právu měly být předneseny všechny spory, „kde věcí podstatnějších a ro-

67) CDM II, str. 383. SaB, W 210.

68) SaB, W 210.

zepří těžších a zatmělejších se nedotýče“, a ty byly rozsouzeny ihned. „V věcech ovšem, kde obšírnějšího vyjádření k potrestání potřeba nastane, povinnu jest právo obce jundorffské konšelské“ (čl. 10). Zřejmě tedy horenské právo rozhodovalo jen v jednodušších případech, ostatní patřily před obecní radu. Z pravomoci horenského soudu pak byli vůbec vyňati brněnští měšťané, dále úředníci městští a císařští. Pokud šlo o vinaře, byla příslušnost horenského práva odůvodněna s odvoláním na městská práva jako příslušnost soudu zvoleného, protože „ten podle svého podvolení povinen jest tak a nejinak se zachovati nebo chtějícímu žádná křivda se neděje“ (čl. 11). Zřejmě je tu aplikována zásada římského práva „volenti non fit iniuria“.

V článku 32 je pokyn pro horenské právo, jak si má počínat při interpretaci horenských předpisů a jejich aplikaci v konkrétních případech, neboť má „tu, kde práv psaných se nedostává, dle zdravého rozumu a makavé spravedlnosti po bedlivějším povážení a rozsudku nálež a vejpověď vynášeti“. Výrok je závazný pro obě strany. „Kdyby pak v čemkoliv, co tak pro obecně dobré a vykořenění všelijakého nepříslušenství a nespravedlnosti slouží, právem pohrdaje, nepořádně se protivil, ten v pokutu odbojníku práva zněním všeobecného práva městského na listu 186 pod literou N 14 obsaženého upadá“.69) Jako rušitel pořádku měl být přinucen, „z hor aby se vyprodal“.

Ostatní „rozdíly“ jundrovského práva se týkají obvyklých pořádkových předpisů a pokut. Při tom je uváděno, že viník „podle práv starých hrdlo propadá a podle nyní obyčejných“ se mu dostane příslušného trestu (čl. 12, 14, 15, 17, 18), zpravidla pokuty a vypovězení z hory. Ztráta hrdla je zachována jen pro krádež (čl. 19) a pro týž delikt u hlídače, který „mocí práva horního jako zloděj a křivopřísežník provazem neb jinou ohavnější smrtí, pokudž hor užívající na to nastupují, odpraven bývá“ (čl. 20). „V obyčejnou pokutu zlodějův vinohradních spadá“ také ten, kdo se s hlídačem dorozumí o krádeži vína nebo ovoce (čl. 20). Ztráta ruky byla trestem, když někdo napadl zbraň neb kyjem osobu, která se uchýlila do vinohradu podle práva azylu (čl. 12). Jinak nastupoval trest vězení pro dělníky, kteří se ve vinohradě „svadili a za sucha urvali“, (čl. 13), zmrskání metlou „až do krve“ pro nedospělé, toulající se bez příčiny ve vinohradech (čl. 22), všeobecně pak peněžité pokuty vyjádřené v krejcarech, českých groších, rýnských zlatých, věcné pak v librách vosku, jako donucovací opatření vypovězení z hory.

Jundrovský horenský řád se vymyká z řady brněnských viničních práv tím, že je psán česky; prozrazuje, že jeho autor byl vzdělán v právech. Je to patrné z toho, že se snaží opřít pravoplatnost nálezů o městské právo a že s ohledem na reálné použití uvádí zastaralé tresty na hrdle jen formálně. Je to mezi horenskými řády ojedinělý případ, avšak můžeme z něho usuzovat, že v 17. století a snad i dříve se tyto kruté tresty nevykonávaly, nýbrž sledovaly jen odstrašení při každoročním čtení horenského řádu na shromáždění vinařů. Jiný doklad toho, že hrdelní tresty již nebyly ukládány, lze vidět i v novějším znění svatotomášského viničního práva, kde již byly vynechány.

Kruté trestní sankce byly zřejmě jen archaickým přežitkem pradávných zvyklostí, je jejich původ snad spadá až k byzantskému zákonu (nomos georgikos), jehož vydání spadá asi do počátku 8. století a který platil i ve slovanských oblastech byzantské říše. Kruté tresty, jimiž jsou tu stíhány viniční delikty, mají jakoby obdobu v moravských horenských řádech. Snad tu byla jakási souvislost ještě z dob velkomoravských.⁷⁰⁾

Horenské řády brněnských viničních práv jsou zajímavým dokladem společenských vztahů v tomto odvětví zemědělské výroby v období feudalismu.

69) Jsou tu zřejmě míněna Koldínova „Práva městská“, kap. „O kwaltu, weybogi a outoku“, avšak jak vydání Melantrichovo-Veleslavínovo z roku 1579, tak pozdější brněnské z r. 1701 obsahuje ustanovení o „odbojníku práv“ na fol. 181, N XVII.

70) Pošváb, O původu viničních právních zvyklostí, str. 84, Frolec, str. 128.

V májových dnech oslavuje náš národ výročí osvobození od fašistického jha slavnou Sovětskou armádou. Ale ještě předtím — 26. dubna — bylo osvobozeno Brno. Tento den zůstane pro Brňany navždy památným, že si mohli konečně volně vydechnout, vyjít z krytů, vyvěsit prapory a s kyticí šeláků potřást ruce statečným rudoarmejcům — našim osvoboditelům. Avšak neměli bychom zapomínat, kolik útrap předcházelo a jaké oběti bylo třeba podstoupit, než došlo k tomuto světlému dni. Za šest let poroby jich bylo mnoho a bylo o nich také mnoho napsáno. Chtěl bych se však vrátit k těm útrapám, které více než půl roku sužovaly obyvatele města Brna — k leteckým náletům. Těmto a všemu, co se dělo kolem nich, budou v následujících řádkách patřit moje vzpomínky.

Úřad, v němž jsem za okupace pracoval (byl to katastrální měřický úřad, dále jen KMÚ), byl umístěn na Dominikánském náměstí v bývalém paláci YWCA (dnes kině Jalta), tedy v bezprostřední blízkosti Nové radnice, v níž německý oberbürgermeister Judex tvrdě řídil tehdejší správu města. Úřad měl celkem 134 zaměstnanců (včetně 9 bývalých důstojníků—dělostřelců z rozpuštěné čs. armády a 14 pracovníků bývalé finanční stráže). Z nich bylo 130 Čechů a 4 Němci vesměs v nižších služebních kategoriích, ti nás však „hlídali“. Úřad měl 4 oddělení, z nichž první pro údržbu pozemkového katastru mělo působnost pro Brno a okolí, ostatní plnili úkoly spojené s novým mapováním a měly působnost celomoravskou. Úřad si udržel až do konce války české odborné vedení, němečtí inženýři byli přeloženi do zabraného pohraničí nebo odveleni na frontu. Úřadovalo se uvnitř česky, navenek česko-německy, pro styk s německými stranami byl ustanoven jeden zkušený technik dobře ovládající němčinu, takže ostatní byli uchráněni od nepříjemností.

Naproti na náměstí byl od poloviny roku 1939 umístěn halasný tlampač, který denně téměř v pravidelných intervalech vyřvával pochody „... denn wir fahren gegen Engelland“, později válečné úspěchy v relacích „Achtung, Achtung! Das Oberkommando der Wehrmacht gibt bekannt“, kterých po porážce u Stalingradu v roce 1943 ubývalo; byly nahrazeny komickou znělkou „... sammelt Altpapier, sammelt altes Papier!“ To vyřvávání bylo tak silné, že nás i při zavřených oknech rušilo v práci. Na náměstí před radnicí se také odbývalo mnoho germánských apelů, srazů a parád, vždy za zvuků bubnů, pištců a velkoněmeckých pochodů. V březnu 1939 navštívil náměstí a Novou radnici sám Hitler. Tehdy jsme na vyšší rozkaz museli opustit budovu.

Od roku 1940 byly organizovány kursy němčiny a zaměstnanci byli postupně povoláváni k jazykovým zkouškám. Ti, co neuspěli, museli zkoušky opakovat, třeba i několikrát. Téměř denně po celou dobu války byla v našem oddělení v tajnosti probírána vojenská a politická situace. Jedinečným zpravodajem byl Josef Horák z Líšně (zemřel r. 1983), který každý den přinášel čerstvé zprávy z moskevského a londýnského vysílání s poznámkami na mapách, takže o skutečném pohybu front jsme byli stále pravdivě informováni. To posilovalo naši víru v konečné vítězství.

V roce 1943, kdy se Hitlerovo válečné štěstí počalo hroutit a spojenci začali s leteckým bombardováním, byla v městě zřízena protiletecká policie (Luftschutz) se službami

v továrnách, úřadech a v důležitých budovách. Také v naší budově byla zřízena tato služba a zaměstnanci se v ní střídali. Kromě toho několik pracovníků bylo povoláno k manuálním pracím pro budování veřejných krytů (u Německého domu, vodní nádrže na nám. Tivoli aj.). Ve veřejných budovách a obytných domech bylo povinné zřizovat kryty s vnějším označením z ulice.

Městský Luftschutz (do něhož byl nakomandován také jeden náš pracovník) byl organizován centrálně. Měl své pozorovatelný na věži Petrova i jinde, jež blízkí se nebezpečí hlásily dispečinkem do centrály, která zařizovala hlášení do rádia a tlapačů nebo poplach sirénami. V těchto případech se znamenitě uplatňoval zmíněný tlapač proti naší budově.

Každé vyhlášení poplachu vyvolávalo pochopitelně u veškerého obyvatelstva určitý chaos. Nejenže byla na ulicích zastavena doprava a v některých továrnách provoz, ale všichni občané byli povinni uchýlit se do nejbližšího krytu, veřejného nebo domovního. To platilo také pro školy a nemocnice, kde do sklepních krytů byli odvázeni ležící pacienti. Proto obyvatelé Brna s povděkem přijímali hlášení „... nad územím říše se nenacházejí žádné letecké svazy“ nebo že „nepřátelské svazy jsou mimo území Brna“, anebo sirény hlásily „konec poplachu“. Tak tomu bylo po celý rok 1943 i část roku 1944, kdy sice angloamerické bombardéry startující z italských základen se objevovaly nad územím Moravy, ale Brno se nestalo jejich cílem. Na tuto „ohleduplnost“ jsme si málem zvykli. Přesto jsme z opatrnosti iniciativně a se souhlasem nadřízených orgánů veškeré cenné materiály (katastrální mapy, pozemnostní archy aj.) uklidili do bezpečných sklepních prostor v budově.

Po zdánlivém klidu se osudným překvapením stal pátek 25. srpna 1944, kdy po vyhlášení poplachu došlo k prvnímu hromadnému leteckému útoku na Brno, provedeném angloamerickými bombardéry z italské základny. Útočilo několik set letadel ve více vlnách. Zasažena byla Zbrojovka v Líšni (tehdy Hermann Göring's Werke, nyní Zetor), letiště ve Slatině, obytné čtvrti v Židenicích a ve vnitřním městě hlavně okolí Cejlu (nyní ulice Gottwaldovy). Počet mrtvých byl tehdy odhadnut na 600.

Kromě toho počátkem října 1944 bylo provedeno několik ojedinělých náletů na lokomotivy a vlakové soupravy; kulometná palba (nikoliv bomby) měla narušit dopravu na trati Brno — Břeclav a na nádražích v Horních Heršpicích a ve Slavkově u Brna.

Druhý bombardovací „kobercový“ nálet na Brno byl uskutečněn v pondělí 20. listopadu 1944 rovněž angloamerickými letadly, nečekaně ze severovýchodního směru. Byl to za války největší nálet na město tohoto druhu. Ve služební pamětní knize — kronice KMÚ — jsou o tom podrobné zápisy: Útočilo 1600 těžkých bombardérů doprovázených stíhačkami za husté mlhy (tak typické pro brněnskou kotlinu, zatímco okolí mělo ovzduší čisté, bez mlhy). Poplach byl vyhlášen v 11.15 hodin, bombardování středu města začalo v 11.53 hodin a skončilo bleskově během jedné minuty. Bombardování celého města trvalo asi 7 minut. Dvěma bombami byla zasažena také naše budova, značně byly poškozeny zdi, okna, kanceláře, k obětem na životech nedošlo (díky tomu, že osazenstvo i s úředními operáty bylo namačkáno ve sklepních krytech). Ihned po skončení poplachu byla v centru města v dosahu našeho úřadu vyšetřena místa dopadlých bomb a zakreslena do plánu (snímku katastrální mapy), který je přílohou kroniky KMÚ (provedl ing. Fr. Srba). Bomby měly váhu 50–500 kg [posuzováno odborníky podle velikosti trychtýřů a nevybuchlých bomb]. Některé byly časované a vybuchovaly do 5 dnů. Tehdy k nemalé naší radosti jsme mohli konstatovat, že bomba, jež dopadla na dominikánský kostel, navždy umlčela halasný tlapač na náměstí, který po 4 a půl roku nám tolik „zpřijemňoval“ protektorátní život; nový už tam nebyl instalován. [Pozn. autora: text kroniky KMÚ je volně upraven, kopie plánu doplněná zásahy z dalšího bombardování je připojena.]

Škody z tohoto sedmiminutového náletu byly pro celé město obrovské. Spis Dějiny města Brna, díl 2 (str. 145) uvádí údaje z tisku, že tehdy zahynulo 377 lidí. V centru města bylo postiženo náměstí Svobody, zmíněné Dominikánské náměstí, budova hlavního nádraží s věžními hodinami, svah Špilberku, z ulic Veselá, Husova, Údolní, Veverí, Leninova, Koliště, Bratislavská, Ponávka, Kozí, Kobližná, Vlhká aj., z předměstí pak nejvíce Horní Heršpice, Komárov a Židenice.

Třetí spojenecký nálet byl proveden v úterý 19. prosince 1944. Neměl ničivý charakter, spíše jen zastrašující. Podílelo se na něm jen několik letadel, která svrhla 4 bomby přímo na náměstí Svobody a další na Františkov a ulici Kopečnou (viz přílohu — pláněk).

Do nového roku 1945 jsme vstupovali s velkým optimismem, neboť jsme z rozhlasu věděli, že koncem roku 1944 byla osvobozena Budapešť, že sovětská vojska se přiblížila k řece Hronu, že Němci jsou nuceni vést jen ústupový boj a že se připravuje bratislavsko-brněnská operace, jejímž provedením byla pověřena armáda 2 ukrajinského frontu pod vedením maršála J. R. Malinovského.

Bratislavská část operace byla zahájena v noci na 25. března a obchvatným úderem byla Bratislava osvobozena již 4. dubna. Tím nastala 2. fáze — operace brněnská.

Němci považovali Brno za opevněné klíčové město, které bude třeba udržet za každou cenu. Přístupu na Brno měly zabránit obranná pásma budovaná v několika sledech od řeky Moravy. Na výpadových silnicích byly stavěny zátarasy, v terénu protitankové příkopy v délce několika kilometrů, kolem města byl vybudován systém zákopů až do poslední chvíle zdokonalovaných. Ve městě byly pak stavěny barikády, nové kryty, bojové arzenály byly doplněny municí, zbraněmi a tanky, zbrojovky pracovaly na plné obrátky a stavby Schörnerovy armády byly posíleny. Narušená bojová morálka vojáků i civilního obyvatelstva byla udržována sliby o nasazení nové „záračné“ raketové zbraně V 2, která měla přivodit obrát na všech frontách. Ale to vše, jak se ukázalo v první polovině dubna, bylo marné.

Po týdenním zdržení zaviněném rozvodněnou Moravou byla řeka sovětskými vojsky překročena a na jejím východním břehu vytvořeno předmostí. Dne 11. dubna byl osvobozen Lanžhot (první obec na území Moravy), 13. dubna Hodonín, 15. dubna Břeclav, potom obce další, které otvíraly cestu k rozvinutí útoku přímo na Brno. Ten měl být proveden obchvatem ze tří stran a k tomu účelu byla vybudována velitelská pozorovatelna na výšině u obce Křepice.

Další postup bojů o Brno je v literatuře podrobně popsán. V další části se proto omezíme jen na akce a následky spojené s bombardováním.

Po téměř čtyřměsíční pauze došlo znovu k dvojímu bombardování města, tentokrát provedenému sovětskými letci v rámci již probíhající brněnské bojové operace. Oba nálety byly z hlediska dokončení války nezbytné, měly charakter osvobozovací a my jsme je takto chápali a nazývali. Jejich účelem bylo zničit válečný potenciál nahromaděný v brněnském prostoru, podlomit bojovou morálku, zničit zbrojní výrobu, vyhnat nacisty a gestapáky z Brna a dokončit evakuaci německého civilního obyvatelstva.

S těmito cíli za dané situace provedla sovětská armáda první, ale v celkovém pořadí spojeneckých akcí čtvrtý letecký útok na Brno. Stalo se tak 8. dubna za jarního slunného počasí po 15. hod. odpolední, kdy občané byli na procházkách a posedávali na lavičkách. Bohužel byl letecký poplach vyhlášen pozdě, když už bylo po náletu a letadla byla mimo území Brna. V důsledku toho přišlo o život několik desítek lidí, zvláště v prostoru Koliště. Na domech byly poškozeny hlavně střechy, méně zdivo. (Zásahy bomb nebyly na místě samém identifikovány a nejsou v příloženém plánu zobrazeny.)

Pátý hromadný letecký útok na Brno byl rovněž proveden sovětskými letci ve čtvrtek 12. dubna 1945 v 9 hod. z jihovýchodního směru v rámci brněnské operace. Šlo o lehká bombardovací letadla s lehčími bombami o váze 20 — 50 kg. Bohužel i tentokrát zradou

a sabotáží protiletectké služby letecký poplach vůbec vyhlášen nebyl. Zápis v kronice KMÚ uvádí, že „letadla se vynořila z mraků tak rychle, že domácí poplachová hlídka na střeše budovy mohla domovní sirénu rozzevčet jen několik vteřin před dopadem prvních bomb“. O této pohnuté a trestuhodné události, v níž zbytečně ztratilo životy mnoho našich lidí, podává svědectví dopis přímého účastníka strážní protiletectké služby J. Janouška, uveřejněný v Rovnosti z 11. 4. 1946, který zní: »Tehdy Němci přemýšleli, kam utéci, ale také jak se pomstít Čechům. Protiletectká služba byla v permanentě. Konal jsem pozorovatelskou službu na věži Petrova a mým úkolem bylo hlásit brněnské výstražné centrále přílet spojeneckých letounů, aby tato mohla houkáním sirén upozornit civilní obyvatelstvo na nebezpečí náletu. Když toho dne ráno skutečně přiletěla sovětská letadla, hlásil jsem nebezpečí. Jaké však bylo moje překvapení, když mi v centrále zprávu přijímací Němka řekla: „My to již dávno víme, ale sirény houkat nebudou. Zbytečně by se přerušil provoz ve zbrojovkách a továrnách!“ Sirény skutečně nehoukaly a nic netušící obyvatelstvo bylo překvapeno při práci a zasypáno bombami. Obětí mezi českými lidmi bylo mnoho. Taková byla protiletectká ochrana „Luftschutz“, vedená pověstným majorem Stöfflem. Bude za svoje darebáctví náležitě potrestán? Budou po zásluze potrestáni všichni ti dnes „nevinní“ Němci?«

Po náletu z 12. dubna 1945 rozešli se zaměstnanci do svých domovů a úřadování, poslední za protektorátu, přestalo.

Před tím místa dopadu bomb v centru Brna byla identifikována a vyznačena na připojeném plánu. Zasažena byla částečně i naše úřední budova, také budovy sousední, tři bomby dopadly přímo na Dominikánské náměstí, všechna okna byla vytlučena (jen v budově YWCA to představovalo 2 500 m² skla). Rozsah bombardování, škody na objektech a ztráty na životech byly značné. Dějiny města Brna, díl 2 (str. 159) uvádějí, že na Joštově třídě byla zasažena plně obsazená tramvaj, v továrně na Cejlu spadla bomba do skupiny pracujících děvčat, v jiné továrně zahynulo toho dne 50 osob, zasažena byla celá oblast od ulice Křenové až po Cejl, dolní a horní nádraží, z provozu byla vyřazena elektrárna, takže všechny zbrojní podniky a továrny přestaly pracovat. V centru města postihl nálet Zelný trh, Dominikánské náměstí, ulici Veselou, Husovou, z předměstí pak Židenice a Komárov. Mnohé české rodiny prožívaly těžké a tragické chvíle, vyvážené jen pocitem, že den osvobození se blíží.

Po tomto náletu nastal mezi německým obyvatelstvem chaos, došlo k jeho hromadné evakuaci, pro níž německý zemský prezident Schwabe po určitém váhání dokonce stanovil konečný termín na 20. duben 18. hod.

Přímý útok sovětských vojsk na Brno byl však na několik dní zastaven na nepřátelské obranné linii vybudované 6 km jižně od Brna. Ta byla prorazena až 23. dubna, kdy do průlomu vyrazily sovětské tankové, mechanizované a jezdecké útvary, aby provedly obchvat města od západu, východu a jihu. Po prudkém odporu bylo obklíčení města dokončeno 25. dubna, takže příštího dne — 26. dubna 1945 po úsvitu — mohly sovětské jednotky zahájit společný útok ze tří stran na Brno. Celý tento den prožívali Brňané v krytech, na celém území zněla střelba z kulometů, samohybných děl, kafuší, lehkého dělostřelectva a minometů; k leteckému bombardování bezprostředně na území města tehdy již nedošlo. Prvním osvobozeným předměstím byly Tuřany. Do 19. hod. toho dne bylo téměř celé město osvobozeno, střelbu bylo slyšet jen ze severu, severní částí Králova Pole, obce Řečkovice a Medlanky byly ještě v držení hitlerovských vojsk. Tímto směrem totiž Němci prchali a cestu si kryli houževnatým ústupovým bojem. Královo Pole, Medlanky a horní část Řečkovic byly osvobozeny až 27. dubna, zbytek Řečkovic po urputných bojích dům od domu až 5. května.

Válečné statistiky uvádějí, že od začátku bojů dopadlo na Brno 18 000 pum a dělostřeleckých granátů. Na počest osvobození Brna bylo 26. dubna 1945 ve 22 hod. v noci

v Moskvě vypáleno 20 salv z 224 děl. Znění rozkazu nejvyššího velitele je zveřejněno na památníku Osvobození na náměstí Rudé armády.

Teprve po 26. dubnu scházeli jsme se postupně na dočasně opuštěném pracovišti, které bylo třeba uvést do chodu, tj. nejprve opravit zdi, okna, kanceláře; mapy a ostatní operáty vynést ze sklepů a uložit je na původní místa. Bylo to nutné, neboť brzy přicházeli občané, majitelé nemovitostí a zástupci organizací s požadavky identifikace poškozených objektů podle katastrálních map a vyhotovování snímků a opisů jako dokumentů k dalšímu řízení. Bylo třeba co nejrychleji vyhotovit pro národní výbory soupisy konfiskovaného nepřátelského majetku Němců, zrádců a kolaborantů, jakožto podklady k jeho přidělení podle dekretu prezidenta republiky. Ve Velkém Brně bylo takových případů více než 50 000. Při této činnosti, jež se často neobešla bez šetření na místě samém, jsme si uvědomovali, kolik životů utratila a jaké škody zavinila jen na území Brna tato válka.

Statistickou bilancí o hmotných škodách zaznamenává již zmíněná kronika KMÚ na podkladě údajů známých v roce 1946. Ty byly zpřesněny pozdějšími zjištěními, proto uvedu údaje publikované v literatuře pozdější.

a) Dějiny města Brna, díl 2, (str. 164), NVmB, Blok 1973:

Brno v roce 1945 mělo 26 280 domů, z toho bylo:

zcela zničeno 1 277, velmi těžce poškozeno 1 160, těžce poškozeno 2 775, lehce poškozeno 8 504 domů, to znamená, že každý druhý dům byl nějak poškozen nebo zničen.

Škoda v penězích byla vyšší než jedna a půl miliardy Kčs.

b) C. Hálová — Jahodová: Brno dílo přírody, člověka a dějin, str. 18, 145 (Blok 1975):

v celém Brně válečnou katastrofou bylo zasaženo 13 742 objektů. Zničeno bylo na 100 % 1 120 domů, na 75 % 1 257, na 50 % 2 451, na 25 % 8 902 domů.

Přímo v jádru Brna bylo zasaženo 472 domů, z toho zcela zničeno 68 domů.

V přilehlých ulicích: na Cejlu bylo zasaženo 1 058 domů, z toho zcela zničeno 160 domů,

na Křenové bylo zasaženo 946 domů, z toho zcela zničeno 334 domů.

c) Kronika KMÚ (podle neúplného zjištění u statistického oddělení NVmB v roce 1946):

válkou bylo celkem zasaženo 85 000 bytů, z toho úplně zničeno 30 000, těžce poškozeno 35 000, lehce poškozeno 30 000 bytů.

Statistika týkající se domovního a bytového majetku je neúplná. Domnívám se, že nejspolehlivějším grafickým dokumentem o škodách na objektech v městě Brně za poslední války je plán vyhotovený měřickými odděleními Stavebního úřadu města Brna na podkladě katastrální mapy, v němž jsou barevně v trojí diferenciaci vyznačeny objekty válkou zcela zničené, těžce a lehce poškozené. Plán mimo jiné sloužil také k projednávání náhrad válečných škod a je uložen ve sbírkách Muzea města Brna.

Škody, které nelze v penězích vyjádřit, jsou oběti na životech. Byly obrovské a největší na straně hrdinné Sovětské armády. I když pro brněnskou operaci nebyly samostatně vyčísleny, lze jejich výši posoudit podle padlých hrdinů odpočívajících na hřbitovech Brna a okolí; je jich kolem 7 500: v Hustopečích 1 875, v Ořechově 1 452, na brněnském Ústředním hřbitově 3 647, v Král. Poli 326, v Řečkovících 102. Za tyto oběti nemůžeme být nikdy dost vděční.

Tento retrospektivní nástin napsaný podle osobních prožitků, zachovaných pomůcek a publikované literatury, časově zarámovaný do půlročního pohnutého období v souvislosti s bombardováním a osvobozením města Brna, nechť je čtenářům svědectvím, jaké hodnoty v míru člověkem vytvořeny může zničit pohroma zvaná válka.

ZÁZNAM VYBUCHNUVŠÍCH LETECKÝCH BOMB

v centru Brna

- ⊙ anglo-americký bombardovací útok dne 20.11.1944
- ⊖ anglo-americký bombardovací útok dne 19.12.1944
- ⊗ sovětský bombardovací útok dne 12.4.1945

Na místě samém v prvých dnech po náletech
vyšetřil Ing. František Srba
Z pamětní knihy KMÚ Brno překreslil F. H.

MOJMÍR HÁJEK

BRUNO ZWICKER, VÝZNAMNÝ PŘEDSTAVITEL
BRNĚNSKÉ SOCIOLOGICKÉ ŠKOLY

Po osvobození r. 1945 začaly u nás opět vycházet různé odborné a vědecké časopisy, jejichž publikování bylo za okupace přerušeno. Tak se také znova objevila Sociologická revue, vědecký časopis vysoké evropské úrovně založený I. A. Bláhou r. 1930. V č. 1 — 2 roč. 1946 tohoto časopisu charakterizoval prof. Bláha v posmrtném nekrologu Zwickerovu činnost v Sociologické revui i jeho samého takto: „... byl hlavní hybnou silou vši práce, již nová revue vyžadovala, ať už to byla svízelná práce organizační a technická, při níž vynikal organizačními podněty, metodičností i promyšleností při vykonávání úkolu, který mu byl svěřen, ať už to byla práce kritická, při níž se mohla uplatnit jeho překvapivá a duchapřítomná schopnost proniknout rychle k jádru problému, rozlišit podstatné od podružného, neutonout na faktové mikrolologii, nýbrž skrze konkrétní vidět abstraktní a skrze abstraktno proniknout do konkrétního.“ K dokreslení Zwickerova osobního profilu je třeba ještě připomenout jeho neobyčejnou pracovní vytrvalost, nezdolnou energii, stálý optimismus, kritický přístup k sociální realitě, a hlavně silně vyvinutý pocit osobní zodpovědnosti za všechno, co dělal a říkal.

Leccos z těchto jeho vlastností souviselo s jeho rodinným prostředím, leccos se vytvářelo ruku v ruce s jeho životními osudy.

Bruno Zwicker se narodil 17. 2. 1907 v Kněnicích u Boskovic jako druhé dítě drobného židovského obchodníka smíšeným zbožím. Otec Vilém dost namáhavě zajišťoval pětičlenné rodině průměrnou životní úroveň. Matka Leonie věnovala velkou péči oběma Brunoovým sestřím, starší Hildě a mladší Olze, a především Brunovi. Rodinné klima u Zwickerových bylo citově vlivné a kulturně živé. V l. 1921 — 1929 studoval Bruno na reálném gymnáziu v Boskovicích. Již tam vynikal nad ostatní spolužáky svým nadáním, píli, svědomitostí i houževnatostí. Kromě svých spolužáků stýkal se už tehdy často i s dělníky, hlavně mezi mladými.

Rozsah Brunových osobních kontaktů se značně zvětšil v době jeho vysokoškolských studií na filozofické fakultě Masarykovy univerzity v Brně (1929 — 1934). Zvolil si učitelskou trojkombinaci: filozofie, dějepis a zeměpis. Studoval velmi soustředěně, se širokým okruhem svých zájmů, včetně osvojování cizích jazyků. Zkoušky absolvoval vždy v původních termínech s optimálními výsledky. Zwickerovy samostatnosti a vědeckého myšlení si brzy všimli i jeho vysokoškolské profesoři a snažili se ocenit jeho pracovní úsilí aspoň morálně, když už to nebylo možné ekonomicky. V průběhu svých fakultních studií se stal Bruno knihovníkem v Bláhově sociologickém a Chlupově pedagogickém semináři, později také nehonorenovaným asistentem u prof. I. A. Bláhy. Práce měl mnoho, odměnu nepatrnou, ale ani tato nepříznivá skutečnost jej neodradila od vědecké práce, neboť ta stála v pořadí jeho hodnot vždy výše. Svou doktorskou disertaci Sociologie práce obhájil dříve (27. 6. 1933), než ukončil svou učitelskou aprobaci závěrečnou státní zkouškou (7. 6. 1934).

Aby se existenčně poněkud zajistil, nastoupil 1. 10. 1936 na dívčím reálném gymnáziu na Mendlově náměstí v Brně. Byl jmenován výpomocným učitelem, placen podle počtu odučených hodin a na prázdniny ze školské služby propuštěn. Od 1. 9. 1937 do 30. 6.

1938 vyučoval na klasickém gymnáziu v Brně na Legionářské ulici (dnes na třídě kpt. Jaroše) a od 1. 9. 1938 do 30. 6. 1939 působil na městském spolkovém židovském gymnáziu v Brně na dnešní Hybešově ul. Svou učitelskou činnost na jmenovaných gymnáziích vykonával souběžně s prací knihovníka a neuhonorovaného asistenta na filozofické fakultě. Tak si zajišťoval možnost vědecké práce, která jej stále více strhávala a pro jejíž účinnost a systematickosti byl osobní pobyt v Brně nezbytným předpokladem.

Pro úspěšnou vědeckou činnost měl Bruno Zwicker znamenitou jazykovou průpravu. Kromě důkladné znalosti latiny a němčiny zvládl dobře franštinu (z té složil i státní zkoušky) a ruštinu. Pasívně znal polštinu, italštinu, španělštinu, srbochrvátštinu a bulharštinu.

První vědecká práce Zwickerova byla historická a sociologická analýza díla Pavla Stránského O státě českém, která byla jeho státní prací. Vědecky výraznější je Brunova doktorská disertace Sociologie práce, dnes žel asi ztracená. O sociologické práci u nás referoval dr. Zwicker od poloviny 30. let v odborném americkém sociologickém tisku (v Social Science Abstracts a v American Sociological Review). V téže době zpracovával dílčí pedagogická a sociologická hesla v Dodatcích Ottova slovníku naučného a v Chlupově Pedagogické encyklopedii. V 5. ročníku Indexu, olomouckého pokrokového časopisu, vyšla Zwickerova stať Věda o práci a v 7. ročníku časopisu Sociální pracovnice článek Sociologie a sociální práce.

Převážná část Zwickerovy vědecké práce je spojena se Sociologickou revuí. Kvalitativně vysoká úroveň tohoto vědeckého časopisu byla zajišťována prof. Bláhou, vedoucí osobností brněnské sociologické školy, a jeho užší redakční radou (prof. J. L. Fischer, prof. Em. Chalupný, prof. Ant. Štefánek). Ale velkou zásluhu zde měli „výkonní redaktori“ dr. Bruno Zwicker a dr. Ant. Obrdlík, kteří se starali o bohatou recenzní náplň a připravovali pravidelné roční přehledy světové i naší sociologické produkce. Jak vysoko hodnotil Zwickerovu práci pro Sociologickou revui prof. Bláha, bylo řečeno již v úvodu tohoto článku.

V Sociologické revui publikoval Zwicker své dvě nejzávažnější studie: K sociologii nezaměstnanosti (její 1. část vyšla v Sociologické revui r. 1934, str. 296 — 305, a 2. část v dalším ročníku na str. 34 — 44) a Soustava a metoda (Sociologická revue, 1939, str. 22 — 30). V práci K sociologii nezaměstnanosti vymezil dr. Zwicker předmětný rozsah i metody sociologického šetření o životě nezaměstnaných. Podklady k ní získal z terénní výzkumné akce Bláhova sociologického semináře ve 30. letech, při níž se použilo techniky dotazníku i ankety se životopisným zaměřením. Na průběhu této akce měl Zwicker také přímý osobní podíl. První část studia se týkala hmotného životního slohu nezaměstnaných (jejich výživy, šacení a bydlení) a projevů jejich rodinného života. Ve druhé části své práce se dr. Zwicker soustředil na vysvětlení skutečnosti, jak nezaměstnanost, jako sociální jev neoddělitelný od kapitalistického společenského řádu, působí u nás svým hromadným výskytem na psychiku nezaměstnaného, jak uvolňuje, posouvá a mění jeho sociální vztahy, postoje i hodnotové systémy. Neváhal přitom vytknout ani širší vývojové trendy této skutečnosti: „Socialisté požadují přestavbu společenského řádu, vyvlastnění kapitálu, kolektivistickou organizaci výroby (komunisté přitom poukazují na příklad SSSR) nebo pro přítomnost hlouběji zasahující opatření sociálně politická.“ Ve své 2. významné studii Soustava a metoda věnoval Zwicker pozornost jednak metodologickým souvislostem vědeckého díla Bláhova, jednak hlubší analýze teoretické problematiky brněnské sociolog. školy vůbec. S touto školou se Zwicker shodoval v základních přístupech k celé sociální skutečnosti. Zaslouží připomenout, že Soustava a metoda musela v r. 1939 vyjít v Sociologické revui už pod krycím jménem Z. Bystrý. Pod tímto pseudonymem pracoval Zwicker i v redakční radě této revue. Uváděné vědecké práce přesvědčivě dokazují Zwickerův samostatný tvůrčí podíl na přínosu brněnské so-

ciologické školy k vývoji československé sociologie. Postihují i její souběžné trendy se světovou sociologií. Problematika sociologických zřetelů nezaměstnanosti u Zwickera koreluje výrazně s řešením těchto otázek u rakouského sociologa Lazarsfelda a jde vlastně svými výhledy dále.

Zwickerovy vědecké práce dokazují i jeho názorový vývoj ve směru k marxismu. Ten byl ovlivňován i jeho stále intenzivnějšími styky s učitelem Oldřichem Blažkem (který se za nacistické okupace velmi významně podílel na odbojovém hnutí jako člen — za KSČ — ilegálního Zemského národního výboru v Brně, byl na podzim 1939 zatčen a v listopadu 1942 v Berlíně popraven) a s vedoucími osobnostmi naší kulturní levice: s Františkem Halasem, Marií Majerovou, Jiřím Tauferem, Otakarem Chlupem i s jinými představiteli této ideologické fronty. K ní počítáme také marxistického teoretika Ludvíka Svobodu a literárního vědce Bedřicha Václavka, příslušníky brněnské sociologické školy. Do ní se svým dílem i názorovým růstem zařadil i dr. Zwicker. Pokud jde o Zwickerovo členství v KSČ, lze soudit, že ač měl ke komunismu názorově velmi blízko, koncem 30. let organizovaným členem KSČ ještě nebyl. V době, kdy přišel do Terezína, však už členem KSČ byl. Tak se tam také hlásil a pracoval. Touha poznat co nejdříveji sovětskou skutečnost jej vedla ke studiu ruštiny, k četbě sovětské literatury v originále, a konečně i k účasti na turistickém zájezdu do Moskvy a na Ukrajinu o prázdninách r. 1938.

Cesta do SSSR byla poslední radostnější událostí ve Zwickerově životě, neboť měsíce a roky po Mnichovu mu přinášely stále více nesnází. K existenčním starostem se družila prohlubující se sociální izolace a po vzniku protektorátu i obavy o osobní bezpečnost. Bruno musel často střídat byt v Brně. Nejlépe se v této době cítil u rodičů v Knínicích, dokud je i se sestrou Hildou nuceně nepřestěhovali do Boskovic (v listopadu 1941). Tam byli až do svého transportu přes Brno do Terezína 15. března 1942. Bruna se příkaz k odsunu do Terezína zatím netýkal, ale protože matka si přála, aby za nimi Bruno přijel co nejdříve, přihlásil se dr. Zwicker dobrovolně do dalších transportů a 27. března 1942 byl posledním den jeho pobytu v Brně před Terezínem.

Veškerá Zwickerová terezínská činnost byla logickým vyústěním jeho názorového vývoje a morálních zásad. Přes velmi nepříznivé životní podmínky nebyl Bruno v Terezíně nikdy vážně nemocen, býval vždy optimisticky naladěný a svou humornou pohodu se snažil posilovat i ostatní. Projevoval stále značnou aktivitu, nejen ilegální stranickou, ale i vědeckou a kulturní. Potřebnou literaturu pro ni si opatřoval od svých pražských přátel, hlavně od Františka Halase a Marie Majerové. Živě se zajímal o zprávy z front a z politického světového dění. Získával je od českých protektorátních četníků, a posloucháním malého rozhlasového přijímače, který si terezínští vězni tajně pořídili. Jiným informačním zdrojem byly noviny, které do Terezína přinášeli od české veřejnosti členové různých pracovních komand pracujících mimo Terezín.

I když nebyl dr. Zwicker členem vedení KSČ v Terezíně, patřil k jeho nejbližším a nejváženějším spolupracovníkům, výrazně ovlivňoval politickou koncepci celé stranické organizace a základní ideologické dokumenty, např. o národnostní a židovské otázce. Zúčastnil se překlada Dějin VKS (b), které organizace tajně získala, přeložila, několikrát opsala a použila při školení svých členů. Nejvíce energie a péče věnoval Bruno terezínským dětem. Několik týdnů po svém příchodu do Terezína byl totiž určen za vychovatele (opatrovníka) starších chlapců v tzv. domově mládeže (Jugendheim). Působil tam společně s Woldem Eisingerem a Arnoštem Leichterem, které znal již jako kolegy ze židovského gymnázia v Brně. Všichni tři měli dbát především o pracovní přípravu svých svěřenců. Jim však šlo o splnění vyšších výchovných cílů, zejména o tajné vyučování dětí, jež jim mělo zajistit snadnější vstup do mírového života.

O Zwickerově bezprostředním vztahu k terezínské mládeži svědčí i tragický konec jeho

života. Je velmi pravděpodobné, že se Bruno nepokusil o to, aby nebyl zařazen do tzv. pracovních transportů do Osvětimi, také proto, aby mohl v osudné životní situaci podepřít své svěřence z „domova“. Koncem září 1944 byl určen k nástupu do deportačního vlaku, který odjel 28. září. V noci z 29. na 30. září skončili v plynové komoře všichni ti, kdo tímto transportem přijeli do Osvětimi a podle zcela náhodných hledisek nebyli na nádraží uznáni prohlížejcím „lékařem“ za práce schopné. Mezi nimi i dr. Zwicker. Tak tragicky předčasně skončil časově krátký, ale lidsky a vědecky plný a opravdový život dr. Bruna Zwickera.

BRONISLAVA GABRIELOVÁ

VÝTVARNÉ UMĚNÍ NA STRÁNKÁCH INDEXU

Avantgardní časopis Index, který vycházel v Brně v letech 1929–1939,¹⁾ byl již několikrát předmětem bádání literárních historiků.²⁾ Stranou odborné pozornosti však zůstala analýza jeho výtvarných rubrik, přestože Index uváděl teoretické články o různých výtvarných oblastech či problémech, recenze a kritiky výstav a informativní glosy o rozmanitých aktuálních událostech výtvarného dění. Odborná kvalita a kritické zaměření většiny těchto statí nenechávají na pochybách o tom, že i zde byl plně respektován a koncepčně rozvíjen základní redakční program: přispět k tomu, aby se Brno stalo opěrným bodem Moravy a zařadilo se mezi nejvýznamnější kulturní střediska státu.

Pojetí tvůrčího regionalismu obsažené v úvodním profilovém článku J. L. Fischera *Kultura a regionalismus*,³⁾ stejně jako široce humanitně zaměřený avantgardismus našly odezvu právě ve výtvarných rubrikách. Brněnský výtvarný život na přelomu dvacátých a třicátých let byl totiž pro rozvíjení této náročné koncepce mimořádně příznivý. V době založení Indexu působila v Brně již sedm let Skupina výtvarných umělců, která soustředila všechny brněnské avantgardní malíře, sochaře a architekty. Mezi její členy patřili také přední moderní umělci z Prahy, Ostravy a Bratislavy; úzká návaznost skupiny na pražský SVU Mánes a slovenskou Uměleckou besedu vylučovala jakoukoli formu brněnského či moravského separatismu. Několikaleté intenzivní úsilí všech členů SVU Brno názorově, metodologicky i tvaroslovně překonat konzervativní moravský tradicionalismus pěstovaný hodonínským Sdružením výtvarných umělců moravských a do jisté míry udržovaný i v brněnském Klubu výtvarných umělců Aleš, snaha probjovat cestu moderním uměleckým směrům a vyrovnat v tomto ohledu téměř dvacetileté opoždění Brna za Prahou, navázat pravidelné kontakty se zahraničím (především s Paříží) přinesly právě v závěru dvacátých let první výsledky. Ty se projeví v úrovni a zaměření tvorby členů SVU Brno, z nichž mnozí začali být oceňováni nejen doma, nýbrž i v zahraničí (Josef Šíma, Emil Filla, František Foltýn, Antonín Procházka a další). Podstatně se rozšířila i výstavní činnost: Vaňkova galerie, řízená SVU Brno, a obrazárna Zemského muzea uváděly výstavy soudobých československých i zahraničních výtvarných umělců. Výtvarně progresivní a společensky pokroková Skupina výtvarných umělců úzce spolupracovala s brněnskou sekcí Devětsilu a později s Levou frontou. Její vazba na Indexu byla proto logickým důsledkem této levicové orientace. Zajišťoval ji zejména malíř Jaroslav Král, člen redakce Indexu v letech 1929 až 1930, autor většiny karikatur, a

1) Hlavními redaktory Indexu byli Bedřich Václavěk, J. L. Fischer a v závěrečném ročníku Oldřich Blažek. Index byl tištěn v Brně, Olomouci a v Blansku.

2) Václavkova Olomouc, Ostrava 1964, 1966; Index 1929–1939, Univerzita Palackého, Olomouc 1964; Vzpomínkový Index Bedřicha Václavka, Brno 1954.

3) Index, 1, 1928, č. 1, s. 1–3. V tomto článku Fischer charakterizuje své pojetí regionalismu jako programu se stránkou destruktivní (kritika centralizační kulturní politiky) a konstruktivní (rozvíjení nové progresivní tradice špičkového umění všech vhodných kulturních center). V Brně jde o podporu tzv. kritického regionalismu, neboť jeho součástí musí být (vzhledem k provinciálnímu postavení tohoto města) nejdříve kritika všech jevů, jež brzdí progresivní rozvoj kultury.

jeden z teoretiků SVU Brno dr. Albert Kutal, kritik brněnských výstav. V roce 1937 se SVU Brno stalo dokonce spoluvydavatelem Indexu (redakce byla tehdy rozšířena o malíře Františka Kalábu).

Dalším příznivým předpokladem pro vysokou odbornou kvalitu regionálního programu výtvarných rubrik Indexu byl rozvoj brněnské moderní architektury. Zvláště po roce 1928, po brněnské výstavě soudobé kultury, dosahovala tu funkcionalisticky pojetá architektura mezinárodní úroveň. V Brně tehdy působila řada vynikajících architektů a někteří z nich patřili mezi nejlepší spolupracovníky Indexu (např. Bohuslav Fusch, Jan Vaněk, Jiří Kroha, Josef Polášek). Architekt J. Vaněk, čelný propagátor funkcionalistických zásad v architektuře i v interiérovém zařízení, ředitel proslulých Spojených UP závodů, byl členem redakční rady Indexu a jeho finančním mecenášem v letech 1929–1930; architekt Bohuslav Fusch v redakční radě pracoval v letech 1932–1938. Brno bylo v třicátých letech také střediskem československé sekce mezinárodního sdružení levicových architektů (CIRPAD); její sekretář architekt František Kalivoda s Indexem rovněž úzce spolupracoval. Za těchto okolností se Index mohl stát tiskovým orgánem názorů podporujících ty proudy brněnské (později rovněž olomoucké a ostravské) výtvarné tvorby, které odpovídaly vysokým estetickým nárokům, zařazovaly se do špičkového československého umění a překonávaly jeho zaostávání za zahraniční avantgardní produkcí. Uskutečňování tohoto záměru se ovšem neobešlo bez kritického rozboru výtvarných děl tradiční koncepce. O břitké kritické soudy nebyla v Indexu nikdy nouze. Jen touto selekcí, jejímž podkladem byla všestranná odborná znalost soudobého výtvarného umění, se mohlo naplňovat Fischerovo pojetí rovnoměrného rozvoje kultury.

Články pojednávající v obecné rovině o jednotlivých problémech nebo oblastech výtvarného umění a zařazené do ústředních sloupců uvádí stať Zdeňka Rossmanna Hospodářská krize moderního malířství.⁴⁾ Byla napsána pod vlivem zásad poetismu, který stíral hranice mezi experimentálním malířstvím a poezií, neboť „obraz měl být optickou básní vzniklou z nesmírného množství barevných nuancí a z nevyčerpatelného kaleidoskopu formy“. Příspěvek Heinze Luedecka o dessavském Bauhausu⁵⁾ seznamoval s historií a programem učiliště, jež bylo vzorem pro plánovanou, avšak neuskutečněnou reorganizaci brněnské Školy uměleckých řemesel na moravské centrum výuky designérů moderního užitého umění. Vhodnější příklad redakce nemohla vybrat: Bauhaus byl jak mezinárodně proslulým střediskem konstruktivistické a funkcionalistické tvorby, při níž byla krása předmětů chápána jako „výsledek dokonalého ovládnutí a účelného využití částí a dějů sloužících zbudování věci“, tak místem malosériové výroby objektů, jejichž forma vyplývala organicky z povahy daného materiálu a stanoveného účelu.

Ohlasy názorů z okruhu Devětsilu jsou zřejmě také v článku Jaroslava Janíka o tendencích nové fotografie.⁶⁾ Janík vychází z teorie L. Moholy-Nagye shrnuté v knize Malířství, fotografie, film. Domnívá se, že fotografie nemá kopírovat malířství, nýbrž vytvořit si zcela specifickou řeč. Ať už jde fotografie cestou konstruktivního rádu, nebo surreálním uvolňováním fantazie, představuje svébytný druh černobílé poezie. Tohoto cíle lze dosáhnout fotogramem (fotografií pořízenou bez kamery, jen s použitím citlivého papíru), bezpředmětnou kreací nebo fotografováním objektů s imaginativními a lyrickými vlastnostmi.

Problémy avantgardní architektury se v četných příspěvcích zabývají Karel Teige, František Kalivoda, Jiří Kroha a Bohuslav Fusch. Shrnují údaje o nových brněnských realizovaných i zamýšlených stavbách (včetně dokladového materiálu), o problémech spojených

4) Index, 1, 1929, č. 7, s. 3–5.

5) Dessavský „Bauhaus“. Index, 1, 1929, č. 10, s. 2–4.

6) Index, 1, 1929, č. 11, s. 2–4.

s jejich prosazováním, o organizacích levicových architektů a o některých obecných principech funkcionalismu, který byl v brněnské architektonické škole tvůrčím způsobem propagován i rozvíjen.⁷⁾ Avantgardnost byla spatřována ve využívání moderních, svému účelu maximálně vyhovujících architektonických prvků, v progresivních stavebních metodách, ve vyrovnání funkční a výtvarné stránky objektů a ve společenském poslání staveb odpovídajících potřebám nejširších vrstev. Index proto uveřejnil Teigův článek o Le Corbusierových projektech kritizující uměleckou výlučnost moderní architektury z hlediska nutnosti spojovat uměleckou a společenskou progresivitu. Le Corbusierova bytová reforma prý sice přináší řadu formálních objevů, netýká se však sociálního charakteru domu. „Třebas, že je postavena na pilířích, třebas že má ploché střechy a podélná okna, třebas že je prosta všech ornamentů a ozdob, zůstává Le Corbusierova vila v podstatě palácem a zámkem, sídlem nové finanční šlechty. (...) Místo někdejšího přepychu bohaté výzdoby a drahocenných materiálů nabízí přepych teras a prostorů.“⁸⁾ Podle Teiga nová architektura má především přispět k budování nové společnosti; musí tedy nejen dokonale ovládat soudobý stav vědy a techniky, nýbrž i pochopit nové kolektivní formy života, novou lidskou pospolitost, jež vzniká místo zastaralého měšťanského rodinného života. V článku Levá architektura v Československu Teige píše, že architektura u nás má ujasněnější program, než je tomu ve většině západoevropských a středoevropských zemí. Je přesvědčen, že to umožnila její orientace na principy sovětského konstruktivismu, „v němž tehdy spatřovala nejpřesnější a nejpokročilejší výraz moderní architektonické myšlenky a zároveň vyslovenou tendenci k revolucionizování architektonické ideologie aplikací metod dialektického materialismu v projekční i teoretické práci.“⁹⁾ Na úskalí přílišného zdůrazňování ideologických zásad upozornil v desátém ročníku Indexu Bohuslav Fusch.¹⁰⁾ Měl za to, že bez umělecky a technicky kvalitního provedení nemá nová architektura budoucnost. V socialistické společnosti bude architektura úspěšná jen tehdy, když se zdokonalí dosavadní školství pro výchovu architektů, zákonem zajistí sociální a stavovská ochrana architektů, vybuduje se moderní stavební výzkum a když se zprůměrní a zkvalitní vlastní stavebnictví.

Index měl široce zaměřený kulturní program. Redakce zveřejňovala i příspěvky o koncepcích moderních kulturních institucí. K tomuto druhu článků patří také studie Alberta Kutala spatřující funkci moderní galeriie v činnosti vědecké, výchovné i reprezentační.¹¹⁾ Kutal využil této příležitosti ke kritice špatného stavu obrazárny Zemského muzea v Brně, kde od roku 1931 působil jako odborný asistent. Napadá úzkoprsou politiku zemské správy, která nechápe, „že sumy vydané na reprezentaci a propagaci nikdy nebudou lépe zúrokovány než právě řádným vybavením kulturních institucí, které by cizincům více imponovaly než obrovské ministerské paláce“. Ke stejné problematice se Kutal vrací v apelativním článku O zemskou galerii moravskoslezskou.¹²⁾ Dobrá znalost domácího i zahraničního umění i forem jeho dokumentace ve velkých muzeích umění Kutala přesvědčily o neudržitelném a zastaralém vybavení brněnské obrazárny. Pro tento kritický rozbor a návrh nové koncepce doplňování sbírek nemohl Kutal najít časopis vhodnější než Index, který již získal značný respekt v odborných kruzích, u veřejnosti

7) Teige, K.: Le Corbusier a nová architektura. Index, 2, 1930, č. 10, s. 83–86. Teige, K.: Třetí mezinárodní kongres moderní architektury v Bruselu. Index, 3, 1931, č. 2, s. 17–20. Teige, K.: Levá architektura v Československu. Index, 5, 1933, č. 8, s. 79–83. Kalivoda, Fr.: Mezinárodní kongresy moderní architektury. Index, 7, 1935, č. 9, s. 97–99. Kroha, J.: Architektura bojující. Index, 7, 1935, č. 7, s. 78–81. Fusch, B.: Pro další vývoj moderní architektury. Index, 10, 1938, č. 1, s. 9, aj.

8) Le Corbusier a nová architektura. Index, 2, 1930, č. 10, s. 86.

9) Levá architektura v Československu. Index, 5, 1933, č. 8, s. 80.

10) Pro další vývoj moderní architektury. Index, 10, 1938, č. 1, s. 9.

11) O moderní galerii. Index, 3, 1931, č. 6, s. 76.

12) Index, 9, 1937, č. 6, s. 62–64.

i státní správy. Kotalovo pojetí sbírkotvorné činnosti, vycházející z regionálního programu obrazárny a z jeho návaznosti na celostátní a zahraniční tvorbu, odpovídalo kulturní politice Indexu; bylo progresivní na hlediska uměleckého, historického i muzeologického. Kotalův názor, že „galerie není pouze výstava, jejímž jediným cílem je uplatnění výtvarných kvalit obrazu nebo sochy, ale vědeckým ústavem, který svůj materiál třídí podle metody své vědecké disciplíny“, byl v našem muzejnictví obecně přijat až koncem šedesátých let.

Pravidelné recenze brněnských výstav (viz další oddíl našeho článku) byly v Indexu 1932 a 1937 doplněny souhrnnými charakteristikami brněnského výtvarného života. V článku Brněnské výtvarnictví v roce 1931¹³⁾ Albert Kotal informuje o struktuře soudobého výtvarného dění a se svým příznačným nadhledem hodnotí jeho úroveň i názorové rozvrstvení. Klub výtvarných umělců Aleš považuje za vědomě konzervativní spolek protěžující akademický realismus a rozmělněný impresionismus; pořádá sice hodně výstav, ale tvárného úsilí je v něm nepatrné; v jeho okruhu totiž vzniká umění zcela neproblematické, vycházející vstříc vkusu obecnstva. Neproblematickým uměním Kotal výstižně nazýval takovou tvorbu, u níž estetický účinek není podmíněn souhrou linií, ploch, barev, prostoru, duchovní náplní, ale je založen pouze na dovednosti, s jakou malíř či sochař napodobují přírodu. Protikladný program měla SVU Brno, tehdy již středisko moderního umění levicového zaměření. Za „levé“ umění Kotal považoval onen směr výtvarné tvorby, který „se vzdává nebo aspoň částečně vzdává napodobování viděné skutečnosti“. Tematicky shodně zaměřená stať J. B. Svrčka, jež vyšla v Indexu po pěti letech,¹⁴⁾ klade proti uměleckému konzervativismu Aleš záměr SVU Brno hájit svobodu uměleckého projevu, právo na individuální pojetí umění řízeného vlastními výtvarnými normami.

Levicová, humanitní koncepce Indexu podmínila jeho intenzivní boj proti nacismu a jeho ideologii. Ten se pochopitelně odrazil i v oblasti výtvarného umění. Index, stranící moderní tvorbě, nemohl nechat bez kritické odezvy nacistickou kampaň proti tzv. „entartete Kunst“, jak byla v Německu označena všechna díla avantgardních umělců. Tazení proti modernímu umění nacisté rozpoutali zejména po drážďanské výstavě v roce 1934, na níž soustředili obrazy, sochy a grafiky soudobých, mezinárodně proslulých moderních německých autorů, aby tyto ukázky „zvrhlého umění“ konfrontovali s příklady „ryzí německé tvorby“. První informací o této výstavě hned po jejím otevření napsal pro Index František Kalivoda.¹⁵⁾ Současně upozornil, že se i v Československu objevují tendence odsuzovat experimentální umění a protěžovat měšťácky konformní realistické krajinky a zátiší. K téže tematice se vrací umělecká historička Zoroslava Drobná v roce 1938.¹⁶⁾ Novým podnětem ke kritice nacistického likvidování moderní tvorby byla kniha Adolfa Dreslera Deutsche Kunst und entartete Kunst. Kunstwerke und Zerbild als Spiegel der Weltanschauung, Mnichov 1938. Vyšla při repríze výstavy v nově postaveném Domě německého umění v Mnichově. Měla německému lidu a celému světu opět ukázat, co je a co není pravé německé umění. Předcházel ji soupis zakázaných umělců a děl sestavený prezidentem říšské komory výtvarných umění (podle tohoto seznamu byla pak prováděna očista muzejních sbírek). Stejně jako F. Kalivoda informuje Z. Drobná o nekulturních činech nacistického Německa a současně varuje před podobnými tendencemi kdekoli na světě. V této souvislosti odmítá fráze typu „umělec tvoří pro lid. A my budeme dbáti toho, aby právě tento lid byl od nynějška soudcem nad jeho uměním“. Domnívá se, že „by bylo správnější říci přímo, jak ostatně řekl pak p. Goebbels: politik,

13) Index, 4, 1932, č. 15, s. 20–22.

14) Skupina výtvarných umělců. Index, 9, 1937, č. 2, s. 20–22.

15) Entartete Kunst. Index, 7, 1935, č. 6, s. 65–66.

16) Německé umění a „zvrhlé“ umění. Index, 10, 1938, č. 4, s. 45–46, č. 5, s. 57–58.

státník (tedy nikoli lid) určí umělci, co a jak má tvořit (...), nebo slovy A. Hitlera: Stejně tak musí se zabývat ministerstvo vnitra nebo dokonce trestní soud umělcem, který maluje postavy dnešního národa jako zchátralé pitomce, louky modře, nebe zeleně“.

Redakce zařazovala do postranních sloupců Indexu aktuální zprávy o kulturních událostech a kritiky brněnských výstav, od roku 1933 rovněž stručné informace o výstavách v Olomouci a Ostravě. Recenze výstav nebyly rozsáhlé, avšak obsahovaly výstižné charakteristiky soudobé tvorby a věcné, odbornými znalostmi podložené kritické soudy, jež vycházely ze stěžejní koncepce Indexu: podporovat v regionu umělecky i společensky progresivní díla. První dva ročníky sledují brněnské výstavnictví jen sporadicky. Bedřich Václavek pouze upozorňuje na některé závažnější výstavy SVU Brno a v glose o brněnské kritice¹⁷⁾ odsuzuje články brněnského uměleckého historika Jaroslava Kopy, kterému „jde zřejmě spíše o přihřívání své polívčičky než o seriózní práci kritickou (...), neboť na výstavách SVU Brno kritizuje především nejprůbojnější práce a ukazuje tak neznalost soudobého umění a historie“.

Od roku 1931 se téměř v každém čísle Indexu objevují stať Brněnské výstavy podepsané šifrou -al. Jejich autorem je Albert Kotal.¹⁸⁾ Jde o kritiky, v nichž se dobrý přehled o našem i zahraničním soudobém umění spojuje se znalectvím podmíněným ovládnutím historie umění a s citlivým smyslem pro skladebnou i významnou stránku děl. Kotalovy analýzy vycházejí ze základních předpokladů odborně fundované a současně aktuální výtvarné kritiky: z rozpoznání umělecké hodnoty prací, jejich novosti a svěbytnosti v kontextu vývoje daného umění a z charakteristiky uměleckého výrazu ovlivněného duchovní atmosférou doby. Kotalovy recenze brněnských výstav nejsou ani ekvilibristikou pseudovědeckých frází, ani neobornými esejistickými úvahami, s jakými se v kritické praxi často setkáváme, ale přesně a jasně formulovanými názory, jež většinou byly potvrzeny dalším uměleckým vývojem. Řadí se do proudu racionálně věcné kritiky vytvářející základ pro všestranný umělecko-historický rozbor umělcovy tvorby. Již v těchto Kotalových raných příspěvcích je zřejmá jeho kritická metoda ovlivněná uměnovědou vídeňské školy, především koncepcí dějin umění Maxe Dvořáka, jehož učení Kotal poznal mimo jiné prostřednictvím svého učitele profesora Eugena Dostála, který byl žákem Maxe Dvořáka. S vídeňskou školou Kutala sblíží i začleňování děl do širšího kulturně historického vývoje, určování umělecké hodnoty podle jejich strukturálních i obsahových významů a respektování vzájemně podmíněného vztahu starého a moderního umění. Znaleckou preciznost Kotalových názorů ovlivnila i jeho výzkumná a sběratelská činnost, spojená od roku 1931 s budováním sbírkového fondu okružní Zemského muzea.

Kotalovy kritiky sledují především výstavní aktivitu SVU Brno nebo pražského Mánesa. Největší pozornost Kotal věnuje malbám Otakara Kubína, Alfreda Justitze, Jaroslava

17) Tato kritika byla zveřejněna pod šifrou P. B. (Petr Bok). Index, 2, 1930, č. 6, s. 47.

18) Albert Kotal, 9. 1. 1904 v Hranicích na Moravě – 27. 12. 1976 v Brně, vstoupil v roce 1923 na brněnskou univerzitu, kde v roce 1929 získal doktorát dějin umění u prof. Eugena Dostála. V roce 1939 byl jmenován soukromým docentem na filozofické fakultě brněnské univerzity. Téhož roku byl pověřen správou obrazárny. V roce 1945 byl jmenován zemským radou muzejní služby a mimořádným profesorem brněnské univerzity. Po celou dobu své působnosti v obrazárně Zemského muzea zajišťoval doplňování sbírek o díla starého i moderního umění, připravoval výstavy domácí i zahraniční tvorby; k významným akcím patří Výstava gotického umění na Moravě a ve Slezsku (1935 až 1936), která poprvé v kritickém výběru soustředila umělecky významný materiál tohoto období a provenience. Podnikl studijní cesty do Itálie, Francie, Německa, Rakouska, Švýcarska, Belgie a Holandska. V roce 1948, po smrti E. Dostála, byl jmenován řádným profesorem dějin výtvarného umění na brněnské univerzitě. Kotal je autorem řady významných publikací: České umění gotické I. Stavitelství a sochařství, Praha 1949 (spolu s D. Libalem a A. Matějčkem); Antonín Procházka, Praha; Andrea Mantegna, Praha 1958; České gotické sochařství 1350–1450, Praha 1962; Jaroslav Král, Praha 1962; České gotické umění, Praha 1972; katalogy výstav aj.

va Krále, Antonína Procházky, Emila Filly, Františka Srpa, Františka Kalába, Václava Špály, Josefa Čapka, Karla Jilka, Františka Foltýna, Františka Malého, Jindřicha Štyrského, Toyen a dalších. Analyzuje jejich současnou tvorbu podle uvedených kritérií, všimá si celkového vývoje tvůrčího projevu autora a zařazuje jej do souvislosti s domácí i zahraniční produkcí. Směřuje k maximální objektivnosti. Tím se liší od teoretiků — mluvčích jednotlivých skupin a proudů. Straní sice modernímu umění, nicméně hlavním kritériem pro něj není příslušnost k avantgardním tvárným projevům, ale umělecká kvalita díla. Z tohoto hlediska posuzuje i práci umělců usilujících o výtvarnou progresivitu. I když Kutal ocenil přínos surrealismu pro umění 20. století, v kritikách maleb jeho stoupenců vždy rozlišoval mezi znaky původními a převzatými. O J. Weinerovi a Fr. Malém např. napsal, že se surrealismem je spojuje nejen „snová fantastičnost námětu a rozrušení kauzální, místní a časové spojitosti věcí, nýbrž i přímá závislost na některých významných představitelích tohoto směru a některé formální znaky, jež s únavnou pravidelností se objevují téměř na všech surrealistických obrazech“.¹⁹⁾ Kutal tak v pravém slova smyslu naplňuje Fischerův požadavek kriticky pojetého regionalismu. Nevyhýbá se ani zprávám o výstavách, s jejichž pojetím zásadně nesouhlasí. Jestliže Kutal v přehledné zprávě o brněnském výtvarném životě charakterizuje KVV Aleš jako konzervativní, nekonceptní sdružení umělců, pak toto obecné tvrzení v dílčích glosách podrobněji rozvádí: „Členská výstava ‚Aleš‘ nevybočuje z obvyklých hranic. Nalézáme zde stále tytéž krajiny, květy a figury, malované onou velmi rozšířenou technikou, v níž sice už můžeme poznat stopy impresionismu, jež však svými kořeny tkví hluboko v 19. století. A nelze říci, že by malíři vládli touto technikou, přes její úctyhodné stáří, obzvláště dovedně. Ani po technické stránce tedy nelze zjistit pokroku.“²⁰⁾

Úsilí o kritickou objektivitu je příznačné i pro Kutalovy recenze výstav moderních zahraničních umělců pořádané SVU Brno. I když experimentální objevy L. Moholy-Nagyje byly pro řadu spolupracovníků Indexu a zvláště pro členy sekce Film—foto Levé fronty téměř nedotknutelné,²¹⁾ neváhal Kutal upozornit na jejich jednostrannost danou podle jeho názoru omezením na konstruktivně abstraktní tvarosloví: „Jak už jméno ukazuje, je základem tvorby konstruktivistů intelekt. Jakýkoli vztah ke smyslové skutečnosti je vymýcen. Z primárních abstraktních prvků je budován prostor a vše osobní je z výtvarného projevu odstraněno. (...) Citová stránka tvorby vychází naprázdno.“²²⁾ Ve stejném článku se Kutal rovněž snaží posoudit obrazy G. Chirica, jejichž výstava v Brně vyvolala na jedné straně (zvláště u členů Levé fronty) prudké odsouzení, neboť Chirico se v té době stal stoupencem italského fašismu. Kutal jej zařazuje do pólu opačného konstruktivismu, poněvadž „výhodiskem výtvarného projevu není mu socialistická abstrakce, nýbrž cit, sen, rozumem nekontrolovatelné nadskutečno. (...) Skutečnost je sice základnou tvorby Chiricovy, nikoli však skutečnost optická. Reálné prvky jsou slučovány v neskutečných kombinacích a konečným cílem není ani tak vyřešení problému výtvarného jako vyjádření citového stavu. (...) Přes výhrady, které možno mít k Chiricovu malířskému projevu, v němž se jeví být spíše eklektikem než iniciátorem, nelze mu upřít značný vliv na vývoj nového umění. Je to zejména důraz na iracionalitu jako základ umělecké tvorby, jež mu zajišťuje důležité místo v dějinách „moderního malířství“. Názorovou tolerantností a skladebností Indexu dokládá skutečnost, že redakce hned do dalšího čísla zařadila článek německé emigrantky Herty Wescherové o soudobém italském výtvar-

19) Index, 8, 1936, č. 1, s. 10.

20) Index, 5, 1933, č. 1, s. 7–8.

21) Předseda této sekce František Kalivoda připravil v následujícím roce dvojčíslo časopisu Telehor, které věnoval tvorbě L. Moholy-Nagyje; z Kalivodova archivu rovněž pocházejí fotografie abstraktních maleb Moholy-Nagyje, zveřejněné ve stejném čísle Indexu jako Kutalova kritika.

22) Index, 7, 1935, č. 4, s. 42.

ném umění, který „má na tomto místě nivelizovat obdobné nadšení, které vyvolala v Brně výstava obrazů italského fašisty Giorgia de Chirico“.²³⁾ Jako hodnotnou protiváhu Chiricovy tvorby Wescherová uvádí konstruktivistické abstraktní kresby Atanasia Soldatiho.

Další autorkou kritických glos o brněnských výstavách byla Zoroslava Drobná.²⁴⁾ Její příspěvky podepsané šírou z. d. se vyznačují bystrými postřehy, odborně fundovanými úsudky a podporou umělecky progresivních tendencí.

V Indexu bylo několikrát zveřejněno i hodnocení fotografických výstav. Podle zásad avantgardního umění chápala redakce fotografii jako svébytný obor výtvarného umění, a proto mu věnovala odpovídající pozornost. Z těchto příspěvků upozorňujeme na Václavkovu kritiku olomoucké Fotovýstavy tří.²⁵⁾ Z jejích členů (Karel Kašpařík, Otakar Lenhart, Jaroslav Nohel) s Indexem spolupracoval zejména K. Kašpařík, autor sociálních dokumentů i experimentálních fotografických obrazů. O. F. Babler jej v článku O umění fotografickém a jednom fotografovi²⁶⁾ označuje za Wolkra české fotografie.

Většinu statí a glos o výtvarném umění doprovázely reprodukce děl vybraných umělců, především členů SVU Brno, ale i některých zahraničních tvůrců (L. Moholy-Nagyje, Geoga Grosze, Mana Raye, J. Heartfielda, ukázky prací z dessavského Bauhausu, záběry ze sovětských filmů aj.). Nejčastěji se tu objevují práce Jaroslava Krále, Antonína Procházky, Josefa Šímy, Emila Filly. Reprodukce byly v prvních ročnících prokládány převážně ústřední tiskové sloupce, později hlavně boční rubriky. V roce 1937, kdy se SVU Brno stala dočasným vydavatelem Indexu, se počet i formát reprodukcí zvětšuje; jde ovšem o práce SVU Brno — Fr. Süssera, J. Krále, Fr. Foltýna, K. Jilka, R. Bruna, A. Procházky a dalších. V Indexu nechyběly ani reprodukce fotografií, z nichž část — podle vlastního svědectví — dodával předseda sekce Film-foto František Kalivoda.²⁷⁾ Uvádění fotografií bylo vizitkou avantgardních časopisů, které tento nový, vizuálně účinný a informačně přesvědčivý materiál považovaly za nezbytnou součást svých typografických úprav. V Indexu jsou příklady fotografických experimentů i ukázky angažované sociální fotografie. Objevují se zde abstraktní světelné kompozice Jaromíra Funka, konstruktivistické záběry Eugena Wiškovského, fotogramy i sociální snímky L. Moholy-Nagyje, fotografické obrazy Marie Rossmannové ovlivněné novou věcností německého Bauhausu, fotografické básně Otakara Lenharta a od roku 1934 především vynikající experimentální i sociální fotografie Karla Kašpaříka. Dokumentární žánr zastupují snímky funkcionalistické architektury z autorských archivů i z brněnského ateliéru de Sandalo. Propagují tvůrčí úsilí brněnských architektů, kteří oosáhli mezinárodní úroveň. Index zařazoval i reprodukce nerealizovaných architektonických projektů, aby také tímto způsobem vyzvedl výsledky brněnské architektonické školy.²⁸⁾

Levicový program Indexu zvyrazňovaly karikatury Jaroslava Krále, Geoga Grosze a Jap-

23) Index, 7, 1935, č. 5, s. 55–59. Článek byl přejet z redakce Telehoru.

24) Zoroslava Drobná, narozená 22. 12. 1907 v Brně, zemřela 1988 v Brně promovala na filozofické fakultě brněnské univerzity v roce 1933. V letech 1933–1934 navštěvovala univerzitu ve Florencii, v letech 1934–1939 pracovala v Městském muzeu v Brně, v roce 1939 v Archivu hl. města Prahy a v letech 1940–1947 na historickoarcheologickém oddělení Národního muzea v Praze.

25) Index, 7, 1935, č. 8 s. 93.

26) Index, 8, 1936, č. 7, s. 73–74.

27) V článku Levá fronta a začátek vzpomínání okolo filmu v Brně (Vzpomínkový Index Bedřicha Václavka, Brno 1954, s. 43–50) Kalivoda píše, že ilustrační část Indexu zásoboval ze svého „arzenálu fotografií posháněných po celém světě“.

28) J. L. Fischer vzpomíná na spolupráci s brněnskými architekty: „Považovali jsme je tehdy za jedny z nejschopnějších architektů v republice a sloupce Indexu jim byly vždy otevřené. Rádi jsme jim dávali možnost, aby tlumočili řadu nových návrhů, bez ohledu na to, jak byly úspěšné, či vlastně neúspěšné“ (Sborník Index 1929–1939, Univerzita Palackého, Olomouc 1964, s. 9).

pyho (Viléma Reichmanna). Hlavně J. Král doprovázel svými kresbami všechny ročníky Indexu. Byly označeny známým K. a vztahovaly se k oblasti kulturní i politické. Vtipně karikovaly okruh spolupracovníků Indexu,²⁹⁾ ironizovaly domácí i zahraniční reakci, bojovaly proti nacismu. Králův smysl pro lineární řád, kresebnou zkratku a groteskní deformaci v nich našel plně uplatnění. Iniciátorem a autorem jejich námětů býval často J. L. Fischer.³⁰⁾

Typografická úprava Indexu se podřizovala informativnímu zaměření listu. Její autor Zdeněk Rossmann³¹⁾ respektoval zásady dobové funkcionalistické typografie jen do té míry, pokud z věcného hlediska odpovídaly redakčním zájmům. Později vznikly dohady o Rossmannově podílu na typografickém vzhledu Indexu mimo jiné i proto, že Rossmann žil od roku 1929 v Bratislavě. Ve Václavkově vzpomínkovém Indexu z roku 1954 Fr. Kalívoda sice uvedl, ve Rossmann dal Indexu „do vínku jeho řád“, ale současně napsal, že Rossmann po léta v Brně nežil a „nestřežil úpravu listu v jednotlivostech (nepředepisoval sazbu, nelámal číslo)“. Ponechme stranou úvahu, zda tuto typograficky detailní práci dělal B. Václavek či další vůdčí redaktor Indexu J. L. Fischer. Výtvarný vzhled Indexu má totiž všechny znaky Rossmannova rukopisu: střizlivou eleganci, střídme využívání „malopisu“ (absence velkých písmen), graficky promyšlenou a současně účelovou výzdobu plakátově řešených obálek s častým zařazováním fotografií (zde se projevil vliv Bauhausu, který Rossmann navštěvoval v závěru dvacátých let), přehledné a prostorově hospodárné členění stránek (u ročníku 1 — 8 na široký ústřední a úzké boční sloupce), ústrojně spojený text s obrazovým materiálem, tučně vysázené titulky, absence extrémních, k novému dekorativismu směřujících módních typografických prvků, jako byly šikmé sloupce protínané uhlopříčkami apod.³²⁾

V současné době se oceňují levicové tendence v kultuře meziválečných let. Málo se však upozorňuje na to, že tuto orientaci určoval spolu s pokrokovým světovým názorem a s podporou umělecky progresivních děl rovněž výrazný kritický smysl, schopnost stanovit pořadí hodnot, odlišovat špičkovou tvorbu od umělecky průměrných projevů. V tomto smyslu nabízejí právě výtvarné rubriky Indexu, svou odbornou úrovní převyšující běžnou dobovou výtvarnou publicistiku, nejedno vzácné poučení, tak potřebné pro dnešní kritickou praxi.

29) František Halas navštívil Index, Karel Teige přednáší v Brně, Jan Tschichold v Brně, Redakce Indexu se radí aj.

30) Ve Sborníku Index 1929—1939 Fischer napsal: „Nedovedl jsem si prostě představit Index bez karikatur. Vymýšlel jsem tedy náměty, byla jich hezká řádka a dával je J. Královi, aby si s nimi poradil. Snad všechny ty náměty nebyly docela špatné, a byl-li některý nepovedený, vina padá na mou hlavu, ne na Králova.“

31) Zdeněk Rossmann, narozený 3. 9. 1905 v Ostravě, zemřel 1984 v Praze, studoval v letech 1924—1929 na Vysoké škole technické v Brně, poslední dva roky souběžně na Bauhausu v Dessau. V letech 1929—1938 vyučoval na Škole uměleckých řemesel v Bratislavě, v letech 1933—1943 na Škole uměleckých řemesel v Brně. V roce 1943 byl zatčen gestapem a do roku 1945 vězněn v koncentračním táboře v Mauthausenu. Po válce žil v Praze, kde působil jako architekt muzejních expozic a výstav. V r. 1923 se stal členem Devětsílu, v r. 1929 členem Levé fronty a SVU Mánes, v r. 1932 členem Svazu socialistických architektů. Byl autorem typografických úprav Pásmo, Disku, Fronty, Indexu a všech knih Knihovny Indexu a různých katalogů a publikací.

32) Existují jisté rozdíly, které by mohly vést k domněnce, že podíl Z. Rossmanna na typografickém vzhledu Indexu se zmenšoval. Zatímco úprava prvních dvou ročníků je výtvarně bohatější, v dalších ročnících — při zachování základních typografických prvků — je čím dále tím střídmejší. To však především souvisí se stále horší finanční situací Indexu.

GENEALOGIE JEDNOHO CIKÁNSKÉHO RODU

V této studii se pokusíme zjistit základní rodové souvislosti a vztahy mezi potomky Cikánky Johany Danielové, kteří se usadili se svými rodinami na okraji Černovic v 80. letech minulého století a položili tam základy pozdějšího cikánského tábora a nouzové kolonie U kostivárny.¹⁾ Nepůjde nám tedy o shromáždění všech rodových dat nebo dokonce o sestavení rodopisných soustav, což ostatně ani není možné, poněvadž cikánský způsob života takovou práci značně omezuje, ne-li přímo vylučuje. Pokud použijeme genealogických pracovních metod, pak genealogie bude zastávat funkci pomocné vědy historické.

Materiálovým východiskem naší studie byly statistické údaje, které poskytuje registrace obyvatelstva v povinně vedených matrikách a v systematicky prováděných soupisech obyvatelstva.

Z matričních záznamů bylo možno vyčíst přirozenou měnu obyvatelstva a získat tak obraz o genezi sledovaného rodu. Černovice byly původně přifařeny ke Komárovu, takže o příslušnících cikánského rodu jsou záznamy obsaženy v matrikách římskokatolické fary u sv. Jiljí v Komárově (z nich matriky narozených a pokřtěných 1851—1876, oddaných 1841—1896 a zemřelých 1861—1894 jsou archivovány v Archivu města Brna, ostatní časově následné matriky z Komárova jsou dosud na odboru vnitřních věcí Národního výboru města Brna.). Od let 1930—1932 byly Nové Černovice přifařeny do Brna na Křenovou ulici,²⁾ takže záznamy o příslušnících cikánského rodu byly vedeny v matrikách římskokatolické fary u Neposkrvněného Početí Panny Marie v Brně na Křenové ulici (matriky jsou uloženy na odboru vnitřních věcí Národního výboru města Brna).

Sčítání lidu shromažďovala průřezové znaky k určitému tzv. rozhodnému okamžiku, podle nichž lze získat představu o struktuře cikánského rodu (sčítací operáty zahrnují území Černovic, jsou archivovány v Archivu města Brna z let 1890, 1900 a 1910, ve Státním oblastním archivu v Brně z roku 1921 a ve Státním ústředním archivu v Praze z r. 1930).

Na počátku sledovaného cikánského rodu stála Johana Danielová, jejíž osobnost je namnoze zahalena neznámem. Ze záznamu matriky narozených a pokřtěných římskokatolické fary ve Vracově³⁾ o narození jejího syna Alexandra víme, že byla dcerou Vincence a Viktorie Danielových a že pocházela z Uherského Ostrohu. Narození druhého jejího dítěte, dcery Anny, nebylo v Rousínově v příslušné matrice narozených a pokřtěných podchyceno.

Okolnost, že matka byla původem z Uherského Ostrohu a přitom obě známé její děti se narodily v krátkém časovém sledu za sebou, ale na různých místech, svědčí o tom,

1) Studie je upraveným a doplněným textem přednášky proslovené 18. 5. 1978 pro členy brněnské pobočky Genealogické a heraldické společnosti v Praze.

2) Návrh na přefaření Nových Černovic od Komárova k faře na Křenové ulici byl projednán už roku 1918 — Vodička, J.: Přehled vývoje farních a matričních obvodů v Brně. In: Brno v minulosti a dnes 7, 1965, s. 204.

3) Státní oblastní archiv v Brně (dále SOAB), Matriky E 67—G, matrika narozených a pokřtěných římskokatolické fary ve Vracově, sv. V, f. 65.

že Johana Danielová byla pravděpodobně kočovnou Cikánkou. Tuto domněnku by mohl potvrdit i kočovný a později polokočovný způsob, jímž žily její dospělé děti.

Pokud by se potvrdila správnost těchto předpokladů, pak bychom z nich mohli analogicky podle jiných podobných případů usuzovat, že první generace sledovaného cikánského rodu spojila svou existenci s průběžným územním pohybem v přenosných nebo v pojízdných obydlích.

Kočovný, někdy také tzv. potulný způsob života byl umožněn takovými formami obživy, jako bylo překupnictví nebo různé řemeslné práce, jejichž výrobky se na trhu setkávaly s ojedinelou poptávkou. Bezvýchodnost sociální situace nutila kočovné Cikány obstarávat si živobytí poloparazitní a parazitní činnostmi (drobné polní krádeže, žebrota, prostituce, věštění z ruky, vykládání karet a jiné nelegální způsoby obživy).⁴⁾

Známými nám dětmi Johany Danielové byl tedy syn Martin, nar. 19. 3. 1849 ve Vracově a pokřtěn jménem Alexandr, a dcera Anna, nar. 3. 1. 1847 údajně v Rousínově. Oba sourozenci se společně usadili se svými rodinnými příslušnými na černovickém katastru. Nejprůkaznějším dokladem o jejich přechodu k uselému životu je záznam v matrice oddaných římskokatolického farního úřadu v Komárově, podle kterého uzavřel 16. 9. 1884 zmíněný Martin Daniel sňatek s Mariánou Danielovou, nar. 14. 3. 1847 v Komíně.⁵⁾

V manželských vztazích Cikánů přežíval v této době v podstatě volný svazek, popř. dlouhodobé soužití druhá a družky (Cikáni nazývají tento svazek životem na víru, „pre vera“). Uzavření zákonného sňatku lze pokládat za důsledek trvalého usazení cikánského obyvatelstva na černovickém katastru. Nic na tom nemění skutečnost, že bydliště obou manželů bylo v matrice označeno slovy „Freies Feld hier“.

V okolnosti, že Martin a Mariána Danielovi vytvořili úplnou rodinu (tj. takovou rodinu, v níž žili oba rodiče a jejich děti), spatřovala tradice v Martinu Danielovi zakladatele pozdějšího cikánského tábora.⁶⁾ Naproti tomu jeho sestra Anna Danielová byla jenom hlavou kusé rodiny, (tj. takové rodiny, ve které žil pouze jeden z rodičů alespoň s jedním dítětem) a její „zakladatelský“ význam byl poměrně záhy zapomenut.

Jména příslušníků rodin obou cikánských sourozenců se začala brzy objevovat také na stránkách komárovských matrik. Podle matričních záznamů o černovických Dantelech víme, že 6. 4. 1885 zemřela „v lese v Černovicích“ jednorodná dcera Martina a Mariány Danielových Kateřina, nebo že 7. 12. 1885 se narodila „na louce v Černovicích“ Anně Danielové dvojčata Antonín a Marie.⁷⁾

Záznamy v matrikách římskokatolické fary u sv. Jiljí v Brně-Komárově dokládají přítomnost obou sledovaných rodin na černovickém katastru od poloviny 80. let minulého století. Okolnímu prostředí se přizpůsobovaly jenom pozvolna, tj. v jistých oblastech ekonomiky a v některých rysech sociálního chování. Na rozdíl od svých předků a jiných potulných kast provozovali černovičtí Danielové lichvářský obchod koňmi a kovářství a v závislosti na místních podmínkách přecházeli k uselému životu. Ve stanech, v kočovných vozech a později i v boudách, stavěných zprvu na různých místech černovického katastru, žili pouze v zimním období, zatímco ve zbývající době se přemisťovali v souladu s požadavky své profese.

4) O typech územního pobytu domských kast (džátí) v Indii, jejichž potomky jsou různé cikánské subetnicity v Evropě – Hübschmannová, M: What can sociology suggest about the origin of Roms. In: Archív orientální 40, 1972, č. 1, s. 51–64.

5) Archív města Brna (dále AMB), Matriky, sign. 14/18, matrika oddaných římskokatolické fary v Komárově, sv. III, p. 59.

6) Ještě v r. 1942 na to upozornil autor novinové zprávy – Cikánská osada v Brně, A-Zet 6. 2. 1942.

7) AMB, Matriky, sign. 14/27, matrika zemřelých římskokatolické fary v Komárově, sv. IV, p. 47 a Národní výbor města Brna, odbor vnitřních věcí, matrika narozených a pokřtěných římskokatolické fary v Komárově, sv. VI, f. 32.

Jakmile se jednou Cikáni zdržovali nepřetržitě a dobrovolně na jednom místě, mohli být přikazováni jako bezdomovci podle ustanovení § 19 bodu 2 domovského zákona č. 105/1863 ř. z. do obce svého posledního pobytu. V našem případě označovaly domovskou příslušnost Danielů v Černovicích už sčítací operáty z roku 1890,⁸⁾ takže přibližně od této doby můžeme datovat vznik cikánského tábora.

Cikánské tábory byly místy se zápornými a přežívajícími znaky cikánského způsobu života. Vznikaly většinou ve druhé polovině 19. století a počátkem 20. století zejména na Slovensku, v českých zemích pouze na jihovýchodní Moravě. Jejich obyvatelé poskytovali necikánskému prostředí různé práce a služby a nebyli nuceni uchýlovat se tak často ke společensky nepřijatelné činnosti.

Cikánský tábor v Černovicích, který byl původně tvořen kočovnými vozy, později se skládal z kočovných vozů a buď a nakonec z nouzových domků, nacházel se asi 1 km od státní silnice Brno – Olomouc v roklí u někdejší továrny na spódium, která také dala táboru pojmenování U kostivárny. Žilo tu v roce 1890 17 obyvatel, v roce 1900 21 obyvatel, v roce 1910 28 obyvatel a v roce 1921 31 obyvatel cikánského původu.⁹⁾

Tradičním zdrojem obživy obyvatel cikánských táborů bylo kovářství, které zásobovalo místní trhy buď veškerým sortimentem kovářských výrobků, nebo doplňovalo práci místních kovářů různými výrobky speciálními, jako byly hřebíky, řetězy apod. S populačním rozrůstáním ubývala však možnost, aby se všichni příslušníci následné generace uplatnili v profesi svých rodičů. Proto se stále více rozmnožovaly řady cikánských posluhů a nádeníků, kteří pracovali u rolníků nebo ve stavebnictví, na různých silničních pracích, v lomech, v cihelnách apod.

Také v černovickém cikánském táboře převzal kovářské řemeslo po nevlastním otci Martinu Danielovi pouze syn Antonín, nar. 3. 3. 1877 v Prači,¹⁰⁾ kdežto všichni ostatní příslušníci třetí generace cikánského rodu hledali jiné zdroje obživy. Pracovali převážně jako nádeníci na různých stavbách, někteří však také v pískovém lomu A. Konečně ve Slatině, v Schöllerově textilní továrně v Brně apod. Tato práce byla většinou jen příležitostná a krátkodobá a byla čas od času doplňována polním pychem, žebrotou a jinými přídatnými způsoby obživy.

Mezi obyvateli cikánského tábora U kostivárny ubývalo vícegeneračních rodin, ve kterých žilo současně několik generací pocházejících z týchž rodičů, a naopak přibývalo nukleárních rodin, za něž se pokládali jenom rodiče a jejich svobodné děti, popř. bezdětných manželských párů.

Jinou specifickou zvláštností příbuzenských vztahů černovických Danielů bylo to, že jednotlivé jejich rodiny se vzájemně křížily v ojedinelých případech. Sňatky mezi bratřenci a sestřenicemi tu jsou doloženy ve třetí generaci jedenkrát (sňatek Antonína Daniela, nar. 3. 3. 1877 v Prači, nevlastního syna Martina a Karolíny Danielové, nar. 16. 6. 1866 v Boršicích, dcery Františky Danielové) a ve čtvrté generaci dvakrát (sňatek Jana Daniela, nar. 9. 1. 1899 v Černovicích, syna Antonína Daniela a Amálie Danielové, nar. 30. 6. 1902 v Černovicích, dcery Františky Danielové – dále sňatek Čeňka Daniela, nar. 22. 4. 1909 v Černovicích, syna Evy Danielové a Štěpánky Danielové, nar. 10. 12. 1915 v Černovicích, dcery Františky Danielové).¹¹⁾

Jinak uzavírali příslušníci sledovaného cikánského rodu sňatky s Cikány z blízkého okolí a od páté generace si ojedinelé volili partnery i z necikánského prostředí.

V prvních třech generacích se jmenovali všichni obyvatelé cikánského tábora U ko-

8) AMB, rkp. č. 3240, Sčítání lidu 1890 – Černovice.

9) AMB, rkp. č. 3240, 3241 a 3241 A, Sčítání lidu 1890, 1900 a 1910 – Černovice a SOAB, Sčítání lidu 1921, kart. 150.

10) AMB, Připojené obce V (Černovice), rkp. č. 21, Protokol domovské příslušnosti.

11) Potulným Cikánům zakázán vstup do Brna, Moravské slovo 12, 6. 1928.

stivárny Danielové. Stejná příjmení a jména, která byla odrazem doznívajících endogenních vztahů, se stávala příčinou vzniku přezdivek (např. Rozině Danielové, nar. 20. 12. 1885 v Černovicích, přezdívali Terezie — Antonín Daniel, nar. 5. 12. 1885 v Černovicích, používal přezdívky Blind apod.). Přezdívky byly ovšem také určitým tabu, které souviselo s vyhraněnou specifikou tábora a jeho sociální distancí a izolovaností od ostatní majoritní společnosti.

Teprve koncem 20. let byla uzavřenost cikánského tábora v Černovicích prolomena. Přispěla k tomu vyhláška zemského prezidenta ze dne 4. 5. 1928, již se zakazoval kočovným Cikánům vstup do obvodu Velkého Brna.¹¹⁾ Jakmile vešel tento zákaz v platnost, přistoupila brněnská městská rada ke zrušení tradičních tábořišť kočovných Cikánů v ul. F. Zvěřiny, na svitavském nábřeží v Černovicích, za valchou mezi Husovicemi a Maloměřicemi, v pískovém lomu Pod agátky v Židenicích aj., odkud byla část rodin dislokována do cikánského tábora U kostivárny. Podobně kontrolovalo i brněnské oplicejní ředitelství zájezdní hostince, kde se zdržovali kočovní Cikáni, například u Fišlů v Králově Polí, u Fischgrunda na Olomoucké ul., u Blatných na Videňské ul. apod., osoby s domovským právem v Brně, stejně jako tzv. bezdomovce do zjištění jejich domovské příslušnosti odesílaly policejní orgány rovněž do černovického cikánského tábora.

K původním Danielům se tak do Nových Černovic přistěhovaly skupiny dalších cikánských rodin, které podstatně změnily strukturu i ráz cikánského tábora. Při sčítání lidu v roce 1930 tu byly podchyceny celkem 103 osoby, z nichž pracovalo 26 jako dělníci a nádeníci, 2 jako obchodníci koňmi a 1 kovář, dalších 9 osob působilo jako brusiči, 4 byli deštníkáři, 3 obchodníci drobným zbožím a 1 se živil sběrem starých odpadků; kromě toho 4 ženy uvedly jako zaměstnání práci v domácnosti a 2 označily za zdroj obživy almužnu.¹²⁾

Ve způsobu života byla mezi obyvatelstvem cikánského tábora zřetelná hranice, na kterou upozorňovaly ve svých relacích i bezpečnostní úřady. Původní černovičtí Danielové měli téměř všichni postaveny zděné nebo dřevěné domky a nikdy se nevydávali na potulky. Naproti tomu brusiči, deštníkáři a příslušníci dalších polokočovných cikánských rodin vnesli do Nových Černovic ještě více hmotné, sociální a morální bídy, než jí tu bylo před jejich příchodem.¹³⁾

Tím se podstatně změnil celkový charakter cikánského tábora U kostivárny, který dokumentárně zobrazil G. Včelička. V jedné z jeho novinových reportáží se můžeme dočíst následující slova o všedním dnu obyvatel tábora: „Přebývali tady především Cikáni ve starých chatrných vozech, téměř zbytečně už přikrytých rozmasakrovanými plachtami. Ve starých, odřených, dřevěných a rozviklaných maringotkách, v nichž ovšem už dávno vyprchal všecken půvab potulného a zdánlivě svobodného komediánského života. Muži zde trochu kotlařili či spravovali rozbité deštníky. Ženy pak se živily hádáním z ruky, drobnými krádežemi, či pokud to jejich zevnějšek alespoň trochu dovozoval, také prodejem svého těla.“¹⁴⁾

Tečku za životem původních Danielů i později přistěhovalých Růžičků, Ištvanů, Vrbů a dalších vyděděnců napsala pak rasová politika v období nacistické okupace, která v březnu až v květnu r. 1943 transportovala všechny obyvatele cikánského tábora do Osvětimi.¹⁵⁾

Podle statistického šetření žilo v ČSSR k 31. 12. 1968 226 467 Cikánů, tj. 1,6 % celkové populace připadalo na obyvatele cikánského původu (podle odhadů bude u nás

12) Státní ústřední archiv v Praze, Sčítání lidu 1930, kart. 6104.

13) SOAB, Policejní ředitelství v Brně, B 26, kart. 3111, čj. 5408/34.

14) Včelička, G.: Černá píseň, Praha 1958, s. 325–332. Za laskavé upozornění na tuto reportáž děkuji dr. J. Vodičkovi.

15) Nečas, C.: Potírání tzv. cikánského zlořádu v českých zemích v letech 1942–1945. In: Časopis Matice moravské 94, 1975, č. 1–2, s. 127–139.

žit v roce 2000 asi 312 000 Cikánů, tj. 2,1 %). Se životem těchto našich spoluobčanů je spojena řada starších problémů a vznikají i problémy nové. Jestliže má dojít ke společenské integraci Cikánů, je třeba zahájit vědecký výzkum cikánské problematiky. V předložené studii jsme se snažili naznačit, že to jde i pomocí těch pramenů a metod, jimiž pracují genealogové.

BRNĚNSKÝ MINIATURISTA PATRICIUS KITTNER

Situace v moravském výtvarném umění na přelomu 18. a počátkem 19. století byla značně neutěšená, neboť centralistické tendence tereziánského a josefínského císařství odsoudily nejen Moravu, ale i Čechy do sterilního provincialismu. Všechny významné úřady spolu se šlechtou se přesunuly ke dvoru do Vídně, a tak umění ztratilo své přirozené zázemí feudálního mecenáše, aniž získalo výraznější podporu dosud nekonsolidované buržoazie. Nedostatečnost domácího národního umění pak byla pochopitelně nahrazována importem vyspělé vídeňské kultury. Spíše než v Čechách byla blízkost rakouské metropole pocífována na Moravě ve všech oblastech politického, kulturního a ekonomického života.

Styk s vídeňskou výtvarnou kulturou se uskutečňoval nejen přímo studiem moravských umělců na vídeňské Akademii,³⁾ ale i zprostředkovaně přílivem uměleckých děl do českých zemí na výstavy či k dekoraci šlechtických sídel. Na nich se pak učili diletanté a jimi se tříbil vkus širší veřejnosti. Je samozřejmé, že kultivovaná vídeňská umělecká škola, zejména portrétní, suverénně ovládla domácí umělecký projev, aniž ho pozdvihla ke své úrovni. Nepřítomnost vyšších uměleckých aspirací byla nepochybně výsledkem provinční průměrnosti i emigrace úspěšných umělců do zahraničí nebo jiných zemí rakousko-uherského císařství.

Z nepočtené řady umělců, kteří vytvořili moravské malířství 1. poloviny 19. století, vynikl především brněnský rodák Patricius Kittner.¹⁾ Studovat dílo tohoto portrétisty samouka je záležitostí dnes již dosti nesnadnou. Jeho portréty se většinou po druhé světové válce roztratily do neznámého majetku,²⁾ nežádka v zahraničí, a jejich zlomek nalézající se na území Československa je ve svém profilu umělecky poněkud rozkolísaný a vývojově nevyrovnaný. Nicméně je nezbytné při studiu moravské výtvarné kultury minulosti připomenout a zhodnotit dílo jednoho z nejvýraznějších portrétistů na Moravě v první polovině 19. století, jenž z autodidaktických počátků a jen ve volných chvílích po prozaickém zaměstnání místodržitelství úředníka se vypracoval na uznávaného reprezentanta daffingerovské školy v provinčním prostředí.

Patricius Kittner získal nesoustavné umělecké vzdělání u druhořadého brněnského autodidakta mnicha Leopolda Korompaye, který mu mohl nejspíše svou konzervativností ztížit umělecký rozhled a poznamenat jeho další kariéru. O jeho dalších uměleckých studii, které byly jen diletantské, a o jeho dalších životních osudech víme jen málo. Z jeho několika zápisků však víme, že záhy jeho umělecká činnost se stala velmi intenzivní, v období mezi květnem 1835 a listopadem 1837 zaznamenal 196 miniaturních por-

1) Patricius Kittner se narodil 16. března 1809 jako syn účetního oficiála Dominika Kittnera. po gymnaziálních studii se v roce 1827 stal úředníkem moravského místodržitelství, v roce 1867 odešel na odpočinek a 18. června 1900 zemřel v rakouském Hirtenbergu.

2) I jeho jediná výstava v roce 1909 v Brně shromáždila 188 jeho děl, z nichž dnes již známe jen nepatrný zlomek, anebo je nelze identifikovat podle tehdejších nedostatečných katalogových údajů.

3) Josef Svanda + 1829, Jan Gebhardt 1789–1879 (?), Antonín Ferenz 1801–1874, Jan Horák (Horak) 1815–1870 (?), Adolf Charlemond 1820–1872.

trétů brněnských měšťanů a drobné aristokracie. Jeho první práce ze sklonku dvacátých let jsou vesměs poplatné tradičním konvencím 18. století, i z módy vyšším doktrínám empírového názoru. Časově retardovaný pointilismus se v nich střídá se suchou obrysovou linií, studeným kolorismem a nezastřenými kompozičními problémy i anatomickými prohřešky. Nesourodá nevyrovnanost výtvarného názoru je však občas překrývána bezpro-

středním půvabem naivního primitivismu. Umělecká ambicióznost mladého úředníka-malíře se povětšinou vyčerpávala úsilím po dosažení fyzické podoby portrétovaného, který ani více nežádal. Poklidné měšťanské prostředí maloměstského Brna, tak vzdálené aristokraticky kultivované Vídní, nebylo pro portrétistu nikterak inspirativní vzpruhou.

První proměny zaznamenávají Kittnerovy miniatury v 2. polovině třicátých let, v době, kdy se malíř poprvé setkal s příkladem vídeňské portrétní školy daffingerovského typu. Z dochovaných miniatur je patrné, že mladý Kittner musel být uchvácen noblesním lawrencovským stylem Daffingerovým a jeho následovníků stejně, jako někteří další moravští malíři jeho současnosti. Kittner rychle absorbuje nové podněty, které úspěšně soupeří v těsném sousedství s tradiční manýrou na portrétech před rokem 1840. Přijímá nejen vnější aranžmá vídeňských miniaturních portrétů, ale i jejich výrazové prostředky. Činí tak však s rozpaky diletanta nezvládajícího ještě mnohé řemeslné předpoklady kompoziční, anatomické i rukopisné. Nicméně je tato proměna zřetelným zahájením druhého tvůrčího Kittnerova údobí čtyřicátých let, výrazně poznamenaného vídeňskou inspirací.

Jak se Kittner dostal do styku s vídeňskou miniaturou, dosud nevíme, můžeme jen předpokládat, že ve Vídni nestudoval a ani tam nepobýval delší dobu, k tomu neměl jako místodržitelství úředník nižšího zařazení ani dostatek času. Ostatně osobní styk Kittnerův s předními představiteli vídeňské školy popřela umělcova dcera Marie ve své korespondenci u příležitosti Kittnerovy výstavy v Brně roku 1909. Byly to nepochybně poznatky přinášené na Moravu vídeňsky školenými Moravany a uplatňované v jejich další umělecké činnosti a nejspíše styk s miniaturními a akvarelovými portréty přiváženými šlechtou do svých moravských sídel. Mnohé příslušníky této šlechty Kittner portrétoval a je nepochybné, že se chtěl v očích portrétovaného ctižádostivě vyrovnat vídeňským pracím. Nemůžeme ani spolehlivě říci, zda to byl vzor Daffingerův přímo, nebo jen zprostředkovaný v dílech jeho následovníků, který Kittnera inspiroval. Ostatně to není ani důležité, spíše zajímavé.

Kittner se vyrovnával s daffingerovskou školou po celá čtyřicátá léta v kolísavých hodnotách. Někdy můžeme pozorovat až otrockou závislost, jindy subjektivnější pojetí portrétního. Svého dluhu autodidaktickým počátkům se zcela nezbavil ani nyní, a ty mu často znemožnily, aby jeho zřejmý talent dosáhl úspěšného postavení v hierarchii hodnot vídeňské portrétní školy, která si především cenila suverénního malířského přednesu, diskrétního produševnění, idealizované elegance a kultivovaného půvabu. Navíc Kittnerovým pracem chyběl i společenský šarm, vyžadovaný aristokratickou dvorskou společností. Od 40. let lze jeho tvorbu dělit do dvou okruhů. V tom prvním se soustřeďují miniaturní podobizny na drobných formátech slonoviny, poznamenané většími rozpaky než rozměrnější akvarelové portréty na papíře, které patří k nejvyšším hodnotám Kittnerova malířského projevu. Byly to zajisté jen problémy technické, které rozlišily obě jmenované skupiny. Tyto akvarelové portréty zůstávaly někdy nedokončeny a napětí mezi čistotou a pomalovanou plochou papíru nepochybně přispívalo k jejich atraktivnosti.

Ve smyslu portrétním ani v tomto 2. období vesměs nepřekročil Kittner hranici fyzického zpodobení lidské tváře, na níž malíř zaujala především plastičnost, vnější zajímavost a touha zmocnit se naturalistního detailu. Je mu cizí daffingerovská lehkost a duchaplnost, stejně jako světelná a barevná gradace celkové kompozice. Nejsou obklopeny oním zdrženlivým odstupem, kterého Daffinger tak rafinovaně využíval, nejsou naplněny ani onou barevnou plnokrevností a zářivostí pleti kontrastující s bravurně charakterizovanou materiálovostí oděvů, šperků, květin a pozadí. Chybí jim i daffingerovská bezprostřední samozřejmost malířského rukopisu. A přece o to vše se Kittner opravdu snažil. Proti suverénnímu mistru tu stojí obdivující žák, proti nonšalantnímu „aristokratovi“ poněkud toporný měšťan. Byli-li Daffingerovými zákaznicí stejně jako jeho žákům

převážně kultivovaní příslušníci vídeňského dvora a šlechtičtí diplomaté pokongresové Vídně, Kittnerova klientela se rekrutovala převážně z řad měšťanských a drobné aristokracie.

Léta padesátá jsou v Kittnerově díle obdobím tvůrčího dozrávání a stabilizování.⁴⁾ Nejasněná rozkolísanost předcházejících let pomalu mizí, třebaže i nyní jsme svědky umělcova úsilí překonat diletantské dědictví. V početné řadě jeho miniatur se častěji objevují díla, jimž není psychologická charakteristika zcela cizí, i když více kladů nalezneme spíše ve výtvarném vyjádření portrétu. Výrazný romantizující akcent vytlačil empirovou ztuhlost a tvrdost, modelace se zjemnila, obrysová linka změkčila a světelná rozmanitost prohloubila. Též výtvarný rukopis byl kultivován. Jen stereotypní pózovací kliše modelů zůstalo v nevnalé otřelosti. Do zřejmě vídeňské orientace jako by zazněla slovanská oblost a měkkost některých ženských modelů, příbuzná českému obrozeneckému portrétu kolem poloviny století. I když Kittnerův umělecký názor je časově již opožděn, je vlastně pozdním vyznáváním tendencí před polovinou století, přece jen vydal díla, jejichž umělecké kvality nás v mnohém směru odškodňují a jsou zcela příznačné pro své moravské prostředí. Padesátá léta jsou nejen vyvrcholením Kittnerových uměleckých ambicí, ale i ukončením tvorby v jejím nejvyšším vzepětí. Kolem roku 1860 malíř stále řidčeji portrétuje, aby se posléze odmlčel docela a svůj odpočinek prožil mimo Brno, nejprve v Mikulově a posléze v rakouském Hirtenbergu. Objektivním důvodem tu byl rychlý rozkvět a zdokonalování fotografických portrétních postupů,⁵⁾ jimž zdlouhavost malířské práce již nestačila konkurovat, zvláště když objednavatel dal přednost fyziognomické věrnosti před uměleckou introspekci. Snad tu působila i ztráta zavedené klientely, kterou opustil v Brně.

Patricia Kittnera lze řadit do širšího okruhu vídeňské školy, již tón udal Daffinger. I když jeho přínos nelze srovnávat například s von Saarem, Peterem, Anreiterem, Kriehubrem či Eyblem, je možné ho zařadit vedle menších mistrů vídeňského portrétu, jako byli Teltscher, Adolf a Albert Theer, Horák, Zumsande či Bekel, ač byl díky svému diletantismu proti nim v nevýhodě stejně jako svým připoutáním k brněnskému prostředí. Největší význam Kittnerův je třeba shledávat v domácím moravském malířství, kde vedle Johanna Horáka se stal nejvýznamnějším reprezentantem moravského portrétu vídeňské orientace kolem poloviny minulého století.⁶⁾

4) V jejich čele dnes stojí neznámá miniatura umělcovy dcery Heleny Wesselé z původního majetku Moravské galerie v Brně, kam ji věnoval baron Strasser-Sanci.

5) Kittner též koloroval fotografie svých miniatur.

6) Moravská galerie v Brně připravila výstavu všech dostupných Kittnerových prací na území Československa v prosinci 1970. Od té doby byly zjištěny další miniaturní portréty, které upřesňují a poopravují naše poznání Kittnerova díla.

LUDMILA SULITKOVÁ

STATUTA MĚSTSKÉ RADY BRNĚNSKÉ PRO ŘEMESLNÍKY
Z POLOVINY 14. STOLETÍ

Přesto, že prameny, které by mohly vypovídat o stavu řemeslné výroby v Brně do 40. let 14. století, jsou velmi skoupé, je nepochybné, že její vyspělá úroveň v dalších desetiletích byla výslednicí delšího předcházejícího vývoje. Z rozboru berních pramenů ze 60. let 14. století¹⁾ totiž vyplývá, že tehdy bylo již řemeslnictvo v Brně (včetně příslušníků obchodních, dopravních a hostinských živností) diferencováno do 132 výrobních odvětví a počtem 1 071 osob je prokazatelně vykonávajících²⁾ představovalo přibližně 60 % všeho obyvatelstva podrobeného městské dávce.³⁾ Jeho vysoké zastoupení v hospodářskosociální struktuře města vyžadovalo nutně nejen vnitřní organizaci jednotlivých řemesel, nýbrž si vynutilo i regulaci jejich produkce a odbytu ze strany městských samosprávných orgánů reprezentujících v případě Brna jako města královského současně též zájmy panovníka o jeho prosperitu.

V polovině 14. století zřejmě sílily snahy řemeslníků po vytváření vlastních sdružení — cechů — a omezení konkurence mimocechovních řemeslníků. Těmto tendencím se markrabě — a to i na základě stížností rychtáře a městské rady — snažil zprvu čelit,⁴⁾ avšak již statuta vydaná Janem Jindřichem cechu nožířů r. 1361⁵⁾ a cechu zlatníků roku 1367⁶⁾ znamenala výrazný obrat v této politice. Ta totiž již pevně zakotvila nucený přímus — tedy monopolizaci určitého řemesla výlučně cechovně organizovanými řemeslníky.⁷⁾

Ze zmíněného množství specializovaných řemeslných odvětví vystupují ve zkoumaném období v Brně na prvních místech (podle počtu řemeslníků v nich zastoupených) tzv. silná řemesla — oděvní, potravinářská, kovodělná a textilní,⁸⁾ přičemž podobně jako v jiných soudobých městech si trvalé zastoupení v struktuře městského hospodářství udržují jen některá, pro samostatnou existenci městského organismu nezbytná řemesla, jako jsou především řezníci, sladovníci, pekaři, kožešníci, koželuzi, krejčí, ševci a kováři. O statutech vydaných až po uvedeném jednoznačném prosazení se cechovního přímusu se na tomto místě nebudeme zmiňovat, protože chceme svoji pozornost soustředit na 50. léta 14. století.

1) Srv. Mendl, B.: Knihy počtů města Brna z let 1343–1365, Brno 1935. Pro doplnění informací o řemeslné výrobě v Brně využíval B. Mendl i údajů pamětní knihy brněnské z let 1343–1379, AMB rkp. 39.

2) K těmto výsledkům dospěl především na základě Mendlovy edice M. Svábenský v doposud nepublikovaném I. svazku připravovaného nového vydání Dějin Brna. Za laskavé poskytnutí rukopisu mu na tomto místě vyslovuji svůj dík. Srv. též Dřimal, J.: Sociální složení a majetek obyvatel Brna v letech 1365–1500, Brno v minulosti a dnes (dále jen BMD) 6, 1964, s. 94.

3) Užití termínu „městská dávka“ odůvodňují ve studii Řemesla v Brně ve středověku, Časopis matice moravské (dále jen ČMM) 103, 1984, s. 64–83.

4) Rössler, E. F.: Die Stadtrechte von Brünn aus dem XIII. u. XIV. Jahrhundert, Prag 1852, s. 218, č. 477. O stížnostech na praktiky pekařů a řezníků tamtéž, s. 218–219. Dřimal, J. a kol.: Dějiny města Brna 1, Brno 1968, s. 50–51.

5) CDM IX, s. 193–194, č. 263.

6) CDM X, s. 6–7, č. 7.

7) Dřimal, J.: Dějiny 1, s. 51.

8) Srv. detailněji ve studii citované v pozn. 3.

Berní prameny a nejstarší brněnská pamětní kniha⁹⁾ přináší pro polovinu 14. století doklady o existenci cechu šenkýřů vína, řezníků, pekařů, kožešníků, krejčích a ševců, v 60. letech pak i již uvedených nožířů a zlatníků. Z ustanovení o vnitřní organizaci a kompetenci jednotlivých řemesel využitých doposud pro dějiny Brna a čerpajících z materiálů uchovávaných v Archivu města Brna je známo rozhodnutí brněnského rychtáře a rady ve sporu mezi tkalci a postřiháči z roku 1348;¹⁰⁾ dále jsou to řemeslnické řády pro mlynáře¹¹⁾ a řezníky¹²⁾ z roku 1352 a nařízení brněnské městské rady o kompetenci a povinnostech sladovníků a pivovarníků spadající pravděpodobně do roku 1353,¹³⁾ jakož i nařízení pro šrotáře z r. 1356.¹⁴⁾ Ve spojení s regulací trhu byly vydány městskými přísaznými již r. 1328¹⁵⁾ obecně závazné direktivy pro kraječe suken, krejči a výčepníky vína.

Rozšíříme-li svůj zájem na prameny brněnské provenience z jiných archivů, dojdeme k překvapivému zjištění. Brněnská městská rada poskytla totiž již 9. srpna 1352 městu Uherskému Hradišti, jež od samého počátku své existence spadalo do jeho právního okruhu,¹⁶⁾ poměrně zevrubná statuta, která v té době byla platná pro brněnské řemeslníky a živnostníky (v užším slova smyslu). Jejich text je dochován v nejstarší hradištské městské knize zvané Liber negotiorum.¹⁷⁾ Je zajímavé, že tento pramen nebyl doposud využit při žádném ze souborných zpracování dějin Brna.¹⁸⁾ V literatuře na něj upozornil až I. Krška v souvislosti s právními naučeními, kterých se Uherskému Hradišti dostávalo z Brna jako z vrchní právní instance.¹⁹⁾ Krška se snažil najít předlohu pro tato statuta v pramenech brněnského městského archivu. Správně zjistil, že by v úvahu připadala pouze proslulá právní kniha písaře Jana²⁰⁾ vzniklá po roce 1355 a kniha privilegií a listin z 2. poloviny 14. století,²¹⁾ jejíž nejstarší část — obsahující všechny uvedené řemeslnické řády a další ustanovení²²⁾ — je též dílem Janovým.²³⁾

Hledání možných předloh v právní knize skončilo však negativně a v knize privile-

- 9) Srv. pozn. 1.
 10) VII. 14, Bretholz, B.: Geschichte der Stadt Brünn, Brünn 1911, s. 422–423, č. 8. Dochováno jen ve fragmentu.
 11) X. 22, CDM VIII, s. 136–138, č. 177. Podrobně Bretholz, B.: C. d., s. 240–241 a nejnověji M. Svábenský (srv. pozn. 2). V tomto řádu jsou uváděni i pekaři, jejichž činnost navazuje na mlynáře. Jako podklad pro jeho vypracování posloužil brněnským mlynářským řád poskytnutý jim na jejich žádost olomouckou městskou radou. CDM VIII, s. 135–136, č. 176.
 12) XI. 4, CDM VIII, s. 142–144, č. 180. Podrobněji Bretholz, B.: C. d., s. 233–236 a nejnověji M. Svábenský (srv. pozn. 2). Řád pro řezníky vznikl na podkladě podobného řádu platného v Norimberce. V CDM VIII, s. 139–142, č. 179 vročen před 4. XI. 1352.
 13) CDM VIII, s. 188–189, č. 250.
 14) 1356 březen, Bretholz, B.: C. d., s. 424, č. X. Srv. i pozn. 22.
 15) 1328 XI. 11, CDM VI, s. 288–290, č. 374.
 16) Srv. nejnověji Starha, I.: Okruh brněnského městského práva, in: Brno mezi městy střední Evropy, Brno 1983, s. 158.
 17) Původně uložena ve Státním oblastním archivu v Brně, dnes v Okresním archivu v Uherském Hradišti.
 18) Neuvádí jej ani Ch. D'Elvert (Versuch einer Geschichte Brünn's, Brünn 1828), ani B. Bretholz a J. Dřimal v citovaných souborných dějinách Brna. D'Elvertovi však patří zásluha na jejich publikování v Notizen-Blatt der historisch-statistischen Sektion der k. k. mähr. s. Gesellschaft zur Beförderung des Ackerbaues, der Natur- und Landeskunde..., 1857, s. 58–60.
 19) Brněnská právní naučení Uherskému Hradišti ve druhé polovině 14. století, BMD 4, 1962, s. 200–209.
 20) AMB, rkp. 2.
 21) AMB, rkp. 40. Krška, I.: C. d., s. 206.
 22) Z dalších je zde uvedeno rozhodnutí ve sporu o desátky z vinic mezi starobrněnským klášterem a brněnskými měšťany, o zákazu nákupu domů v Brně šlechtici, o zákazu prodeje klíčů na trhu, o platu z nevěstince, o výčepu dovážených vín ve městě, o šrotářích a o řeznicích, o němž ještě dále.
 23) Dřimal, J.: Brněnské městské knihy, právo a listiny za písaře Jana z Geinhausen, Sborník archivních prací 8, 1958, s. 124.

gí se se statuty obsaženými v hradištské Liber negotiorum shoduje jen ustanovení o řeznicích (není totožné s řádem pro řezníky), které však v brněnském prameni není datováno.²⁴⁾ Toto zjištění tedy potvrzuje Dřimalův předpoklad,²⁵⁾ že nejstarší část brněnské knihy privilegií je pouze zlomkem původní knihy statutů založené písařem Janem a že na prokazatelně chybějících fóliích byla původně uvedena statuta zveřejněná městskou radou snad před r. 1351. Zápisy jsou totiž v této části řazeny zhruba v chronologickém pořádku a nejstarší pochází z r. 1351.²⁶⁾ S největší pravděpodobností byla tedy též v této předpokládané knize zahrnuta i statuta poskytnutá Hradišti 8. srpna 1352, čímž je dán termín ante quem jejich platnosti v brněnském prostředí.

Podívejme se nyní na jednotlivá ustanovení podrobněji. Jsou rozdělena do jedenácti oddílů postihujících nejdůležitější městská řemesla a živnosti:

- 1) O řemeslnických mistrech, 2) O prodejích, 3) O pokrmech, 4) O mletí, 5) O mlynářích, 6) O tkalcích a postřiháčích, 7) O kraječích suken, 8) O krejčích, 9) O řeznicích, 10) O koželuzích a různých ševcích, 11) O nálevu vína.

Už z prvního ustanovení zřetelně vyplývá snaha městského samosprávného orgánu o vrchní dohled nad činností jednotlivých řemesel, a to zvláště těch, která jsou na jedné straně zcela nezbytná pro život města, a na druhé straně, jak se ještě zmíníme dále, dávají zároveň výhodnou možnost jejich provozovatelům k vlastnímu obohacování se na úkor spotřebitelů. Mají tedy přísazní instalovaní po obnově rady určit 4 mistry jako zástupce řezníků, pekařů, tkalců, postřiháčů²⁷⁾ a jiných řemesel, kteří budou po celý rok kontrolovat, jak je dané řemeslo vykonáváno a jak je jím zásobován trh. A zvláště mistři řezníci, pekaři a šenkýři mají společně s radními ustanovenými po dvou pro každé z řemesel obhlížet chlebné lavice, masné krámy a krčmy, a zjistí-li nějaké nesrovnalosti, mají je napravovat pokutami.

Že kontrolu činnosti jednotlivých řemesel měli obstarávat cechovní mistři ustanovení městskými přísaznými, dozvídáme se už i z uvedeného řádu pro tkalce a postřiháče z r. 1348, řeznického řádu z roku 1352 a ze zápisů právní knihy písaře Jana,²⁸⁾ takto s obecnou platností pro všechna řemesla, jimž toho bude zapotřebí („... et aliis mechanicis, qui de hoc indigent“), se však setkáváme pro Brno poprvé.²⁹⁾ Překvapuje zároveň vysoký počet cechmistrů k tomu účelu ustanovených. Součinnost dvou radních v dohledu nad řemesly je zřejmě pouze jiným vyjádřením tzv. výborů v té době se právě v rámci kolegia radních konstituujících, jimž byla přičtena supremace nad nejdůležitějšími oblastmi městského života v ohledu hospodářském a správním.³⁰⁾

- 24) Bretholz, B.: C. d., s. 420–421, č. VI jej vročuje asi do r. 1353. V Liber negotiorum je ale text ve srovnání s brněnskou předlohou poněkud zkrácen.
 25) Dřimal, J.: Brněnské městské knihy, s. 124.
 26) Nejmladší dochovaný statut o šrotářích se hlásí k roku 1356, statut o zákazu prodeje klíčů je možno vložit do r. 1353 (CDM VIII, s. 188, č. 249). Bretholz, B.: C. d., s. 253 jej nedatuje. Protože písař Jan založil roku 1343 berní rejstřík a pamětní knihu města Brna a i podklady pro knihu výpovědí brněnských kmetů shromažďoval, jak bylo prokázáno, od téhož roku, je tedy pravděpodobné, že si podobným způsobem shromáždil od roku 1343 i statuta brněnské rady.
 27) Jak vyplývá z textu těchto ustanovení i z formulace o něco mladších statut pro tytéž řemeslníky vydaných hradištskou městskou radou a zapsaných v téže Liber, postřiháči se neomezovali jen na konečnou úpravu suken, ale sami je i tkali. Srv. pozn. 38.
 28) Rössler, E. F.: C. d., s. 190, 395. Tam se mluví o dvou radních, ale počet mistrů z každého řemesla není určen. Bretholz, B.: C. d., s. 133 se neodvážil rozhodnout, zda i přísazní sami vykonávali dozor nad jednotlivými řemesly a živnostmi. Na jiném místě (s. 255) udává, že přísazní působili v tomto směru nepřímě, pouze prostřednictvím mistrů jimi jmenovaných.
 29) Brněnská ustanovení se zmiňují jen o dohledu radních spíše z bezpečnostních a provozních důvodů (nad cestami, mosty, fortifikacemi a provozovny, kde se užívá otevřeného ohně — sladovny, pivovary, pekárny, kovářny apod.).
 30) Bretholz, B.: C. d., s. 133.

O vyvěšování trhového znamení, jež se v Brně dosud předpokládalo analogicky podle situace v jiných soudobých městech,³¹⁾ jsme informováni z článku „o prodejích“, jenž stanoví, že žádný z překupníků nesmí, a to zejména o tržním dni, nakupovat do té doby, než bude svěřeno trhové znamení („signum publicum“), zřejmě proto, aby nepoškozovali řádné kupce, obyvatele města a zástupce různých řemesel, jimž se dávala možnost, aby své obchody uskutečnili přednostně.

Ustanovení o pokrmech jen zdůrazňuje, že obecným pokrmem je chléb, o jehož pečení z namleté mouky má být postaráno především.

Že statutární praxe městské rady byla zcela samostatná, přizpůsobená okolnostem a nezávislá na cizích vzorech, vyplývá názorně z regulativ pro mlynáře. Již uvedený mlynářský řád z 22. října 1352 konkretizuje daleko podrobněji a obměňuje přiměřeně místním podmínkám jednotlivé paragrafy řádu olomouckého.³²⁾ Vzhledem k současné situaci — zmíněnému negativnímu postoji zeměpánů podporovaného městskou radou vůči cechovním sdružením — opomíjí formulaci, že právo šrotovat mají jen ti pekaři, kteří jsou v cechu. V člancích, které se zmiňují podrobně o vnitřním vybavení mlýna, poplatcích, které platí za mletí pekaři a jiní lidé (včetně chudých nesoucích do mlýna malé dávky), a v nařízeních o povinnostech mlynáře udržovat a opravovat vlastním přispěním (prací i finančně) vyjmenovaná mlýnská zařízení se naopak shodují řád z 22. října s pertraktovaným zněním statutu z 9. srpna,³³⁾ přičemž jejich formulace je ve vztahu k olomouckému řádu zcela svébytná nebo značně modifikovaná.³⁴⁾

Pekaři pekoucí chléb se podle dalšího článku odlišují od těch, kteří pekou „chléb slazený medem“ (tedy perníky) anebo pečivo kořeněné pepřem. Stanovuje se, že mohou péci čerstvý chléb každodenně a též jej bez překážek činěných ze strany svých spolupracovníků prodávat.³⁵⁾ Zároveň konšelé nařizují, aby každý den byli jistým množstvím chleba zaopatření chudí obyvatelé města.

V nařízení pro tkalce a postřiháče nacházíme reminiscence na jejich spor projednávaný již r. 1348.³⁶⁾ S definitivní platností se určuje rozsah jejich působnosti a vzájemné návaznosti v pracovním postupu. Toto vymezení jejich kompetence je ale textově úplně odlišné od předchozích ustanovení.³⁷⁾ Shodují se jen v požadavku, aby sukna vyrobená postřiháči³⁸⁾ měla délku nejméně 28 loktů.

Statut pro kraječe suken (tedy obchodníky) ve stručnosti opakuje tytéž zásady, které pro prodej suken byly městskou radou stanoveny již r. 1328.³⁹⁾ Monopolní právo stříhání drahých suken dovážených z Nizozemí měl jen ve městě usdlý měšťan,⁴⁰⁾ na trhy vně města mohla být vyvezena měšťanskými obchodníky pouze sukna polská a jednoduchá

31) Srv. Balbinder, K. — Mayer, J. — Sebáněk, J.: Listy z dějin brněnského obchodu, Brno 1928, s. 29.

32) Srv. pozn. 11.

33) Nepatrně se odlišují taxy za mletí, které platí pekaři — 22. října 1352 se uvádí za měřící obilí každému z mlýnských pacholků 6 haléřů, 9. srpna 1352 pouze 5. Jiní plaí za mletí měřice shodně 2 groše.

34) V statutu z 9. srpna se ve srovnání s řádem z 22. října neuvádějí pokuty za prodej mouky mlynářem nebo pekařskému tovaryši, naopak je však stanovena naturální odměna vozkovi.

35) Právní kniha písaře Jana podává pro toto období stížnosti měšťanů, že pekaři pekou chléb jen 3krát týdně. Srv. pozn. 4.

36) Srv. pozn. 10. Tím je tedy určen termin post quem jejich vyhlášení městskou radou.

37) V těch se uvádějí jako zvýhodnění výrobci — vlastníci domu a výrobního prostředku zvaného rám.

38) Srv. pozn. 27. Výslovně se dále uvádí, že „pannariū, qui vulgariter schonheerrn vocantur iam sedes textiles habent et pannos in eis per eorum famulos texunt“, jak bylo zvykem již před morem.

39) Srv. pozn. 15.

40) Král Jan Lucemburský určil již 8. srpna 1323 (CDM VI, s. 179, č. 240), že tato sukna mohou být prodávána jen v královských městech moravských.

(cajk a loden). I tyto druhy se samozřejmě mohly prodávat na městských trzích, avšak lozunky, jimiž byl ze svého majetku a činnosti povinen prodávající městu,⁴¹⁾ měly pak být adekvátně druhu prodáváného sukna odstupňovány podle náhledu radních.

I nařízení pro krejčí se obsahově shoduje s ustanovením uvedeným v téže listině r 1328: krejčímu není dovoleno krájet sukna a nesmí prodávat na trhu obleky ušité z nového sukna. Zákaz krájení nových suken platí i pro vetešné krejčí.⁴²⁾

Statut pro řezníky odráží neutěšenou situaci v prodeji masa, neboť řezníci se snaží ke škodě spotřebitelů všemožně bránit svobodnému trhu na maso,⁴³⁾ a podobně jako regulativy pro mlynáře jsou současně dokladem samostatné „zákonodárné“ politiky brněnské městské rady nezávislé na cizích vzorech.

Jak jsme již uvedli výše, kromě řádu pro řezníky ze 4. listopadu 1352⁴⁴⁾ se dochovalo v brněnské knize privilegií a listin nedatované ustanovení pro řezníky. To bylo doposud považováno za doplňkové — tedy vydané až po zmíněném 4. listopadu,⁴⁵⁾ je však téměř doslovně shodné se statutem poskytnutým Uherskému Hradišti 9. srpna téhož roku a časově tedy řádu listopadovému předchází. Stanoví se v něm, že řezník nemá bránit ve výseku a prodeji masa komukoli jinému, nemá držet masné krámy svévolně uzavřeny (otevřeny mají být po znamení vyhlášeném purkmistrem) a má vyložit k prodeji čerstvé maso kterýkoli den bez ohledu na to, zda sousední řezník již své dřívě vyseknuté maso prodal.⁴⁶⁾ Je zde tedy zřetelné úsilí zamezit monopolizačním snahám řezníků ovládnout prodej masa bez ohledu na zájmy spotřebitelů; toto vyznívá stejně i z řádu vydaného 4. listopadu téhož roku.⁴⁷⁾ A právě v těchto člancích jsou obojí brněnská statuta pro řezníky zcela nezávislá na předloze poskytnuté z Norimberka,⁴⁸⁾ z níž regulativy vydané 4. listopadu přejímají — a to ještě s obměnami přizpůsobenými místním zvyklostem — jen přesně specifikovaná ustanovení, jakým způsobem mají být prodávány jednotlivé druhy masa⁴⁹⁾ (a to se týká i hygieny prodeje) spolu s uvedením pokut za nedodržení a stanovením, jak budou určovány ceny masa. Naproti tomu je v brněnských statutech výslovně vyjádřen zákaz cechů, a jsou tedy, jak vyplývá z uvedeného, dokladem přechodného vítězství městské rady zastupující zájmy města jako celku nad utilitárním počínáním řezníků.

Další ustanovení se týká koželuhů a ševců. Právě tak jako v soudobých berních pramenech⁵⁰⁾ jsou i zde rozdělení na „německé“ a „české“ („cerdones sunt duplices, quidem dicuntur Theutunicales..., sed alii sunt Bohemicales“). Už Bretholz, ovšem bez

41) Dávky z obchodní činnosti jsou v berních pramenech poprvé přesněji specifikovány až v pohusitském období (srv. berní kniha z roku 1442, ABM, rkp. č. 8).

42) Současně se zakazuje prodávat na trhu kusy odstříhnuté z nového sukna (řečené „abschrotten“), neboť tím by mohli krejčí přijít ke škodě.

43) Srv. pozn. 4, 35. Svobodný trh na maso a chléb se zřejmě prosadil až po husitských válkách. Balbinder, K. — Mayer, J. — Sebáněk, J.: C. d., s. 54.

44) Srv. pozn. 12. Zajímavé je, že ten se stal podkladem pro řád vydaný roku 1364 rakouským vévodou Rudolfem IV. pro Vídeň. Bretholz, B.: C. d., s. 236 a pozn. 2 tamtéž.

45) Srv. Bretholz, B.: C. d., s. 237–238.

46) Brněnská městská rada do Uherského Hradiště již nezprostředkovala další dvě ustanovení o volném nákupu masa řezníky na venkově a o tom, že řezníci mistři nesmí omezovat žádného z řezníků v množství masa jim vysekávaného.

47) Z nejdůležitějších dalších direktiv zde uvedených je ustanovení, že volný trh na maso zůstává v platnosti od sv. Martina do velikonoce a že na volném čtrnáctidenním trhu od sv. Jiljí mohou i „hosté“ přicházející do města maso volně prodávat. Je známo (Bretholz, B.: C. d., s. 236), že v odpovědi na toto nařízení řezníci odmítli vysekávat maso a že se prodej v období od vánoc roku 1352 do masopustu r. 1353 musela ujmout sama městská rada.

48) Srv. pozn. 12.

49) Jatka, zvaná kutelhof, byla v Brně zřízena určitě již v roce 1342 a byla zprvu v držení židovské rodiny, CDM VII, s. 315–316, č. 434.

50) Mendl, B.: Knihy počtů, heslo koželuzí.

blížejšího zdůvodnění.⁵¹⁾ považoval toto rozlišení za záležitost technologického rázu, nikoliv dělení vyplývající z rozdílné národnostní příslušnosti. A toto ustanovení, které pro brněnské poměry poprvé přesně určuje, v čem spočívá jejich rozlišení, jeho předpoklad plně potvrzuje. Zatímco němečtí pracují se všemi kůžemi, čeští pouze s hovězími a koňskými, z nichž vyrábějí černé stěvice bez bílé podrážky. Dále jsou ševci, kteří vyrábějí jednoduché stěvice zdobené bíle z jakékoli kůže a tyto své výrobky prodávají na trhu. Pak jsou ještě staří ševci, nazývaní vetešnými („renovatores“), kteří stojí na jiném místě na trhu, připevňují podrážky především k obuvi chudobných. Nadto jsou ještě speciální koželuhové nazývaní jircháři „vulgariter irchen dicuntur“), kteří připravují jemné kůže, svou prací se liší od předchozích koželuhů a na trhu mají tedy k prodeji svých výrobků vyhrazeno jiné místo.⁵²⁾

V nařízení vydaném pro výčepníky vína⁵³⁾ se požaduje, aby každý, kdo chce ve městě nalévat víno, měl zde vlastní nebo pronajatý dům a přispíval spolu s ostatními měšťany na městskou dávku. Může mít jednoho společníka, který ale též musí být měšťanem majícím ve městě vlastní nebo pronajatý dům.⁵⁴⁾ Za nedodržení míry je stanovena pokuta; v případě, že by šenkýř prodával víno dražší, než by určili k tomu ustanovení přisežní, propadne víno ve prospěch města. Zajímavé je vyjádření, které doslovně zní: „O výčepu vína po období moru jsme dali napsat mnohá další statuta, nemyslíme však, že by vám tato byla potřebná.“ Víme-li, že morem bylo Brno postiženo v r. 1351,⁵⁵⁾ musela tedy být tato další statuta zveřejněna v krátkém období jednoho roku a formulace je dalším důkazem, že nám dnes známá brněnská statuta pro řemeslníky a živnostníky z této doby jsou jen částí (nemožno však posoudit jak velkou) původně měšťanskou radou vyhlášených. Zároveň výslovně potvrzují naše předchozí zjištění o její přizpůsobivé statutární politice. Za tři roky nato se pak výčepníkům dostalo nových statut,⁵⁶⁾ jež jsou v požadavku vlastnictví domu a společenství nejvíce dvou výčepníků shodná s ustanovením z r. 1352, v dalších paragrafech však ještě daleko podrobněji určují podmínky prodeje vína vypěstovaného — jak se zdůrazňuje — na vlastních vinicích měšťanů.

V závěrečných člancích nacházíme vyjádření zcela v intencích toho, co bylo výše řečeno, že brněnští nikterak netrvají na tom, aby Uherské Hradiště přešlo jemu poskytnutá statuta v neměnné podobě, naopak doporučují jejich uzpůsobení podle místních okolností. Dobové situací odpovídá pregnanční zákaz řemeslných sdružení dávajících si vlastní statuta, „která jsou prospěšná jen řemeslníkům a škodí obecnému prospěchu,“ a nařízení, že kterémukoli z řemeslníků, jenž se rozhodne vrátit se do Brna a vykonávat zde svou profesi, nemá v tom úmyslu bránit nikdo z jeho bývalých spolupracovníků. Toto opatření je vyjádřením snahy brněnského samosprávného kolegia podpořit příliv obyvatel, a to hlavně řemeslníků, po ničivé morové epidemii.⁵⁷⁾

51) C. d., s. 221.

52) Z právní knihy písaře Jana (Rössler, E. F.: C. d., s. 218–219, č. 477) se současně dozvídáme o stížnostech na koželuhy, kteří se spolčují s řezníky a znemožňují prodej potřebných kůží ševcům cizími kupci jinak nežli za hotové peníze, a o cechovních ševcích, zakazujících ostatním prodávat své výrobky na trhu. Srv. Bretholz, B.: C. d., s. 228; Drímal, J.: Dějiny 1, s. 50.

53) O tom, že k provozování této živnosti je třeba odvádět lozunka nejméně z 20 hriven majetku, se zmiňuje uváděná listina z roku 1328. CDM VI, s. 288–290, č. 374.

54) Toto ustanovení je výmluvným dokladem, že podmínkou měšťanského práva v tomto období nebylo jednoznačně vlastnictví domu. Srv. Mezník, J.: Struktura českých měst v době předhusitské, Sborník prací filozofické fakulty brněnské univerzity 1965, C 12, s. 81.

55) Bretholz, B.: C. d., s. 227.

56) CDM VIII, s. 270, č. 331. Drímal, J.: Dějiny 1, s. 57.

57) Markrabě Jan Jindřich povolil mandátem z 11. listopadu 1351 (CDM VIII, s. 95, č. 129 pod chybným datem 6. prosince) svobodný příchod do města komukoli, ať již z markrabství, či jiných zemí, a nově usídle osvobodil ode všech daní na dobu 4 let.

Statuta poskytnutá Brnem „dceřinnému“ městu Uherskému Hradišti, dosud při studiu hospodářských dějin opomíjená, jsou souborným zpracováním zásad platných pro nejdůležitější řemesla a živnosti představující tehdy páteř měšťanské ekonomiky. Jsou též doplňujícím pramenem pro poznání, že rozhodování v hospodářských záležitostech, pokud nešlo o sportně případy, si osoboval sbor konšelů, jenž se snažil potlačit úlohu rychtáře jako zeměpanského úředníka.⁵⁸⁾ V úvodním ustanovení převzatém z tzv. zakládacího privilegia Václava I. pro Brno z roku 1243 se zdůrazňuje úloha 24 přisežných,⁵⁹⁾ kteří mají rozhodovat především v tržních věcech⁶⁰⁾ (zahrnujících nejen vlastní obchodní sféru, nýbrž i řemeslnou produkci). Třebaže kolegium přisežných neboli kmetů v polovině 14. století nebylo již jednotné (od 30. let můžeme prokazatelně sledovat jeho štěpení na starou a novou radu po 12 členech, z nichž vždy jeden zastává funkci purkmistra),⁶¹⁾ zmínění dohlížitelé na chod měšťanského hospodářství jsou vybíráni z celkového počtu 24 osob. Přesnější vymezení kompetence jednotlivých „výborů“ uvnitř měšťanské rady pak zároveň dokumentuje vysoký stupeň organizovanosti měšťanského živlu v této době.

Jak vyplývá z našeho rozboru i z výslovné formulace jednotlivých článků, jsou pertraktovaná statuta výrazem pružné politiky brněnských radních, kteří se v zájmu zvýšení prosperity měšťanského řemesla a obchodu — a v tom byly jejich snahy shodné se zeměpánovými⁶²⁾ — snažili omezit prospěchářská snažení jednotlivých řemesel a živností, a to zvláště v kritickém období, kdy obyvatelstvo města bylo decimováno morem.

58) Tato tendence pak vyústila v zakoupení rychty městem 15. dubna 1376, CDM XI, s. 29–30, č. 32.

59) CDM IV/1, s. 79–87, č. 17. Větší váhu grémiu přisežných v Brně než ve Vídni, jejíž právo bylo podkladem pro formulace Václavova privilegia, přisuzuje Weizsäcker, W.: Wien und Brünn in der Stadtrechtsgeschichte, Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte, Germ. Abt. 70, s. 155.

60) Jménem kolegia 24 měšťanských přisežných byla vydána první ustanovení pro měšťanské živnostníky r. 1328 (srv. pozn. 15). „Consilium civitatis“ a „Iurati“ se uvádějí v řádu pro pivovarníky a sladovníky r. 1353 a norimberčané odůvodňují poskytnutí svých statut pro řezníky roku 1352 žádostí brněnského purkmistra a kmetů. Pouze v nařízení pro postřiháče a tkalce, které ovšem bylo výsledkem projednávaného sporu, se kromě purkmistra a rady uvádí i rychtář, podobně i v řádu pro mlynáře r. 1352.

61) V častěji citované listině z roku 1328 (srv. pozn. 15) se mluví o starých a nových přisežných konšelech. Čelakovský, J.: O středověkém radním zřízení v královských městech moravských, ČMM 29, 1905, s. 103; Týž: Obnovování rad v královských městech v Čechách, Časopis muzea království českého 53, 1879, s. 95 a 96; Mezník, J.: Brněnský patriciát a boje o vládu města ve 14. a 15. století, BMD 4, 1962, s. 259.

62) Drímal, J.: Dějiny 1, s. 66–67; Bretholz, B.: C. d., s. 130–134.

Uvedený článek volně navazuje na bibliografickou práci M. Musilové Brněnské historické časopisy v roce 1966, Brno v minulosti a dnes 9, 1970, s. 181—184. Vzhledem k tomu, že v posledních letech vzniklo množství bibliografických prací obecného charakteru, rozhodli se autoři poněkud pozměnit tradiční koncepci dodržovanou v uvedeném sborníku. Cílem práce proto není zachytit veškerou produkci historických časopisů vycházejících ve sledovaném období v Brně, nýbrž podchycení všech studií, článků, materiálů a statí vztahujících se k Brnu a brněnskému regionu z časopisů historických ústavů, archívů, muzeí, spolků a škol vydávaných v ČSR. Pro větší přehlednost je práce rozvržena do pěti tematických oddílů, v nichž jsou zachyceny články a studie týkající se politických poměrů, sociálně ekonomické problematiky, hospodářských otázek, kultury a školství a památek hmotné kultury.

Politické poměry jsou jednotlivými badateli postiženy z hlediska zahraniční a vnitřní politiky, státu, správy, práva a vojenství. Exkursem do 12 až 14. stol. je článek K. Schelleho¹⁾ Ke státoprávnímu postavení Moravy do konce 14. století, v němž autor zdůrazňuje, že Morava od připojení k českému státu za knížete Oldřicha nebyla samostatným státním útvarem, nýbrž neoddělitelnou částí českého státu spojenou nejen osobou panovníkovou, ale i tradičním vývojem. O Moravě v době Karlově informuje J. Válka²⁾ v článku Karlova integrace Moravy do českého státu. Postihuje prořezky, kterých Karel IV. užil, a zjišťuje, jakým způsobem politického myšlení jsou motivovány. Prvním dvacetiletím 15. století na Moravě se zabývá F. Hoffmann³⁾ v článku Morava před husitskou revolucí. Všimá si nejen politických a hospodářských poměrů, ale i národnostní problematiky, církve a ideologie. Pokusem o rekonstrukci husitských a antihusitských sil na Moravě jsou články J. Války⁴⁾ Počátky války o Moravu 1422—1423 a Vrchol bojů o Moravu 1423—1425, R. Kalivoda⁵⁾ si v příspěvku Husitství a jeho vyústění v době předbělohorské a pobělohorské všimá úlohy Moravy ve stavovském povstání, odsuzuje moravské stavy Karla staršího ze Žerotína. Odpověď na Kalivodův článek [zejména pasáže týkající se Moravy] je práce J. Války⁶⁾ K otázkám úlohy Moravy v české reformaci. Na

- 1) K. Schelle, Ke státoprávnímu postavení Moravy do konce 14. století. *Časopis slezského muzea, vědy hist.* 29, 1980, s. 48—60.
- 2) J. Válka, Karlova integrace Moravy do českého státu. In: *Jižní Morava* 16, Praha 1980, s. 43—53. Viz též F. Matějek, *Přehled moravskoslezské historické literatury z feudálního období za rok 1980. Vlastivědný věstník moravský* 34, 1982 s. 247.
- 3) F. Hoffmann, Morava před husitskou revolucí. *Časopis Moravského muzea, vědy spol.* 69, 1984, s. 49—78; dokončení *CMorM-VS* 70, 1985, s. 103—146. Viz též F. Matějek, *Přehled za rok 1984, VVM* 38, 1986, s. 233.
- 4) J. Válka, Počátky války o Moravu 1422—1423 (navazuje na článek Morava r. 1421 in *Studia Comeniana et historica* 20, 1979, s. 5—30). In: *Jižní Morava* 18, Praha 1982, s. 48—65. Týž, *Vrchol bojů o Moravu (1422—1425)*. In: *Jižní Morava* 21, 1985, s. 89—108. Viz též F. Matějek, *Přehled za rok 1982, VVM* 36, 1984, s. 244—245.
- 5) R. Kalivoda, Husitství a jeho vyústění v době předbělohorské a pobělohorské. In: *Studia Comeniana et historica* 12, 1983, s. 3—44.
- 6) J. Válka, K otázkám úlohy Moravy v české reformaci. *Stud Com et Hist* 15, 1985, s. 67—80.

črtává rozdíly ve vývoji Moravy a Čech, hlavně v oblasti ideové a náboženské v 15. a 16. století, vymezuje pozice utrakvismu na Moravě a z toho plynoucí organizační slabost moravského evangelictví i postoj Žerotínův. Do 18. století nás zavádí studie V. Vašků Konfirmace privilegií brněnských augustiniánů⁷⁾ a Konfirmace privilegií starobrněnských dominikánek.⁸⁾

Rada autorů věnovala pozornost nejnovějším československým dějinám. Např. K. Schelle⁹⁾ rozebírá ve svém příspěvku odraz vzniku Československé republiky v organizaci státní správy na Moravě. C. Moravčík¹⁰⁾ poukazuje v článku Brněnské justiční orgány a vznik ČSR na skutečnost, že zachováním reakční byrokratické správy v oblasti justice získala buržoazie spolehlivý nástroj k uplatňování svých třídních zájmů při uchopení moci. P. Ciprian¹¹⁾ zdůrazňuje v práci Ohlas uzavření Československo-sovětské spojenecké smlouvy roku 1935 v moravském buržoazním tisku, že buržoazie a reformistický tisk přijal smlouvu většinou kladně, informuje též o využití protisovětské nálady v kampani proti komunistům. Nejvíce příspěvků přináší P. Mates. V článku Brněnské obecní volby v roce 1935¹²⁾ ukazuje v nárysu poměr stran k volbám a hlavním politickým a hospodářským otázkám, jejich programy k obecním volbám, poukazuje na vzestup SDP a fiasko českých fašistů. Další Matesovou prací zabývající se vnitropolitickými poměry je článek Projevy fašizace v období tzv. II. republiky v Brně.¹³⁾ Poválečné problematice je věnován příspěvek Činnost mimořádného lidového soudu v Brně v letech 1945—1947.¹⁴⁾ V článku První poválečné volby v Československu, jejich průběh a výsledky na Moravě¹⁵⁾ se autor zamýšlí nad významem, činností a způsobem utváření národních výborů. Pozornost zaměřil zejména na volby do Zemského národního výboru v Brně v říjnu roku 1945 a na volby do Prozatímního národního shromáždění. Význam KSČ v procesu přerůstání a prohlubování revoluce národní a demokratické v socialistickou podtrhuje J. Wicherek¹⁶⁾ v článku K vytváření dělnicko-rolnického svazku v Jihomoravském kraji v letech 1945—1948.

Události II. světové války se staly inspiračním zdrojem pro F. Nedbálka,¹⁷⁾ který vypracoval seznam nacistických věznic a táborů. Autor vycházel převážně z archivních dokumentů a dostupných dokumentárních materiálů. Přehled spojeneckých a sovětských letců, kteří padli v letech 1944—1945 na území Moravy, přináší V. Schildberger.¹⁸⁾ Po-

- 7) V. Vašků, Konfirmace privilegií brněnských augustiniánů v 18. století, *VVM* 32, 1980, s. 151—160. Viz též F. Matějek, *Přehled za rok 1980, VVM* 34, 1982, s. 246.
- 8) V. Vašků, Konfirmace privilegií starobrněnských dominikánek. In: *SPFFBU*, C 31, Brno 1982, s. 101—108. Viz též F. Matějek, *Přehled za rok 1982, VVM* 36, 1984, s. 249.
- 9) K. Schelle, Odraz vzniku Československé republiky v organizaci státní správy na Moravě. In: *Sborník příspěvků o vzniku Československa*, Brno 1983, s. 36—41.
- 10) C. Moravčík, Brněnské justiční orgány a vznik ČSR. In: *Sborník příspěvků o vzniku ČSR*, 1983, s. 72—76.
- 11) P. Ciprian, Ohlas uzavření Československo-sovětské spojenecké smlouvy roku 1935 v moravském buržoazním tisku. In: *Sborník příspěvků o vzniku ČSR*, 1983, s. 85—90.
- 12) P. Mates, Brněnské obecní volby v roce 1935. *Časopis Matice moravské* 99, 1980, s. 231—249.
- 13) Týž, Projevy fašizace v období tzv. II. republiky v Brně. *ČMM* 103, 1984, s. 236—258.
- 14) Týž, Činnost mimořádného lidového soudu v Brně v letech 1945—1947. *ČMM* 101, 1982, s. 5—21.
- 15) Týž, První poválečné volby v Československu, jejich průběh a výsledky na Moravě. *VVM* 32, 1980, s. 129—137.
- 16) J. Wicherek, K vytváření dělnicko-rolnického svazku v Jihomoravském kraji v letech 1945—1948. *VVM* 36, 1984, s. 3—12.
- 17) F. Nedbálek, Nacistické věznice a tábory v době okupace na území země Moravskoslezské. In: *Sborník příspěvků ke 36. výročí osvobození Československa Sovětskou armádou*, Brno 1981, s. 16—36.
- 18) V. Schildberger, Přehled spojeneckých a sovětských letců, kteří padli v letech 1944—1945 na území Moravy. In: *Sborník příspěvků ke 36. výročí osvobození*, Brno 1981, s. 37—39.

sledním příspěvkem zabývajícím se historií osvobozovacích bojů na sklonku II. světové války je studie M. Brofta a O. Mahlera¹⁹⁾ Bratislavsko-brněnská a ostravská operace.

V oblasti sociálně ekonomické se autoři zaměřují na problematiku měst, osídlení a kolonizace, všímají si demografických otázek, životní úrovně a prostředí, postihují sociální skupiny; články se též dotýkají masového hnutí a politických stran, odborů a spolků. Pozornost je věnována i náboženské problematice.

Kolektiv autorů — D. Cejnková, Z. Měřínský, L. Sulitková²⁰⁾ věnuje v článku K problematice počátků města Brna pozornost otázce lokalizace brněnského hradu a v této souvislosti je jejich zájem zaměřen i na proces vzniku vlastního vrcholně středověkého města. Článek J. Krejčíkové²¹⁾ Rudolf Habsburský a moravská města v letech interregna 1278—1283 se týká udělování a potvrzování privilegií moravských měst (Znojmo, Olomouc, Přerov, Pohořelice, Brno, Jihlava, Hledčice) a otázek s tím spojených. Národnostní vývoj čtyř předních moravských královských měst — Brna, Olomouce, znojma a Jihlavy — zachycuje v příspěvku Národnostní struktura moravských měst ve středověku se zvláštním zřetelem na královská města L. Sulitková²²⁾ Města, městečka a vesnice na Brněnsku ve 14. a 15. století je příspěvek F. Matějka²³⁾ k městské problematice. F. Hoffmann²⁴⁾ přehledně uvádí výsledky dosavadního bádání o struktuře městského obyvatelstva v českých zemích do počátku 16. století. K. Kaiserová²⁵⁾ se v obsáhlé studii Sociální konflikty v českých a moravských královských městech v první třetině 16. století dotýká emancipace měst v husitském období (Brno, Olomouc, Jihlava, Znojmo). O. Vičar²⁶⁾ reviduje v příspěvku O velikosti Brna v 16. století dosavadní názor na velikost Brna, které bylo v 16. století stavěno až za Olomouc a Jihlavu, a staví je na 2. místo.

Do víru revolučních událostí v listopadu 1918 nás zavádí článek F. Zřídka veselého²⁷⁾ Odras vzniku ČSR v městě Brně. Autor ukazuje na příkladě brněnských událostí, že na vzniku ČSR v roce 1918 měl rozhodující podíl proletariát zrevolucionizovaný VŘSR.

Okrajově se brněnského regionu dotýká J. Poulík²⁸⁾ v příspěvku K počátkům slovanského osídlení v centrální oblasti Velké Moravy. Problematice osídlení jsou věnovány i články B. Šťastné²⁹⁾ Turci v Tuřanech a J. Války³⁰⁾ „Moravanství“ v 15. století.

- 19) M. Broft, O. Mahler, Bratislavsko-brněnská operace. In: Historie a vojenství 4, Praha 1984, s. 59–81.
- 20) D. Cejnková, Z. Měřínský, L. Sulitková, K problematice počátků města Brna. ČSČH 32, 1984, s. 250–270. Viz též F. Matějka, Přehled za rok 1984, VVM 38, 1986, s. 236.
- 21) J. Krejčíková, Rudolf Habsburský a moravská města v let. interregna 1278–1283. In: SPFFBU, C 34, Brno 1985, s. 149–158.
- 22) L. Sulitková, Národnostní struktura moravských měst ve středověku se zvláštním zřetelem na královská města. In: Národnostný vývoj miest na Slovensku do roku 1918, (Zilina) 1984, s. 225–266.
- 23) F. Matějka, Města, městečka a vesnice na Brněnsku ve 14. a 15. století. ČMM 103, 1984, s. 101–127.
- 24) F. Hoffmann, Struktura městského obyvatelstva v českých zemích do počátku 16. století. In: Struktura feudální společnosti na území Československa a Polska do přelomu 15. a 16. století, Praha 1984, s. 320–342.
- 25) K. Kaiserová, Sociální konflikty v českých a moravských královských městech v první třetině 16. století. In: Ústecký historický sborník, Ústí nad Labem 1985, s. 119–141.
- 26) O. Vičar, O velikosti Brna v 16. století. VVM 33, 1981, s. 208–211. Viz též F. Matějka, Přehled za rok 1981, VVM 35, 1983, s. 381.
- 27) F. Zřídka veselý, Odras vzniku ČSR v městě Brně. In: Sborník příspěvků o vzniku ČSR, 1983, s. 33–36.
- 28) J. Poulík, K počátkům slovanského osídlení v centrální oblasti Velké Moravy. In: SPFFBU, C 29, 1980, s. 25–30.
- 29) B. Šťastná, Turci v Tuřanech. Genealogické a heraldické informace, Brno 1983, s. 76–80.
- 30) J. Válka, „Moravanství“ v 15. století. In: SPFFBU, C 33, 1984, s. 145–154. Viz též F. Matějka, Přehled za rok 1984, VVM 38, 1986, s. 234.

Z. Pokluda³¹⁾ v článku Pronikání buržoazie do sféry deskového velkostatkářského vlastnictví na Moravě v 1. polovině 19. století rozebírá konkrétní situaci v oblasti velkostatkářské držby na Moravě a postihuje základní rysy, které působily na utváření poměru mezi feudální šlechtou a buržoazií. Otázce vystěhovalectví věnuje pozornost M. Geršic³²⁾ v Příspěvku k legálnímu vystěhovalectví z Moravy v posledních dvaceti letech 19. století. V článku Poměr moravské šlechty k československému státu zdůrazňuje J. L. Bílý³³⁾ že ekonomické a politické zájmy šlechty nebyly spojeny s existencí národa, integrujícím činitelem byla rakousko-uherská monarchie. Řadu zajímavých článků k sociálně ekonomické struktuře obyvatelstva na Moravě a Slezsku přináší též A. Šmídová³⁴⁾ Problematikou týkající se politických stran se zabývají autoři M. Babincová a D. Gawreckí³⁵⁾ v příspěvku Politická orientace obyvatelstva v průmyslových oblastech českých zemí, všímají si i brněnského průmyslového regionu.

Masovému hnutí a politické aktivitě obyvatelstva na Moravě je věnována značná pozornost. Badatelé postihují široké spektrum otázek od středověku po moderní dějiny. V. Voldán³⁶⁾ zaměřil svůj zájem na Moravu za nevolnického povstání 1680. V. Vašků³⁷⁾ líčí podrobně poddanské hnutí na moravském venkově na počátku vlády Josefa I. v příspěvku Poddanské nepokoje na Moravě v letech 1705–1706.³⁸⁾ Aktivní projevy představitelů moravského národního hnutí — zejména J. Ohéřala, M. Mikšíčka, F. C. Kampelíka — oceňuje M. Plačková³⁹⁾ v práci Politická aktivita moravských vlastenců v 30. — 40. letech 19. století.

Ve Stávce brněnských textilních dělníků v roce 1885 autora L. Blatného⁴⁰⁾ je nastiňena charakteristika dělnického hnutí po rozštěpení na radikály a umírněné, autor rozebírá příčiny vzniku stávky a na základě archivních dokumentů rekonstruuje její průběh. Ohlasu VŘSR na Moravě je věnován příspěvek F. Hejla⁴¹⁾ Vliv Velké říjnové socialistické revoluce a jejích ideí na proces rozvoje osvobozenického úsilí na Moravě (1917–1918). V. Bednářová⁴²⁾ rozebírá v článku Problémy mírového hnutí v Brně v letech 1919–1939 složitý vývoj brněnského hnutí, v němž se objevovaly i prvky pacifismu, osvětluje vznik Souručenství na obranu míru a kolektivní bezpečnosti v ČSR, které v Brně představovalo soustředění několika mírových směrů, jež přeměnily boj za mír v boj

- 31) Z. Pokluda, Pronikání buržoazie do sféry deskového statkářského vlastnictví na Moravě v 1. pol. 19. století. VVM 33, 1981, s. 165–178. Viz též F. Matějka, Přehled za rok 1981, VVM 35, 1983, s. 383.
- 32) M. Geršic, Příspěvek k legálnímu vystěhovalectví z Moravy v posledních dvaceti letech 19. století. In: Jižní Morava 17, 1981, 177–191.
- 33) J. L. Bílý, Poměr moravské šlechty k československému státu. In: Sborník příspěvků o vzniku ČSR, 1983, s. 70–72.
- 34) A. Šmídová, Odvětvová struktura obyvatelstva na Moravě a ve Slezsku k 31. prosinci 1910. Zpravodaj Slezského ústavu Opava CSAV, červenec — září, 1981, s. 14–16; též, K sociálně-profesní struktuře obyvatelstva na Moravě a ve Slezsku k 31. prosinci 1910. Zpravodaj SÚO CSAV, březen — duben, 1982, s. 13–15; též, Oborová struktura průmyslového obyvatelstva na Moravě a ve Slezsku k roku 1910. Zpravodaj SÚO CSAV, leden — únor, 1984, s. 9–13.
- 35) M. Babincová, D. Gawreckí, Politická orientace obyvatelstva v průmyslových oblastech českých zemí (1920–1935). In: Slezský sborník 83, Opava 1985, s. 81–138.
- 36) V. Voldán, Morava za nevolnického povstání 1680. ČMM 101, 1982, s. 114–141. Viz též F. Matějka, Přehled za rok 1982, VVM 36, 1984, s. 247.
- 37) V. Vašků, Poddanské nepokoje na Moravě v letech 1705–1706. VVM 35, 1983, s. 27–38. 38) viz též F. Matějka, Přehled za rok 1983, VVM 37, 1985, s. 250.
- 39) M. Plačková, Politická aktivita moravských vlastenců v 30. — 40. letech 19. století, VVM 37, 1985, s. 22–28.
- 40) L. Blatný, Stávka brněnských textilních dělníků v roce 1885. ČMM 104, 1985, s. 227–243.
- 41) F. Hejl, Vliv Velké říjnové socialistické revoluce a jejích ideí na proces rozvoje osvobozenického úsilí na Moravě (1917–1918). In: Sborník příspěvků o vzniku ČSR, 1983, s. 108–115.
- 42) V. Bednářová, Problémy mírového hnutí v Brně v letech 1919–1939. VVM 35, 1983, s. 13–26.

proti fašismu. Ohlasu Frývaldovské stávkou v roce 1931 v Brně a jižní a jihozápadní Moravě je věnován článek F. Spurného.⁴³⁾ Problematika vysokoškolského studentstva na pozadí celkového politického vývoje, jež vedl v ČSR k nástupu fašismu, je zobrazena v článku Boj vysokoškolského studentstva v Brně proti reakci a fašismu v letech 1935–1938 autorů P. Matese a K. Schelleho.⁴⁴⁾

V článku K některým aspektům ekonomické aktivity žen ve dvouletce v moravských průmyslových oblastech postihuje J. Vytiska⁴⁵⁾ a kolektiv i brněnskou průmyslovou oblast. Rozvojem socialistického soutěžení v prvních poválečných letech se zabývá Z. Blatná⁴⁶⁾ v příspěvku Rozvoj pracovní iniciativy v n. p. Zbrojovka Brno v letech dvouletky a první pětiletky.

J. Pernes⁴⁷⁾ usiluje v článku Kompromis českých buržoazních stran na Moravě v roce 1896 o poznání příčin, průběhu a výsledků politického kompromisu, na nějž přistoupily roku 1896 tehdy nejsilnější organizace české buržoazie na Moravě — moravská strana lidová a moravská strana národní. Politické hnutí na Moravě koncem 19. a počátkem 20. století je předmětem zkoumání v příspěvcích J. Malíře.⁴⁸⁾

Problematiku vzniku jednotlivých politických stran na Moravě postihuje řada autorů. P. Pospěch⁴⁹⁾ charakterizuje založení agrární strany na Moravě, J. Pernes⁵⁰⁾ objasňuje vznik lidové strany na Moravě v roce 1891, J. Malíř⁵¹⁾ si všímá lidové strany a dělnického hnutí na sklonku 19. století, J. Vašečka⁵²⁾ sleduje politické poměry na Moravě po založení Československé strany lidové, v článkách P. Marka⁵³⁾ sledujeme vznik a vývoj živnostenské politické strany před I. světovou válkou, J. Mikulka⁵⁴⁾ charakterizuje vznik a počátky národně sociální strany na Moravě na přelomu století, B. Čerešňák⁵⁵⁾ rozebírá ohlas VŘSR při formování levice sociální demokracie na Moravě. Charakteristiku 20. let, jež byly dobou zrání KSČ, podává v článku Průběh první vnitrostranické kri-

43) F. Spurný, Ohlas Frývaldovské stávkou 1931 na jižní Moravě. In: 10. mikulovské sympozium 1980, Praha 1981, s. 68–70.

44) P. Mates, K. Schelle, Boj vysokoškolského studentstva v Brně proti reakci a fašismu v letech 1935–1938. CMM 101, 1982, s. 240–267.

45) J. Vytiska a kol., K některým aspektům ekonomické aktivity žen ve dvouletce v moravských průmyslových oblastech. In: SISB 82, 1984, s. 91–97.

46) Z. Blatná, Rozvoj pracovní iniciativy v n. p. Zbrojovka Brno v letech dvouletky a první pětiletky. CMM 100, 1981, s. 218–229.

47) J. Pernes, Kompromis českých buržoazních stran na Moravě v roce 1896. CsCH 33, 1985, s. 713–738.

48) J. Malíř, Politizace českého živnostenského hnutí na Moravě do roku 1909. CMM 101, 1982, strana 283–309; též, K vyhraňování třídně politického profilu českých politických stran na Moravě před první světovou válkou. In: SPFFBU, C 32, 1983, s. 53–68; též, Poměr moravské lidové a národní strany svobodomyšlné (mladočeské). CMM 104, 1985, s. 55–78; též, Opoziční politické hnutí inteligence a maloburžoazie na Moravě v letech 1896–1909. CsCH 28, 1980, s. 828–862.

49) P. Pospěch, Založení agrární strany na Moravě. CMM 100, 1981, s. 255–271.

50) J. Pernes, Vznik lidové strany na Moravě v roce 1891. CMM 100, 1981, s. 272–287.

51) J. Malíř, Lidová strana na Moravě a dělnické hnutí na sklonku 19. století. In: SPFFBU, C 34, 1985, s. 49–62.

52) J. Vašečka, Vývoj politických poměrů na Moravě a po založení Československé strany lidové. In: Sborník příspěvků o vzniku CSR, 1983, s. 76–79.

53) P. Marek, K založení živnostenské strany na Moravě. CMM 102, 1983, s. 55–70; též, Příspěvek k historii živnostenské strany na Moravě v letech 1909–1911. CMM 102, 1983, s. 226–244; též, Volební zápisy živnostenské politické strany na Moravě v letech 1911–1913. CMM 103, 1984, s. 291–311.

54) J. Mikulka, Vznik a počátky národně socialistické strany na Moravě v letech 1897–1901. CMM 102, 1983, s. 71–85.

55) B. Čerešňák, Vliv ohlasu Velké říjnové socialistické revoluce na formování levice sociální demokracie na Moravě. In: SPFFBU, C 29, 1980, s. 201–210.

56) J. Dočekal, Průběh první vnitrostranické krize na Brněnsku. In: 10. mikulovské sympozium 1980, Praha 1981, s. 63–67.

ze na Brněnsku J. Dočekal.⁵⁶⁾ Obdobnou problematiku zpracovává též A. Zeman⁵⁷⁾ v příspěvku KSČ na Brněnsku v boji za překonání vnitrostranické krize v letech 1924–1925. Týž autor⁵⁸⁾ zachycuje v článku Brněnští komunisté v boji za jednotnou frontu proti reakci (1925–1927) činnost KSČ v letech odlihu revoluční vlny a stabilizace politických a ekonomických pozic buržoazie. V. Žampach⁵⁹⁾ postihuje v článku KSČ na jižní Moravě v období prerůstání národní a demokratické revoluce v socialistickou (1945–1948) rozvinutí stranického života po osvobození Brna. V příspěvku F. Čapky⁶⁰⁾ K otázce spolupráce KSČ a ROH v poválečném období na Brněnsku je zdůrazněno, že odborová politika se prováděla v úzké spolupráci s KV KSČ, funkcionáři odborů na Brněnsku byli zároveň členy KV a mohli tak rychle a operativně uplatňovat v odborech stranickou linii. Základní tendence úsilí komunistů v Jihomoravském kraji o vybudování základů socialismu jsou vystiženy v práci F. Zřídka veselého⁶¹⁾ Úsilí KSČ v Jihomoravském kraji o vybudování základů socialismu v letech 1954–1960.

Do sféry sociálně ekonomické problematiky lze zahrnout i článek B. Šindeláře⁶²⁾ Tajné bratrstvo rosenkreuzerů, svobodní zednáři a ilumináti ve vztahu k osvícenství v 18. století u nás, a příspěvek J. Krby⁶³⁾ První samostatná kovářská společenstva v Čechách a na Moravě na konci 19. a na počátku 20. století. Historií aeroklubu v Brně se zabývá ve svém příspěvku J. Krumbach.⁶⁴⁾

Třetí oddíl je věnován problematice hospodářství, do kterého byly zahrnuty články týkající se řemesel, průmyslu a průmyslových podniků, zemědělství, obchodu, dopravy a spojení a nakonec financí, peněz a mincí.

Celý oddíl zahajuje článek F. Zřídka veselého,⁶⁵⁾ který je jako jediný věnován energetice a přináší poznatky k dějinám elektrifikace na jižní Moravě. Skupinu článků týkajících se řemesel otvírá článek L. Sulíkové⁶⁶⁾ o řemeslech ve středověkém Brně, jehož hodnocení již přinesl F. Matějek ve VVM 1986. Z. Měřinský⁶⁷⁾ hodnotí ve svém článku výsledky archeologického výzkumu řemeslné výroby 10. až 16. století. Příbuzným tématem se zabývá i V. Nekuda,⁶⁸⁾ který podává přehled nejdůležitějších výrobních zařízení zachycených archeologickými výzkumy a dochází k názoru, že počet řemeslných odvětví zastoupených výrobními objekty je vzhledem k množství řemeslných profesí minimální.

57) A. Zeman, KSČ na Brněnsku v boji za překonání vnitrostranické krize v letech 1924–1925. VVM 33, 1981, s. 273–281.

58) Týž, Brněnští komunisté v boji za jednotnou frontu proti reakci (1925–1927). CMM 102, 1983, s. 7–26.

59) V. Žampach, KSČ na jižní Moravě v období prerůstání národní a demokratické revoluce v socialistickou (1945–1948). In: 10. mikulovské sympozium 1980, Praha 1981, s. 39–47.

60) F. Čapka, K otázce spolupráce KSČ a ROH v poválečném období na Brněnsku. In: 10. mikulovské sympozium 1980, 1981, s. 112–116.

61) F. Zřídka veselý, Úsilí KSČ v Jihomoravském kraji o vybudování základů socialismu v letech 1954–1960. In: 10. mikulovské sympozium 1980, 1981, s. 48–52.

62) B. Šindelář, Tajné bratrstvo rosenkreuzerů, svobodní zednáři a ilumináti ve vztahu k osvícenství v 18. století u nás. CMM 104, 1985, s. 268–293.

63) J. Krba, První samostatná kovářská společenstva v Čechách a na Moravě na konci 19. a na počátku 20. století. In: 13. mikulovské sympozium 1983, 1984, s. 246–251.

64) J. Krumbach, Historie aeroklubu Brno. In: Sborník Technického muzea v Brně 4, Brno 1985, s. 120–138.

65) F. Zřídka veselý, K dějinám elektrifikace na jižní Moravě v období 1919–1945. In: 13. mikulovské sympozium 1983, 1984, s. 312–316.

66) L. Sulíková, Řemesla v Brně ve středověku. CMM 103, 1984, s. 64–83. Viz též F. Matějek, Přehled za rok 1984, VVM 38, 1986, s. 236.

67) Z. Měřinský, K problematice archeologického výzkumu řemeslné výroby 10. až 1. poloviny 16. století na Moravě a ve Slezsku. In: Archaeologica historica 8, Brno 1983, s. 41–71. Viz též F. Matějek, Přehled za rok 1983, VVM 37, 1985, s. 252.

68) V. Nekuda, Řemeslná výroba na Moravě v období od 13. do počátku 17. století na základě pramenů archeologických. In: 13. mikulovské sympozium 1983, 1984, s. 27–38.

Dále konstatuje, že výzkum měst je kromě Olomouce a Uherského Hradiště neuspokojivý.

M. Franeková⁶⁹⁾ se zabývala historií moravského pivovarnictví a ve svém článku uvádí, že největší rozkvět co do počtu pivovarů byl zaznamenán v 16. století. O ekonomickém i společenském významu manufaktur v 18. století píše ve svém článku F. Mainuš⁷⁰⁾ a dochází k závěru, že počet manufaktur a jejich význam byl takový, že již v průběhu 18. století se v českých zemích zformovaly poměrně silné předpoklady k přechodu ke kapitalismu v ekonomice i ve společnosti. Na historickou cenu výročních zpráv živnostenských inspektorátů jako pramene pro práci s hospodářskou a sociální tematikou, zvláště regionálních dějin a dějin závodů, poukazuje J. Šturz.⁷¹⁾ Cílem jeho příspěvků je snaha informovat o materiálech uložených v SÚA v Praze. Problematiky brněnské průmyslové oblasti v údobí imperialismu se dotýká ve svých příspěvcích, zahrnující jinak celou oblast českých zemí, i J. Steiner.⁷²⁾ P. Mates⁷³⁾ se ve svém článku soustředil na proces znárodnění a činnost národních podniků v Brně. Dva významné příspěvky k poznání průmyslu Brněnska napsal A. Verbík. V prvním z nich,⁷⁴⁾ pojednávajícím o průmyslu na počátku první pětiletky, podává celkovou průmyslovou charakteristiku Brněnského kraje (podle krajského zřízení z r. 1949), charakteristiku jeho surovinové základny a energetiky a dochází k závěrům, že výsledky prvních dvou let byly celkem úspěšné, ale ve srovnání s původním plánem se rozvoj průmyslové výroby soustředil téměř výhradně do Brna a okolí, takže nebyly odstraněny disproporce v rozmístění průmyslu. Velkým problémem bylo též neplnění plánu investic a potíže s časově rovnoměrným plněním plánu. Ve druhém příspěvku,⁷⁵⁾ zabývajícím se léty 1951–1953, ukazuje odraz zvýšení úkolů první pětiletky (na základě rozhodnutí lednového pléna ÚV KSČ a vlády z dubna r. 1951), dále ukazuje na socialistické soutěžení jako nový přístup k práci, které mělo velký vliv na plnění úkolů pětiletky. Jako nejvýraznější výsledek průmyslového rozvoje těchto let se autorovi jeví změna struktury průmyslu, zvláště posílení těžkého průmyslu. Posledním příspěvkem k problematice průmyslu obecně je článek J. Vytisky a kol.⁷⁶⁾ věnovaný vývoji brněnské průmyslové oblasti v letech 1945–1960. Článek se zabývá vymezením rozsahu brněnské průmyslové oblasti v dosavadní literatuře, koncentraci průmyslového obyvatelstva a stupněm industrializace, pohybem obyvatelstva dojíždějícího do Brna. Autoři docházejí k názoru, že v daných letech se upevnily vztahy mezi jádrem (Brnem) a užší a širší průmyslovou oblastí, k čemuž přispělo nejen budování průmyslové výroby v tradičních a nově budovaných průmyslových střediscích, ale i rozvinutá komunikační síť a spoje. Historií textilní výroby v pohledu od 18. století po současnost se zabýval L. Bauer.⁷⁷⁾

69) M. Franeková, Dějiny moravského pivovarnictví do 18. století. In: 13. mikulovské sympozium 1983, s. 112–115.

70) F. Mainuš, Vliv řemeslné a manufakturní výroby na změny feudální společnosti v českých zemích v 18. století. In: 13. mikulovské sympozium 1983, s. 39–48.

71) J. Šturz, Výroční zprávy živnostenských inspektorátů na jižní Moravě v období předmnichovské republiky. In: 13. mikulovské sympozium 1983, s. 302–307.

72) J. Steiner, K metodice srovnávání výsledků sčítání výrobních závodů v českých zemích v letech 1902–1930. Zpravodaj SÚO ČSAV, květen – červen, 1985, s. 8–13; též, Průmyslové oblasti v českých zemích v roce 1930–I (Charakteristika podle výrobních závodů). In: SISb 82, 1984, s. 213–228; též, Průmyslové oblasti v českých zemích v roce 1930 II (Charakteristika podle ekonomicky aktivního obyvatelstva). In: SISb 83, 1985, s. 139–160.

73) P. Mates, K procesu znárodnění průmyslu v Brně v letech 1945–1947. VVM 37, 1985, s. 269–278.

74) A. Verbík, Průmysl Brněnského kraje na počátku první pětiletky. ČMM 101, 1982, s. 211–223.

75) Týž, Průmysl Brněnského kraje v letech 1951–1953. ČMM 103, 1984, s. 199–234.

76) J. Vytiska a kol., K otázce charakteru brněnské průmyslové oblasti a jejího teritoriálního vymezení v letech 1945–1960. In: SISb 78, 1980, s. 161–201.

Čtyřmi příspěvky k téže problematice přispěl J. Janák. V prvním příspěvku⁷⁸⁾ se autor zabývá situací v brněnských soukenických manufakturách koncem 18. století, zvláště vztahem podnikatelů a dělníků a snahou o připoutání dělníka k manufaktuře. Počátky strojního předení vlny se zabývá druhý příspěvek.⁷⁹⁾ První pokusy byly učiněny již na konci 18. století, ale prvního úspěchu bylo dosaženo až roku 1802. Autor dochází k názoru, že rozhodujícím údobím pro zavedení strojů bylo první dvacetiletí 19. století. Jednu z nejdůležitějších úloh v tomto procesu měli angličtí mechanici a činnosti jednoho z nich — George Woodwarda — je věnován třetí příspěvek.⁸⁰⁾ Jako jedno z nejdůležitějších období pro zavádění strojů do soukenictví se autorovi jeví Woodwardova činnost pro podnikatele Leopolda Schulze. Posledním Janákovým článkem⁸¹⁾ je článek o užití parního stroje v brněnské soukenické dílně Christiana Wünsche roku 1814, kterému autor přisuzuje primát v celém tehdejší Rakousku. Posledním příspěvkem věnovaným průmyslu je článek L. Bauera⁸²⁾ o výrobě automobilů a motocyklů mezi dvěma světovými válkami v brněnské Zbrojovce.

Několik článků bylo věnováno zemědělství. F. Matějek⁸³⁾ přispěl k problematice vinařství během třicetileté války a Z. Poláčková⁸⁴⁾ k pěstování meruněk a broskvoní počátkem 19. století. Z jiného úhlu pohlíží na problematiku zemědělství ve svých dvou článcích P. Mates,⁸⁵⁾ který hodnotí úlohu orgánů lidové správy při realizaci I. etapy pozemkové reformy na Moravě. Málo známá fakta o vztahu některých sociálních skupin na vesnici k budování JZD odkrývá ve své stati S. Brodesser,⁸⁶⁾ který dále zkoumá vliv družstevních tradic při prosazování myšlenky kolektivizace. Ke stati je přidána příloha s údaji o všech JZD brněnského kraje, umožňující posoudit míru kontinuity mezi zemědělským družstevnictvím před únorem 1948 a v roce 1949.

Pouze jeden článek lze zařadit pod heslo obchod, a to článek V. Vašků,⁸⁷⁾ věnovaný trhům v Líšni. Autor vychází z královského privilegia z roku 1617, jímž bylo Líšni přiznáno právo týdenních a výročních trhů, a dále na základě dosud nevyužitých materiálů zkoumá příčiny přeložení týdenních a zmnožení výročních trhů roku 1673 a zmaření pokusu o přeložení jarmarku na výhodnější termín roku 1765. V závěru hodnotí postavení líšeňského trhu podle panovnického patentu z roku 1774. K článku je připojen exkurs k otázce, zda první písemná památka o Líšni je z let 1249 či 1261, nebo až z roku 1306.

77) L. Bauer, K historii textilní výroby a průmyslu na Brněnsku. In: Sborník TM v Brně 4, 1985, s. 96–119.

78) J. Janák, Snahy o vydání továrního řádu pro brněnské soukenické manufaktury na konci 18. století. VVM 32, 1980, s. 276–288. Viz též F. Matějek, Přehled za rok 1980. VVM 34, 1982, s. 252–253.

79) Týž, Počátky strojního předení vlny v brněnském soukenictví. In: SPFFBU, C 30, 1981, s. 111–141. Viz též F. Matějek, Přehled za rok 1981. VVM 35, 1983, s. 383.

80) Týž, George Woodward, jeden z prvních výrobců textilních strojů ve starém Rakousku. In: SPFFBU, C 31, 1982, s. 87–99. Viz též F. Matějek, Přehled za rok 1982. VVM 36, 1984, s. 248.

81) Týž, Použití parního stroje v průmyslu ve starém Rakousku (Brno 1814). VVM 34, 1982, s. 280–295. Viz též F. Matějek, Přehled za rok 1982. VVM 36, 1984, s. 248.

82) L. Bauer, Výroba automobilů a motocyklů v brněnské Zbrojovce. In: Sborník TM v Brně 3, 1980, s. 211–231.

83) F. Matějek, Moravské vinice a třicetiletá válka (1. část). In: Sborník historický 30, Praha 1984, s. 49–119.

84) Z. Poláčková, Pěstování meruněk a broskvoní na Moravě počátkem 19. století. In: Sborník Státního oblastního archivu v Brně, Brno 1984, s. 119–126.

85) P. Mates, Význam Zemského národního výboru v Brně při realizaci I. etapy pozemkové reformy na Moravě. VVM 33, 1981, s. 133–142; též, Význam a úkoly ONV v první etapě pozemkové reformy na Moravě. VVM 33, 1981, s. 147–155.

86) S. Brodesser, K průběhu a výsledkům kolektivizace zemědělství v Brněnském kraji v roce 1949. ČMorM-VS 65, 1980, s. 47–65.

87) V. Vašků, Líšeňské trhy od 17. do poloviny 19. století, ČMM 103, 1984, s. 51–63.

Poměrně hodně článků bylo věnováno dopravě a spojům. O městské hromadné dopravě z různých hledisek psali Č. Höll⁸⁸⁾ o elektrické dráze do Komárova, J. Klapka, D. Spilka a P. Šafařík⁸⁹⁾ o vývoji tramvajové dopravy v Brně a J. Šlesinger⁹⁰⁾ a M. Blažek⁹¹⁾ o vozovém parku DPmB. Osvětlením stavebně technických problémů na úseku železniční trati Maloměřice — Blansko se zabýval J. Hons.¹⁰⁰⁾ Ve svém článku uvádí, že právě pro náročnost trati byla dráha uvedena do provozu s ročním zpožděním roku 1849. Trati Brno — Líšeň se zabývali J. Klapka a I. Hamerský.¹⁰¹⁾ Posledním článkem tematicky se vážícím k dopravě je práce J. Krumbacha,¹⁰²⁾ věnovaná historii brněnského letiště.

Oddíl věnovaný financím, penězům, peněžnictví a mincím otevírají poznámky J. Sejbala¹⁰³⁾ k III. numismatickému sympoziu v Brně na téma ekonomickopeněžní situace na Moravě v 8. — 12. století. Mnohem důležitější je článek J. Janáka,¹⁰⁴⁾ věnovaný úvěrování průmyslu na Moravě do počátku 60. let 19. století. Autor vyvozuje nutnost úvěrování z faktu, že většina podnikatelů pocházela z nearistokratických vrstev, a neměla tudíž dostatečný kapitál. Úvěry byly většinou poskytovány soukromými bankovními domy, a až roku 1751 vznikla v Brně státní půjčovní banka, která ovšem příliš neprosperovala a byla roku 1808 přeměněna v zastavárnu. Úvěry brněnských podnikatelů byly proto získávány především z Vídně. Autor dále uvádí důležité etapy rozvoje úvěrních podniků na Moravě, vznik spořitelny v 50. letech v Brně, Znojmě a Opavě, vznik diskontní pokladny Národní banky r. 1848 v Brně a její přeměnu ve filiálku Národní banky r. 1853, vznik brněnské pobočky kreditního ústavu r. 1856 a založení Mährische Eskomptbank r. 1862. V závěru autor dochází k názoru, že založení úvěrových podniků na Moravě znamenalo lepší kreditní možnosti pro velké a střední podnikání. Dvěma články přispěl k tématu D. Lasovský. V prvním se zabývá vznikem Moravské banky¹⁰⁵⁾ jako dovršením formování hlavních bankovních centrál československého finančního kapitálu a v druhém charakterizuje snahy vedení akciových bank v souvislosti se vznikem pobočky Státní banky československé v Brně ve světle archívních materiálů.¹⁰⁶⁾ Toto téma uzavírá článek C. Nečas,¹⁰⁷⁾ jen letmo se dotýkající Moravy, a to o pronikání Moravské agrární a průmyslové banky do Uher a Haliče.

Volněji se k tomuto oddílu váží články o mincích a mincovnictví; spadají tedy do

- 88) C. Höll, K 80. výročí trvání elektrické dráhy do Komárova v brněnské pouliční síti. Zpravodaj Technického muzea v Brně — městská hromadná doprava, seš. 3-4, 1984, s. 19-29.
 89) J. Klapka, D. Spilka, P. Šafařík, Vývoj tramvajové dopravy v Brně. Zpravodaj Tm-řada MHD č. 1, 1980, s. 18-23; tamtéž č. 3 s. 27-35; tamtéž č. 1, 1981, s. 29-31.
 90) J. Šlesinger, Elektrické nákladní lokomotivy brněnských pouličních drah. Zpravodaj Tm-řada MHD č. 2, 1981, s. 9-16.
 91) M. Blažek, Z historie, současnosti a blízké budoucnosti pevných trakčních zařízení Dopravního podniku města Brna. Zpravodaj Tm-řada MHD č. 3, 1989, s. 14-23.
 100) J. Hons, Stavba státní dráhy Brno-Česká Třebová v tunelovém oddílu Maloměřice-Blansko. Dějiny věd a techniky 13, 1980, s. 193-206.
 101) J. Klapka, I. Hamerský, 75 let železniční trati Brno-Líšeň. Zpravodaj Tm-řada MHD č. 3, 1980, s. 13-13; viz též J. Klapka, Železniční trať Brno-Líšeň. In: Sborník TM v Brně 4, 1985, s. 139-146.
 102) J. Krumbach, Padesát let brněnského letiště. In: Sborník TM 3, 1980, s. 325-329.
 103) J. Sejbal, Ekonomickopeněžní situace na Moravě v období rozvoje feudalismu v 8. — 12. století. Moravské numismatické zprávy 15, 1980, s. 25-36.
 104) J. Janák, Úvěrování průmyslu na Moravě do počátku šedesátých let 19. století. ČMM 101, 1985, s. 244-267.
 105) D. Lasovský, Vznik Moravské banky v Brně a jejího průmyslového koncernu. In: 13. mikulovské sympozium 1983, s. 255-257.
 106) Týž, Cesta ke vzniku pobočky Státní banky československé v Brně ve světle archívních dokumentů. In: 15. mikulovské sympozium 1985, 1986, s. 86-88.
 107) C. Nečas, Běžné bankovní obchody Moravské agrární a průmyslové banky v Haliči a Uhrách. In: SPFFBU, C 33, 1984, s. 88-94.

numismatiky. J. Sejbal¹⁰⁸⁾ pojednává o neznámém moravském denáru Soběslava I., M. Hradil¹⁰⁹⁾ se zabývá otázkou zdroje mincovního kovu pro mincovnu v Brně, J. Pošváv¹¹⁰⁾ sleduje souvislosti mezi těžbou zlata na jihozápadní Moravě a ražbou tzv. Joštova dukátu a L. Hradil¹¹¹⁾ nás informuje o peněžních známkách v Brně a okolí.

Poměrně nejvíce článků bylo věnováno tématům, které lze zahrnout do oblasti kultury, jsou to články věnované přírodním vědám, technice, články vztahující se k historii i jejím pomocným vědám (heraldice), články týkající se literatury, žurnalistiky, články pojednávající o knihovnách, muzeích a archívech a konečně články z oboru uměnovědného a vážící se k jednotlivým oborům umění (architektuře, sochařství, malířství, divadlu a hudbě). Zcela na závěr jsou ponechány články z oblasti školství a osvěty.

O. Vičar¹¹²⁾ reviduje ve svém článku dosavadní nepříznivá hodnocení spolehlivosti topografických údajů Fabriciovy a Komenského mapy Moravy, J. Janák¹¹³⁾ nás seznamuje s kladnou a významnou úlohou poměrně širokého okruhu osvětských podnikatelů měšťanského původu, šlechticů, úředníků i příslušníků inteligence, kteří znamenali přínos pro technický pokrok v Brně. K témuž období se vztahuje i článek V. Orla a A. Verbíka¹¹⁴⁾ o návrhu na program rozvoje vědy Christiana Carla Andrého. O metodách a podstatě Mendelových výzkumů na základě posledních výsledků mendelovských bádání nás obeznamuje již uvedený autor V. Orel.¹¹⁵⁾ V posledním článku vztahujícím se k přírodním vědám nás M. Vávra¹¹⁶⁾ seznamuje s osobností významného botanika a brněnského rodáka J. B. Vávry, který prosíval svými botanickými výzkumy v Brazílii, Mexiku, Kongu a na Havajských ostrovech.

Na závěr skupiny lze připojit i několik článků s tématy jednotlivin technického charakteru a historického významu. Je to článek L. Procházky¹¹⁷⁾ o norimberském mikroskopu ve sbírkách Technického muzea v Brně, článek L. Konečného a J. Mertý¹¹⁸⁾ o nejstarších hmotných dokladech technických zařízení pro vytápění teplým vzduchem, z nichž pozůstatky jednoho byly nalezeny v kartuziánském klášteře v Brně — Králově Poli, článek J. Klapky¹¹⁹⁾ o jediné dochované lokomotivě, jež reprezentuje městskou hromadnou dopravu v Brně na přelomu století, článek E. Konečné¹²⁰⁾ o Kaplanově turbíně na výstavě soudobé kultury v Brně s. 1928 a článek A. B. Krále¹²¹⁾ o ojedinelých kapesních hodinkách s portréty Napoleona I. a císařovny Josefíny.

- 108) J. Sejbal, Neznámý moravský denár knížete Soběslava I. Moravské numismatické zprávy 16, 1984, s. 18-24.
 109) M. Hradil, Zdroj mincovního kovu pro brněnskou mincovnu. Moravské numismatické zprávy 16, 1984, s. 63-67.
 110) J. Pošváv, Zlato na jihozápadní Moravě a tzv. Joštův dukát. In: Rozpravy Národního technického muzea v Praze, studie z dějin hornictví 12, Praha 1980, s. 12.
 111) L. Hradil, Peněžní známky konsumních spolků v Brně a okolí. Zprávy brněnské pobočky České numismatické společnosti č. 46-47, 1983, s. 22-23.
 112) O. Vičar, Přesnost dvou nejstarších map Moravy. DVT 13, 1983, s. 161-174.
 113) J. Janák, Brněnská osvětská společnost na prahu metternichovské reakce a její snahy o technický progres. In: 11. mikulovské sympozium 1981, s. 143-148.
 114) O. Vičar, V. Orel, Program rozvoje vědy na Moravě na počátku 19. stol. DVT 18, 1985, s. 149-158.
 115) V. Orel, Nový přístup v hodnocení Mendelova výzkumu. DVT 17, 1984, s. 42-55.
 116) M. Vávra, Jindřich Blažej Vávra (1831-1887), zapomenutý brněnský botanik. DVT 16, 1983, s. 195-208.
 117) L. Procházka, Norimberský mikroskop ve sbírkách Technického muzea v Brně. In: Sborník TM 4, 1985, s. 39-47.
 118) L. Konečný, J. Merta, Teplotvzdušná topeniště na Moravě. In: Sborník TM, 3, 1980, s. 121-127.
 119) J. Klapka, Parní lokomotiva Carolína. In: Sborník TM 3, 1980, s. 179-191.
 120) E. Konečná, Kaplanova turbína na Výstavě soudobé kultury v Brně. Sborník TM 3, 1980, s. 322-325.
 121) A. B. Král, Vzácná napoleonská památka. VVM 35, 1983, s. 85-88.
 122) Z. Símeček, Jižní Morava a vlastivědné zájmy Josefa Dobrovského. ČMM 102, 1983, s. 98-119.

K historiografii se vztahuje pouze pět článků. Článek Z. Šimečka¹²²⁾ se zabývá vlastivědnými zjevy J. Dobrovského. Přínos J. Macůrka na základě přehledu jeho historiografické práce hodnotí F. Hejl.¹²³⁾ Z. Šimeček¹²⁴⁾ se snaží vymezit místo B. Navrátila ve vývoji české historiografie a konstatuje jeho výjimečné zásluhy o organizaci kritické historiografické práce na Moravě prostřednictvím navázání spolupráce se skupinou pražských historiků, zvláště s jejich mluvčím V. Vojtíškem. O německé historiografii pojednává F. Hadler.¹²⁵⁾ Autor spojuje německou moravskou historiografii s Christianem d'Elvertem a dochází k poznatku postupné nacionalizace a „glorifikace německého ducha“ v německé moravské historiografii. Ke stejnému závěru dochází ve svém článku i M. Strmiska,¹²⁶⁾ a dále v něm pojednává o soudobém českém moravském dějepiscetví, u kterého poukazuje na kladný vliv Časopisu Matice moravské a Univerzity Karlovy na ně.

Poměrně značný počet článků je věnován heraldice; z důležitějších bychom chtěli uvést články J. Sajnera¹²⁷⁾ vztahující se k J. G. Mendelovi, článek M. Švábenského¹²⁸⁾ o pramenu městské heraldiky, dále celý seriál článků J. L. Bílého¹²⁹⁾ o znacích významných brněnských osobností, článek T. Krejčíka¹³⁰⁾ pojednávající o vzniku a raném vývoji moravského znaku, článek J. Hanáčka¹³¹⁾ o heraldických památkách na Petrově a články J. Skutila¹³²⁾ o aplikované městské a novodobé heraldice, v kterých si autor všimá hlavně odznaků a dochází k názoru, že při užití heraldiky na nich se hledí hlavně na účelnost a bezprostřednost než na úzkostlivé dodržování pravidel klasické heraldiky. O heraldice a genealogii dále psali J. Adámek,¹³³⁾ J. Krejčíková,¹³⁴⁾ V. Růžek¹³⁵⁾ a opět J. Skutil.¹³⁶⁾ Z oboru sfragistiky napsal J. Chaloupka článek o cechovních pečetidlech ze sbírek Moravského muzea¹³⁷⁾ a o úředních pečetidlech, razítkách a moravských institucí, škol a obchodních firem.¹³⁸⁾ Faleristika je zastoupena pouze jedním příspěvkem O. Herbena a J. Obermajera.¹³⁹⁾

- 123) F. Hejl, Josef Macůrek – historik Moravy. VVM 33, 1981, s. 70–74.
 124) Z. Šimeček, Václav Vojtíšek a jeho vztahy k Bohumilu Navrátilovi a k Matici moravské. In: Studie o rukopisech 22, 1983, s. 21–36.
 125) F. Handler, K moravskému kulturnímu dějepiscetví. CMM 103, 1984, s. 19–28.
 126) M. Strmiska, K moravské historiografii v letech 1890–1918. CMM 104, 1985, s. 217–226.
 127) J. Sajner, Osobní znak Rehoře Jana Mendla. Genealogické a heraldické informace, 1985, s. 9–15; týž, Vývod Gregora Mendla, tamtéž, s. 16–20.
 128) M. Švábenský, Gődlové a jejich Znaky a pečete moravských měst, městeček a městysů. GHI, 1985, s. 21–35.
 129) J. L. Bílý, Znaky významných brněnských osobností. GHI 1982–1985, průběžně.
 130) T. Krejčík, Prvé století moravské orlice. GHI, 1983, s. 154–162.
 131) J. Hanáček, Heraldické památky na Petrově. Heraldická ročenka 1981, s. 13–38.
 132) J. Skutil, Městská heraldika ve sbírkách odznaků Moravského muzea. In: Sborník příspěvků II. setkání genealogů a heraldiků. Ostrava 1984, s. 39–40; týž, Sbírká aplikovaná (užitá, upotřebená) novodobé heraldiky v Moravském muzeu v Brně. ČMorM–VS 65, 1980, s. 81–92.
 133) J. Adámek, Rodopisný význam pozůstalosti Bruna Mořice Trappa uložené v Archivu města Brna. GHI, 1983, s. 81–86.
 134) J. Krejčíková, Ke studiu genealogie a heraldiky na brněnské univerzitě. In: Sborník příspěvků I. setkání genealogů a heraldiků. Ostrava 1981, s. 63–64.
 135) V. Růžek, České znaky v Uffenbašském erbovníku. Heraldická ročenka 1981, s. 23–41.
 136) J. Skutil, Heraldické a genealogické prameny v moravských muzeích a archívech. In: Sborník příspěvků I. setkání gen. a her., 1981, s. 20–23; týž, Moravští heraldici Josef Pílnáček a František Zvolský jako předchůdci Dříválových školy. In: Sb. příspěvků II. setk. gen. a her., 1984, s. 22–23.
 137) J. Chaloupka, Cechovní pečetidla a jejich symbolika. In: 13. mikulovské sympozium 1983, s. 121–127. Cechovní pečetidla byla předána Archivu města Brna, kde jsou v současné době uložena.
 138) Týž, Úřední pečetidla, razítka a razidla ve sbírkách Moravského muzea. ČMorM VS 69, 1984, s. 79–92.

Z článků věnovaných literatuře jsou nejdůležitější dva příspěvky J. Skutila. V prvním z nich se autor zaměřuje na nová kulturní centra na Moravě po pádu Velké Moravy.¹⁴⁰⁾ Jako první z nich označuje klášter benediktýnů v Rajhradě, založený roku 1045 Břetislavem I., kde se uchovaly i zbytky velkomoravského písemnictví. Neméně důležitým kulturním centrem bylo roku 1063 Vratislavem II. obnovené biskupství v Olomouci, u něhož je nevyjasněná možná spojitost s moravským biskupstvím připomínaným r. 976. Autor připomíná činnost biskupa Jindřicha Zdíka (založení scriptoria, z jehož produkce vyniká zvláště Pontifikál) a biskupa Roberta, autora výkladu k Šalamounově písni. Jako třetí nejdůležitější centrum označuje benediktýnský klášter Hradisko u Olomouce, založené Vratislavem II. roku 1077–1078, kde vznikla část Hradisko-opatovických analů. V druhém svém příspěvku¹⁴¹⁾ se zaměřuje na Kosmovu kroniku. Připomíná všechny relace kroniky o Moravě, ze kterých je patrné, že kronika je rovněž hlavním pramenem pro Moravu 11. a 12. století. O jednom brněnském tisku z dílny brněnského tiskaře Emanuela Svobody (činného v letech 1752–1777) pojednává ve svém článku Z. Bartl.¹⁴²⁾ O. Kašpar¹⁴³⁾ nás seznamuje se španělskými tisky Cervantesových děl ve Státní vědecké knihovně v Brně a M. Gregor¹⁴⁴⁾ informuje o soukromé brněnské bibliofilské edici „Brněnská Atlantis“. Několik dokumentů k hlubšímu poznání života a osobnosti našeho významného básníka P. Bezručů nabízí J. Skutil¹⁴⁵⁾ uveřejněním několika jeho listů adresovaným významnému moravskému pedagogovi J. Úlehlovi. Listy mj. přinášejí i básníkovy vzpomínky na studia na slovanském gymnáziu v Brně.

Několik článků bylo též věnováno novinářství. Je to především článek O. Fraňka,¹⁴⁶⁾ ve kterém autor pojednává o dějinách nejstaršího dělnického časopisu Rovnost, jež jsou úzce spojeny s dějiny revolučního hnutí na Moravě a Brněnsku. O snahách Egberta Belcrediho vydávat list hlásající názory národní strany na Moravě a snažící se o dorozumění Čechů s Němci napsal článek A. Okáč.¹⁴⁷⁾ P. Pečínková¹⁴⁸⁾ nás seznamuje se spoluprací bratří Čapků s moravskými časopisy (např. brněnským Moravským krajem, ostravskou Moravskoslezskou revuí, brněnskou Snahou) před I. světovou válkou. Autorka zastává názor, že „učednická léta“ bratří Čapků v moravské žurnalistice značnou měrou pomohla k formování jejich názorů na umění. B. Marčák a B. Gabrielová¹⁴⁹⁾ se ve svém článku zaměřili na vypsání osudů jedné společenské revue. O brněnském satirickém a humoristickém časopisu „Veselé listy“ píše J. Dufek a J. Gabriel.¹⁵⁰⁾ Autoři si všimají nejen textové části se snahou o politickou satiru, ale pozornost věnují i stránce spojené se jménem Karla V. Klíče, významného českého kreslíře a pozdějšího vynálezce hlubotisku. V závěru článku vyjadřují autoři své přesvědčení, že přes krátkou dobu existence představují „Veselé listy“ důležitou a nedocenenou etapu ve vývoji českých i středoevropských časopisů.

- 139) O. Herber, J. Obermayer, Vyznamenání výstavy české výroby v Brně z roku 1911. Mor. numismatické zprávy 15, 1980, s. 88–90.
 140) J. Skutil, Literatura na Moravě v letech 1045–1306. ČMorM–VS 70, 1985, s. 211–221.
 141) Týž, Kosmova kronika a Morava. VVM 34, 1982, s. 28–38.
 142) Z. Bartl, Neznámé moravské staré tisky. Zprávy krajského vlastivědného muzea v Olomouci, č. 222, 1983, s. 25–30.
 143) O. Kašpar, Španělské tisky Cervantesových děl ve fondech Státní vědecké knihovny v Brně. VVM 35, 1983, s. 90–91.
 144) M. Gregor, Brněnská Atlantis. In: Uměleckohistorický sborník, Brno 1985, s. 219–234.
 145) J. Skutil, Listy Petra Bezruče Josefu Úlehlovi. ČMorM–VS 69, 1984, s. 139–150.
 146) O. Fraňek, 100 let dělnického listu. VVM 37, 1985, s. 133–145.
 147) A. Okáč, Osudy brněnského listu „Stimmen aus Mähren“, 1870–1872. VVM 34, 1982, s. 178–189.
 148) P. Pečínková, Počátky výtvarné kritické činnosti bratří Čapků v moravských časopisech. VVM 33, 1981, s. 60–69.
 149) B. Marčák, B. Gabrielová, Výpověď o jedné exkluzivní revue (Brněnský kulturní měsíčník Salon v letech 1922–1943). VVM 36, 1984, s. 31–34.
 150) J. Dufek, J. Gabriel, Veselé listy – poznámky ke vzniku a vývoji. VVM 32, 1980, s. 39–52.

Knihovnou zemského úředníka rytíře Jana Fr. Strebiga jako dokladem pronikání osvícenského racionalismu mezi brněnskou společností se zabývá článek Z. Pokludy.¹⁵¹⁾ Úlohou archivů v socialistické společnosti, jejich úlohami a možnostmi se z různých hledisek zabývali J. Orbšlík,¹⁵²⁾ J. Skutil,¹⁵³⁾ M. Trapl,¹⁵⁴⁾ L. Urbánková¹⁵⁵⁾ a F. Zřídka Veselý,¹⁵⁶⁾ který na ukázce číselníku pro deskripci záznamů moravských knih půhonných a nálezových ukazuje na výhody při zpracování rozsáhlého archivního materiálu počítačovou technikou. Velmi zajímavé jsou příspěvky J. Kalendovské¹⁵⁷⁾ o 30 originálních latinsky psaných listinách, vydaných Janem Lucemburským v letech 1310 — 1331, a I. Zachové¹⁵⁸⁾ o rukopisech Knihy Tovačovské v Mitrovského sbírce Archivu města Brna. Na málo známé či neznámé prameny k dějinám Moravy v období obléhání Vídně Turky r. 1683, uložené ve Státním oblastním archivu v Brně, upozorňuje P. Balcárek.¹⁵⁹⁾ O pramenech ke vzniku ČSR v SOA Brno referuje M. Zaoralová.¹⁶⁰⁾ Informaci o materiálech k dějinám dělnického hnutí a KSČ v jihomoravských archívech podává I. Starha¹⁶¹⁾ a o fondech SOA Brno vztahujících se k problematice II. republiky nás informuje P. Mates.¹⁶²⁾

Hned několik autorů se zabývá problematikou vztahů se k Technickému muzeu v Brně. J. Čejka¹⁶³⁾ podává informace o expozici výpočetní techniky, E. Konečná¹⁶⁴⁾ o písemných pozůstatcích ve sbírkách Technického muzea a o příspěvku muzea k dějinám závodů.¹⁶⁵⁾ F. Kropáček seznamuje veřejnost s rozvojem Technického muzea v sedmdesátých letech.¹⁶⁶⁾ Jeden článek je věnován problematice Zemědělského muzea v Brně. Autor J. Pernes¹⁶⁷⁾ načrtává celkovou historii tohoto muzea od jeho vzniku v roce 1923, přes rozvoj v 30. letech až po zastavení činnosti v roce 1943 a převezení sbírek do Prahy v roce 1945. Jeden článek z oboru místopisu má vztah k brněnskému regionu. Jeho autor J. Skutil¹⁶⁸⁾ v něm mj. pojednává o názvu řeky Svratky.

- 151) Z. Pokluda, Pozoruhodná brněnská knihovna z doby osvícenství. VVM 37, 1985, s. 199–201.
 152) J. Orbšlík, Archívy a vlastivěda – tradičně a nově. In: 15. mikulovské sympozium 1985, s. 100–103.
 153) J. Skutil, Archívy Jihomoravského kraje a jejich úloha v poznávání regionální literární historie. In: 15. mikulovské sympozium 1985, s. 120–123.
 154) M. Trapl, Zkušenosti ze spolupráce archivů na zpracování místopisu Moravy. In: 15. mikulovské sympozium 1985, s. 139–141.
 155) L. Urbánková, Několik poznámek ke spolupráci katedry historie UJEP s archívy Jihomoravského kraje. In: 15. mikulovské sympozium 1985, s. 142–144.
 156) F. Zřídka Veselý, Využívání výpočetní techniky k archivnímu a historickému zpracování moravských knih půhonných a nálezových. In: 15. mikulovské sympozium 1985, s. 240–252.
 157) J. Kalendovská, Listiny Jana Lucemburského ve fondu Cisterciácky Starého Brna. In: Sborník SOA v Brně, 1984, s. 81–91. Viz též F. Matějka, Přehled za rok 1984. VVM 38, 1986, s. 233.
 158) I. Zachová, Rukopisy Knihy Tovačovské v Mitrovského sbírce v Archivu města Brna. In: Studie o rukopisech 21, 1982, s. 161–178; též, Kniha Tovačovská ve sbírce rukopisů Archivu města Brna. In: Studie o rukopisech 24, 1985, s. 149–154.
 159) P. Balcárek, Prameny k obléhání Vídně v r. 1683 v SOA Brno. VVM 36, 1984, s. 158–164.
 160) M. Zaoralová, Prameny ke vzniku Československa ve Státním oblastním archivu Brno. In: Sborník příspěvků o vzniku ČSR, 1983, s. 93–97.
 161) I. Starha, Jihomoravské archívy k 60. výročí KSČ. In: 10. mikulovské sympozium 1980, s. 139–142.
 162) P. Mates, Problematika tzv. II. republiky ve fondech Státního oblastního archivu Brno. In: 15. mikulovské sympozium 1985, s. 89–93.
 163) J. Čejka, výpočetní technika – nová expozice Technického muzea v Brně. In: Sborník TM v Brně 4, 1985, s. 25–38.
 164) E. Konečná, Písemné pozůstatosti ve sbírkách Technického muzea v Brně. In: Sborník TM 3, 1980, s. 161–178.
 165) Táž, Příspěvek Technického muzea k dějinám závodů. In: Sborník TM 3, 1980, s. 206–210.
 166) F. Kropáček, Rozvoj Technického muzea v Brně v 70. letech. In: Sborník TM 4, 1985, s. 6–24.
 167) J. Pernes, Československé zemědělské muzeum v Brně v letech 1923–1945. ČMORM–VS 65, 1981, s. 121–132.

V. Nejedlý věnoval dva články problematice památkové péče na Moravě. V prvním se zabývá památkovou péčí v období 50. — 70. let 19. století¹⁶⁹⁾ a v druhém pojednává o její organizaci v letech 1850–1918,¹⁷⁰⁾ připojuje též seznam konzervátorů památkové péče působící v tomto období na Moravě. Počátky dějin umění na Moravě vypsál ve svém článku B. Samek.¹⁷¹⁾ Činností Klubu přátel umění a Sdružení výtvarných umělců moravských a sociálním uměním na Moravě, které mělo svá centra v Brně a Ostravě, se ve svých dvou článcích zabývá J. Sedlák.¹⁷²⁾ Několik dopisů z korespondence moravských historiků umění Eugena Dostála, Václava Richtra a Karla Svobody Vojtěchu Birnbaumovi. profesoru dějin a umění na FF UK v letech 1919–1934, zveřejňuje Z. Kudělka,¹⁷³⁾ zatímco život, dílo a odkaz moravského historika umění Eugena Dostála hodnotí ve svém článku J. Vacková.¹⁷⁴⁾

Stavitelem dominikánského kláštera a mnoha dalších staveb v Brně v období vrcholného baroka, architektem Mořicem Grimmem se ve svém článku zabýval J. Pernička.¹⁷⁵⁾ Stavitelem paláce Mitrovských, paláce Dubských, Schrattenbachova paláce a dalších brněnských staveb Christianem A. Oedtem se zabývá článek Z. Kudělky.¹⁷⁶⁾ Výběr z korespondence dvou architektů Bohuslava Fuchse a Josefa Štěpánka uveřejnil V. Šlapeta,¹⁷⁷⁾ částečně se vztahuje i k Brnu článek R. Svácha¹⁷⁸⁾ o Adolfu Loosovi a české architektuře. Další články o architektuře nejsou již věnovány jednotlivým výrazným tvůrčím osobám a mají obecnější charakter. Mezi ně patří příspěvky kolektivu autorů Výzkum románské architektury na Moravě, část II–IV,¹⁷⁹⁾ které jsou spolu s příspěvky Z. Kudělky¹⁸⁰⁾ Drobnosti k barokní architektuře Moravy, část III–V, zařazeny do odd. „Materiály“ řady F Sborníku prací filozofické fakulty UJEP v Brně. Dále sem patří článek J. Kroupy.¹⁸¹⁾ Materiály k brněnským stavebním dějinám 18. století, článek P. Zatloukala¹⁸²⁾ Přehled architektury historismu XIX. století na Moravě, článek J. Sedláka¹⁸³⁾ Náčrt dějin architektury na Moravě 1919–1938, článek od téhož autora Brněnské výstaviště 1928–1978, architektura a památková péče (část I a II)¹⁸⁴⁾ a jako poslední i

- 168) J. Skutil, Hydromie hlavních toků povodí řeky Moravy v ČSR. In: Zpravodaj Místopisné komise ČSAV, Praha 1980, s. 620–630.
 169) V. Nejedlý, Památková péče na Moravě I. Umění 31, 1983, s. 259–270.
 170) Týž, K organizaci památkové péče na Moravě v letech 1850–1918. In: Uměleckohistorický sborník, Brno 1985, s. 51–66.
 171) B. Samek, Počátky dějin umění na Moravě. Umění 32, 1984, s. 97–114.
 172) J. Sedlák, Náčrt počátku umění 20. století na Moravě. In: SPFFBU, F 30, 1981, s. 35–37; týž, Sociální umění mezi dvěma světovými válkami na Moravě. Uměleckohistorický sborník, 1985, s. 99–126.
 173) Z. Kudělka, Z korespondence moravských historiků umění Vojtěchu Birnbaumovi. In: SPFFBU, F 33–34, 1984, s. 51–58.
 174) J. Vacková, Čtyřicáté výročí úmrtí historika umění Eugena Dostála. ČMM 102, 1983, s. 289–296.
 175) J. Pernička, Brněnský architekt Mořic Grimm. In: Uměleckohistorický sborník, 1985, s. 172–194.
 176) Z. Kudělka, Brněnské paláce Christiana Alexandra Oedta. In: SPFFBU, F 33–34, 1984–5, s. 7–18.
 177) V. Šlapeta, Bohuslav Fusch–Josef Štěpánek, výběr z korespondence. Zprávy krajského vlastivěd. muzea v Olomouci, č. 213, 1981, s. 16–31; tamtéž, č. 223, 1983, s. 31–48.
 178) R. Svácha, Adolf Loos a česká architektura. Umění 31, 1983, s. 490–513.
 179) Kol. autorů, Výzkum románské architektury na Moravě. In: SPFFBU, F 30, 1981, s. 55–62; tamtéž 31–32, 1982–83, s. 79–87; tamtéž 33–34, 1984–85, s. 29–41.
 180) Z. Kudělka, Drobnosti k barokní architektuře Moravy. In: SPFFBU, F 30, 1981, s. 63–71; tamtéž 31–32, 1982–83, s. 89–101; tamtéž, 33–34, 1984–85, s. 42–50.
 181) J. Kroupa, Materiály k brněnským stavebním dějinám 18. století. In: Uměleckohistorický sborník, 1985, s. 260–264.
 182) P. Zatloukal, Přehled architektury historismu XIX. století na Moravě. Umění 28, 1980, s. 335–367.
 183) J. Sedlák, Náčrt dějin architektury na Moravě 1919–1938. In: Uměleckohistorický sborník, 1985, s. 67–98.
 184) Týž, Brněnské výstaviště 1918–1978, architektura a památková péče I. VVM 36, 1984, s. 136–147; týž, Brněnské výstaviště II. VVM 37, 1985, s. 37–42.

článek R. Svácha a Z. Lukeše¹⁸⁵⁾ o moravských architektech v Praze v období mezi dvěma světovými válkami. Sochařství je věnován pouze jeden článek M. Stehlíka,¹⁸⁶⁾ pojednávající především o dílech B. Fritsche a F. Kohla vycházejících z tvorby G. R. Donnera.

Více pozornosti bylo věnováno malířství. I. Krsek¹⁸⁷⁾ podává ve svém článku přehled tvůrců 2. poloviny 18. století. Nelehkou pozici moravského malířství první poloviny 19. století, kterému chybělo centrum, jakým byla Praha, vypisuje ve svém článku J. Kačer.¹⁸⁸⁾ O podílu Moravy na výtvarné tvorbě 90. let 19. století píše J. Hlušíčka,¹⁸⁹⁾ poznatek k životu malíře O. Kokoschky přináší A. B. Král¹⁹⁰⁾ a k začátkům fotografie na Moravě a ve Slezsku se vrací J. a Z. Broučkoví,¹⁹¹⁾ kteří ve svém článku věnují Brnu značnou pozornost.

K divadelnímu tématu se obrací M. Wurmová¹⁹²⁾ ve svém článku zachycujícím všechna česká představení v 1. polovině 19. století. Brněnskou scénografií se zabývala J. Telclová¹⁹³⁾ ve svých dvou příspěvcích. Problematiku městského divadla mladých zpracoval ve třech na sebe navazujících článcích F. Pavlíček,¹⁹⁴⁾ podobně ve dvou článcích zpracovala J. Vaňková¹⁹⁵⁾ problematiku loutkové scény Ajdivadlo.

Z článků obírajících se hudební problematikou jich bylo nejvíce věnováno osobě a dílu Leoše Janáčka. O Janáčkově, jako hudebním kritikovi, psal V. Gregor,¹⁹⁶⁾ K. Steimetz¹⁹⁷⁾ hodnotí Janáčka jako teoretika. S. Přibáňová¹⁹⁸⁾ přinesla nové poznatky k rodokmenu L. Janáčka. O jeho díle z různých hledisek psali N. Josephson,¹⁹⁹⁾ A. Němcová,²⁰⁰⁾ S. Přibáňová²⁰¹⁾ a T. Straková,²⁰²⁾ S. Přibáňová²⁰³⁾ věnovala též jeden svůj článek hudebněvědné činnosti V. Helferta v rozhlasu.

Příspěvek k poznání hudebního života na Moravě v době předbělohorské přinesla T.

185) R. Svácha, Z. Lukeš, Moravští architekti v meziválečné Praze. VVM 36, 1984, s. 20–30.

186) M. Stehlík, O moravském sochařství klasicizujícího baroka. In: Umělecko-historický sborník, 1985, s. 9–16.

187) I. Krsek, Malířství 2. poloviny 18. století na Moravě. In: SPFFBU, F 30, 1981, s. 7–30.

188) J. Kačer, Moravské malířství první poloviny 19. století. In: Umělecko-historický sborník, 1985, s. 18–40.

189) J. Hlušíčka, Přínos Moravy k malířskému odkazu generace 90. let. Umění 28, 1980, s. 460–468.

190) A. B. Král, Neznámá kapitola ze života malíře Oskara Kokoschky. VMM 34, 1982, s. 364–365.

191) J. a Z. Broučkoví, K začátkům fotografie na Moravě a ve Slezsku. In: Umělecko-historický sborník, 1985, s. 41–50.

192) M. Wurmová, Přehled českých divadelních představení v Brně v 1. polovině 19. století. VMM 36, 1984, s. 208–211.

193) J. Telclová, Brněnská scénografie v letech 1937–1945. ČMorM-VS 67, 1982, s. 49–63; též, Na cestě k socialistickému divadlu (scénografie Státního divadla v Brně v letech 1945–1980). ČMorM-VS 69, 1984, s. 151–163.

194) F. Pavlíček, Městské divadlo mladých v Brně v letech 1947–1955. ČMorM-VS 67, 1982, s. 63–84; též, Městské divadlo mladých v Brně v letech 1955–1960. ČMorM-VS 68, 1983, s. 91–103; též, Divadlo Julia Fučíka – Městské divadlo mladých v Brně v letech 1960–1965. ČMorM-VS 70, 1985, s. 161–174.

195) J. Vaňková, K činnosti experimentální loutkové scény Ajdivadlo. ČMorM-VS 68, 1983, s. 113–116; též, K činnosti experimentální loutkové scény Ajdivadlo II. ČMorM-VS 70, 1985, s. 175–180.

196) V. Gregor, Leoš Janáček – kritik hudebního umění reprodukčního. Časopis Slezského muzea, vědy historické 31, 1982, s. 207–215.

197) K. Steimetz, Janáčkovy teoretické názory na hudební rytmus a metrum. Časopis Sl. muzea-hist. 30, 1981, s. 25–43.

198) S. Přibáňová, Nové poznatky k rodokmenu Leoše Janáčka. ČMorM-VS 69, 1984, s. 129–137.

199) N. S. Josephson, Conflicting polarities and their Resolutions in the Music of Leoš Janáček. ČMorM-VS 65, 1980, s. 141–148.

200) A. Němcová, Na okraj Janáčkovy Její pastorkyně. ČMorM-VS 65, 1980, s. 159–164.

201) S. Přibáňová, Operní dílo Janáčkovy vrcholného období. ČMorM-VS 65, 1980, s. 165–171.

202) T. Straková, Janáčkovy opery Šárka, Počátek románu, Osud a hudebnědramatická torza. ČMorM-VS 65, 1980, s. 149–158.

203) S. Přibáňová, Vladimír Helfert v rozhlasu. ČMorM-VS 67, 1982, s. 133–141.

Straková,²⁰⁴⁾ V první části se zabývala hudebním životem na dvoře olomouckých biskupů, v druhém se zabývala dílem a osobou slovinského skladatele Jakoba Handla a v poslední části nás seznamuje s hudebními institucemi a jejich repertoárem. V dalším svém příspěvku se autorka zabývá hudebním vývojem petrského kůru v první části v 17. až 18. století a ve druhé v 18. až 19. století.²⁰⁵⁾ Okruh článků zaměřených k poznání hudebního života na Moravě uzavírá článek J. Sehnala²⁰⁶⁾ o harmonii na Moravě a článek H. Mihálkové²⁰⁷⁾ o brněnské zpěvohře. Práce s hudební tematikou uzavírají dva články J. Sehnala, jeden věnovaný varhanářům na Moravě v letech 1500–1800 a uspořádaný jako abecední seznam tvůrců spolu s výčtem jejich hlavních staveb²⁰⁸⁾ a druhý věnovaný dějinám varhan v kostele sv. Jakuba.²⁰⁹⁾ K ním se pojí článek P. Kurfürsta²¹⁰⁾ o výrobě dechových nástrojů v Brně.

Posledním okruhem článků spadajících do oblasti kultury jsou příspěvky věnované školství. O pokusech o obnovu univerzity na Moravě a o soupeření mezi Brnem a Olomoucí jako možnými univerzitními městy psal F. Jordán,²¹¹⁾ K. Ditrichová²¹²⁾ nás seznamuje se studiem slovenských studentů na moravských gymnáziích. Několik poznatků o poměru buržoazních stran k brněnským vysokým školám v době jejich vzniku přináší P. Mates.²¹³⁾ F. X. Halas²¹⁴⁾ se zabývá osvětovou činností brněnské univerzity v letech 1919–1952. Začátky pomocných věd historických ve světle korespondence dvou významných historiků V. Vojtíška a B. Navrátila osvětluje I. Zachová,²¹⁵⁾ P. Mates²¹⁶⁾ se ve svém článku zabývá snahou vládnoucích kruhů buržoazie v ČSR řešit materiální a personální problémy brněnských vysokých škol jejich rušením a slučováním. Vyvrcholení těchto snah vidí v letech 1933–1934 v návrzích na omezení univerzity a české i německé techniky. Tomuto kroku bylo zabráněno jen rozhodnými akcemi studentstva i pedagogického sboru. Boj o zachování vysokých škol v Brně byl doprovázen ostrým politickým bojem, v němž se exponovaly hlavně ultrareakční síly tehdejšího politického života. Přehled úspěšné práce brněnské bulharistiky podává ve svém článku F. Hejl.²¹⁷⁾ Na význam Střední umělecko-průmyslové školy v Brně v dějinách a struktuře československého školství a výtvarné kultury poukazuje M. Nováková.²¹⁸⁾ Informace o tematickém přehledu archivního materiálu SOA v Brně ke školské politice KSČ od roku 1945

204) T. Straková, Vokálně polyfonní skladby na Moravě v 16. a na začátku 17. století. ČMorM-VS 66, 1981, s. 165–178; tamtéž 67, 1982, s. 85–98; tamtéž 68, 1983, s. 149–180.

205) Táž, Hudba na Petrově v 17. až 18. století. ČMorM-VS 69, 1984, s. 101–116; též, Hudba na Petrově v 18. až 19. století. ČMorM-VS 70, 1985, s. 181–193.

206) J. Sehnal, Harmonie na Moravě 1750–1840. ČMorM-VS 68, 1983, s. 117–148.

207) H. Mihálková, Umělecký profil brněnské zpěvohry v letech 1945–1965. ČMorM 68, 1983, s. 105–112.

208) J. Sehnal, Varhanáři na Moravě 1500–1800 (2. část M–Z). ČMorM-VS 65, 1980, s. 93–139.

209) Táž, Dějiny varhan kostela sv. Jakuba v Brně. ČMor-VS 67, 1982, s. 99–122.

210) P. Kurfürst, Tradice výroby dechových nástrojů. ČMorM-VS 66, 1981, s. 237–242.

211) F. Jordán, První pokusy o obnovu zrušené univerzity v Olomouci. In: SPFFBU, C 29, 1980, s. 143–152.

212) K. Ditrichová, Slovenskí študenti na moravských stredných školách v posledných troch dekádných 19. storočia. In: 11. mikulovské sympozium 1981, s. 93–101.

213) P. Mates, Ke vzniku vysokých škol v Brně v letech 1918–1920. In: Sborník příspěvků o vzniku ČSR, 1983, s. 90–92.

214) F. X. Halas, Extenze československých škol a brněnská univerzita. In: SPFFBU, C 30, 1981, s. 77–94.

215) I. Zachová, Václav Vojtíšek, Bohumil Navrátil a brněnská univerzita. In: Studie o rukopisech 32, 1983, s. 37–46.

216) P. Mates, Pokusy o rušení brněnských vysokých škol v buržoazním Československu. CMM 102, 1983, s. 215–225.

217) F. Hejl, 60 let bulharistiky na Univerzitě J. E. Purkyně a v ústavech Československé akademie věd v Brně. In: SPFFBU, C 32, 1983, s. 139–156.

218) M. Nováková, Střední umělecko-průmyslová škola v Brně 1924–1984. VVM 37, 1985, s. 153–162.

podává V. Voldán²¹⁹⁾ a informace o pramenech k dějinám školství obecně v jihomoravských archívech přináší I. Štarha.²²⁰⁾

Poslední oddíl je věnován problematice hmotné kultury, do níž byly zahrnuty články věnující se archeologii, záchranným pracím a jednotlivostem historického významu. K archeologii psali z různých hledisek K. Valoch²²¹⁾ o nových nalezištích v Bohunicích, E. Kazdová²²²⁾ o lokalitách s moravskou malovanou keramikou, E. Opravil²²³⁾ o dřevínách z archeologických nálezů, D. Cejnková²²⁴⁾ o archeologickém výzkumu I. nádvoří starobrněnského kláštera, kde byly zjištěny tři stavební fáze bývalého kláštera P. Marie a byla dokázána existence románské rotundy, Z. Měřinský²²⁵⁾ o archeologických nálezech z válek husitských, které jako období přes množství památek nebylo dosud systematicky archeology probádáno, a znovu tentýž autor o podílu archeologie na výzkumu hradišť a hradů raného až vrcholného feudalismu.²²⁶⁾

Z oblasti ochrany památek jsou všechny články věnovány technickým památkám. M. Berka²²⁷⁾ psal o péči Technického muzea o technické památky, F. Hlaváč²²⁸⁾ připomíná nález ojedinělé technické památky — prvního trigonometrického bodu na území ČSSR; J. Jaroš²²⁹⁾ se zmiňuje o podílu Technického muzea na obnově vodního velkomlýna ve Slupi v okrese Znojmo.

- 219) V. Voldán, Skolská politika KSC od r. 1945 v dokumentech Státního oblastního archívu v Brně, In: 11. mikulovské sympozium 1981, s. 245–247.
220) I. Štarha, Prameny k dějinám školství v jihomoravských archívech, In: 11. mikulovské sympozium 1981, s. 233–235.
221) K. Valoch, Neue paläolithische Funde von Brno-Bohunice, ČMor-VS 67, 1982, s. 31–48.
222) E. Kazdová, Další lokality s moravskou malovanou keramikou staršího stupně na brněnsku, In: SPFFBU, E 29, 1980, s. 9–56.
223) E. Opravil, Dřeviny z moravských archeologických nálezů II, Zprávy kraj. vlastivěd. muzea v Olomouci č. 205, 1980, s. 23–29.
224) D. Cejnková, Archeologický výzkum starobrněnského kláštera, In: Archaeologica historica 6, 1981, s. 335–337.
225) Z. Měřinský, Morava za husitských válek ve světle archeologických výzkumů a nálezů, In: Arch. hist. 5, 1980, s. 31–68.
226) Týž, Přehled dosavadního stavu výzkumu fortifikací 11. až počátku 16. století na Moravě a ve Slezsku, In: Arch. hist. 6, 1981, s. 147–197.
227) M. Berka, Péče Technického muzea v Brně o technické památky, In: Sborník TM v Brně 3, 1980, s. 8–18.
228) F. Hlaváč, Nalezení, rekonstrukce a pamětní označení prvního trigonometrického bodu na území ČSSR v Brně – Soběšicích v l. 1958–1960, In: Sborník TM 4, 1985, s. 147–158.
229) J. Jaroš, Technické muzeum v Brně obnovuje vodní velkomlýň, In: 13. mikulovské sympozium 1983, s. 227–230.

SEZNAM EXCERPOVANÝCH CASOPISŮ A SBORNÍKŮ

Archaeologica historica
Časopis Matice moravské
Časopis Moravského muzea, vědy společenské
Časopis Slezského muzea
Dějiny věd a techniky
Genealogické a heraldické informace
Heraldická ročenka
Historie a vojenství
Jižní Morava
Mikulovská symposia
Moravské numismatické zprávy
Národnostný vývoj miest na Slovensku do roku 1918
Rozpravy Národního technického muzea v Praze, studie z dějin hornictví
Sborník historický
Sborník prací filozofické fakulty brněnské univerzity (řada C historická, F uměnovědná, E archeologicko-klasická)
Sborník příspěvků ke 36. výročí osvobození Československa Sovětskou armádou
Sborník příspěvků o vzniku Československa
Sborník Státního oblastního archívu v Brně
Sborník Technického muzea v Brně
Sborník příspěvků I. a II. setkání genealogů a heraldiků
Slezský sborník
Struktura feudální společnosti na území Československa a Polska do přelomu 15. a 16. století
Studia Comeniana et historica
Studia o rukopisech
Uměleckohistorický sborník
Umění
Ústecký historický sborník
Vlastivědný věstník moravský
Zpravodaj Místopisné komise ČSAV
Zpravodaj Slezského muzea Opava ČSAV
Zpravodaj Technického muzea v Brně, řada městská hromadná doprava
Zpráva brněnské pobočky České numismatické společnosti
Zprávy krajského vlastivědného muzea v Olomouci

ROZPRAVA
SBORNÍKU
BRNO V MINULOSTI A DNES

Č. 10

[VÁCLAV NOVÁK]

BRNĚNSKÉ DĚLNICKÉ DOMY

Když v druhé polovině 19. století zakládali dělníci své první spolky, byly jedinými místnostmi, v kterých se mohli scházet, hostince. Hostinští toho využívali a měli přemrštěné požadavky za jejich propůjčování. Každý organizovaný dělník byl tehdy pokládán za socialistu, a tak někteří hostinští z obavy, aby za poskytnutí přístřeší „socanům“, neztratili klientelu měšťanskou, která jim byla v mnoha případech milejší, vůbec odmítali propůjčovat místnosti dělnickým spolkům.

Spolky byly proto nuceny často měnit hostince, což nepřispívalo k jejich klidné činnosti a rozvoji. Proto sílila snaha domoci se vlastního stánku.

Již koncem 19. století byly zalkádány dělnické spolky s názvem „Dělnický dům“, jejichž účelem zakotveným ve stanovách bylo vystavění aneb přizpůsobení již stávajícího domu na příhodném místě, jakož jeho užívání, udržování a spravování. Tento dům měl tvořit ústřední shromaždiště dělnictva bez rozdílu národnosti a vyznání a sloužit k podpoře snah dělnictva. Měl poskytnout spolkové místnosti dělnickým spolkům a společenstvům pro jejich schůze, přednášky, zábavy, tělocvik, divadelní představení atd. V tomto domě měla být též zřízena restaurace a kavárna a k tomu získána nutná koncese buď spolkem, nebo nájemcem.

Některým z těchto spolků se podařilo vytčeného cíle dosáhnout a dělnický dům i udržet. I když měli dělníci vlastní stánek, těžkostí bylo stále dost, jednak finančních, jednak ze strany vládnoucí buržoazie, která věděla, že největším nebezpečím pro ni je sjednocené dělnictvo. Proto se snažila všemi prostředky zasahovat všude tam, kde se dělníci mohli shromažďovat a sjednocovat. A to byly dělnické domy, které se staly důležitými středisky dělnického hnutí. Tak například stojí za zmínku, že posádkové velitelství v Brně zakázalo příslušníkům armády navštěvovat místnosti těch dělnických domů v Brně a blízkém okolí, v nichž byla střediska komunistické strany.

Dělnické spolky a zvláště dělnické domy upoutávaly zvláštní pozornost buržoazního státního aparátu za Rakouska, za předmnichovské republiky, i za nacistické okupace. Přesto se však některým podařilo změnou stanov a názvu udržet činnost i za okupace. Neudržely se však ty, které byly v rukou komunistů. Již 13. dubna 1939 předal Zemský úřad policejnímu ředitelství zprávu, že v rámci akce rozpuštění komunistických družstev bude v nejbližších dnech přikročeno k jmenování správní komise družstev Dělnický dům v Husovicích, Králově Poli a Tuřanech.

Správní komise se měla skládat z pěti členů, a to vládního komisaře (mohl to být některý státní úředník), předsedy (šikovného člověka zběhlého v hospodaření, popřípadě účetnictví) a tří členů (bylo by dobře, aby mezi nimi byl některý z členů bývalého předsednictva, který by ovšem nesměl být komunist). Navržení členů komise bylo požadováno na týž den.

Po osvobození Československa Rudou armádou v květnu 1945 obnovily spolky a družstva Dělnický dům činnost a vyvíjely ji až do vydání zákona č. 68 z 12. července 1951 o dobrovolných organizacích. Podle § 9 tohoto zákona se spolky vzniklé před 1. říjnem 1951, které vyvíjely svou činnost ve shodě se zájmy pracujícího lidu, mohly přeměnit

v organizace nebo se do nich včlenit. Protože činnost, kterou spolky Dělnický dům vyvíjely, patří v nových poměrech k úkolům jednotné odborové organizace, nesouhlasilo ministerstvo vnitra s dalším trváním takových spolků a doporučilo jejich začlenění do některé z masových organizací. Podle charakteru spolků Dělnický dům by jejich začlenění mělo být provedeno do odborové organizace. Některé ze spolků se do ROH začlenily, některé se rozešly. Dělnickým domům jako památníkům středisek dělnického hnutí název „Dělnický dům“ však zůstal a zůstane.

V této rozpravě předkládáme čtenáři první soubor základních údajů o brněnských dělnických domech jako základ pro další výzkum. Věříme, že čtenář, zejména odborník, bude k některým drobným nepřesnostem shovívavý. Nepodařilo se například vždy zjistit křestní jména u některých méně známých funkcionářů a osob apod.

DĚLNICKÝ DŮM V JULIÁNOVĚ

Juliánov tvořila původně jen Stará osada (v místech dnešní Vančurovy ulice), jež se později rozšiřovala směrem k řece Svitavě, a dále se začaly stavět domy v tzv. Novém Juliánově. Obec měla již od poloviny 19. století naprostou většinu dělnického obyvatelstva zaměstnaného v brněnských textilkách a později v kovoprůmyslu. Juliánov byl baštou revolučního dělnického hnutí a již koncem roku 1880 se zde konala tajná konference rakouské sociálně demokratické strany.

Spolkový život se v Juliánově rozvíjel velice brzo. Dne 30. září 1852 založili juliánovští občané v Zábrdovicích „Bratrstvo svatého Cyrila a Metoděje“ a do roku 1869 ještě několik dalších katolických spolků, v roce 1869 pak „Živnostenský spolek Mírůmil“. Spolky takového zaměření nemohly však vyhovovat průmyslovému proletariátu, jehož řady rostly s rychle se rozvíjejícím průmyslem textilním a kovodělným.

První opravdu pokrokový spolek v Juliánově založili juliánovští občané Antonín Šperka, Fr. Trnka a Fr. Kraumann v listopadu 1890 u Trnků s názvem „Občanská beseda Havlíček“, jehož stanovy byly schváleny 19. března 1891. Tento spolek zaměřil svoji činnost hlavně na přednášky politického, hospodářského a vědeckého obsahu (např. Revoluce francouzská v boji s monarchistickou Evropou, Vzdělanost a její vliv na společnost). 22. dubna 1893 v něm přednášel Josef Hybeš na téma Jak se člověčenství poměry mění. Tento spolek vyvíjel nepřetržitě činnost až do roku 1944, kdy pro ztrátu členstva zanikl.

Dělníci se organizovali v rukodělných spolcích; v roce 1890 založili v Zahradníčkově hostinci na Táborské ulici čítárnu dělnictva textilního, za krátkou dobu politickou organizací sociálně demokratické strany a v roce 1892 ve stejném hostinci skupinu kovo-dělníků.

Několik juliánovských dělníků s Vilémem Synkem v čele založilo v restauraci u Stehlíků na Šámalově ulici „Všeobecný vzdělávací spolek Lassalle“. Při ustavující valné hromadě 11. února 1894 byl zvolen předsedou Vilém Synek a členy výboru Valíček, Josef Ryšánek, J. Štastný, Fr. Michel, J. Heiter, R. Beránek, Fr. Doležal, Z. Bednář, Fr. Grác, Jakub Neruda a Jan Petlach. Kromě rozsáhlé kulturní a svépomocné činnosti začal tento spolek jako jeden z prvních pěstovat dělnickou tělovýchovu, ačkoliv ve stanovách ji zakotvenou neměl. Teprve 29. června 1896 po přednášce „O významu tělocviku“ spolek zažádal o změnu stanov a názvu na „Všeobecný tělocvičný, vzdělávací a podporující spolek Lassalle“ pro Juliánov a okolí.

Všechny tyto korporace sdružující třídně uvědomělý proletariát upozornily na sebe svou politickou činností státní moc, která je začala pronásledovat. Hostinští z obav, aby nelibost úřadů se nepřenesla také na ně, odpírali těmto korporacím propůjčovat místnosti. A tak dělnické spolky a organizace, které se ocitly bez spolkových místností, musely pokračovat v činnosti v malém domku pokladníka Heitera a později v soukromém bytě Jana Karmazína, kde lassallovci i cvičili. Neudržitelnost této situace přivedla členy všech stávajících dělnických organizací a spolků v Juliánově k myšlence vybudovat si vlastní dům. Po několika poradách založili spolek „Dělnický dům“. Stanovy, na jejichž

vypracování měl hlavní podíl člen spolku Antonín Josel, byly schváleny 20. srpna 1896. Na ustavující valné hromadě konané 20. září 1896 v hostinci u Stehlíků na Palackého (Šámalově) ulici byl zvolen výbor spolku ve složení: předseda Vilém Synek, místopředseda Josef Paták, jednatel Fr. Velecký, členové výboru Ondřej Moučka, Engelbert Holeček, Josef Volejníček, Josef Kalina, Josef Kotulán, Antonín Josef, Josef Odrazil a O. Černý.

Nyní však vstala otázka, kde vzít peníze na zbudování Dělnického domu. Pomohla náhoda. Bývalý juliánovský starosta Volejníček nebyl v obecních volbách podporován měšťáckými stranami a nebyl zvolen. Byl proto ochoten půjčit 2 000 zlatých a sám vstoupil do spolku. Ale 2 000 zlatých nestačilo, musel být zřízen fond pro postavení Dělnického domu. Na mimořádné valné hromadě 28. února 1897 byly po některých změnách schváleny plány a rozpočty předložené stavitelem Janem Křivým na přestavbu domu v Juliánově č. 223 (na Jamborově 65) zakoupeného spolkem a stavba byla staviteli zadána. Rozpočtová částka zněla na 11 000 zlatých, skutečné náklady si vyžádaly 12 000 zlatých.

Stavba slibně pokračovala a již 1. srpna 1897 oznámil předseda Vilém Synek okresnímu hejtmánství, že spolek bude mít od 8. srpna 1897 spolkovou místnost ve vlastním domě v Juliánově č. 223. Dne 15. srpna 1897 byl slavnostně otevřen Dělnický dům, první na Brněnsku vůbec; v něm se pak soustředil všechen kulturní, společenský i politický život dělnictva z Juliánova i okolí.

Slavnost otevření Dělnického domu byla zahájena v 5 hodin budíčkem a pokračovala v 9 hodin slavnostní valnou hromadou, po níž následoval koncert s volným vstupem. O 14. hodině vyšel průvod všech zúčastněných spolků z restaurace Ad. Holuba na Cejlu 115 (Gottwaldově) a ubíral se Zábrdovicemi a Tábořskou ulicí do Dělnického domu. Po slavnostní řeči a zpěvních vystoupeních následovala veselice a tanec. Vstupné na odpolední slavnost bylo 20 krejcarů (v předprodeji 15 kr.), na večerní taneční zábavě platil pán 30 kr., dámy měly vstup volný. Hudbu obstarala kapela s. Lidařika.

Okamžitě po dokončení Dělnického domu se do něho nastěhovaly všechny pokrokové spolky: spolek Dělnický dům, skupina kovodělníků, skupina textilních dělníků, politická organizace strany sociálně demokratické a všeobecný tělocvičný, vzdělávací a podporující spolek Lassalle, který se přeměnil na čisté tělocvičný spolek a změnil název na „Tělocvičná jednota Lassalle“, což hned 22. srpna 1897 oslavil zahradní zábavou v Dělnickém domě.

Že juliánovští lassallovci byli první jednotou dělnické tělovýchovy v našich historických zemích, nezvratně svědčí výsledek konstitučního sjezdu v roce 1921, na němž byly schváleny nové řády FDTJ a zároveň usneseno uspořádat v roce 1922 v Brně Spartakiádu, dělnickým skautům bylo dáno jméno „Spartakovi skauti“ a jednota v Juliánově jako nejstarší jednota dostala z Prahy federální soud a razítko federálního soudu, kterým byly potvrzovány rozsudky na poli federální tělovýchovy. V roce 1921 jednota změnila stanovy a jméno na „Federativní dělnická tělocvičná jednota“ a v roce 1926 na „Jednota proletářské tělovýchovy“. V Dělnickém domě sídlila a cvičila až do své nucené likvidace v roce 1938, kdy na poslední (likvidační) valné hromadě 27. listopadu 1938 byl zvolen likvidační výbor a zpěv Internacionály zakončil její činnost. Tělocvičná jednota byla vždy nejpřednější složkou v Dělnickém domě a její členové byli zásobárnou pro všechny ostatní složky.

V Dělnickém domě se od samého počátku rozproudil čilý život a Dělnický dům se stal střediskem dělnického hnutí širokého okolí a přenesl se do něho boj o dělnická práva. Také velká zahrada byla využívána ke cvičení a zahradním zábavám a 21. prosince 1897 získal spolek vlastní koncesi hostinskou a výčepní. Byly zde však pořádány hlavně přednášky, vzdělávací, osvětové, politické a mnohé jiné akce. Tak při velké stávce textilního dělnictva v květnu roku 1899 byla zde každé pondělí vyplácena stávková podpora. Na slavnosti pětiletého trvání Dělnického domu v roce 1902 promluvil Josef Hybeš a Mathias Eldersch; nebo 26. srpna 1908 se zde konal tábor socialistické mládeže proti militarismu. Tyto tábory byly všude zakázány až na juliánovský, který však byl rozpuštěn.

Krátce po otevření Dělnického domu byl jeho sál propůjčen divadelní společnosti p. Šumy. To přivedlo několik nadšenců na myšlenku pořádat vlastní divadelní představení. Pořídili si nejnútnejší dekorace a začali studovat hru Paličova dcera. Hra měla velký úspěch, takže vznikla nová složka Dělnického domu, divadelní družstvo ustavené v roce 1899 s názvem „Lidové divadlo“, jehož předsedou se stal Fr. Svoboda. Na valné hromadě 6. ledna 1901 byla uspořádána sbírka pro vybudování stálého jeviště a již dne 17. ledna 1901 předali divadelníci nové jeviště do správy Dělnického domu. Po třech letech působení odešel předseda Fr. Svoboda a po kratším působení J. Tůmy převzal řízení scény Fr. Kovalovský. V Lidovém divadle působili kapelníci Křenovský, Kvasnica, Chalabala, Quido Arnoldi a na prknech jeviště hostovali Longen, Kreutzmann, Urbánková, Čermák, Walter, Klika, Nový, Maratová, Purkrábek, Nedošinská, Šindler a jiní.

Pro tak rozsáhlou činnost však místnosti nestačily a projevila se potřeba je rozšířit. Nebylo však dostatek finančních prostředků a teprve na valné hromadě 7. ledna 1906 bylo usneseno, aby Dělnický dům byl rozšířen. Za 4 800 korun byl zakoupen sousední domek a stavitel Buchmajer z Brna provedl přístavbu za 19 084 korun. A již v neděli 21. října 1906 byly nové místnosti otevřeny hodovou zábavou v neděli a pondělí. V neděli 11. listopadu 1906 bylo zahajovací představení na nově zřízeném krásném jevišti hrou „Exulanti“. V rozšířených místnostech zintenzívněla také politickoosvětová činnost a často sem docházel a k dělníkům hovořil Josef Hybeš, Matthias Eldersch, Adolf Burian a další. V roce 1907 se konala slavnost desetiletého trvání Dělnického domu, na níž jako hlavní řečník hovořil Josef Hybeš.

Činnost však neprobíhala vždy hladce. Rozpory v sociálně demokratické straně, v které

vznikají dva směry, autonomisté a centralisté, se přenesly i do Dělnického domu. V roce 1911 odešli centralisté do Malchrova hostince (na dnešní Vančurově), separatisté zůstali v Dělnickém domě. Tím ale nekončily rozpory ani ve straně ani v Dělnickém domě. Přerušila je až první světová válka.

Dne 22. června 1912 zahájila Marie Kügerlová z Vídně v Dělnickém domě se svým „Divadlem živých obrazů“ kinematografická představení. Měla v úmyslu provozovat je zde jako stálé kino, nebylo jí to však místodržitelstvím povoleno a musela proto 22. 9. 1912 představení ukončit. Spolek se pak rozhodl provozovat kinematograf sám, podal proto 6. června 1914 žádost o kinolicenci a uvedl, že kino bude mít název „Lido bílo v Juliánově“. Vypuknutím války k projednání žádosti již nedošlo. Ještě 27. září 1914 žádal spolek o povolení divadelních představení ve prospěch chudých žáků na 18. října, 1. a 15. listopadu. Představení nebyla povolena „vzhledem k nepatrnému čistému výtěžku (9 K 82 hal) divadelního představení, k témuž účelu 4. října t. r. požádaného“.

Pak se již ale v Dělnickém domě zastavila veškerá činnost, protože se do něho nastěhovali vojáci a byl tak změněn na kasárna. I když tehdejší předseda Odrazil se svědomitě staral o majetek spolku, nemohl zabránit, aby vojáci pro nedostatek topiva nepálili židle a stoly. Škody takto způsobené byly po skončení války odhadnuty vojenskou komisí na 64 000 K; jako náhradu obdržel spolek cenný papír státní půjčky ve výši 30 300 Kč.

Válka skončila a do Dělnického domu se začal vracet někdejší život. Po nejnutnější opravě místnosti konala se 20. února 1919 první poválečná valná hromada v samostatné Československé republice a činnost zahájil spolek, tělocvičná jednota, Lidové divadlo a postupně další složky.

Žádost z 5. května 1919 bylo také obnoveno jednání o kinolicenci. Při komisionálním jednání 14. listopadu bylo komisí požadováno stavebně úplné odloučení hstinských místností. Na to spolek nechtěl přistoupit, protože při zábavách spojení sálu s hostinskými místnostmi je nutné. Valná hromada 21. února 1920 proto rozhodla vzít žádost zpět.

Ještě jednou žádal spolek o kinolicenci. 27. prosince 1937 předložil plány na kino v Dělnickém domě se 740 sedadly (582 v přízemí, 158 na galerii), s projekčním plánem na okraji jeviště a promítárnou za galerií. Po šetření pro Zemský úřad policejní ředitelství udělení licence nedoporučilo, protože místní potřeba nevyžaduje zřízení nového kina, ale hlavně proto, že „žádající spolek je okrajovou složkou komunistické strany. Za jeho členy jsou přijímáni jen spolehliví komunisté. Účastní se všech podniků komunistické strany v brněnském kraji. Jeho spolkové místnosti jsou těžištěm komunistického hnutí v Brně. Vzniká tedy obava, že by žádané kinematografické licence mohlo být zneužito k účelům „politicky propagačním“. Je samozřejmé, že po takovém „dobrozdání“ byla žádost zemským úřadem zamítnuta a zamítnuto bylo i odvolání spolku na míni-sterstvo.

Kino v Dělnickém domě bylo však přece zřízeno, ale jen jako letní kino „Sport“, které zahájilo na zahradě provoz 1. června 1951 a skončilo 3. září 1953. Ještě jednou bylo v Dělnickém domě v provozu letní kino. Provozovala je od 17. června 1961 do 15. června 1967 Správa městských kin, kdy už budova patřila ZKL Líšeň (dnešnímu Zetoru).

Na činnost v Dělnickém domě měl nepříznivý vliv rozkol v sociálně demokratické straně, v níž se utvořily dva směry: levice a pravice. To se projevilo na valné hromadě 30. ledna 1921 za účasti 85 osob, když před volbou nového výboru předložil Alois Paták neoficiální kandidátní listinu ze samých pravičáků. To bylo důvodem k slovní potyčce a výkřikům mezi pravým a levým křídlem. Po řeči Jar. Hrejsemnou, který uvedl, že spolek jako je Dělnický dům, nesmí hledět ani vpravo, ani vlevo, byl zvolen výbor podle oficiální kandidátky složené z přívrženců levice i pravice: předseda Emanuel Sý-

kora, jednatel Augustin Reich, pokladník Rudolf Barčák, členi výboru Alois Peringer, Josef Odrazil, Jan Ševčík, Josef Apoštol, náhradníci Ludvík Tioka, František Helan, Josef Jilek, revizoři Jar. Hrejsemnou, František Kalina, Inocenc Hoffman. Rozkolu tím ale za bráněno nebylo.

Rozhodujícím pro Dělnický dům se stal rok 1921. Přibývalo v něm komunistů a v létě roku 1921 zde založili politickou organizaci komunistické strany, která se rozdělila do dvou organizací: číslo 1 u Forelů s důvěrníkem s. Konečným a číslo 2 v Dělnickém domě s důvěrníkem Jar. Hrejsemnou. Pravice odešla k Malchrům, „střed“ k Pavlovcům, kde založili Lidovou scénu.

Dělnický dům v Juliánově byl pak vždy bojovou pevností brněnských dělníků a koncem roku 1921 byl pevně v rukou revolučních dělníků komunistů a vždy již v nich zůstal. Bylo zde také sídlo obvodního výboru KSČ, a když v roce 1930 přešla komunistická opozice v Brně hromadně k sociálním demokratům a tím byl pro komunisty ztracen Dělnický dům v Brně na Marxově, našla zde útočiště i krajská organizace KSČ.

V roce 1921 zde byl založen a po šest let zde měl své sídlo Dělnický sportovní klub (DSK Juliánov). Pěticipá hvězda v kulatém razítku a jména funkcionářů klubu (dobrých funkcionářů komunistické strany) napovídaly, že tento fotbalový klub byl složkou proletářské tělovýchovy. Po odchodu z Dělnického domu klub změnil jméno na DSK Brno 15 a posléze na ČAFK Židenice.

Po Maninách žil Dělnický dům intenzivní přípravou na brněnskou spartakiádu v roce 1922. V jejím průběhu zde bylo zajištěno stravování pro účastníky Spartakiády a FDTJ uspořádala pro ně ve středu 5. července divadelní představení „Domov a víra“ a v sobotu 8. července členové Lidového divadla v sále konali tělocvičnou besídku a na zahradě lidovou slavnost.

Stále více se projevoval nedostatek místností, a tím se stávala aktuální přístavba Dělnického domu. Proto byl na valné hromadě 28. ledna 1922 zvolen šestičlenný stavební odbor, který měl prošetřit a připravit možnost přestavby. Teprve po dvou letech na valné hromadě 19. ledna 1924 byl jím podán návrh na přestavbu Dělnického domu za předpokládaný obnos asi 400 000 Kč. Byla zvolena pětičlenná komise (Ševčík, Uhlíř, Trkan, Žemla, Pilát), která byla pověřena pořídit nutné náčrty, případně plány, aby se mohlo se stavbou začít počátkem roku 1925.

Komise vystavila projekt přestavby s předběžným rozpočtem na 440 500 Kč v místnosti Dělnického domu, aby jej mohl každý posoudit a vyjádřit se k němu. Na mimořádné valné hromadě 23. března 1924 pokladník Barčák uvedl, že spolek má 70 000 Kč vlastního kapitálu. Něco by zapůjčili členové, zbytek by se vypůjčil v bance. Po dlouhé diskusi bylo odhlasováno, že každý člen je povinen na stavbu upsat podle možnosti půjčku na 5 let při 5 % úročení, nejméně však 250 Kč, a výboru se dává plná moc, aby dal zhotovit plány stavby s výhradou, že o zahájení stavby rozhodne členstvo na příští mimořádné valné hromadě, která se bude konat během měsíce dubna. Konala se 25. dubna a bylo na ní usneseno, aby stavba byla zadána Stavebnímu družstvu v Juliánově za obnos 454 431,28 Kč.

První máj 1925 ještě juliánovští slavili ve starém Dělnickém domě, ale odpoledne už začali bourat a po třech dnech bourání se začalo stavět. Byla postavena přední jednopatrová budova, velký sál s galerií s 800 místy a jevištěm 13 m širokým a 12 m hlubokým, s kulisárnou a šatnami pro herce. Na stavbě bylo brigádnicky odpracováno 13 513 hodin, na penězích upsáno 33 000 Kč. Náklad stavby, který dosáhl téměř 600 000 Kč, bylo nutno uhradit vlastními prostředky a půjčkami, protože žádost spolku o státní podporu byla ministerstvem zamítnuta z důvodu, že se zásadně neudělují podpory jiným spolkům než ryze tělovýchovným.

V neděli 27. září 1925 v 16 hodin se ve velkém sále nového Dělnického domu konala

slavnostní plenární schůze všech příslušníků komunistické strany, na níž správa Dělnického domu předala nové místnosti složkám k používání. Po schůzi byla vykonána prohlídka celé budovy a o veselé finále tohoto dne se postaral Přichystalův divadelní orchestr. Lidové divadlo zahájilo na novém jevišti v sobotu 3. října 1925.

Nový dělnický dům se stal skutečným politickým a kulturním střediskem proletářského Brna. Rychle zde obnovily činnost všechny složky. Konalo se zde nesčetně schůzí, manifestací, přednášek i jiných akcí, zněly zde verše Nezvala, Wolkerova, Majakovského, s pódia k dělníkům hovořil Šmeral, Gottwald, Kopecký, Dolanský, Klíma, Šverma, Pišek, Kapoun, Juran a další, burcovala zde Levá fronta a Modrá Blůza. Akcí bylo tolik, že se lze zmínit jen o těch nejvýznamnějších.

Oslavy třicetiletého trvání spolku byly zahájeny v sobotu 12. června 1926 slavnostním divadelním představením hry Maxima Gorkého z ruského života „Na dně“. V neděli 13. června zazněly v 5 hodin ráno fanfáry, v 10 hodin se konala slavnostní valná hromada, v 11 hodin prohlídka celého domu a výstavy při koncertu divadelního orchestru. Ve 13 hodin vyšel průvod z Dělnického domu v Brně a ubíral se přes Zábřehovce a ulicí Tábořskou na místo slavnosti, kde při koncertě, tělocvičných vystoupeních a mužském sboru se rozproudila volná zábava do 24 hodin. V rámci těchto oslav byla uspořádána věcná loterie, jejíž výtěžek (necelých 400 Kč) připadl k umoření dluhu za přestavbu. Do prodeje bylo dáno 5 000 losů po 1,10 Kč, prodáno bylo celkem 1 747 losů, výher bylo 112 v ceně 1 530 Kč.

V roce 1931 lze vzpomenout tří akcí. 18. ledna to byla vzpomínková slavnost k výročí úmrtí Lenina, Liebknechta a Luxemburgové. Za účasti asi 300 osob vzpomněla Karla Pfeiferová ohromné práce zmíněných vůdců pro dělnickou třídu. Poté byla přednesena Wolkerova báseň „Moře“ a sehrána jednoaktovka „Nejvyšší oběť“ od stejného autora.

6. a 7. června zde jednala I. říšská konference Levé fronty, na policejním ředitelství však ohlášená jako spolková schůze. Konferenci předsedal dr. R. Fleischner a zúčastnili se jí také arch. inž. Jiří Kroha, Bedřich Václavek, E. F. Burian, poslanec Václav Kopecký, prof. Zd. Nejedlý, slovenský básník dr. Ján Poničan, dr. Vlado Clementis, Laco Novomeský a mnoho dalších pokrokových intelektuálů. První den zasedání v sobotu 6. června zahájil za účasti 55 delegátů a asi stejného počtu hostů Jiří Kroha a hlavní referát přednesl dr. Vlado Clementis.

Druhého dne konference v neděli 7. června se počet účastníků zvýšil o další hosty asi na 150 osob. Za předsednický stůl zasedl také policejní komisař v civilu, který již prvního řečníka Pavla Senfta z Prahy dal předsedou napomenout. Druhý řečník Závěš Kalandra, redaktor z Prahy, byl po několika větách napomenut předsedou: „Pan policejní komisař upozorňuje, že se nesmí mluvit o revoluci, protože konference Levé fronty není politickým sjezdem, termín „revoluční proletariát“ nesmí být používán, nebo bude schůze rozpuštěna.“ Kalandra pokračoval v řeči a po několika slovech došlo k novému napomenutí předsedou: „Pan policejní komisař zakazuje užívat slovo „sociálfašismus“. Po těchto slovech shromáždění propuklo v smích. Policejní komisař vstal a schůzi pro neuctu k úřadům jménem policejního ředitelství rozpustil.

Dr. Fleischner ihned svolal důvěrnou schůzi podle § 2 spolkového zákona na půl 12. hodinu. Po zahájení důvěrné schůze Kalandra dokončil svůj projev. Po projevu několika dalších delegátů byl předseda dr. Fleischner vyzván, aby se ihned dostavil na policejní strážnici v Juliánově. Dr. Fleischner odešel s poslancem Kopeckým na strážnici. Po jejich návratu oznámil dr. Fleischner, že z příkazu policejního ředitelství v Brně nesmí být konána důvěrná schůze, kterou policejní ředitelství považuje za pokračování rozpuštěné schůze dopolední. Celé shromáždění odpovědělo na zákaz salvou protestních výkřiků a po krátkém projevu poslance Kopeckého se delegáti a hosté rozešli.

Rudé letnice 1931 oslavili v Dělnickém domě „Proletářským večerem“ za přítomnosti J. Jurana. Zazněla zde výzva k mládeži, aby rozšířila řady komsomolců.

13. srpna 1932 uspořádal spolek slavnostní večírek k pětatřicetiletému trvání Dělnického domu, na němž byly zastoupeny všechny složky. Po projevu redaktora Aloise Jelínka zazněla báseň „Kdy začneš dobývat sám sebe“ a večírek byl zakončen jednoaktovkou „Dcery práce“.

Na rozmezí roku 1932 a 1933 za rosicko-oslavanské stávkové měl zde své sídlo a sklad komitet pro pomoc rodinám bojujících horníků oslavanského revíru, organizující sbírky, které vynesly 150 000 Kč a více než jedenáct tun potravin a který tu přádal celou řadu porad i veřejných schůzí. Dělnický dům se také ujal dětí stávkujících rosických horníků a rozdělil je do rodin dělníků a pokrokových intelektuálů. Stal se jedním z hlavních center pro pomoc stávkujícím, v jehož čele stál dr. R. Fleischer, Jiří Kroha a jiní intelektuálové.

Na velké protifašistické schůzi 8. února 1933 se sešlo na 1 200 brněnských dělníků, aby vyslechlo projev Klementa Gottwalda, který začal slovy: „Před devíti dny se ujal vlády v Německu fašista Hitler...“ Ještě před ukončením schůze vnikla do sálu policie a za bouřlivých protestů vytlačila dělníky do ulic. Nemohla však tím přerušit demonstraci v ulicích Juliánova a Židenic; tam byla provolávána protifašistická hesla.

V roce 1933 se sociální demokraté a komunisté z Juliánova opět sešli v Dělnickém domě, žel ne na dlouho. Od června 1933 navázali někteří členové sociálně demokratické strany kontakt s jednotlivými členy spolku a jeho výboru a jednali o možnosti přestěhování složek sociálně demokratické strany do Dělnického domu. Tyto rozhovory dostaly oficiální podobu písemem politické organizace sociálně demokratické z 12. října 1933, která žádala, aby jí bylo spolu s okrajovými složkami dovoleno nastěhovat se do Dělnického domu z dosavadního jejího sídla v hostinci Jana Malchra. V přípise

bylo vzpomenu zaslůh sociálně demokratické organizace o Dělnický dům; v nynější pohnuté době by prý bylo spolku jen ku prospěchu, kdyby se dělnické hnutí soustředilo do jedné budovy tak, jak to kdysi bývalo. Žádosti bylo vyhověno a místnosti včetně tělocvičny pro DTJ i sálu byly dány k dispozici za stanovený poplatek (velký sál v létě 50 Kč, v zimě 100 Kč, při zábavách 300 Kč, tělocvična za 50 Kč měsíčně). Dále bylo schváleno přiznání členství ve spolku složkám ihned po nastěhování, jednotlivcům případ od případu podle stanov. Předseda Vašulín pak všechny vyzval, aby každý působil ve svých složkách tak, aby přistupujícím nebyly činěny výtky za dosavadní činnost a byla umožněna spolupráce obou složek ku prospěchu spolku.

Sociální demokraté tedy 1. prosince 1933 přesídlili do Dělnického domu, ale již v červenci 1934 byli zase zpět v hostinci u Malchřů. Proč? Pravou příčinu se už asi nedovíme, zůstává jen domněnka.

Na valné hromadě 11. února 1934 Ferdinand Švábenský, mluvčí nově přijatých členů složek strany sociálně demokratické, žádal, aby z těchto složek byl aspoň jeden pojat do kandidátní listiny. Rozpředla se krátká debata, která vyzněla v tom smyslu, že kandidátka není nikterak vázána, takže každý člen má možnost provést patřičné změny a volit, koho chce. Volilo 52 členů, z toho 31 oficiální kandidátku, takže žádný z nových členů nebyl zvolen. Po volbách Švábenský uvedl, že se od členstva a složek požadují určité povinnosti, ale na žádost, aby aspoň jeden člen z těchto složek byl přijat do výboru, kde se o všech věcech rozhoduje, nebyl brán zřetel. A to snad byla příčina opětovného odstěhování sociálních demokratů z Dělnického domu. Na členské schůzi 2. srpna 1934 předseda Vašulín uvedl, že ze strany členstva spolku nebylo nikomu nijak ublíženo a dosud se výboru nedostalo žádného vysvětlení, proč se vlastně složky sociálních demokratů vystěhovaly.

V roce 1934 se Dělnický dům ujal statečných rakouských bojovníků, kteří hájili Marx-Hof a utekli před rakouským fašismem k nám. U nás však nezůstali a odjeli do Sovětského svazu. Přes zákaz policie jim byl v pátek 20. dubna v Dělnickém domě uspořádán večer na rozloučenou (na policii oznámený jako schůze, která však byla v posledním okamžiku zakázána) s programem: Internacionála, Píseň padlých revolucionářů, Píseň práce, Kominternu, Partyzánská balada Dva světy, Povídka vojáka bez hlavy, Die Jamirera, Die roten Rebellen, Kleiner Mann, was nun? a výňatek z Ilji Erenberga Občanská válka v Rakousku. Tajní policisté se pokoušeli oslavu rozehnat, a když se jim to nepodařilo, zavolali uniformované policisty a za protestu přítomných vytlačili účastníky večírku na ulici. Při tom zatkli z emigrantů Jana Březíka a zajistili soudružky Gnotovou a Provazníkovou. Dr. Stern a Juran protestovali proti této zvěsti. Ke střetnutí s policií došlo i při odjezdu emigrantů z hlavního nádraží 23. dubna v 17 hodin, když poslanec Juran chtěl hovořit před nádražím k zástupu, který přišel emigranty provodit. Protože úřadem žádný tábor lidu povolen nebyl, byl Juran vyzván, aby v řečnění ustal. Když neuposlechl, byl předveden na strážnici a po zjištění propuštěn, ale bylo na něho učiněno trestní oznámení pro přečin shluknutí.

To se již stahovala mračna fašismu i u nás a v příštích letech se juliánovský Dělnický dům stal střediskem v úsilí strany KSČ o sjednocení lidu v boji proti fašismu. Velký ohlas měla veřejná schůze s protifašistickým zaměřením 23. března 1936 za účasti asi 1 500 osob. Mikrofonem byly projevy přenášeny do přilehlých místností. Do čestného předsednictva byl zvolen Stalin, Dimitrov, Thälmann, Rákosi; v předsednictvu schůze zasedl Josef Kapoun, Josef Flek, Stanislava Nevrkalová, Alois Zweig, Richard Humpolík a Oldřich Macháček. Hlavní řečník Klement Gottwald ve svém projevu odhaloval zvýšené válečné nebezpečí a ohrožení Československa Hitlerem. Všechny projevy byly také zahájením nového úsilí strany KSČ za vytvoření akční jednoty dělnické třídy a lidové fronty všech pracujících.

V rámci oslav 40. výročí založení spolku bylo sehráno 14. června 1936 divadelní představení „Jan Výrava“. Slavnostní valnou hromadu v neděli 21. června 1936 v 9.00 hodin za účasti 140 osob pozdravili zástupci dělnických domů ze Židenic, Lišně, Svitávky, Boskovic, Klepačova, Rosic, Králova Pole, Maloměřic a zástupci dalších spolků. Za pracující inteligenci pozdravil valnou hromadu dr. Loria z Brna. Schůze byla zahájena internacionálou a slavnostní projev přednesl poslanec Klíma z Brna. Od 11 do 12 hodin koncertovala před Dělnickým domem dvacetičlenná hornická kapela z Oslavan. Ve 13.45 hodin vyšel z Dělnického domu průvod, kterého se zúčastnilo 284 osob. V jeho čele jely tři alegorické vozy představující útisk dělnictva rakouskými úřady, snahy po jednotě dělníků a sbratření dělníků. Průvod prošel Židenicemi a Juliánovem a vrátil se do zahrady Dělnického domu, kde po vystoupení tělocvičné jednoty se konala taneční veselice. Oslavy vynesly spolku 2 000 Kč čistého zisku.

V té době se již přiostrhovala politická situace, a tím se zvyšovala perzekuce komunistické strany. Na dotaz, co spolek podnikl proti perzekuci, vysvětlil předseda Macháček na členské schůzi 11. září 1936, že zatím nedošlo k žádnému případu perzekuce proti spolku ze strany policie, a pokud jiné složky měly s policií nějaké nepříjemnosti, není to věcí spolku, který do politických věcí nezasahuje.

V dalších letech byl Dělnický dům v Juliánově střediskem intenzivní politické činnosti, jak je patrné z publikace Václava Peši a Františka Sádlika „90 let Dělnického domu v Juliánově“, až do zastavení činnosti KSČ 27. prosince 1938.

Protože v Dělnickém domě měla své sídlo politická organizace KSČ, rozšířila se pověst o případném uzavření Dělnického domu. Byla to pověst nepodložená, neboť podle informace policejního ředitelství se zastavení činnosti KSČ nevztahuje na komunisticky orientované kulturní a odborové organizace existující formou spolků. V tom smyslu také na členské schůzi 26. prosince 1938 informoval členy předseda Macháček a uvedl, že spolek je samostatný spolek s vlastními stanovami a Dělnický dům je majetek spolku, takže i když bude KSČ rozpuštěna, není obav, že bude rozpuštěn spolek.

Spolek nebyl rozpuštěn ani po okupaci Československa německou armádou. Koncem března 1939 byly sice spolku německými úřady zapečetěny kanceláře, ale po intervenci a jednání s německými úřady byla kancelář uvolněna. Na mimořádné valné hromadě 13. května 1939 však museli být vyškrtnuti bývalí členové KSČ a sociální demokracie z výboru spolku a nahrazení členy Národního souručenství. Ústředí Národního souručenství schválilo, aby si spolek ponechal též název i stanovky jako dosud, protože ani dříve nebyl spolkem politickým. Spolek pak ve smyslu vládního nařízení ze dne 31. 3. 1939 č. 97 Sb. oznámil policejnímu ředitelství, že bude nadále vyvíjet činnost.

Dalo se však očekávat, že ne nadlouho, neboť spolek byl stále ovlivňován bývalými příslušníky KSČ. Také již v květnu 1940 se do místností Dělnického domu dostavila německá státní policie a po provedené prohlídce zapečetila veškeré skříňe a pokladnu patřící spolku. Majetek Lidového divadla nechala uvolněn. K tomuto opatření i zabavení nemovitostí (provedeno v pozemkové knize 22. srpna 1940) došlo údajně proto, že členové spolku a spolek sám se činně účastnily odporu proti německému režimu.

Na dotaz předsedy spolku Hampla sdělil kriminální rada Adam (z gestapa), že spolek rozpuštěn není, že však činnost jeho je zastavena do té doby, než komisař, kterého určí gestapo, převezme majetek spolku. Po soupisu inventáře a převzetí majetku gestapem dostal se počátkem listopadu 1940 k řediteli divadelního odboru Vejchodovi komisař zplnomocněný gestapem Karel Raschka a prohlásil, že Lidové divadlo může znovu zahájit činnost s tím, že Vejchoda osobně ručí Raschkemu za bezvadný výkon této činnosti. Z případného čistého zisku z nastávajících podniků bylo Vejchodovi přikázáno, uhrazovat dluhy spolku a vyúčtování předkládat Raschkemu. Na základě toho zahájil

divadelní odbor svoji činnost, která při každém podniku byla kontrolována členy německé státní policie.

Činnost Lidového divadla netrvala dlouho. Brzo byl sál Dělnického domu proměněn na dílnu Holkovy továrny na zbraně a v přilehlých místnostech byly zřízeny noclehárny pro dělníky pracující v Holkově továrně a koncem války i pro dělníky nakomanované ke kopání zákopů před Brnem. Hospodařili zde dva komisaři gestapa a několik zrádců, kteří rozprodali všechno, co se prodat dalo. Z toho všeho si lze učinit představu, jak Dělnický dům vypadal po osvobození Brna Rudou armádou.

Počátkem června 1945 sešli se staří členové spolku, aby obnovili jeho činnost. Spolek za okupace rozpštěn nebyl ani nebyl vymazán ze spolkového katastru, pouze po zákroku gestapa v květnu 1940 přestal vyvíjet činnost. Mohl tedy nyní po osvobození ihned zahájit činnost a na první poválečné valné hromadě 24. června 1945 byl zvolen nový výbor: předseda Oldřich Macháček, jednatel František Milotínský, pokladník Alois Jelínek, členové výboru František Dupal, Josef Růža, Leopold Adámek, Emanuel Sýkora st.,

Jan Uher, Cyril Novák, Raimund Ženatý a Rudolf Barčák. Bylo usneseno ihned zahájit práce spojené s obnovením činnosti a všem členům byla uložena pracovní povinnost. V roce 1946 bylo pak vlastnictví nemovitosti opět převedeno na spolek.

Již v červenci byl Dělnický dům natolik opraven, že v něm mohly být konány schůze stranických organizací a založena základní organizace KSČ č. 6. Postupně zahajovaly činnost další složky — tělocvičná jednota, loutkové scéna a od února 1946 znovu utvořené Lidové divadlo, jehož předsedou byl zvolen Ervín Matyáš. Divadlo zůstalo v Dělnickém domě jako divadelní odbor i po začlenění do Závodního klubu MEZ Židenice podle jednomyslného usnesení mimořádné valné hromady 25. října 1950 se vším členstvem a majetkem v hodnotě 94 906 Kčs. Ostatní inventář zamontovaný ve zdi (tahy, stavební, můstky apod.) v hodnotě 70 000 Kčs zůstal majetkem Dělnického domu. Teprve když v létě roku 1954 převzal Dělnický dům Závodní klub ZKL Líšeň, přeložilo Lidové divadlo svou činnost do židenické sokolovny, která tehdy již patřila MEZ Židenice.

Nejvýznamnější politickou událostí poválečných let v Dělnickém domě byl velký veřejný projev 12. ledna 1948 za účasti více než 2 500 občanů, na němž hovořil ministr informací Václav Kopecký o obrozené Národní frontě. Varoval před úmysly domácí reakce zvrátit vývoj poměrů v naší republice.

Zvrat v činnosti spolku nastal vydáním zákona č. 68 z 12. 7. 1951 o dobrovolných organizacích a shromážděních. Valná hromada 12. října 1952 schválila jednomyslně přeměnu spolku na dobrovolnou organizaci lidu ve smyslu tohoto zákona. Žádost o schválení organizačního řádu podaná KNV 31. října 1952 neměla úspěch. Ministerstvo vnitra a ROH sdělilo, že nesouhlasí s dalším trváním takových spolků a doporučuje jejich začlenění do některé z masových organizací. Charakter těchto spolků jasně prokazuje, že začlenění má být provedeno do odborové organizace.

Spolek ale trval na svém a s doporučením ÚNV v Brně ze dne 14. listopadu 1952, aby byl zachován i nadále jako dobrovolná organizace, obrátil se přímo na ministerstvo. To 22. prosince 1952 doporučilo funkcionářům spolku, aby se včlenilo do ROH, ježto činnost, kterou spolek po celou dobu svého trvání vyvíjel, i činnost, kterou by měla podle vypracovaného organizačního řádu vyvíjet nová organizace, patří dnes k úkolům jednotné odborové organizace, která právě sdružuje pracující lid, aby jej vedla k činné spolupráci na výstavbě lidově demokratického státu, zajistila mu práva z této činnosti a pečovala o jeho hospodářské, sociální a kulturní zájmy. Když na stanovisku týkajícím se existence spolku nezměnila nic ani intervence u ministra Noska, byla na 18. duben 1953 svolána mimořádná valná hromada, na které bylo nakonec jednomyslně rozhodnuto včlenit spolek do závodního klubu ROH MEZ Židenice s celým spolkovým i nemovitým jměním v hodnotě 1 300 000 Kčs a členové spolku vstoupili kolektivně jako vlastní zájmový kroužek do závodního klubu. 1. srpna 1953 bylo právo vlastnické na Dělnický dům převedeno na ZK ROH MEZ Židenice a 24. listopadu 1953 byl spolek Dělnický dům v Juliánově vymazán ze spolkového katastru a tím zanikl. Již za rok převzal Dělnický dům do vlastnictví závodní klub ROH ZKL Líšeň (dnešní Zetor), který jej vlastní dodnes. V povědomí lidí však zůstal a zůstane „Dělnickým domem“.

Poznámka:

SOAB B 26 k 2237 čj. 180/31, k 2242 čj. 2704/32, k 2433, k 2579 čj. 60220/38, k 3222 čj. 3907/50, k 3247 čj. 28/51, k 3315 čj. 27/53; B 26 pres K 527 čj. 2553/34, k 2549 sg 1697; B 40 pres k 435 čj. 4110/36, k 436 čj. 7957/36, k 445 čj. 18811/38;

B 40/III k 2504 — AMB Kartotéka živnosti — ASMK Letní kino v Juliánově — Pozemková kniha Židenice vložka 54556 — Dělnická Rovnost z 9. 6. 1931 — Levá fronta z 18. 6. 1931 — Rovnost z 12. 8. 1897, 19. 8. 18997, 26. 8. 1897, 19. 10. 1906, 10. 11. 1906, 27. 4. 1908, 23. 9. 1925.

DĚLNICKÝ DŮM V BRNĚ

Když v roce 1885 propukla velká červenová stávká tkalců a přadláků v Brně, stávkující dělnictvo nemělo, kde by se v klidu mohlo scházet, jednat a rokovat o dalším postupu. Stávkový výbor neměl místnost, policie, nástroj brněnské buržoazie, slídila po každém kroku stávkujících. Již tehdy se probouzelo přání: kdybychom měli svůj dům, nemohl by nám v něm nikdo rozkazovat, co smíme a co nesmíme. Trvalo to ale ještě deset roků, než se utvořil spolek, jehož hlavním cílem bylo vybudování Dělnického domu. Dělnické organizace a spolky se musely scházet v hostinských místnostech, v nichž ale nebyly vždy přijímány s otevřenou náručí. Hostinští, u nichž se konaly schůze a zábavy, vykořisťovali a šikanovali organizace i dělnictvo. Není proto divu, že se stále více mluvilo o postavení vlastního spolkového domu — Dělnického domu.

Praktický krok k tomu učinila skupina funkcionářů dělnického hnutí z okruhu Politického klubu pro Moravu v čele s Františkem Komprdou, která dala podnět k založení fondu pro stavbu Dělnického domu v Brně. František Komprda se pak neúnavně staral o získání potřebného kapitálu.

Mathias Eldersch a Karel Prokop podali 17. dubna 1895 na místodržitelství ke schválení stanov spolku „Dělnický dům v Brně“. Stanovy byly schváleny 26. dubna 1895 a tím vznikl první dělnický spolek v Brně s uvedeným zaměřením a názvem „Dělnický dům“ (dále jen „spolek“).

Ustavující valná hromada se konala 16. června 1895 v hostinci p. Jakeše na Cejlu 115 (Gottwaldově) za účasti 500 osob, z nichž se asi 140 ihned přihlásilo za členy spolku. Alois Pokorný německy a Josef Krapka česky vysvětlili účel spolku, jehož hlavním cílem bylo získat kapitál k postavení vlastního Dělnického domu, protože poměry v Brně byly takové, že větší místnosti pronajímali hostinští na vše možné, jen aby je nemuseli přenechat dělníkům pro jejich podniky. V potom provedených volbách byl zvolen předsedou Karel Prokop, místopředsedou dr. Morgenstern, pokladníkem Frant. Komprda, jeho náměstkem Ed. Zachariáš, českým jednatelem A. M. Špera, německým jednatelem V. Goldschmied a členy výboru J. Schlotring, A. Mejstřík a Fr. Zinburg. Valná hromada stanovila zápisné 50 krejcarů a členský příspěvek 25 krejcarů čtvrtletně.

Krátce po valné hromadě bylo zahájeno jednání se stavitelem Langrem o zakoupení pozemku za 33 000 zlatých (na tomto pozemku dnes stojí textilní průmyslová škola na Francouzské). Stavitel Langr měl na pozemku vystavět velký spolkový dům s místnostmi pro Všeobecnou dělnickou nemocenskou pokladnu, nemocenskou pokladnu kovodělnickou, redakci Rovnosti a Volksfreundu, restauraci a kavárnu, v prvním poschodí se sálem a galerií alespoň pro 2 000 osob, menším sálem, knihovnou, tělocvičnou, šesti místnostmi spolkovými, byty pro zřízence a pět až šest pokojů pro hosty, celkem za 120 000 zlatých.

Od projektu spolek upustil pro nedostatek finančních prostředků a zahájil jednání o koupi pozemku na Josefově 13 (Bratislavské), o výměře 3 870 m², kde dnes stojí budova Veřejné bezpečnosti. Náklad byl rozpočten na 130 000 zlatých. I z toho sešlo pro nedostatek finančních prostředků.

K získání peněz bylo zhotoveno 20 plechových krabic, které byly vyvěšeny v hostincích navštěvovaných dělníky k vkládání darů pro zbudování Dělnického domu. Dále byly vydány podílnické listiny, sběrací archy a knížky. Ve prospěch stavebního fondu byly také pořádány nejrůznější zábavy.

Nemalé byly potíže s koupí pozemku. Jakmile se zjistilo, že chce kupovat spolek a začalo jednání o koupi, majitelé nakonec nechtěli pozemek prodat ani za přemrštěnou cenu. Přesto se podařilo zakoupit pozemek mezi dnešní ulicí Bratislavskou, Marxovou, Přadlácovou a Engelsovou po vyhořelé Kafkově textilní továrně o výměře 5 981 čtv. metrů za 25 000 zlatých, splatitelných takto: 5 000 ihned, 5 000 1. dubna 1896, zbytek 15 000 zlatých musí být splaceno do tří let při 4% úročení. Koupě byla uskutečněna a kupní smlouva sepsána 12. prosince 1895.

Názor na stavbu Dělnického domu nebyl u členů jednotný. To se projevilo na mimořádné valné hromadě 12. května 1896, na které dr. Morgenstern a Špera vysvětlili vypracované stavební plány projektu, podle nichž se předpokládá postavit na Jusově ulici (Marxova) tři budovy s třemi vchody, restaurací, sekretariáty, redakcí, potravním spolkem, noclehárnou a byty; v zahradě měl být přes celou šíři velký sál a místnosti pro tělocvičné jednoty pod sálem. Pak přednesl konečné návrhy výboru: 1. od zakoupeného pozemku odprodat staviteli Fischmanovi parcelu za 9 000 zlatých (zisk na tom 2 050 zl.) a sbírkou doplnit obnos na 10 000 zlatých; 2. se stavbou započít v červnu. Proti druhé části návrhu se ostře postavili M. Eldersch, dr. Czech, Rieger a Katscher, kteří byli toho názoru, že se stavbou by se mělo začít, až by byla rozpočtená částka 110 000 zlatých pohromadě, aby se vyhnuli případné blamáži před veřejností, kdyby se stavba musela pro nedostatek prostředků zastavit. Tomu silně odporovali Krapka, Špera, Zelbr a Komprda. Po dlouhém dohadování a handrkování byla první část návrhu schválena, pro druhou část byl výbor zplnomocněn (podle možnosti, s ohledem na finanční prostředky), určit k zahájení stavby vhodnou dobu.

Ale ani tento projekt nebyl uskutečněn. Spolek ještě dlužil 14 000 zlatých za pozemek, na hotovosti měl 6 000 zlatých, v níž je již započtena subvence 2 000 zlatých, kterou spolku přislíbila městská rada. Bylo proto z plánů sleveno a ve výboru rozhodnuto postavit pouze dvoupatrovou budovu o hodnotě 33 000 zlatých, v které budou místnosti pro dvě redakce, restaurace s větším sálem, soukromé byty a místnosti pro spolky. První moravská spojitelná projevila ochotu poskytnout potřebné peníze, které si zajistí na pozemku a vystavěné budově.

Rozhodnutí výboru bylo 9. května 1897 na valné hromadě schváleno a 81 hlasy proti 4 odhlasováno začít se stavbou ihned, jakmile budou stavební plány úřadem schváleny, a to zatím bez sálu, který bude postaven později. Stavba Dělnického domu byla 13. června 1897 zadána staviteli Emilu Procházkovi.

Stavba dobře pokračovala a když postoupila do prvního patra, konala se 25. července 1897 slavnost položení základního kamene. Ze spolků se slavnosti zúčastnil Odborově sdružený spolek Svornost v Husovicích, Skupina svazu kovodělníků Rakouských v Brně, Ústřední odborný spolek dělnictva textilního v Brně, Čtenářský a pěvecký spolek Jiřího z Poděbrad v Maloměřicích, Odborný spolek obuvníků v Brně, Dělnická tělocvičná jednotka Lassalle v Husovicích, Odborný spolek dělnictva pekařského v Brně, Arbeiter-Bildungsverein v Brně, Brüner Typographen Sängerbund v Brně, Beseda dělnictva československého v Rosicích. Spolky se shromáždily v hostinci p. Frice na Josefově 13 (Bratislavské), odkud ve 14 hodin vyšel průvod s prapory a hudbou na staveniště Dělnického domu. Po uvítání asi 1 500 přítomných osob předsedou Prokopem (česky a německy) pronesl slavnostní řeč Šmerek německy a Špera česky. Ve své řeči zdůraznil, že řady organizovaného dělnictva se množí, ale strany měšťácké se proti němu staví stále nepřátelštěji a dospěly ve své nenávisti tak daleko, že odpíraly mu místnosti k obydlení

schůzí. Doufaly, že dělnickou organizaci tím poškodí nebo snad docela zničí, avšak počítaly chybně. Dělnictvo se vzchopilo a pojalo myšlenku vystavěti si vlastní dům, aby se nemuselo doprošovat o místnosti těch, kteří se k němu chovají nepřátelsky. Po poděkování všem těm, kteří se o uskutečnění stavby zasloužili obětí, kterou přinášeli ze své skrovné mzdy, zakončil řeč slovy: „Dům tento nechť bude naším útočištěm, nechť se v něm zrodí i další kroky k utužení naší síly, nechť se v něm rodí jen vznešené ideje, nechť je provždy střediskem našich šiků a nechť vše to veliké, co právem do něho klademe, se splní!“ Po poklepech zástupců spolků byla zazpívána Píseň práce. Za zvuků hudby pak šel průvod do zahrady hostince Spěšného na Nové ulici (Lidické), kde byla uspořádána velká zahradní zábava, jíž se zúčastnilo asi 3 000 osob.

Když se hrubá stavba blížila dokončení, bylo rozhodnuto postavit sál prozatím 30 m dlouhý a 10 m široký. Uvažovalo se, že délku sálu bude možno do zahrady vždy prodloužit. Později byly v zahradě vedle sálu přistavěny místnosti a v sále zřízeno kino. Zřízeny byly také dvě kuželny, později zrušené. Z obou zbyla prázdná veranda pro schůze nebo úkryt, když při zahradní zábavě přišlo.

Den před slavnostním otevřením Dělnického domu přijeli v sobotu 14. prosince 1897 z Vídně poslanci J. Hybeš a E. Pernerstorfer, kteří večer referovali na velké schůzi lidu v sále nového Dělnického domu na téma „Všeobecné volební právo“.

V neděli 15. prosince 1897 v 10. hodin se konala slavnostní valná hromada v sále Dělnického domu. V 15 hodin pak byla vlastní slavnost otevření Dělnického domu. Shromážděné uvítal (česky a německy) s. Šmerek. Po uvítání zazpívaly sbory německý „Typographen Sängerbund“ a „Allgemeiner Arbeiterbildungsverein“ a český spolek „Pokrok“. Po Františku Komprdovi, který hovořil o některých potížích při stavbě Dělnického domu, promluvil E. Pernerstorfer a naposled J. Hybeš, který řeč zakončil slovy: „Buďme nadále činní, buďme nadále vytrvalými, bychom jedenkrát dosáhli kýženého cíle, vybudování domova pro všechny opuštěné, všechny slabé, všechny nešťastné, domova, jímž bude pro všechny vybudování společnosti sociální.“

Hned po slavnostním otevření zavládl v Dělnickém domě čilý ruch. Přesídlila sem stranická i odborová organizace, Politický klub pro Moravu, Místní svaz dělnických spolků v Brně a jiné dělnické spolky. Svě sídlo zde pak mělo Dělnické divadlo, měl zde svoji redakci „Dělnický deník“, v roce 1920 sloučený s Rovností (poslední číslo vyšlo 21. 7. 1920), 10. ledna 1898 byla v domě otevřena první prodejna potravního spolku „Vzájemnost“ (pozdější Vzájemnost Včela), jejímž prvním prodávčem byl Černý Felix; byla zde i noclehárna pro členy odborů, kteří přináleželi odborové komisi vídeňské nebo s ní byli ve spojení. Noclehárna měla přísná pravidla, která pro zajímavost doslovně uvádíme:

Pravidla

ku upatření ložnice místního odborového kartelu v Brně, Dělnický dům.

Nároky na ložnici mají členové odborů, kteří přináleží odborové komisi vídeňské, anebo s touto ve spojení jsou, a sice, pokud stačí místo a při náležitém šetření následujících pravidel:

1. Každý cestující soudruh musí se nejdéle do půl 8 hod. večer o nocleh hlásiti a vykázati se musí poukázkou jemu k tomu účelu od místní odborové skupiny vydanou. Mimo tuto ustanovenou dobu hlásící se soudruzi ztrácí nároky na nocleh.

2. Každý cestující obdrží zdarma lístek do koupele „Všeobecné dělnické nemocenské a podporovací pokladny v Brně“ a jest povinen podrobiti se předepsané lázni jakož i nutné desinfekci jeho oděvu.

3. Na základě potvrzeného lístku z lázni následuje přijmutí do ložnice na dobu v poukázce udanou, která více dvou nocí obsahovat nesmí.

4. Po předání dokumentů obdrží každý cestující ručník a noční košili, kterou musí při spaní použít.

5. Ložnice možno použít jen od 8 hod. večerní do 9 hod. ráno.

6. Kouření v ložnici jest vůbec zakázáno.

7. Taktéž čištění obuvi a oděvu v ložnici není dovoleno.

8. V 10 hodin musí být světlo shasnuto. Noční odpočinek nesmí být hlasitým mluvením neb povykováním rušen.

9. Přenocující jsou povinni nábytek a ostatní inventář šetřit a každému poškození téhož se vyvarovati.

10. Pliváním na podlahu, znečištěním světnice neb poškozováním nábytku ztrácí ihned každý právo na další použití ložnice.

11. Nařízení funkcionářů a představených ložnice musí být uposlechnuto.

12. Stížnosti buďtež zanešeny u hostinského v Dělnickém domě do knihy k tomu ustanovené.

13. Za přenocování zaplatí se poplatek ve výši odborovou delegací a organizací určený a každoročně stanovený.

Výbor odborového kartelu v Brně
15. prosince 1897 byla také otevřena restaurace (první hostinský Ant. Bednář, čepoval starobrněnský Březňák 1/2 l za 8 krejcarů a Ležák za 6 1/2 krejcaru) už 26. prosince byla uspořádána Štěpánská zábava a 31. prosince uspořádala sociálně demokratická organizace brněnská ve všech místnostech Dělnického domu silvestrovskou zábavu s pestrým programem se vstupným 10 krejcarů. lednu a února 1898 byly pořádány plesy různých dělnických organizací a spolků.

22. ledna pořádal v sále Frant. S. Pöschl představení s přednáškou, fonografem a světelnými obrazy (promítal je skioptikonem Richard Schwab z Brna). Na programu bylo Objevení Ameriky, Cesta do Itálie a na východ a Pašijové hry v Oberammerganu.

V pátek, sobotu a neděli 25. až 27. března 1898 promítal zde filmy Heinrich Pegan z Terstu se svým „Entreprise du Cinématographe Lumière“. Představení byla každou hodinu od 14. do 21. hodiny výhradně pro dělníky za vstupné 10 krejcarů. 10 % výtěžku věnoval podnikatel spolku. Kolik to bylo, se nezachovalo.

Ale byly nejen zábavy, naplno se rozeběhly i akce politické, vzdělávací a organizační. Zde se konaly velké schůze dělníků před zahájením stávek a nejdůležitější porady v těchto zápasech, sídlily zde stávkové hlídky, odtud vycházely povely, jak si ve stávce počínat a čelit stávkokazectví. Byly zde pořádány velké schůze lidu a manifestace, odtud vycházely průvody 1. máje. Nelze všechny schůze a akce vyjmenovat, bude proto vzpomenu jen těch nejdůležitějších.

Krátce po otevření, 19. prosince 1897, byla to velká schůze lidu. V roce 1899 byl Dělnický dům pokřtěn velkou stávkou textilního dělnictva, kdy byl po osm týdnů útočištěm 12 000 stávkujících dělníků. Na zahradě Dělnického domu se 24. května 1904 konal tábor lidu proti militarismu za účasti 1 300 osob, referovali Tusar a dr. Czech. Po schůzi byla demonstrace v brněnských ulicích a u trestnice na Cejlu (Gottwaldově) došlo k bouřlivým ovacím pro uvězněného soudruha Hybeše.

1. ledna 1905 vstoupila v platnost zemská daň z piva, 2 haléře ze džbánu. Strana sociálně demokratická žádala, aby daň nesly pivovary a nebyla přenášena na konzumenty. Vyhlásila proto bojkot piva a hostinců, v kterých bylo pivo zdraženo. I Dělnický dům se do boje zapojil tím, že přestal čepovat pivo, a tak se proměnil v tábor abstinenců. I když na stolech místo piva stály limonády, panovala v místnostech živost a veselost na důkaz, že i bez piva je možná zábava.

11. května 1908 se konala veřejná schůze lidu za přítomnosti asi 700 osob. Referoval Tusar o perzekuci sociálně demokratického tisku. Na schůzi byla přijata rezoluce navržená s. Kovandovou proti konfiskační praxi brněnského státního návladního Waisara

a c. k. policejního ředitelství. Velký tábor socialistické mládeže z Brna a okolí proti militarismu, svolaný na neděli 6. dubna 1908 do Dělnického domu, byl zakázán. Přesto se brněnská mládež vzdor zákazu dostavila v obrovském počtu do sálu Dělnického domu, kde byly proneseny četné řeči k mládeži, vybízející ji ke klidu a rozchodu.

Střídaly se organizační schůze, veřejné schůze lidu a tábory lidu nejrůznějšího zaměření. V tom směru plnil Dělnický dům svoji úlohu dobře a úspěšně. Horší už to bylo s finanční situací. Počátkem roku 1900 byla situace spolku natolik vážná, že musela být hledána cesta k záchraně. Spolek ještě dlužil 6 525 zlatých za stavbu a protože stavitel Procházka už nechtěl déle čekat, byla odprodána volná parcela vedle Dělnického domu pro stavbu Všeobecné dělnické nemocenské pokladny. Tuto transakci zdůvodnil pokladník M. Eldersch: „Dělnický dům byl postaven v době, kdy nám (sociálním demokratům) odpírala obec propůjčovat sál v Redutě a Winterhollerovo náměstí (nám. 28. října). I když dnes je náš poměr s obcí dobrý, mohly by opět přijít doby, kdy by nám obec odepřela místnost i náměstí. Proto potřebujeme Dělnický dům a musíme ho udržet.“ Prodej parcely byl schválen 25 hlasy proti osmi na valné hromadě 11. února 1900.

Stávající místnosti stále se zvyšujícímu provozu nestačily, byla proto navržena přestavba, a to zvětšení kuchyně až po sál, rozdělení sálu na tři díly, z nichž dva budou upraveny na spolkové místnosti, zbývající díl přístavbou zvětšen a od staré části oddělen odnímatelnou skleněnou stěnou. Nový sál bude o osm metrů větší než nynější. Návrh předložený 18. února 1901 valné hromadě vyvolal delší debatu, při níž většina poukázala na neproveditelnost navrhované přestavby. Bylo rozhodnuto plány přepracovat a znovu předložit valné hromadě. O dalším osudu přestavby není nic známo, ale podle všeho nebyla provedena. Teprve v roce 1906 došlo k přístavbě čtyř místností — dvou větších a dvou menších — takže se nebylo třeba již tak tísnit při zábavách a při schůzích. Přístavbu asi umožnila půjčka 10 000 K, kterou poskytl knížecí Schwarzenberský pivovar v Třeboní na 4 1/2% úrok a roční splátky 50 K. (Byl to spíše dar, neboť půjčku by spolek splácel 200 let.) Zato byl spolek povinen veškerou potřebu piva v Dělnickém domě krýt výhradně z tohoto pivovaru. Kdyby spolek třeba i jen část potřeby pivovaru odebral jinde, byla by celá půjčka ihned splatná.

Slavnost otevření nových místností byla 4. listopadu 1906 a byla zahájena v 18 hodin koncertem, při němž se střídala hudba s recitacemi básní a zpěvy operní pěvkyně Jožky Adolfové. Po koncertě byla slavnost zakončena taneční zábavou.

Mezitím došlo ke dvěma událostem: 1. ledna 1902 převzal Dělnický dům do nájmu potravní spolek „Vzájemnost“, ale ne na dlouho. Již v srpnu téhož roku zrušil nájem restaurace, protože za prvního půl roku byl v bilanci schodek 61 K 93 haléřů; brzy nato zrušil nájem celého domu.

K druhé události došlo 28. srpna 1905 při příležitosti 10. výročí založení spolku, když byl na Dělnickém domě vyvěšen bez úředního povolení rudý prapor. Předseda spolku byl policejním ředitelstvím vyzván, aby tento prapor odstranil. Aby tomu bylo vyhověno, byly na spodní okraj přišity bílé pásy, takže již na něj nemohlo být pohlíženo jako na závadný. Večer však byly tyto pásy strhány a rudý prapor vlál dál. Proti předsedovi bylo proto zavedeno trestní řízení.

Dlouhého trvání se nedočkal „Dělnické divadelní družstvo“ založené 9. února 1909, jehož zakladatelem a ředitelem byl J. V. Mazel a režisérem R. J. Buček. Družstvo již od poslední valné hromady 2. března 1912 nevyvíjelo žádnou činnost a zaniklo.

Finančně byl na tom Dělnický dům špatně. Vypůjčovalo se, kde se dalo, ale nesplácelo se; v roce 1910 již stáhla jedna exekuce druhou. Na 3. září 1910 svolal výbor vlivné soudruhy k poradě, co učinit, aby Dělnický dům byl uchován. Spolek se obával výsměchu buržoazie, kdyby byl Dělnický dům pro dělnictvo ztracen. Po čtyřhodinové poradě prohlásil dr. Czech: „Soudruzi, dle mého názoru je každého krejcaru do této bezedně

studně škoda, navrhuji proto, aby Dělnický dům byl ponechán svému osudu, ať přijde na buben!" Debatovalo se dlouho do noci a po uzavření hostince odešli soudruzi Dobry, Chalupa, Černý, Procházka a Pick na Koliště, kde se radili do šesti do rána s výsledkem, že je třeba získat ještě jiný zdroj příjmu kromě z restaurace a členských příspěvků. Volba padla na biograf.

Když francouzská společnost, s kterou se jednalo (měla kino na Dornychu), odmítla zříditi kino v Dělnickém domě, bylo rozhodnuto zříditi kino vlastní. Na to ale nebyly peníze. Byl tedy požádán potravní spolek „Vzájemnost“ o půjčku na zakoupení promítacího přístroje. Po dlouhém odporu členů výboru „Vzájemnosti“ byla nakonec povolena půjčka 2 300 korun s podmínkou, že přístroj zůstane do úplného splacení půjčky majetkem „Vzájemnosti“. Biograf byl pak zařízen chudičce starým inventářem, který byl v sále k dispozici; 14. listopadu 1911 bylo první představení.

To, co se od biografu očekávalo, se nespĺnilo. Nyní dělal dluhy i biograf. Denní příjmy biografu byly 8 až 20 K, v neděli 30 až 60 K, ale denní režie činila 200 až 500 korun; přitom žádný ze soudruhů v biografu pracujících nedostával ani haléř, kromě promítače a klavíristy, kteří dostávali 80 haléřů za představení. Každou chvíli se očekávalo zhroutení obou podniků, Dělnického domu i biografu.

Pomohla náhoda. Do spolku přišel nabízet kinosedadla jejich výrobce Wagner z Jáchymova. Byl odmítnut. Wagner však spolku vysvětlil, že pokud biograf nebude zařízen vkusně a pohodlně, nebude prosperovat. Sám nabídl, že dodá sedadla na mírné splátky, uznává jako bývalý dělník těžkou situaci dělnického podniku. Nabídka byla přijata a členové spolku se pustili v květnu 1913 do obnovy sálu se základním kapitálem 24 korun a osobním úvěrem 1 500 korun. Pracovali večer a každou neděli zdarma na úplném vnitřním znovuzřízení sálu a inventáře. 15. srpna 1913 byl zahájen provoz v znovuzřízeném biografu. Tím nastal velký obrat k lepšímu, návštěva rostla, začaly se splácet dluhy a v roce 1915 byl biograf předán spolku bez dluhů a z přebytků se mohly splácet dluhy Dělnického domu.

První světová válka přinesla útlum spolkové činnosti, která se opět rozvinula po zřízení samostatného československého státu. Připomenout můžeme jen několik nejvýznamnějších akcí.

V roce 1919 byla 4. července schůze organizovaného brněnského dělnictva, na níž byla přijata rezoluce vysvětlující taktiku sociální demokracie při spolupráci se stranou agrární v parlamentě a prohlašující, že jakékoliv rozhodování musí být podmíněno „zřeteli na konečné cíle socialismu“.

Brzo však dělníci poznali, že se nespĺnilo jejich očekávání, že nový stát bude socialistický. K tomu přispěli také někteří vůdcové sociální demokracie. Vedlo to k urychlení diferenciací ve straně a jejímu rozdělení na pravici a levici. Projevilo se to i v Dělnickém domě, kde většina členů spolku se vyslovila pro levici a přešla do komunistické strany po jejím založení v květnu 1921.

Akce v roce 1919 pokračovaly zemskou konferencí žen 20. července, na které promluvil za ústřední výkonný výbor strany poslanec Antonín Němec a za zemský výkonný výbor strany Karel Vaněk. Referovaly soudružky A. Vaňková, Krčková, F. Skaunicová a M. Grimmichová. A hned 21. července to byla manifestace brněnského proletariátu na podporu VŘSR v Rusku a Maďarské republice rad, které se zúčastnilo na zahradě a v sále Dělnického domu (přes prudký liják) na 6 000 osob. Referovali Bečvarovský, E. Burian, Karel Votava a Josef Hybeš, který vyzýval všechny dělníky do boje za socialistickou republiku podle příkladu sovětů.

Socialistická mládež Velkého Brna konala 1. srpna 1920 tábor lidu za účasti asi 600 mladých lidí jako protest proti odvodům do buržoazní armády, na němž referoval redak-

tor Rovnosti Jan Doležal; 5. srpna pak zde byla ustavující schůze sekce socialistické mládeže.

V sobotu 11. srpna 1920 na polední schůzi v kině Dělnického domu vyzývali členové levice sociálně demokratické strany dělníky na Brněnsku k boji za požadavky strany. Na nedělní konferenci v tělocvičně na Cejlu (Gottwaldově) za účasti asi 1 300 funkcionářů levice a členů dělnické rady byla vyhlášena generální stávk. Štáb generální stávky byl v Dělnickém domě.

V roce 1920 byl na zahradě Dělnického domu Družstvem stavebních dělníků z Juliánova postaven sál pro spolek „Dělnické akademie“ (založeném 1. 7. 1909) a v neděli 9. ledna 1921 v 15 hodin slavnostně předán dělnické veřejnosti. Sál byl spolkem postaven z vlastních prostředků získaných sbírkami, úpisy, výnosem ze zábav atd. V sále pak spolek vyvíjel osvětovou činnost do roku 1931, kdy se rozešel. Sálu pak užíval spolek Dělnický dům.

Historická konference delegátů všech moravských Dělnických tělocvičných jednot se zde konala 3. dubna 1921. Ze zasedání, jemuž předsedal A. Pantůček z maloměřic a referoval J. F. Chaloupecký z Prahy, vzešlo památné memorandum známé jako „Moravské ultimatum“, které významně ovlivnilo události v DTJ a tím podstatně přispělo k založení nové tělocvičné jednoty levice — Federace dělnických tělocvičných jednot (FDTJ) — na konferenci 8. května 1921 v Praze.

Zde, v místnostech Dělnické akademie, byly vystaveny tělesné pozůstatky zesnulého Josefa Hybeše a odtud také v sobotu 23. července 1921 o půl třetí hodině vyšel pohřební průvod. Na zahradě Dělnického domu seshromáždilo několik tisíc osob, k nimž po zapění smutečních sborů promluvil z hudebního pavilónu Adolf Burian a Karel Vaněk. Pohřební průvod, který vyšel z Dělnického domu, trval téměř hodinu a ubíral se na Ústřední hřbitov ulicemi lemovanými tisícíhlavými zástupy; na ulicích hořely všechny lampy zahalené ve smuteční flór.

25. června 1922 se v tomto Dělnickém domě konala památná konference Rudé odborové internacionály za účasti asi 100 osob (95 delegátů z 16 měst). Za Kladno se konference zúčastnil Antonín Zápotocký, který pak dlouhá léta pracoval v Rudých odborech. Výsledek celodenního jednání byl obsažen v přijaté rezoluci, která byla posledním pokusem o dohodu, jež by zaručovala zachování jednoty odborového hnutí pro veškeré dělnictvo bez rozdílu národnosti a politického přesvědčení a zamezila rozbíječskou činností v Odborovém sdružení československém i v jednotlivých svazech. Před skončením jednání byl zvolen agitační výbor, který se měl starat o propagandu směrnic Rudé odborové internacionály v masách. Tím byly vlastně položeny základy ke vzniku Rudých odborů.

Konaly se tu také krajské a celostátní konference KSČ. Na celostátní konferenci strany 4. a 5. května 1924 přednesl hlavní referát Antonín Zápotocký. Konaly se zde také všechny schůze a konference za vnitrostranické krize KSČ, na nichž se řešily její důsledky.

Ale nebyly to jen schůze a konference, probíhaly zde i jiné akce. Recitační sbor Kom somolu našel zde prostor pro zkoušky i pro svá vystoupení. 3. května 1925 probíhala soutěž recitátorů, ve které byly předneseny básně S. K. Neumanna, Fráni Richtera, Jaroslava Seiferta, Antonína Macka, Émila Verhaerena, Petra Bezruče, Josefa Hory a Jiřího Wolkeru.

Z Dělnického domu na Marxově ul. vyšel také v neděli 12. července 1925 průvod asi 850 osob na památný výlet komunistické strany a Rudých odborů k Antonínčkovu v Králově Poli, doprovázený „pro jistotu“ několika uniformovanými strážníky. Mládež jdoucí v čele průvodu provolávala u kavárny Biber (dnešní kavárny Muzeum) „Ne Masaryk, ale Lenin!“ a u dělostřeleckých kasáren „Ať žije Rudá armáda!“ Za to byl po výletě

vyšetřován Josef Lieberzeit, administrátor Rovnosti a mládežnický funkcionář, který kráčet před skupinou mládeže. Trestní oznámení však na něj podáno nebylo.

V předvečer 1. máje 1926 se v sále Dělnického domu uskutečnil pestrý večer výstupů, zpěvů a recitací. Literární večer připravil František Halas (tehdy nezaměstnaný), režii měl Bedřich Václavek a malý džezový orchestr řídil Zdeněk Rossman.

Tento Dělnický dům byl od svého založení v roce 1897 do roku 1920 střediskem dělnického hnutí v Brně a v letech 1921 až 1929 i baštou KSČ. Roku 1927 jeho význam vyvrcholil. Byl to rok 30. výročí trvání Dělnického domu, které bylo oslaveno ve dnech 13. a 14. srpna 1927. 13. srpna byl uspořádán od 20 do 22 hodin zahradní koncert za účasti asi 250 osob. 14. srpna v 10 hodin byla slavnostní valná hromada za účasti asi 70 osob. Na ní hovořil předseda spolku Kovanda o významu Dělnického domu, který je baštou a oporou dělnického hnutí na Brněnsku, a je proto na veškerém dělnictvu, aby přispělo k ještě většímu a lepšímu vybavení tohoto dělnického stánku, aby jim byl oporou proti násilí a vykořisťování ze strany kapitalistů. V 15 hodin pak začala na zahradě Dělnického domu lidová veselice, jíž se zúčastnilo asi 1 400 osob a která trvala do 24 hodin (hudba, věcná loterie, žertovný kolotoč, tělocvičná besídka, humoristická scéna). Oslavy výročí se tedy plně vydařily.

Ve své řeči o ještě lepším vybavení Dělnického domu narážel předseda Kovanda na projekt stavby tří sálů (velký sál pro schůze a zábavy, sál pro kino a sál pro tělocvičnu). Podrobně byl projekt rozebrán a předložen k diskusi v Rovnosti 28. srpna 1927. Současně bylo v článku uvedeno, že k úhradě rozpočtených nákladů 2 000 000 Kč a úroků bude nutno ročně získat sbírkami od jednotlivců 95 000 Kč. Výbor spolku byl přesvědčen, že je to možné. Další události však způsobily, že stavba byla uskutečněna jinak, než bylo zamýšleno.

I když na krajské konferenci strany KSČ 11. a 12. prosince 1926 Václav Chabera mluvil o překonané krizi ve straně, nebylo tomu tak. V letech 1927—1928 došlo k další, daleko hlubší krizi, která vedla k definitivnímu utvoření a pak i odštěpení brněnské komunistické opozice, soustředěné právě kolem tohoto domu a vedené ředitelem družstva Vzajemnost Včela a předsedou spolku V. Kovandou a dr. B. Ečerem; ta pak v roce 1930 přešla se svými představiteli (V. Kovandou, B. Ečerem, Fr. Krčkem, L. Skaunicem a dalšími) do strany sociálně demokratické a převedla tam i tento Dělnický dům. Výbor spolku odmítal pak propůjčovat místnosti Dělnického domu pro komunistické akce, např. pro velký protifašistický projev 13. března 1936, na kterém měl hovořit Klement Gottwald. Projev se pak konal v Dělnických domech v Juliánově a Husovicích.

Jednání s opozicí mělo tento průběh: Na schůzi 13. května 1927 bylo rozhodnuto, aby Kovandovi a Knytlovi byla udělena stranická důtka s tím, že oba uznají vedoucí úlohu strany. Když nesplnili tuto podmínku, 18. února 1928 schválila plenární schůze strany rozhodnutí krajského vedení strany, jím byl vyloučen Václav Kovanda a Bohuslav Ečer. Krajské konference KSČ konané zde 2. a 3. února 1929 (167 delegátů, 38 hostů) se jako hlavní referent zúčastnil Klement Gottwald za bolševickou levici; jeho zásluhou znamenala tato konference nástup revoluční cesty v celé další činnosti komunistů na Brněnsku.

Všechny tyto události měly samozřejmě vliv na zamýšlenou stavbu a ve spolku přešly v boj o Dělnický dům. Komunistické opozici šlo především o to, aby se Dělnický dům vyprostil z vlivu vedoucích činitelů KSČ. To bylo poměrně snadné, protože většina podílů tohoto domu byla v rukou majetnějších stoupců opozice; správce domu Píck se rovněž prohlásil pro opozici a Vzajemnost Včela zplatila různé dluhy a stala se takto majitelkou mnoha podílů Dělnického domu. Správa domu (výbor spolku) se pak usnesla, aby místnosti Dělnického domu nebyly poskytovány komunistům bezplatně jako dosud [jen za úhradu výloh za osvětlení], nýbrž aby byly za určitý poplatek pronaj-

mány pro schůze i k jiným účelům všem dělnickým stranám a korporacím. Dále se správa domu rozhodla provést přestavbu Dělnického domu, pro kterou potřebný obnos opatří Vzajemnost Včela. Podílů byly dány k upisování všem dělnickým stranám, kterým do statek upsaných podílů otvíral cestu do správy domu.

Komunisté se snažili zmařit úmysly komunistické opozice týkající se odcizení domu, jednání se správou domu však nevedlo k cíli a komunisté prosadili pouze to, že jejich členové bojkotovali jak restauraci Dělnického domu, tak i upisování podílů pro přestavbu. Komunistická strana chtěla i u ostatního dělnictva vyvolat náladu proti nynější správě domu a pro odevzdání Dělnického domu komunistické straně. Nepodařilo se jí to.

Na přestavbu Dělnického domu se spěchalo, protože při revizi kina 27. března 1928 byly zjištěny takové závady, že bylo odepráno prodloužení licence, pokud nebudou odstraněny. Spolek kino ztratit nechtěl, znamenalo slušný příjem. Přestavba starého sálu byla možná jen za neúměrné náklady a stále by to byl jen sál z hrazděného dřeva, který by ani pak plně nevyhovoval předpisům pro kina; protože byla také potřeba velkého sálu a tělocvičny, bylo rozhodnuto přikročit po dohodě se Vzajemností Včela ke stavbě.

Mezi spolkem a Vzajemností Včela byla pak sjednána smlouva s platností padesáti let. Podle ní poskytla Vzajemnost Včela potřebný obnos na stavbu, za což se stala do zaplacení půjčkou majitelkou Dělnického domu (kupní smlouva byla podepsána 4. září 1929). Smlouva zaručovala při případném prodeji přednostní právo ke zpětné koupi, nájem všech místností; nájemné bylo přitom placeno čtvrtletně, a to 6 % úroků a 2 % amortizace z půjčeného obnosu. Pokladníka jmenovala Vzajemnost Včela. Tyto skutečnosti byly projednány a schváleny na schůzi 29. března 1929. Dne 2. dubna 1929 se začalo s bouráním starého sálu.

Podle návrhu architekta Göttlichera byla za 3 118 453 Kč postavena stavitelem Fr. Václavkem zahradní budova s moderním kinem, velkým sálem a přilehlými místnostmi a tělocvičnou. Přední uliční budova byla adaptována, přestavěna restaurace a příchod do sálu a všude zavedeno ústřední topení.

Nájemné činilo 240 000 Kč ročně. Bylo rozvrženo tak, že biograf platil 120 000 Kč, restaurace 60 000 Kč a 60 000 Kč spolek za místnosti. Toto nájemné bylo na žádost spolku dvakrát sníženo: v roce 1933 na 195 000 Kč a v roce 1940 na 130 000 Kč ročně. K úhradě stavebních i udržovacích výloh upsalo 633 osob značný obnos, z něhož byl zřízen zvláštní fond — Kuratorium pro stavbu a udržování Dělnického domu. Do 8. dubna 1937 bylo upisovateli splaceno 416 704 Kč.

Kino zahájilo provoz v novém sále již 25. října 1929. Spolek kino sám dlouho neprovozoval, v roce 1930 je pronajal společnosti „Vitafilm“ a po jejím rozpadu Felixi Podroužkovi, který se stal v roce 1932 majitelem Vitafilmu, za nájem 60 000 Kč ročně a 4 ½ % z tržby do 500 000 Kč a příspěvek 2 500 Kč ročně za otop. V roce 1938 bylo nájemné upraveno na 95 000 Kč ročně kromě vedlejších poplatků za otop, světlo a pojištění.

K slavnostnímu otevření celého přestavěného Dělnického domu došlo v neděli 8. prosince 1929. Od 10 hodiny se odbývala slavnostní valná hromada spolku, na níž jako referenti vystoupili za Vzajemnost Včela Knytl, za Dělnický dům Kovanda, za české sociální demokraty Hampl, za německé sociální demokraty dr. Czech a za komunistickou opozici dr. Ečer. Od 15 do 19 hodin byla ve velkém sále velká všedělnická slavnost s koncertem, vystoupením pěveckých sborů, tělocvičnou besídkou, věcnou loterií a jinými atrakcemi. Slavnost byla ukončena ve velkém sále od 20 hodin taneční zábavou s tanci moderními i kolovými.

Využívání nových místností však ubývalo, neboť se projevovala hospodářská krize.

Z větších akcí lze zaznamenat večírek na rozloučenou s rakouskými emigranty (obránci Karl Marx Hofu ve Vídni) před jejich odjezdem do Sovětského svazu, uspořádaný v sobotu 21. dubna 1934 českou i německou sociálně demokratickou stranou. Na večírku promluvil V. Kovanda a náčelník brněnského tábora emigrantů Roscher, bývalý přední funkcionář z Florisdorfu.

Snížení návštěvnosti i počtu pořádaných akcí mělo vliv na hospodaření Dělnického domu, které za rok 1933 končilo ztrátou 42 000 Kč a za rok 1934 už ztrátou 158 000 Kč. Hospodaření mohlo být uvedeno do rovnováhy až v roce 1936, když Kuratorium pro stavbu a udržování Dělnického domu odepsalo svou pohledávku ve výši 161 212 Kč a nájemce kina Podroužek slevil ze své pohledávky 159 995 Kč, takže jubilejní čtyřicátý rok začal s vyrovnaným hospodářstvím.

Tento vývoj probíhal v době stále narůstajícího nebezpečí ze strany fašismu. KSČ vypracovala novou politickou linii obrany republiky proti tomuto nebezpečí, ale pro nepochopení vedení ostatních dělnických stran se jí nepodařilo realizovat. Kromě toho zrada západních spojenců umožnila Hitlerovskému Německu odtrhnout rozsáhlé pohraniční území československého státu a jejich připojení k Německu a nakonec okupovat celé Československo. Vzhledem k takto změněným poměrům se předseda spolku Václav Kovanda 4. července 1939 vzdal funkce a na valné hromadě 11. července 1939 byl novým předsedou zvolen Edmund Fischer. Současně byla schválena změna názvu spolku i domu na „Společenský dům“ a věta ve stanovách, že dům je střediskem dělnictva, byla doplněna slovy „a zaměstnanectva“. Tyto změny, zdůraznil místopředseda Emil Pick, vyžaduje doba, v které žijeme, aby dílo budované po 42 let s těžkými překážkami a finančními obětmi, bylo i nadále udrženo a zachováno pro příští doby.

Ani tato opatření nepomohla. Koncem roku 1940 žádal zmocněnec říšského protektora o uvolnění kina ve Společenském domě pro účely NSDAP. Při jednání byly uvedeny vážné důvody proti uvolnění kina, jako byly závazky vůči nájemci kina Podroužkovi, životní nutnost kina pro existenci Společenského domu apod. Důvody byly asi uznány, protože už dále zmocněnec na uvolnění kina nenaléhal.

Objeví se ale další zájemci o Společenský dům: Deutsche Arbeitsfront (německé odbojové jednotky) a Wehrmacht (německá armáda). I s nimi bylo vše šťastně vyřešeno, ale nepodařilo se to již s dalším zájemcem, Zbrojovkou v Brně. Z které strany a jaký nátlak byly činěny na Vzájemnost Včelu, se asi již nedovíme. Byly to jistě vážné důvody, které vedly k rozhodnutí o prodeji Společenského domu. Kupní smlouva byla podepsána 3. prosince 1942 a dnem 1. ledna 1943 přešel Společenský dům do majetku Zbrojovky (která jej vlastní dodnes jako Kulturní dům).

S domem spolek ztratil všechno: kino, sál, schůzovní místnosti i restauraci. Formálně přenesl spolek svoje sídlo do budovy Vzájemnosti Včela na Družstevní 5 v Brně-Židenicích, ale možnost další činnosti tam již neměl. Až na několik se členové rozešli a po druhé světové válce byl sice na valné hromadě 22. srpna 1948 zvolen předsedou Vlastimil Skaunic, ale činnost spolek již nevyvíjel. Poslední valná hromada 6. dubna 1951 konstatovala, že spolek nemá možnost další existence, neboť nemá žádnou základnu pro svoji činnost. Spolek nevlastní žádný majetek, a pokud měl závazky, byly převedeny na Vzájemnost Včelu. Bylo proto jednomyslně schváleno, aby se spolek rozešel a byl vymazán ze spolkového katastru. To se stalo a tím spolek zanikl.

Ovšem toho, co spolek i Dělnický dům znamenal pro dělnické hnutí, a to nejen v Brně, nemůže být zapomenuto a soudruzi, kteří ho udrželi za velkých obětí přes nejtěžší doby, zasluhují největší uznání a stálou památku. Dělnictvo v sociálních zápasech a stávkách našlo vždy v tomto domě svoje útočiště. Dělnický dům na Marxově 8 v Brně svoji úlohu v dělnickém hnutí plnil věrně a poctivě v dobách často velmi zlých.

Poznámka:

SOAB B 13 k 329 čj. 2730/96, čj. 2356/96, k 333 čj. 2771/97, k 368 čj. 5937/05; B 26 k 1409 čj. 2846, k 2213 A čj. 400/24, k 2217 A čj. 1452/25, k 2223, čj. 1844/27, k 2228 čj. 2786/28, k 2229 čj. 455/29, k 2424, k 2497 sg. 302, k 2528 sg. 742, k 2532 B sg. 860, k 3247 čj. 29/51; B 26 pres k 342 čj. 7785/22; B 40 k 20 čj. 9819/20 – AMB k 4 k 1 ič 1–4, k 3 ič 15 – Pozemková kniha Horní a Dolní Cejl vložka 616 – Rovnost z 15. 1. 1897, 27. 5. 1897, 5. 8. 1897, 2. 12. 1897, 8. 12. 1897, 27. 5. 1904, 3. 1. 1905, 11. 7. 1906, 6. 10. 1906, 3. 11. 1906, 23. 4. 1908, 6. a 10. 1. 1921, 24. 7. 1921.

DĚLNICKÝ DŮM V LIŠNĚ

Od 19. století přibývalo v Lišni dělníků z brněnských továren a pozvolna se měnil ráz původně zemědělského městečka proslaveného v Brně prodavači přebytečných zemědělských produktů. Dělnické hnutí v Lišni se začalo brzy organizovat.

Již 5. března 1882 se konala u Vybralů ustavující valná hromada „Čtenářsko-rukodělnického spolku“ (prvního dělnického spolku v Lišni), jehož stanovy přes potíže kladené obecním představenstvem byly nakonec schváleny.

Prvními buditeli v něm byli Burian st. z Brna a Pankrác Krkoška, učitel v Pozořicích. Od Vybralů se spolek přestěhoval k „Modré hvězdě“, ale pod vlivem politických událostí z obav před pronásledováním se spolek 28. března 1886 dobrovolně rozešel. Po zvěsti, že v Paříži bylo usneseno, aby dělnictvo všech států slavilo 1. máj jako svátek dělníků, a že bude velká světová válka, vzrostlo nové nadšení a spolek byl 10. srpna 1889 obnoven.

Spolek byl nucen se od „Modré hvězdy“ vystěhovat a chtěl do obecního hostince. Obecní představenstvo — na žádost faráře Pavelky — žádalo revizi knihovny spolku. Jedině knihy, které revizoři uznají, může s. spolek vzít s sebou, ostatní budou zničeny. Hostinský Vybral přijetí spolku odepřel a ten našel útočiště u Mart. Štěpánka. Odtud se stěhoval do Chajdy, z Chajdy k Vybralům, od Vybralů k Válekům, od Váleků do bytu soudruha Hromka a nakonec k P. Švehlovi.

Přes všechny tyto potíže se dělnické hnutí v Lišni potlačit nedalo a 15. února 1894 byl založen politický spolek „Volnost“, pak textilní skupina, 26. září 1896 tělocvičná jednota „Lassalle“ (zakladatelé: František Říha, František Macháček a František Zukal) a po důkladné přípravě v roce 1897 politická organizace sociálně demokratické strany.

Právě v této politické organizaci se stále častěji hovořilo o nutnosti zbudování vlastního domu, aby byly odstraněny potíže s místnostmi pro dělnické spolky. Za tím účelem byl založen spolek. Po určité přípravě proponenti Ferdinand Bednařík, Josef Kaláb, Alois Sehnal, Josef Suchý, Antonín Kvapil a Mikuláš Kaláb zažádali 30. září 1898 o schválení stanov spolku „Dělnický dům“ (dále jen „spolek“). Stanovy byly vráceny neschváleny, neboť neodpovídaly zákonu z 15. 11. 1867 o právu spolčování. Např. podle podaných stanov děje se přijímání členů výborem, který však se volí teprve ustavující valnou hromadou, tedy v době prvního utvoření spolku ještě nestává. Také ustanovení článku stanov, podle kterého si spolek sám osvojuje právo zřídit restauraci a kavárnu a mít nálev nápojů a prodej jídel, odporuje zákonu, neboť k tomu odvětí spolkové činnosti je zapotřebí zvláštního úředního povolení. Ještě čtyři další články plně neodpovídají zákonu a nutno je změnit. Opravené stanovy byly podány 25. listopadu 1898 a schváleny 15. prosince 1898.

Po ustavující valné hromadě počátkem roku 1899 nastaly potíže se zakoupením vhodného objektu za skrovné finanční prostředky, které spolek měl k dispozici. Chtěl zakoupit selské stavení vedle školy na dnešní Šimáčkově ulici, ale tehdy to byla církevní škola a obecní představenstvo nemohlo připustit, aby vedle církevní školy se usadili „socani“. Po několika dalších neúspěšných pokusech byla stavba Dělnického domu

nakonec povolena na severním okraji Lišně na pozemku za Budínem (dnešní Šimáčkově 135), zakoupeném spolkem 20. června 1904.

Nyní bylo potřebí získat další finanční prostředky na stavbu. Byly pořádány sbírky, zábavy a také 3. září 1905 pořádala tělocvičná jednota „Lassalle“ první veřejné cvičení dělnického dorostu na zakoupeném pozemku, vše ve prospěch Dělnického domu. Na valné hromadě 4. února 1906 bylo důrazně připomenuto, že heslo „Musíme mít svůj dům“ musí být stále prosazováno, neboť se blíží jaro a bylo by zapotřebí začít se stavbou, aby byly odstraněny potíže s místnostmi. Příkladem šla skupina dělnictva textilního, která uspořádala v neděli 20. května 1906 velký výlet do údolí Samostřilka za Sladovým mlýnem ve prospěch stavby.

Na mimořádné valné hromadě 19. srpna 1906 bylo rozhodnuto vše připravit a hned zjara příštího roku začít se stvbou Dělnického domu. Se stavbou bylo zjara skutečně započato a v neděli 2. června 1907 se konala slavnost kladení základního kamene, které se zúčastnily organizace z celého okolí. Kolem třetí hodiny se u starého hřbitova seřadil průvod soudruhů domácích i z okolí a v čele s děvčaty v krojích a hudbou prošel celou Lišeň do Dělnického domu, kde na postavené tribuně byl vztyčen rudý prapor. Po zahájení předsedou spolku Kalábem pronesl slavnostní řeč Vlastimil Tusar. Po proslovech přítomných delegátů spolků a organizací spojených s poklepem na základní kámen židenický pěvecký sbor ukončil slavnost. Do pozdního večera pak následovala volná zábava.

Stavba slibně pokračovala a již v sobotu 28. září 1907 večer bylo lampionovým průvodem s hudbou zahájeno otevření Dělnického domu. Nedělní slavnost začala v 5 hodin budičkem a pokračovala v 9 hodin koncertem, uvítáním spolků a hostů a v 10 hodin slavnostní valnou hromadou, na níž pronesl projev Josef Hybeš. Ve 14 hodin byly u starého hřbitova uvítány bratrské spolky z Brněnska. Shromáždily se v Dělnickém domě v Juliánově a odtud společně s hudbou pak průvodem pochodovaly do Dělnického domu v Lišni, kde po zahájení pronesl slavnostní řeč Adolf Burian. Následovaly pěvecké sbory, tombola, koulení kuželek o ceny, koncert a tanec. Vstupné bylo 32 haléřů a na večerní zábavu 50 haléřů.

Lišeň byla toho dne ve znamení dělnické slavnosti, účast byla neočekávaná a překvapující. Zúčastnily se spolky, deputace a delegáti, a pokud se ohlásily, byly zastoupeny Ivančice, Silůvky, Říčany, Obřany, Letovice, Velký Ořechov, Královo Pole, Holásky, Žabovřesky, Soběšice, Bílovice, Brno—Olomoucká, Brno—Nová ulice, Husovice, Maloměřice, Židenice, Komárov a Juliánov. Průvodu se zúčastnilo též obecní představenstvo i zástupci místního pokrokového okrašlovacího spolku, slavnosti pak také mnoho indiferentních a klerikálů, neboť i mezi nimi bylo mnoho dělníků.

Dělnický dům se samozřejmě začal ihned využívat, byla v něm zřízena restaurace a přesídlily do něho všechny složky sociálně demokratické strany i jiné dělnické spolky. Hned 6. října 1907 se zde konala schůze politické organizace, v sobotu 19. října, v neděli a pondělí uspořádalo organizované dělnictvo první hody ve velké dvoraně Dělnického domu, 27. října se konala valná hromada potravního spolku „Svépomoc“ a v neděli 25. ledna 1908 byl uspořádán poprvé velkolepý ples ve velkém sále Dělnického domu. Pak již probíhal normální spolkový život: schůze, přednášky, cvičení i zábavy a také se zde scházeli dělníci jen tak na kus řeči.

Dům byl postaven za velkých finančních obětí, původní rozpočet byl překročen a mnozí soudruzi se museli stát ručiteli svými rodinnými domky. Dům byl vysoko zadlužen a příjem nebyl takový, jak se doufalo. Zadlužení rostlo, nezkušenost tehdejších funkcionářů v hospodaření přivedlo nakonec Dělnický dům až k exekučnímu prodeji a 5. 5. 1914 byl v dražbě přiklepnut knížeti Janu Nepomuku ze Schwarzenbergu. Ale i po prodeji dům ještě nějaký rok sloužil svému účelu, zůstala v něm restaurace i sál.

Brzy nato vypukla první světová válka, mnohý člen spolku musel na frontu, spolkový život ochaboval a ztrátou Dělnického domu pozbyl spolek vlastně své opodstatnění a zájem zbývajících členů zanikl. Po vyrovnání spolkových dluhů nezůstalo žádné jmění. Ze spolkového katastru byl spolek vymazán až v roce 1922, kdy po úředním šetření poslední předseda spolku Václav Maštera 27. listopadu 1922 na okresním úřadě prohlásil, že spolek od roku 1914 neexistuje.

Po osamostatnění Československa v roce 1918 se v domě opět rozproudil život; i když 1. 3. 1919 dům koupili Jakub a Kateřina Drlíkoví a 3. 2. 1921 Jan Skalecký, budova plnila funkci Dělnického domu (hlavně v něm cvičila DTJ). Sídliila v něm i politická organizace sociálně demokratické strany a po rozkolu v jejích řadách ustavila levice této strany v tomto domě 21. května 1921 politickou organizaci komunistické strany a krátce nato Federovanou tělocvičnou jednotu (FDTJ). Když 30. 4. 1925 koupil původní Dělnický dům nový majitel Jan Švábenský a změnil ho na obchodní sklad, musely se vystěhovat z budovy všechny složky a spolkový život tam definitivně ustal.

Náhradní místnosti v hostincích (pokud je hostinští vůbec byli ochotni pronajmout) zdaleka nestačily pro činnost komunistické strany a jejích složek, hlavně tělocvičné jednoty. Brzy bylo proto rozhodnuto postavit nový Dělnický dům. Nastaly však potíže se získáním stavebního místa: nepochopení, neochota i umělé překážky. Nakonec se to přece jenom podařilo, když „Jednota proletářské tělovýchovy“ zakoupila 17. června 1927 pozemek na Klajdovské 51 (dnes 28) a ihned zahájila stavbu Dělnického domu. Byla uspořádána veřejná sbírka, něco bylo vypůjčeno (za což ručili členové svými rodinnými domky) a díky podpoře strany a nespočtým hodinám dobrovolné práce řemesníků a pomocníků stavba úspěšně pokračovala. Vyžádala si však obět. Dne 21. září 1927 spadl

ze zdi zednický mistr Eduard Streit, který stavbu řídil, a utrpěnému zranění podlehl.

Pak ale přišla neděle 22. července 1928, den slavnostního otevření Dělnického domu. Již od rána proudily k Líšni jednotlivě i v celých skupinách dělníci a dělnice a soustřeďovali se kolem Dělnického domu. Velká promenáda a čilý ruch dopoledního koncertu nasvědčovaly tomu, že tento den není jen svátkem úzkého kolektivu, nýbrž svátkem celé pracující veřejnosti. Dokázala to též dopolední slavnostní valná hromada ve velkém sále naplněném dělnictvem do posledního místečka. Ve 14 hodin vyšel od Dělnického domu průvod čítající více než 1 000 účastníků směrem k nádraží, a když obešel celé městečko, vrátil se do Dělnického domu. V čele průvodu šli líšeňští průkopníci socialismu, za nimi skauti s vlajkou, pak děti v selských krojích, ženy v krojích i občanském oděvu, hudba, mládež a nakonec muži. Když průvod zaplnil celý dvůr Dělnického domu, byl Internacionálou přednesenou líšeňským soudružským sborem zahájen slavnostní tábor. Za vedení XVI. kraje KSČ promluvil poslanec Edmund Burian, který popřál líšeňským soudruhům, aby jejich Dělnický dům se stal tím, čím má být, tj. revoluční tvrzí v bojích na cestě k úplnému osvobození dělnické třídy. Dále promluvil člen krajského vedení mládeže Tomáško. Zdůraznil, že úkolem Dělnických domů je také sloužit výchově bojové a revoluční dělnické mládeže. Po ukončení tábora se rozproudila ve všech místnostech Dělnického domu i na dvoře obklopeném různými stánky a zábavními podniky velká lidová veselice, která se protáhla do pozdních nočních hodin.

Postavením Dělnického domu měly politické organizace i všechny její složky velké možnosti k rozvoji činnosti, takže Dělnický dům na Klajdovské se stal centrem politické, osvětové a tělovýchovné činnosti v Líšni. Zvláště velkého rozmachu dosáhla tělovýchovná jednota (nyní již s názvem „Jednota proletářské tělovýchovy“); vyvrcholením její činnosti byl Den rudých sportovců, uspořádaný v neděli 25. května 1933. Z Dělnického domu ozdobeného rudými prapory a rudou hvězdou vyšel o 14 hodině průvod a za nadšené nálady prošel ulicemi Líšně. Po návratu do Dělnického domu promluvil asi k 1 000 účastníkům veřejného cvičení poslanec Antonín Štourač. Po proslovu následovalo tělocvičné vystoupení.

Protože tělovýchovná jednota pěstovala kromě tělovýchovy také kulturní činnost dramatickou, hudební, pěveckou apod., usnesla se majitelka domu JPT na valné hromadě 19. 8. 1933 změnit název na „Tělovýchovný a kulturní spolek v Líšni“ (dále jen „spolek“), aby lépe vyjádřila činnost jednoty. V této činnosti spolek pokračoval až do okupace ČSR hitlerovskou armádou. Brzy nato byla v Dělnickém domě zřízena německá škola, pro níž bylo na nemovitost vloženo 16. 12. 1940 právo nájemní pro protektorát Čechy a Morava (správu školství). V činnosti však mohl pokračovat divadelní odbor, a to až do roku 1943, kdy i on musel zastavit činnost, neboť se do Dělnického domu nastěhovalo velení protiletectvé obrany.

Po osvobození Rudou armádou se od konce dubna 1945 Dělnický dům stal střediskem politického života v Líšni. Na první poválečné členské schůzi politické organizace KSČ 8. května 1945 v sále Dělnického domu byli přijímáni první noví členové. Znovu ožil divadelní soubor, v jehož čele stál obětavý B. Jágr; byl však ochuzen o několik umučených a popravených členů. Spolek již neprováděl tělovýchovu, a proto usnesením valné hromady 9. února 1947 byl změněn název spolku na „Kulturní a divadelní spolek v Líšni“ a účel spolku na pěstování dramatického a tanečního umění v nejširších vrstvách lidových; předsedou byl zvolen Ludvík Šesták.

Koncem roku 1950 již bylo zřejmé, že spolky tohoto charakteru se budou muset začlenit do některé masové organizace. Spolek se však nemínil začlenit, byla proto svolána mimořádná valná hromada na 23. prosince 1950, na níž se hlavně jednalo o likvidaci spolku a předání veškerého majetku KSČ. K dohodě nedošlo, spolek se nerozešel a byla jen utvořena likvidační komise.

Spolek v té době měl asi 150 členů, nehodlal likvidovat a funkcionáři nesouhlasili se začleněním spolku do ROH ani jiné masové organizace. Ale jakmile vyšel zákon 68 z 12. 7. 1951 o dobrovolných organizacích a shromážděních, bylo nutno se rozhodnout. Po několika dohadováních bylo nakonec rozhodnuto likvidovat a jmění předat městskému výboru KSČ v Líšni s výhradou, že peníze na hotovosti budou použity na údržbu Dělnického domu.

Na valné hromadě 23. prosince 1951 se za účasti 25 členů spolek usnesl na likvidaci a dobrovolném rozchodu. Divadelní soubor pak přestoupil do masové organizace (ROH).

22. ledna 1952 potvrdil Městský výbor KSČ v Brně-Líšni převzetí Dělnického domu v Líšni (v hodnotě 2 000 000 Kčs) s celým příslušenstvím včetně jevištního zařízení a garderoby a hotovosti 216 000 Kčs v nové měně uložené u Spořitelny a záložny v Brně. Zápis práva vlastnického na nemovitost pro okresní výbor KSČ Brno VI byl proveden 11. května 1952. Na základě všech těchto skutečností byl spolek 6. února 1953 vymazán ze spolkového katastru.

Sál a jeviště s potřebným zařízením a inventářem slouží i nadále kulturním a jiným účelům a podnikům pořádaným v Líšni různými organizacemi, protože jde o jedinou vhodnou budovu v Líšni, která svým zařízením těmto účelům vyhovuje. Název Dělnický dům však budově zůstal a zůstane zachován.

Poznámka:

SOAB B 26 k 3288 čj. 44/52; B 40/I k 602 čj. 132807/22; B 124/I k 1461 – AMB Kronika Líšně – Pozemková kniha Líšeň, vložka 2227, 3494 – Rovnost z 31. 8. 1905, 1. 2. 1906, 18. 5. 1906, 17. 8. 1906, 5. 3. 1907, 4. 5. 1907, 4. 6. 1907, 21. 9. 1907, 2. 10. 1907, 7. 10. 1907, 17. 10. 1907, 18. 10. 1907, 4. 1. 1908, 24. 7. 1928, 30. 5. 1933.

DĚLNICKÝ DŮM V HUSOVICÍCH

Husovice se velice brzy staly „dělnickou obcí“. První průmyslový podnik v Husovicích byly asi hamry na měď, z nichž byla v roce 1795 zřízena soukenická valcha. V roce 1814 zahájil provoz lihovar a dvě valchy se časem přeměnily na barvírny a olejnu a od druhé poloviny 19. století zahajovala činnost i řada dalších podniků. Řada dělníků také pracovala v brněnských továrnách. Tím přibývalo v obci stále více dělníků a živnostníků, takže po roce 1909, kdy bylo vyvlastněno 60 hektarů velmi úrodné půdy na vojenské cvičiště, se zemědělství věnovalo pouze 9 rodin.

Obyvatelé města Husovic byli nejednou organizátory českých národních i dělnických akcí, které nebylo možno připravovat přímo v Brně; tam by totiž narazily na nepřekonatelný odpor německé policejní i městské správy.

Zvyšující se počet dělnictva v obci měl ovšem vliv na zakládání dělnických spolků. Po potravním spolku „Svépomoc“ si roku 1865 dělníci založili „Výpomocnou pokladnici potravního spolku v Husovicích“, která 1. srpna 1886 zakoupila dům čp. 88 v Husovicích na Palackého 3 (Dukelská), v němž zřídila prodejnu potravin a hostinec. Když se v r. 1896 v Občanské besedě „Svatoboj“, v níž zásluhou zakladatele a prvního redaktora „Rovnosti“ Pankráce Krkošky měli převahu sociální demokraté, prosadilo vedení, které nepřálo této proletářské orientaci, scházeli se sociální demokraté v místnostech Výpomocné pokladnice.

Brzy zde vznikla myšlenka na založení spolku k vybudování vlastního Dělnického domu. 8. prosince 1899 podal František Gottwald ke schválení stanovy spolku „Dělnický dům v Husovicích“ (dále jen „spolek“). Místodržitelství 13. prosince 1899 utvoření spolku zakázalo jako protizákonné, protože ve článku 3 stanov si spolek sám osobuje právo vydávat určitě, na jméno znějící dlužní úpisy, kdežto podle stávajících předpisů je k vydávání takových dlužních úpisů zapotřebí schválení ministerstva financí; dále v článku 16 nevyhovuje, že v případě nedohodnutí se rozhodčích spornými stranami zvolených o volbě předsedy smírčího soudu jmenovati má téhož předseda spolku pro případ, že by předseda spolku sám byl spornou stranou.

Josef Hybeš a soudruzi znovu podali opravené stanovy; ty byly 23. března 1900 schváleny a na ustavující valné hromadě 20. května 1900 byli do prvního výboru zvoleni Gottwald František předsedou, Maršál Eduard místopředsedou, Vejchoda Antonín pokladníkem, Peterka Jan, místopokladníkem, Pořízka Vilém jednatelem, Kubáček Leopold hospodářem, členy výboru Svátek Karel, Stejskal Štěpán a Vrtík František.

Spolkový život v Husovicích se pomalu rozvíjel v domě na Palackého 3, kterému se začalo říkat „Dělnický dům“, ačkoliv dům spolku nikdy nepatřil, měl jej vždy jenom v nájmu. Pro spolkovou činnost byly k dispozici pouze hostinské místnosti, ale vhodný sál pro větší akce nebyl. Proto v květnu 1904 byly zbourány zdi mezi dvěma místnostmi a tak byl získán sál 22 metrů dlouhý. K sálu byla do zahrady přistavena besídka pro hudebníky.

Socialistická mládež v Husovicích byla činná jen v Dělnické tělocvičné jednotě, nebyla organizována politicky. Až v roce 1906 založili tři tehdy šestnáctiletí soudruzi František

Gottwald, Josef Rous a Adolf Barša v Dělnické domě organizací somiálně demokratické mládeže.

Snad se pak zdál stávající sál spolku příliš malý, protože v roce 1909 byl postaven do zahrady nový, daleko větší sál. Starý sál byl použit jako předsálí a k němu byla přistavěna místnost pro šatnu a předsíň. Kdo stavbu financoval a jaké byly majetkové vztahy mezi spolkem a Vypomocnou pokladnicí není ze zachovaných dokumentů zjištěné. Jisté však je, že jak spolek, tak Vypomocná pokladnice byly zadluženy nad hlavu, prý právě stavbou tohoto sálu, na místní poměry příliš nákladného a téměř nevyužívaného.

Pomoc poskytl v roce 1910 potravní spolek Vzájemnost (pozdější Vzájemnost Včela) zapůjčením 110 000 korun na sanování spolku. Kromě toho dal opravit Dělnický dům, takže pohledávka Vzájemnosti obnášela celkem 135 000 korun. (Za 10 roků splatil spolek 80 000, takže v roce 1922 ještě dlužil 55 000 korun).

Vypomocnou pokladnicí, jejíž situace byla katastrofální, převzala 1. dubna 1911 Vzájemnost po mimosoudním vyrovnání a 24. dubna 1913 koupila i dům včetně zahrady. Tím vším vznikl zájem Vzájemnosti na lepším využívání Dělnického domu. Proto byl také ředitel Vzájemnosti Václav Kovanda zvolen v roce 1912 do výboru spolku a od 28. dubna 1913 až do r. 1931 jeho předsedou.

Hned po převzetí Vypomocné pokladnice bylo uvažováno, jak nějakým vhodným způsobem využít sálu ležícího ladem, aby přinášel užitek. Volba padla na zřízení kinematografu. Po získání licence a provedení potřebných úprav sálu zahájil kinematograf s názvem „Lidový biograf“ 26. prosince 1911 provoz.

Mezitím byla 11. dubna 1911 založena v Dělnickém domě „Mezinárodní tělocvičná jednota“ MTJ (od roku 1919 neoprávněně používala názvu Dělnická tělocvičná jednota II v Husovicích). Založením MTJ se v Dělnickém domě rozproudil čilý život. Jednota pořádala večírky, zábavy, výlety, veřejná cvičení, divadelní představení. Hned 15. července 1911 uspořádala velkou italskou noc s lampiónovým průvodem a maskami. Žádané povolení ke vztyčení čistě rudého praporu na Dělnickém domě z důvodů veřejných uděleno nebylo.

Tato činnost napomohla tomu, že i restaurace, dosud slabě navštěvovaná, dobře prosperovala a také tržba v prodejně se zvýšila ze 700 na 1 700 korun týdně.

Brzy však byla činnost utlumena vypuknutím první světové války. Avšak jak spolek, tak tělovýchovná jednota i biograf se přes celou válku zachovaly při životě. Po utvoření samostatného Československa převzala opět iniciativu tělocvičná jednota pořádáním divadelních představení a zábav.

I v tomto Dělnickém domě se projevoval důsledek rozštěpení sociálně demokratické strany na levici a pravici. Po založení komunistické strany v roce 1921 vstoupili do ní téměř všichni členové spolku i MTJ, ale rozpor levice — pravice se brzo projevil i pak a přirostl se, když se MTJ usnesením valné hromady 20. srpna 1921 přetvořila na „Federovanou dělnickou tělocvičnou jednotu“ (FDTJ); rozpor vyvrcholil sporem o sál Dělnického domu.

Výbor FDTJ poukazoval na to, že jejím rozvoji nejvíce brání, že nemají místnost, kde by se mohla mládež tělesně i duševně vyvíjet. Výbor ustavil stavební odbor, jehož úkolem bylo zajistit vystavění tělocvičny. Byly vydány sběrací listiny a úpisy podílů. Ovšem místnosti — hlavně ke cvičení — potřebovali ihned. Měli k tomu pouze zahradu a pole, na něž se vzdal nároku nájemce restaurace Maršál, který ho dosud používal.

To bylo ovšem jen pro léto, proto byl žádán sál, ve kterém spolek provozoval biograf. Organizace komunistické strany „Dělnický dům“ uváděla, že kino nijak neprosperuje, hraje se v něm jen tři dny v týdnu, a žádala, aby biograf byl zrušen a uvolněný sál sloužil komunistům jako společenské středisko.

Mezi členy místní organizace KSČ reprezentovanými hlavně Aloisem Bartákem, Fran-

tiškem Poláčkem a Františkem Hudcem na jedné straně a Vzájemností Včela a krajským výborem KSČ na druhé straně došlo v této otázce k vzájemnému sporu, do kterého měla zasáhnout i policie. Nakonec byl spor o sál řešen 17. září 1922 na okresní konferenci v Dělnickém domě v Brně, kde došlo k ostrému sporu mezi důvěrníkem KSČ a ředitelem Vzájemnosti Včela V. Kovandou, jemuž Hudec vytýkal, že podkopává základy komunistických organizací v Husovicích, které nemají vhodné spolkové místnosti. S přispěním krajského důvěrníka redaktora Votavy bylo docíleno dohody v tom smyslu, že kino nebude zrušeno a že Vzájemnost Včela poskytne 60 000 Kč jako příspěvek na vystavění sálu pro společenské potřeby KSČ v Husovicích, čímž byl spor o sál ukončen.

Stavební odbor se činil a již 12. března 1922 mohl oznámit, že na podílech bylo dosud upsáno 40 000 Kč a v Praze byla uzavřena půjčka 60 000 Kč, hodlá proto ještě na jaře započít se stavbou. Nezačal. Na valné hromadě FDTJ 15. ledna 1923 bylo opět poukazováno na to, že jednota nemá žádné místnosti, kde by se mohla odbývat veškerá cvičení, odborné přednášky a vše, čeho je zapotřebí k tělesné výchově. Předseda Veselý navrhl, aby se přikročilo k svépomoci. Nebude-li jiné možnosti, musí se vyjednávat se Vzájemností Včela, aby se co nejdříve započalo se stavbou příhodné místnosti náhradou za sál, v kterém se provozuje kino.

Výsledkem snažení FDTJ bylo utvoření družstva „Dělnický dům“ (dále jen „družstvo“), které v létě 1923 započalo se stavbou tělocvičny na Husovickém nábřeží 12 (Sportovním nábřeží) na pozemku, který dala k dispozici Vzájemnost Včela za Dělnickým domem směrem k Svitavě a který družstvo 13. listopadu 1923 odkoupilo a 11. března 1925 k němu přikoupilo kousek pozemku od obce. FDTJ uspořádala v sobotu 15. a v neděli 16. září 1923 sbírku sběracími listinami (jichž bylo vydáno 20) u známých dobrodinců v Husovicích. Obnos 2 976,84 Kč, který sbírka vynesla, byl věnován družstvu na stavbu tělocvičny. Stavba byla dokončena počátkem roku 1924 a FDTJ se konečně dočkala tělocvičny.

Kino tedy zůstalo, ale spolek s ním měl dost starostí. Neprosperovalo, místnosti kina neodpovídaly předpisům o kinematografických provozovnách. Při revizi kina 17. října 1929 bylo nařízeno všechny nedostatky odstranit do května 1930. To by ale bylo příliš nákladné, spolek proto pojal úmysl přemístit kino do Lidového domu na Musilově ulici. Ale i tam byla potřebná úprava a zřízení promítárny a ani na to neměl spolek peníze, proto bylo kino 30. března 1930 zrušeno a sál v Dělnickém domě přenechán DTJ, aby ho používala jako tělocvičny.

Když v roce 1928 komunistická strana prodělávala krizi, vytvořila se komunistická opozice, která přešla do skupiny kolem ředitele Kovandy a v roce 1930 pak do sociálně demokratické strany; tak se pod její vliv dostal jak spolek, tak i celý Dělnický dům. A pod vlivem sociálně demokratické strany byl i Lidový dům na Musilově a DTJ.

Nakonec „Vzájemnost Včela pronajala od 1. ledna 1931 veškeré místnosti Dělnického domu sestávající ze sálu, předsálí, restauračních místností v přízemí a v prvním patře, bytu pro hostinského, s veškerým příslušenstvím, jako je sklep, půda, zahrada apod., družstvu Lidový dům v Husovicích za 400 Kč měsíčně a za 400 Kč měsíčně koncesi hostinskou a licenci kinematografickou. Nájemní smlouva byla sjednána na 10 let, tj. do 31. prosince 1940.

Nepronajata zůstala přední budova s prodejnou Vzájemnosti Včela. Družstvo Lidový dům se zavázalo provést nutné adaptace všech místností a postavit nové jeviště v hodnotě 59 364 Kč. Vzájemnost Včela přispěla družstvu na tuto adaptaci obnosem 15 000 Kč a nájemným 9 600 Kč. Sjednaná nájemní smlouva s družstvem nebyla prodloužena a po jejím uplynutí používala celý bývalý Dělnický dům pro své účely Vzájemnost Včely (zřídila tam např. nádrže pro ryby, chladírnu a sklady).

O těchto změnách byla členům spolku podána zpráva na valné hromadě 23. března 1931,

na níž byl zvolen novým předsedou Ladislav Kubíček. Spolek měl pak ještě nějaký čas pronajatu zahradu v bývalém Dělnickém domě na Palackého 3, ale jeho činnost upadala. Konal již jenom valné hromady, a to v Lidovém domě na Musilově, poslední 6. dubna 1935 za účasti 10 členů.

Když po okupaci Československa hitlerovským Německem v roce 1939 byl podle vládního nařízení z 31. 3. 1939 čís. 97 Sb. každý spolek povinen oznámit, bude-li pokračovat ve své činnosti, spolek Dělnický dům tak neučinil, byl proto 30. listopadu 1939 povolán jeho předseda Kubíček na policejní ředitelství, kde mu bylo oznámeno, že spolek zanikl dnem 30. června 1939 a byl ze spolkového katastru z moci úřední vymazán. Kubíček do protokolu prohlásil, že spolek při svém zániku neměl žádné jmění, ježto měl pouze 10 členů; členských příspěvků, pokud byly placeny, bylo použito na administrativní účely spolku. Příspěvky byly nepatrné a nestačily ani na krytí spolkové režie. Tím tedy spolek Dělnický dům v Husovicích zanikl.

Dům na Palackého 3 po zrušení Vzájemnosti Včela převzal krajský Svaz spotřebních družstev a v roce 1956 lidové spotřební družstvo Jednota. V roce 1978 byl zbořen, protože bylo potřeba uvolnit místo pro dálniční přivaděč.

Nyní se vrátíme na počátek roku 1924, kdy se dokončovala vnitřní úprava v tělocvičně nově postavené družstvem Dělnický dům. Práce pokročily tak daleko, že budova mohla být předána svému účelu v sobotu 2. a v neděli 3. února 1924. Na sobotní valné hromadě FDTJ poukázal předseda Veselý na historický význam této valné hromady, která zahajuje činnost jednoty ve vlastním stánku, výsledku neúnavné, obětavé práce sou-druhů a soudružek z Husovic.

V neděli pokračovala slavnost tělocvičnou besídkou FDTJ, na níž po slavnostním pro-slovu následoval zpěv, recitace, cvičení žactva, dorostu a členstva. V přestávce koncer-tovalo Hudební sdružení.

Budova byla postavena nákladem 213 809 Kč (včetně pozemku). Byl v ní velký sál s galerií o rozloze 315 m², moderní jeviště s třemi přilehlými místnostmi, předsálí, vý-čep s kulečnickem a v roce 1938 byl na zahradě zřízen taneční parket.

Kromě FDTJ přesídlila do nové budovy politická organizace KSČ. Dělnický dům, jak na její první plenární schůzi v novém domě 10. února 1924 poukázal předseda Barták, je konečně stánkem, který vyhovuje jejím organizačním potřebám.

Samozřejmě sem také přesídlilo družstvo a svoji řádnou valnou hromadu 16. února 1924 konalo již zde. Tak vlastně vznikl druhý Dělnický dům v Husovicích a stal se novou komunistickou tvrzí, neboť do něho přešli všichni stoupenci KSČ. Po pronajmutí Dělnického domu na ulici Palackého družstvu Lidového domu byl pak jediným Dělnic-kým domem v Husovicích. Předsedou družstva i tělocvičné jednoty byl několik roků také redaktor Rovnosti Josef Lieberzeit.

Hospodářskou stránku a správu Dělnického domu mělo na starosti družstvo, které také provozovalo výčep na pronajatou koncesi. Dne 19. října 1934 získalo družstvo vlast-ní koncesi k provozování živnosti hostinské i výčepní, ta však byla (neznámo proč) již 12. srpna 1935 zrušena a nadále byl výčep provozován nájemcem. Pozdější žádosti o novou koncesi byly zamítány, teprve v srpnu 1938 byla získána koncese, kterou druž-stvu přenechal hostinský Hubáček.

Hlavní činnost v Dělnickém domě provozovala FDTJ. Měla odbor tělocvičný, sportovní, volejbalový, stolního tenisu, šachový, divadelní a pěvecký. Pořádala kulturní přednášky, zábavy, vycházky, výlety, vánoční nadílky pro děti apod. Na valné hromadě FDTJ byla schválena změna názvu na Jednota proletářské tělovýchovy (JPT).

Politicky zaměřené akce měla zase na starosti politická organizace KSČ Dělnický dům. Byly to veřejné schůze, tábory lidu, přednášky na aktuální politická témata a také časté přednášky o Sovětském svazu.

Správa družstva umožnila také činnost kolektivu „Modrá blůza“ (vzniklého v r. 1928). Příznivá zpráva v Rovnosti o kabaretu Modré blůzy počátkem září 1929 v Dělnickém domě v Husovicích alarmovala policii. Ale ani Alois Barták, výčepní v Dělnickém domě, ani Viktor Skoupý, známý komsomolec, neprozradil organizátory — oba obětavě přijali pořádkovou pokutu.

Ze zdejších významnějších akcí uveďme alespoň vzpomínkovou besídku k výročí úmrtí Lenina, Liebknechta a Luxemburgové, konanou 17. ledna 1931 v 19.30 hodin. O významu zmíněných vůdců promluvil Bedřich Václavek. Po jeho projevu byly předneseny sólové i sborové recitace a zpěvy. Tyto vzpomínkové slavnosti se konaly každoročně.

Na slavnostní valné hromadě JPT 8. května 1931 k dvacetiletému výročí trvání jednoty a desetiletému výročí proletářské tělovýchovy hovořil Bohumil Hochman o založení a vý-znamu proletářské tělovýchovy. Poukázal také na styky, které má jednota s JPT v Tiflisu (Tbilisi). Přesně ve 20 hodin na výzvu řečníka přítomní vstali a zazpívali „Internacio-nálu“, jak se ve stejnou dobu mělo stát na všech slavnostních valných hromadách ko-naných k oslavě desetiletého jubilea proletářské tělovýchovy.

S početností členstva, hlavně mládeže, v družstvu Dělnického domu byly jistě potíže. Svědčí o tom na valné hromadě 1. února 1933 přednesený návrh, aby mládež do 30 roků, která navštěvuje Dělnický dům, byla získána do některé složky v Dělnickém domě, jinak aby těm, u nichž se to nepodaří, byl zakázán přístup do Dělnického domu. Bylo usne-seno, aby o návrhu rozhodl výbor. Rozhodnutí výboru se nezachovalo. Nutno ovšem vzít v úvahu, že tehdy to komunistická strana a její složky neměly lehké. Dětem bylo zaka-zováno cvičit v JPT, mládež a dospělí měli potíže v zaměstnání, když se zaměstnavatel

dověděl, že jsou členy komunistické strany nebo jejích složek. Někteří zaměstnavatelé je z toho důvodu i propouštěli z práce.

V roce 1933 se správa družstva usnesla konat 19. a 20. srpna slavnost desetiletého trvání Dělnického domu. Pro nepříznivé počasí byla slavnost odložena na 10. září, kdy dopoledne v 10 hodin se konala slavnostní valná hromada, ve 13.30 hodin průvod, v 15 hodin veřejné cvičení dorostu a členstva a od 19.30 hodin taneční zábava.

13. března 1936 se v tomto Dělnickém domě konalo shromáždění za účasti asi 800 osob, na němž poslanec Klement Gottwald odhaloval zvýšené válečné nebezpečí a ohrožení Československa Hitlerem. Projev byl již veden úsilím komunistické strany za vytvoření akční jednoty dělnické třídy a lidové fronty všech pracujících v Československu v boji proti fašismu a na ochranu republiky.

Události pak dostaly velký spád. Za mobilizace v září 1938 bylo v Dělnickém domě ubytováno vojsko. Pak přišel první úder.

Dne 27. prosince 1938 byla rozpuštěna komunistická strana se všemi složkami. Dnem 28. prosince 1938 byla výměrem policejního ředitelství v Brně z důvodu veřejného klidu a pořádku s poukazem na zastavení činnosti hlavního spolku s okamžitou platností zastavena činnost JPT v Husovicích (17. června 1939, byla vymazána ze spolkového katastru). 29. prosince 1938 v 17 hodin byla provedena domovní prohlídka u předsedy JPT Jana Sluky, bytem v Husovicích, Nový hřbitov, Barák III/3, a zabavena členská legitimace Jana Sluky, sedm přihlášek na zájezd do Ostravy a pozvánka na likvidační sjezd II. okresu JPT. U Karla Plísky bylo zabaveno spolkové razítko a v Dělnickém domě tělocvičné nářadí, které bylo 24. listopadu 1939 dopraveno do městského skladu v Brně na Jatkách. Dělnický dům patřil družstvu, takže nebyl zabaven. Členy družstva byli vesměs komunisté. Schůze představenstva a dozorčí rady družstva 22. února 1939, na níž byla hodnocena situace, byla poslední před okupací.

Protože členy družstva byli vesměs komunisté, dne 18. dubna 1939 v 15.30 hodin byl dán zemským úřadem policejnímu ředitelství příkaz vyzvat družstvo Dělnický dům v Husovicích ústně, aby do tří neděl likvidovalo. Kdyby to nebylo technicky možné, lhůta měla být prodloužena, ne však déle než čtyři týdny. Do té doby musí být učiněno aspoň právoplatné usnesení o likvidaci družstva, kdyby likvidace sama v tomto termínu nemohla být provedena. Ještě týž den večer byl předseda družstva Alois Řepa a pokladník František Horák vyzváni ve smyslu tohoto příkazu provést likvidaci. Oba přislíbili, že ve stanoveném termínu příkazu vyhoví. Ihned byla svolána valná hromada na 2. května 1939 a na ní usneseno družstvo zlikvidovat. Za tím účelem byla zvolena likvidační komise, a to Antonín Jílek a Alois Řepa. Ti požádali o prodloužení lhůty a dali se do práce. Kupní smlouvou z 19. září 1939 prodalo družstvo budovu Dělnického domu i pozemek Sokolu v Husovicích za 225 000 korun. Sokol převzal hypotéky za 158 632 Kč, zbytek 66 368 Kč vyplatil hotově. Tím i druhý Dělnický dům v Husovicích zanikl.

Poslední valná hromada družstva se konala 17. srpna 1940 v místnosti Sokola. Na ní byla podána zpráva o ukončení likvidace. Likvidační přebytek 259,35 Kč byl rozdělen takto: likvidační daň 115 Kč, členům rozděleno 87,30 Kč, místní péči o mládež 57,05 Kč. 17. prosince 1940 bylo družstvo vymazáno v družstevním rejstříku.

Po druhé světové válce se projevila snaha družstvo obnovit. Na ustavující valné hromadě 7. dubna 1946 v sále restaurace p. Tioky na Palackého 106 v Husovicích byl předsedou správní rady zvolen Miroslav Drásal a do představenstva Karel Plíska, Vilém Doudil, Josef Kalásek a Anna Bohatová. Předsedou dozorčí rady byl zvolen Alois Barták. Členský podíl činil 300 Kčs. Účelem družstva „Dělnický dům“ z. s. s. r. o. se sídlem v Husovicích, nám. Republiky 13 (sekretariát KSČ) bylo vystavění nebo pronajmutí družstevní budovy a domů pro potřeby svých členů a za účelem zřizování spolkových místností, provozoven a bytů; provozovat živnost hostinskou a výčepnickou, pronajímat mi-

stnosti svým členům, spolkům a korporacím pro konání přednášek, divadelních představení, zábav a jiných veřejných podniků. 1. července r. 1946 bylo utvoření družstva schváleno v radě ÚNV a 20. února 1947 zapsáno do družstevního rejstříku.

Hned po schválení stanov žádalo družstvo o přidělení konfiskátu v Husovicích na Dukelské 36 a 38 (bývalé výroby Lesní perly), sestávajícího ze dvou obytných domů tvořících jeden celek, skladiště a zahrady, bombardováním silně poškozených. Družstvo mínilo všeho použít jako staveniště pro postavení společenského a kulturního domu. Dne 26. února 1948 bylo družstvu sděleno, že žádosti nelze zatím vyhovět, protože nepatří mezi přednostní uchazeče (patří mezi ně jen družstva zemědělská a spotřební).

Na společné schůzi představenstva a dozorčí rady 19. dubna 1951 bylo usneseno zastavit činnost družstva a všem členům vrátit podíly, a to proto, že družstvo nevyvíjí žádnou činnost a není naděje, že by vyvíjelo. Také není žádná naděje na přidělení konfiskátu, o který mělo družstvo zájem. Současně bylo rozhodnuto darovat OV KSČ obnos 176 871,20 Kčs, který družstvu dluží (za co, není známo).

Družstvo tedy bylo rozpuštěno, vymazáno z družstevního rejstříku a zaniklo.

Poznámka:

SOAB B 26 k 435 čj. 4108/36, k 1980 čj. 76717/39, k 2210 A čj. 2232/22, k 2210 B čj. 624/22, čj. 2212/22, k 2214 B čj. 155/24, k 2237 A čj. 180/31 436 k 2588 čj. 78863, k 2620 čj. 81366; k 3116; B 40 pres. k 446 čj. 4741/40; B 40/III ič 963 - AMB K 1 k 56 ič 189; K 8 k 14 ič 68 - Pozemková kniha Husovice, vložka 85, 1748 - Rovnost z 5. 2. 1924.

DĚLNICKÝ DŮM V KRÁLOVĚ POLI

Městečko (od roku 1905 město) Královo Pole se od poloviny 19. století rychle měnilo v průmyslové středisko. Již od roku 1853 zahájil na královopolském území provoz cukrovar, v bývalém klášterním pivovaru byla zřízena sladovna, později vznikla továrna na krycí lepenku u Červeného rybníka, tovární výroba koberců, několik cihelen i dalších továrních podniků. Nejvýznamnějším podnikem, založeným v roce 1890 v někdejších objektech cukrovaru, byla Královopolská továrna na stroje Lederer a Porges, známá jako „Porgeska“.

Rostoucí průmysl způsobil nejen prudký růst obyvatelstva Králova Pole, ale i zásadní změny v jeho složení. Ubývalo zemědělských pracovníků a stále větší převahu měli pracující v průmyslu. V Králově Poli, které nebylo v dosahu noci německé brněnské obecní správy, konalo se mnoho významných českých národních i dělnických akcí. Královo Pole bývalo rovněž shromážděním dělnictva při jeho manifestacích a demonstracích.

Velmi čilý byl v Králově Poli spolkový život a dělníci si zakládali své podpůrné, odborové i jiné spolky. A právě z této činnosti vyšel popud k vybudování vlastního stánku, jehož potřeba se s rozvíjejícím se dělnickým hnutím projevovала stále silněji.

Byl ustaven výbor zakladatelů ve složení: Josef Hybeš, Rudolf Žák, Josef Köhler, Rudolf Lazar, František Helán, Emanuel Farajzl, Amand Janíček, Josef Žák, František Chobotský, Alfréd Formánek a Josef Zíka; ti 19. srpna 1904 podali ke schválení stanov spolku „Dělnický dům“ se sídlem v restauraci u Helána (dále jen „spolek“), jehož hlavním účelem bylo vybudování Dělnického domu. Stanovy byly schváleny 25. srpna a na ustavující valné hromadě 15. října 1904 byl zvolen předsedou František Helán, pokladníkem Josef Mähr, jednatelem Rudolf Valouch a do výboru August Kankovský, František Chobotský, Antonín Chutný, Eduard Svárovský, Josef Köhler a Jan Žák.

Spolek se hned pustil do získávání finančních prostředků k vybudování dělnického domu. Pořádal výlety, plesy a nejrůznější zábavy, čistý výnos byl vždy věnován na Dělnický dům. Zábavy byly pořádány jak v restauraci u Helána, tak v protější restauraci Semilasso. Budova, v níž tato restaurace byla (patřila k velkostatku knížete Aloise von Schönburg-Hartenstein), spolek lákala. Byl v ní kromě restauračních místností ještě velký sál a patřila k ní i velká a krásná zahrada. Budova však nebyla na prodej, ale spolku se podařilo restaurační místnosti, sál a zahradu od velkostatku pronajmout. Budova pak plnila funkci Dělnického domu a byla také tak nazývána. Spolek do ní přesídlil a valná hromada 28. března 1909 se již konala v místnostech restaurace Dělnického domu.

Rozvíjející se spolkový život byl utlumen vypuknutím první světové války, neboť většina mužů musela na frontu. Spolek sice nezankl, ale jeho činnost byla nepatrná.

Po osamostatnění Československa v roce 1918 se asi 20 zbylých členů s předsedou Josefem Köhlerem znovu s chutí pustilo do práce. Ta se jim dařila a Dělnický dům v Králově Poli se ve dvacátých letech stal důležitým střediskem dělnického hnutí. V Králově Poli a okolí z mnoha akcí, jež se zde odbývaly, si připomeneme jen ty nejdůležitější.

V neděli 12. prosince 1920 zde v přestávce divadelního představení vystoupil A. Hovorka a sdělil slavnostně přítomným, že „byla odhlasována stávka a tím počíná revoluce...“ Druhý den 13. prosince dopoledne se zde konal jeden ze tří táborů lidu v Brně.

Na čas do činnosti zasáhl rušivě i zde rozkol mezi utvořivší se pravicí a levicí ve straně sociálně demokratické. Ve zdejší Dělnickém domě převládala levice a v květnu 1921 zde založila politickou organizaci komunistické strany. Na agitační schůzi KSČ dne 28. května 1921 hovořila Miloslava Grimmichová o založení strany a jejích úkolech. Dělnický dům v Králově Poli byl pak vždy pevně v rukou komunistů až do rozpuštění KSČ v roce 1938.

23. července 1921 se zde konala veřejná schůze svolaná k uctění památky Josefa Hybeše; referoval s. Jarolímek z Prahy o životě a významu tohoto vůdce dělníků.

Ve dnech 18. a 19. listopadu 1922 se zde konala krajská konference KSČ za účasti 184 delegátů a 44 hostů. Za výkonný výbor strany se konference zúčastnil tajemník Antonín Zápotocký, který ve svém projevu vyjádřil neochvějnou důvěru v konečné vítězství proletariátu v Československu. Dalšími řečníky byli tajemník Krček a redaktor Karel Votava, který byl opět zvolen krajským důvěrníkem.

17. května 1924 uspořádala FDTJ v Králově Poli členský rok, při němž vychovatel jednoty A. Zeman z Brna hovořil o začátcích a významu dělnického hnutí. A hned 8. června se konala slavnostní valná hromada na oslavu třicetiletého výročí jednoty v Králově Poli za účasti asi 200 osob. Přítomno bylo také 18 zástupců spolku Österreichische rote Turner und Sportler (Rakouští rudí tělocvikáři a sportovci). Hlavní řečník Trombar z Prahy vzpomněl plodné práce dělnických tělocvičných jednot pro dělnické hnutí od jejich prvopočátků do dnešních dnů.

Na protidaňovém projevu 18. února 1926 zde hovořil redaktor Rovnosti Julius Volek-Choráz a na veřejné schůzi mládeže 9. srpna 1926, jejímiž účastníky byli vesměs učni

z Královopolské strojírně, poukázal zástupce krajského výboru komunistické mládeže Ervín Kubiček z Brna na to, že při stávce jsou učni zneužíváni ke konání různých nádenických prací a dělají tak stávkokaze. Je proto třeba poučovat učně, kteří ještě nejsou nikde organizováni, aby nebyli napříště k různým stávkokazeckým pracem zneužíváni.

Na předvolební schůzi, která se konala 24. října 1929, hovořil místo ohlášeného říšsko-německého poslance W. Piecka V. Mikulíček o příčině rozpouštění poslanecké sněmovny a senátu a vypsání nových voleb, o sociálních a hospodářských poměrech v Československu a o poměrech dělnictva v Sovětském svazu.

A 5. listopadu téhož roku ve veřejném projevu hovořil o postupu strany po volbách a důvodech, proč komunisté odmítají vstoupit do vlády, poslanec Josef Juran. Byla přijata jednotná rezoluce s pozdravem sovětským pracujícím u příležitosti 12. výročí ruské revoluce.

25. února 1930 se zde konal projev komunistické mládeže a 17. října 1930 veřejná schůze, na níž referovali delegáti o svých poznatcích ze Sovětského svazu.

Ve dnech 26. a 27. listopadu 1932 se zde opět konala krajská konference KSČ, na níž hlavními řečníky byli Jan Šverma, ústřední tajemník z Prahy a František Pišek, krajský tajemník z Brna.

Neprobíhaly zde jen schůze, ale pořádaly se také zábavy a dramatický odbor FDTJ se zde vyžíval v divadelních představeních. 25. října 1935 rozhodla členská schůze divadla „Bratrství“ změnit sídlo a přestěhovat veškerý spolkový majetek z místnosti J. Kulíška na Rostislavově náměstí (dnešního hotelu Merkur) do místnosti Dělnického domu, kde bude napříště pořádat svoje podniky společně s dramatickým odborem proletářské tělovýchovy. To se také stalo a na návštěvách byl pak používán název „Předměstská scéna“. Po upozornění policejní expozitury 6. 11. 1935 na nepřipustnost užívání tohoto názvu byl změněn na „Divadlo Bratrství“. Za protektorátu, když v Semilassu byla zřízena kuchyně a jídelna Luftschutzu (protiletectvé obrany), se divadlo odmlčelo. Ale brzo po válce — 28. srpna 1945 — bylo na společné valné schůzi s divadlem „Rozkvět“ jednomyslně usneseno provést likvidaci obou spolků za účelem jejich sloučení. To bylo provedeno a 11. února 1946 se konala ustavující valná hromada nového spolku, jemuž byl dán název „Lidové divadlo Bratrství“ a jehož předsedou se stal Josef Hlaváč. Od 31. srpna 1949 nese název „Dělnické divadlo v Králově Poli“.

K získání finančních prostředků bylo také využíváno jiných možností a jednou z nich bylo rozhodnutí zřídít družstvo pro výstavbu Dělnického domu. Proto byl v dubnu 1922 vydán leták tohoto znění:

„Soudruzi a soudružky!

Organizované dělnictvo v Králově Poli postrádá vlastního stánku a rozhodly se proto podepsané organizace vybudovat svůj vlastní Dělnický dům.

Za tím účelem zřizuje se družstvo a vypisují se podíly v obnosu Kč 250 s 5 Kč zápisného. Vzhledem k těžké hospodářské krizi, jež na dělnictvo dolehla, dává se zájemcům možnost, aby v týdenních nepatrných splátkách do 2 roků, tj. do 1. května 1924 svůj podíl splatili. Splátky tyto vybírány budou každou sobotu od 4—7 hodin v Břeclavské pivnici (Semilasso).

Jest na Tobě, soudruhu, abys uznáváje nutnou potřebu Dělnického domu v Králově Poli, přiložil ruku k dílu, přihlásil se za člena družstva a vyplnil dole označenou přihlášku.

Spolek Dělnický dům

Politická organizace komunistická

FDTJ

Skupina kovodělníků v Králově Poli“

Družstvo „Dělnický dům“ (dále jen „družstvo“) bylo úředně povoleno a zapsáno do družstevního rejstříku 14. prosince 1923 a jeho předsedou byl zvolen Josef Šikula.

Spolek měl také uloženo na akciích v dělnickém obchodě uhlím v Králově Poli 35 000 Kč. Tento obchod byl 1. dubna 1928 prodán obchodníku uhlím Františkovi Střelcovi s celým

příslušenstvím za 300 000 Kč. Spolek z toho obdržel 59 000 Kč, které zapůjčil družstvu na přístavbu jeviště v Dělnickém domě. Dále se spolek v roce 1923 společně s FDTJ, skupinou kovodělníků a družstvem podílel částkou 5 000 Kč na zřízení společnosti dělnického řeznictví a uzenářství v Králově Poli. Výsledek této účasti není znám.

Samozřejmě, že na spolkovou činnost měla vliv krize ve straně v letech 1922—1929, neboť také ve zdejší organizaci KSČ se utvořila komunistická opozice. Na členské schůzi spolku 31. ledna 1929 žádal Josef Šikula, aby přítomní rozhodli o tom, mají-li se místnosti Semilassa propůjčovat též opozici, jejíž většina jsou majitelé podílů družstva a vše, co zde toho času je, pomáhali budovat. Na návrh Antonína Zatloukala, který uvedl, že všude tam, kde má opozice převahu, potírá bezohledně činnost, bylo odhlasováno místnosti opozici nepropůjčovat. Na varovné hlasy Šikuly a Zemana, že opozice bude Semilasso bojkotovat a podniky tam pořádané budou pasivní a také že budou vypovídat podíly uložené v družstvu, nebyl brán zřetel. A tak když v roce 1930 komunistická opozice přešla k sociálním demokratům, ztratili komunisté v družstvu své vedoucí postavení a ubylo i členů ve spolku. Na valné hromadě spolku 21. února 1936 za účasti jen 9 členů (celkem jich spolek měl už jen 14), byl jednomyslně přijat návrh Františka Pavlíka, aby byl spolek sloučen s družstvem v jeden spolek. K tomu účelu byla zvolena tříčlenná komise: Julius Merc, Fr. Pavlík a Josef Řičař.

Ke sloučení nedošlo, spolek dále vyvíjel činnost samostatně pořádáním zábav. Teprve po rozpuštění komunistické strany v roce 1938 stala se situace spolku neudržitelnou, protože členové byli vesměs komunisté. Proto na valné hromadě 24. února 1939 všech přítomných 12 členů (z celkového počtu 15 členů) hlasovalo pro návrh na likvidaci spolku. Jmění spolku činilo 548,75 Kč. Po zaplacení všech náležitostí souvisejících s likvidací spolku byl zbytek darován družstvu.

Na základě usnesení této valné hromady o likvidaci spolku byl 1. dubna 1939 ze spolkového katastru vymazán a zanikl. Zůstalo však družstvo. Družstvo po svém ustanovení v prosinci 1923 převzalo starost o správu pronajatého a získání vlastního Dělnického domu. Počalo také shánět finanční prostředky pořádáním zábav a různých podniků a 16. července 1928 získalo restaurační koncesi s držením dovolených her.

Dnem 30. dubna 1929 končila spolku nájemní smlouva na místnosti Semilassa. Spolku bylo majitelem budovy (velkostatkem Schönburg-Hartenstein) vyhrazeno předkupní právo na budovu, složil-li do konce dubna velkostatku 500 000 Kč. Spolek měl však pouze 33 000 Kč majetku, družstvo žádný. Spolek se proto obrátil na sekretariát XVI. kraje KSČ o pomoc, aby družstvo mohlo budovu koupit.

Avšak finanční poměry celého kraje byly tak špatné, že sekretariát mohl pouze doporučit, aby spolek podnikl mezi komunisty sběrací akci tím způsobem, že by si každý vzal tzv. ročenku, na níž by měsíčně ukládal 5 Kč na uvedený účel. Mnoho naděje na příznivý výsledek taková akce neměla, neboť i kdyby každý člen upsal těch 60 Kč, muselo by jich být 8 500, aby upsalí potřebný kapitál 500 000 Kč. Celý královopolský obvod měl však pouze 400 členů. Musel by tedy každý člen upsat 20 ročenek, což bylo nemožné.

O koupi budovy se zajímala také strana sociálně demokratická a komunistická opozice, kteří počítali s podporou Vzájemnosti — Včely. To nutilo komunisty k nějaké intenzivní akci. Ale pro nedostatek finančních prostředků a nemožnost jejich opatření družstvo 8. května 1929 definitivně od koupě upustilo; také majitel již nechtěl budovu prodat.

Družstvu se však podařilo uzavřít s velkostatkem smlouvu o dalším pronájmu budovy až do roku 1937 za roční nájemné 16 000 Kč. Kromě toho družstvo převzalo celý náklad na přístavbu jeviště (provedenou v roce 1927—1928) v částce asi 200 000 Kč. Tato přístavba po uplynutí nájemní smlouvy nebo v případě porušení nebo nedodržení nájemní smlouvy měla přejít do vlastnictví velkostatku.

Na tuto stavbu poskytl spolek družstvu půjčku asi 120 000 Kč (splaceno asi 20 000 Kč) a pivovar „Moravia“ 40 000 Kč (splaceno asi 30 000 Kč). Družstvo mělo v té době asi 80 členů a 140 000 Kč dluhů, takže finanční poměry družstva byly označovány za neudržitelné. Po politické stránce získala v družstvu převaha komunistická opozice, která v roce 1930 přešla do sociálně demokratické strany. V roce 1938 družstvo mělo jen 48 členů a za rok 1938 dokonce finanční přebytek 6 159 Kč, z něhož bylo přiděleno 1 500 Kč rezervnímu fondu, 3 000 Kč provoznímu fondu, 500 Kč fondu pro uprchlíky ze zabraného území a zbytek byl převeden na nový účet.

Proto také družstvo po zřízení protektorátu nemuselo likvidovat (jako družstva, která byla v rukou komunistů). Podle požadavku úřadů byla pouze navržena vládní komise, která by družstvo řídila. Po několika zamítnutích a nových návrzích byl podle pokynů policejního ředitelství navržen za vládního komisaře JUDr. Stanislav Kaláb, rada politické správy, a za jeho zástupce Frant. Musil, policejní aktuár. Družstvo pak vyvíjelo činnost do roku 1944, kdy budovu Semilassa obsadila protiletcecká obrana.

Po osvobození Československa se družstvo znovu utvořilo a bylo schváleno 23. ledna 1946. Jeho účelem bylo postavit kulturní dům, předsedou byl zvolen Leopold Hlaváč. Po vydání zákona o dobrovolných organizacích v roce 1951 bylo družstvo likvidováno a budova Dělnického domu, která byla 30. 6. 1947 konfiskována, byla předána k užívání závodnímu klubu ROH Královopolské strojírny. Dnes je budova kulturním zařízením OKVS Brno V.

V paměti však zůstává a zůstane Dělnickým domem.

Poznámka

SOAB B 26 k 1980 čj 76717/39, k 2210 A čj 2486/22, čj 3776/22, k 2218 čj 413/26, k 2229 čj 320/29, k 2243 čj 3479/32, k 2554 sg 31, k 2584 čj 75313; B 40 pres k 338 čj 11631/21, k 379 čj 29470/29, čj 30771/29; B 40/III ič 963 - AMB Kartotéka živností - Pozemková kniha Královo Pole, vložka 13.

DĚLNICKÝ DŮM V ŽIDENICÍCH

Za industrializace Brna v 19. století vyrůstaly Židenice v dělnické předměstí Brna, neboť většinu obyvatel tvořili dělníci, kteří pracovali v brněnských továrnách a místních průmyslových podnicích; bylo jich do roku 1914 zřízeno 24. Tím zemědělství zcela ustoupilo do pozadí.

Židenice byly významným střediskem revolučního dělnického hnutí. Často se v nich připravovala a konala mimo dosah německé brněnské radnice různá shromáždění lidových mas na podporu národních i sociálních požadavků. Obyvatelé Židenic se také velmi brzy podíleli na spolkové činnosti a již roku 1862 vznikla Svěpomocná pokladnice jako první z mnoha dalších spolků nejrůznějšího zaměření.

Ale také dělníci si brzy zakládali své vlastní odborové a později i politické spolky a roku 1894 byla založena politická organizace sociálně demokratické strany. V hostinci u Stehlíků (na Šámalově) měli odborovou organizaci textiláci, v níž se již od roku 1892 často hovořilo o vybudování vlastního Dělnického domu v Židenicích. Roku 1895 organizace přesídlila do hostince u Follerů (ve Staré osadě) a při jedné schůzi bylo usneseno, aby každý člen věnoval týdně podle možnosti určitý obnos, nejméně však 2 krejčary (4 haléře). Pokladníkem tohoto fondu byl zvolen Jan Kučera, úředník Všeobecné nemocenské pokladny. Těžké doby však způsobily, že akce k vybudování Dělnického domu uvázly, až úplně zanikly. Vybraný obnos asi 35 zlatých byl věnován na dělnický tisk.

Myšlenka na Dělnický dům však nezanikla a 7. listopadu 1907 podal Karel Vaverka ze Židenic oznámení o zřízení spolku „Dělnický dům“ a stanovy ke schválení. Stanovy byly schváleny 15. listopadu 1907 a na ustavující valné hromadě 11. prosince 1907 v hostinci u Morávků na Palackého třídě (Šámalově) byl zvolen předsedou Frant. Mráz, místopředsedou Karel Vaverka, pokladníkem Jan Hlaváček, jednatelem Josef Krkavec a členy výboru Ludvík Škaroupka, Alois Koudelka, Cyril Čech, Frant. Mlčoušek a Josef Cíha. Jediným účelem spolku „Dělnický dům“ (dále jen „spolek“) bylo zbudování a udržování Dělnického domu.

Ale ani tentokrát to nevyšlo. Valná hromada 13. června 1908, která se konala v hostinci u Zahradníčků na Táborské ulici, byla poslední. Na 26. února 1910 byla sice valná hromada svolána, ale nekonala se. Když v roce 1911 policejní ředitelství požadovalo seznam funkcionářů, poslední předseda František Mráz 28. února 1911 oznámil, že „spolek od zimy 1908 pro neúčast a nečinnost členů přestal stávat“¹. Pro zmíněnou neúčast nebylo a není možné svolat valnou hromadu, na níž by se stalo usnesení o rozpuštění spolku. Protože trval jen krátký čas, nenabyl žádného jmění a nemůže proto také složit 6 K na uveřejnění zprávy o rozpuštění spolku v úředním listě. Spolek byl pak z moci úřední vymazán ze spolkového katastru.

Přešla první světová válka a vznikl samostatný československý stát a hostinec u Follerů zůstával nadále střediskem dělnického hnutí v Židenicích. V roce 1918 zde funkcionáři sociálně demokratické strany Jindráček, Meduna, Kuna, Dvořáček a jiní založil dělnickou tělocvičnou jednotu (DTJ). I sem zasáhl v roce 1921 rušivě rozkol ve straně. Právi-

ce odešla do hostince u Pavlovců, levice zůstala u Follerů. DTJ. se změnila na FDTJ, založila pěvecký odbor a dělnickou scénu a v roce 1923 prožívala jednota velký svátek při odhalení praporu.

Když v létě roku 1921 byla v Dělnickém domě v Juliánově založena politická organizace komunistické strany, rozdělila se do dvou organizací: č. 1 u Follerů, č. 2 v Dělnickém domě v Juliánově. A opět oživila myšlenka na postavení Dělnického domu. Znovu byl založen spolek „Dělnický dům“ (dále jen „spolek“), jehož stanovily byly 30. prosince 1921 schváleny. Léta ubíhala ve shánění finančních prostředků a teprve 15. května 1928 zakoupil spolek pozemek na Kosmákově 28.

V neděli 2. září 1928, když budova stavěná „Dělnickým podnikatelstvím staveb“, byla ze dvou třetin postavena, konala se slavnost kladení základního kamene. Ve 14.15 hod. vyšel průvod asi 180 účastníků včetně hudby od Dělnického domu v Juliánově k Židenicím. Po příchodu na staveniště zahrála hudba Internacionálu a slavnost zahájil Josef Dědek, nejstarší člen spolku. Po projevu předsedy spolku Konečného poukázal s. Chabera za vedení XVI. kraje KSČ, že Dělnické domy musí být skutečnými středisky bojovného a revolučního odhodlání vést celou dělnickou třídu do boje za své osvobození. Slavnostní projevy zakončil předseda Dělnického domu v Juliánově Emanuel Sýkora. Pak následovala ve dvoře velká přátelská zábava s tancem.

Po dostavění Dělnického domu z jara 1929 se v něm ihned rozproudiv čilý život, i když k jeho slavnostnímu otevření došlo až v neděli 21. července 1929. Slavnost byla zahájena v 9.30 hod. členskou schůzí, na níž předseda spolku Fridolín Gavrda po krátkém proslovu Dělnický dům předal dělnické veřejnosti. Další řečníci a delegáti vyzvedli význam Dělnického domu pro dělnické hnutí.

Odpoledne ve 14.30 hodin vyšel z Dělnického domu v Juliánově průvod počtem asi 150 osob, v němž byly nesené tři prapory, do Dělnického domu v Židenicích, kde byla volná zábava spojená s tancem, odpoledne i večer.

V následujících letech patřil tento Dělnický dům k nejvýznamnějším místům KSČ v Brně. Konaly se zde stranické schůze a shromáždění, jež svým významem daleko přesáhly místní rámec.

Ještě před slavnostním otevřením Dělnického domu se v něm konala 4. dubna 1929 všeplenární schůze příslušníků KSČ Velkého Brna za účasti asi 200 osob. Schůzi zahájil Jaromír Dolanský a jako první řečník vystoupil redaktor Rudého práva Václav Kopecný. Poukázal na to, že přišel jako zástupce polbyra, které bylo zplnomocněno učinit v KSČ pořádek. Když poslanec Edmund Burian odmítl odvolat svůj podpis na prohlášení 26 poslanců a senátorů proti polbyru, byla po bouřlivé debatě, již se zúčastnilo více než 15 řečníků, proti třem hlasům schválena rezoluce, která žádala, aby Burian složil poslancek mandát a byl vyloučen z komunistické strany.

Na aktivu funkcionářů KSČ konaném 11. června 1929 byla projednána otázka bolševizace KSČ a v souvislosti s tím byla rozšiřována ilegální brožurka „Říjen. Od likvidátorského legalismu k bolševické práci“.

A hned po slavnostním otevření Dělnického domu proběhla zde 23. července 1929 důvěrná schůze zástupců závodních rad, které se tajně zúčastnil i říškoněmecký komunistický poslanec Wilhelm Pieck. Po jeho řeči, kterou účastníkům přeložil poslanec Josef Juran, byl zvolen jedenáctičlenný akční výbor. Hlavním úkolem akčního výboru bylo soustředit ve svých rukou vedení protivaletických demonstrací 1. srpna 1929. Na účastníky této schůze bylo podáno trestní oznámení (včetně Jurana a Piecka). Na Wilhelma Piecka ještě také pro zločin § 15/3 zákona na ochranu republiky, protože na této schůzi nabádal přítomné, aby dělnictvo i u nás pořádalo demonstrace po vzoru Berlína.

Památinou se stala veřejná schůze KSČ 15. listopadu 1929, na které ke 100 účastníkům mluvil Klement Gottwald na téma „Postup KSČ po volbách“ a „12 let vlády sovětů“. Mezi jiným ve svém projevu uvedl, že „příkladem pro pracující lid, jak má být osvobozen, je ruský proletariát. I u nás se budou poměry nadále zotřovat a dělnictvo musí nastoupit cestu, jakou šel ruský proletariát...“. V těchto slovech spatřoval přítomný policejní rada skutkovou podstatu podle § 15/3 zákona na ochranu republiky, povstal a jménem zákona prohlásil schůzi za rozpuštěnou a vyzval přítomné, aby v klidu místnost opustili. Přítomní však nehodlali místnost opustit, povstali a počali zpívat Internacionálu. K tomu prohlásil poslanec Juran mocným hlasem, že schůzi opětně zahajuje. Policejní orgán byl nucen použít policejní stráž v síle 20 mužů, která pod vedením policejního inspektora účastníky schůze z místnosti vytlačila, aniž byla nucena použít obušků. Zatčen nebyl nikdo. Účastníci schůze se na ulici v klidu a v pořádku rozešli. Proti Gottwaldovi a Juranovi nebylo nic podniknuto, „jelikož jsou poslanci a státní zastupitelství bude napřed žádat poslancek sněmovnu za jejich vydání“.

7. února 1930 to byla veřejná schůze komunistů za účasti asi 180 osob, z toho asi 30 žen a 50 mladých. Na téma reparací, agrárních cel, obilního monopolu a nezaměstnanosti referoval poslanec Antonín Zápotocký. Schůze měla být původně v sále v Lužánkách, ale po odřeknutí byla konána v Dělnickém domě v Židenicích. Po dobu konání schůze byla na strážnici na Cejlu (Gottwaldově) nařízena pohotovost 15 strážníků s 1 inspektorem. Průběh schůze byl však klidný a nebylo důvodu k zakročení.

Na stejné téma se konala 21. února 1930 veřejná schůze komunistické mládeže za účasti asi 45 osob, na které referoval Martin Šváb. Ke konci schůze vyzval poslanec Emanuel Barša přítomné k velké agitaci na manifestaci dělnictva 6. března, aby vyzněla co nejmohutněji. Schůze měla klidný průběh a ani po schůzi nedošlo k demonstracím.

Mezi významné události lze také zařadit všeplenární schůzi příslušníků KSČ Velkého Brna 20. ledna 1931 k výročí úmrtí Lenina. Za účasti asi 200 osob přednášel redaktor Píšek o životním díle Leninově. Následovaly sólové a sborové recitace básní a ke konci schůze byla přijata rezoluce žádající propuštění bývalého poslance Jana Haruse a ostatních proletářských vězňů.

Dne 30. listopadu 1932 byl KSČ Velkého Brna uspořádán Proletářský večer na oslavu 15. výročí trvání Sovětského svazu za účasti asi 450 osob. Večer byl zahájen proslovem

o kulturním a politickém významu 15. výročí SSSR dr. Richarda Fleischnera. Pak byla předvedena scéna ze hry „Strach“, sborová recitace „Rusko“, sólové recitace, zpěv a hudba. Před zahájením večera na upozornění policie muselo opustit divadlo asi 10 školních dětí a nesměl vystoupit ani soubor Modré blůzy.

Přestože se zde konalo tolik významných akcí, byl na tom spolek finanční velmi bídě. Příčin bylo několik. Podle slov předsedy Kolečkáře byla hospodářská situace spolku tak špatná proto, že spolku byla stále odmítána hostinská koncese. V Dělnickém domě byly konány převážně akce komunistické strany, čímž si spolek přízeň úřadů samozřejmě nezískal. Spolek neměl tedy žádných příjmů, jenom vydání. Těžká hospodářská situace byla zhoršována nekázní v placení příspěvků a upisování podílů. Předseda vytýkal členům, že sami ničí Dělnický dům tím, že prostřednictvím soudů žádají neprodleně vyplacení podílů. Tím se také stalo, že soudní vykonavatel nedávno zabavil na hotovosti 200 Kč. V roce 1934 musel spolek na podílech a soudních útratách zaplatit 13 000 Kč. Koncem roku 1934 spolek dlužil Královopolské záložně 230 000 Kč, 100 000 Kč advokátu dr. Pištělákově a 35 000 na úrocích kromě dalších menších dluhů.

Hledaly se cesty, jak těmto hospodářským těžkostem čelit a Dělnický dům udržet. Členům bylo vytýkáno, že málo podporují Dělnický dům, málo jej navštěvují a chodí se bavit jinam. Bylo rozhodnuto, aby každý člen získal do dvou měsíců dva nové členy, aby každý člen upsal dva podíly po 50 Kč a aby se intervenovalo u úřadů, které znemožňují pořádání vzdělávacích podniků. Byl také pojat a úmysl zajistit příjmy zřízením kina na licenci místní skupiny Družiny čl. válečných poškozených Židenice-Julianov; měl to financovat Viktor Richter, syn zemědělského továrníka majitele firmy Elektromotor Svět. Žádost o licenci byla zamítnuta a zamítnuto bylo i odvolání na ministerstvo.

Žádné z těchto opatření nevyšlo. V roce 1936 měl spolek 54 členů, z toho jen 38 řádně platících, a dluhů 569 000 Kč. Příjmy se stále menšily a na úrocích musel spolek platit ročně 30 000 Kč. Situace se stále zhoršovala. Vinu na tom měla také hospodářská krize a nezaměstnanost. Schůze stíhala schůzi a na nich se jednalo o jednom: jak zachránit Dělnický dům. I když se počet členů zvýšil až na 73 počátkem roku 1938, Dělnický dům to nezachránilo. Podniky pořádané v Dělnickém domě nebyly obecně navštěvovány a na každý musel spolek doplácet. Nezájem členstva o činnost nakonec zavinil, že spolek nemohl vůči věřitelům plnit své platební povinnosti a největší věřitel, Spořitelna města Brna, se domohla soudní dražby Dělnického domu. Ve veřejné dražbě 20. října 1938 byl Dělnický dům i s obytným domem Na návsi 56 (ve Staré osadě) přiklepnut Josefu Pištělákově za obnos 282 000 Kč. Spolku byl zabaven i inventář, takže na poslední mimořádné valné hromadě 11. prosince 1938 byl jednomyslně přijat návrh, aby se spolek rozešel. To se stalo a spolek Dělnický dům byl 19. ledna 1939 vymazán ze spolkového katastru. Při rozchodu neměl spolek žádné jmění.

Restaurace v bývalém Dělnickém domě provozoval nadále hostinský Frant. Cupák. Ne však dlouho. Pištěláková 31. května 1941 dům prodala manželům Františku a Františce Rozsypalovým a Rozsypal v něm zřídil továrnu na šrouby. Po druhé světové válce se v majetnictví domu vystřídalo několik národních podniků. Teprve 18. ledna 1960 byl proveden převod správy na ONV Brno-Židenice; tím bylo umožněno dům opět vrátit kulturním účelům. Dnes je v něm Kulturní a vzdělávací středisko Brno IV.

Na paměť významu tohoto domu pro dělnické hnutí jeho název Dělnický dům zůstal a zůstane zachován.

Poznámka:

SOAB B 26 k 2228 čj 2067/28, k 2229 čj 1082/29, k 2231 čj 2200/29, k 2232 čj 2528/29, čj 3470/29, k 2233 čj 314/30, čj 558/30, k2237 A čj 180/31, k 2243 čj 3930/32, k 2258 sg 3, k 2580 čj 72328; B 40 pres 377 čj 22006/29/3. část, k 379 čj 29824/29; B 40/II K 6993 - Pozemková kniha Židenice, vložka 1466, 513

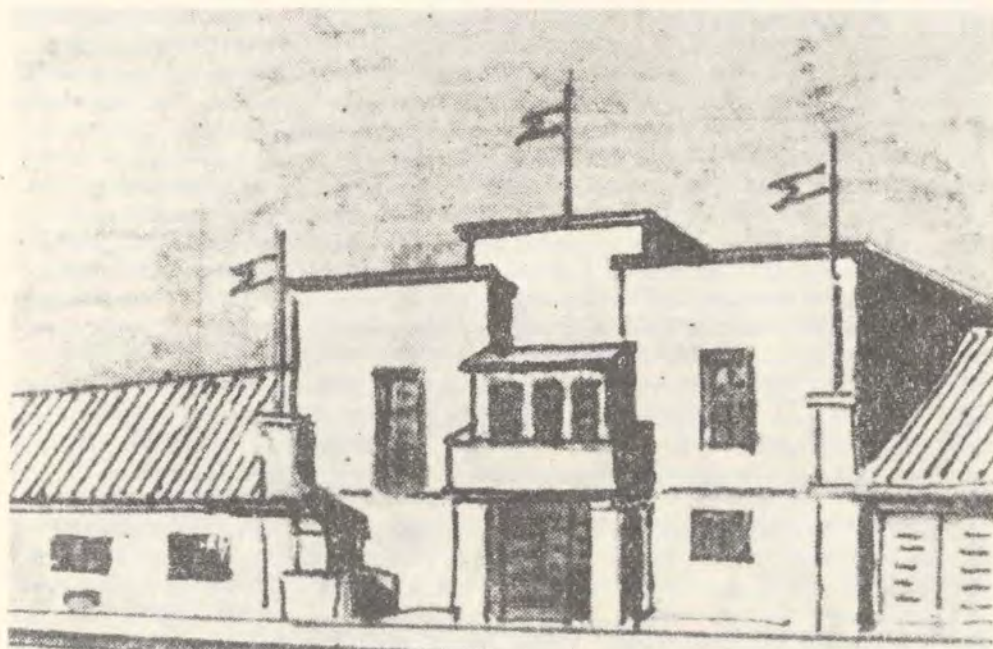
6 - Rovnost z 26. 8. 1928, 4. 9. 1928.

DĚLNICKÝ DŮM V TUŘANECH

Tuřany, starobylá vesnice, se koncem 19. století rychle rozrůstaly. Přibývalo zejména dělnictva zaměstnaného v brněnském průmyslu. Také spolkový život se čile rozvíjel a v roce 1897 byl v Tuřanech čtenářský spolek a spolek vojenských vysloužilců. Po roce 1900 se dělníci počali sdružovat v odborných organizacích a počátkem roku 1907 založili politickou organizaci sociálně demokratické strany a dělnickou tělocvičnou jednotu. Avšak v Tuřanech zamořených klerikalismem se dělnickému hnutí příliš nedařilo.

Obrat přinesl tábor lidu svolaný sociálními demokraty na neděli 7. dubna 1907 v odvetu za to, že jim byl bez příčiny znemožněn přístup na schůzi voličů u Pazderů. Ale i táboru lidu se klerikální obecní výbor snažil zabránit tím, že nepovolil jeho konání na náměstí. Konal se proto ve 14.30 hod. na dvoře Záděrova hostince, který stačil pojmout několik tisíc osob. Tábor lidu, na němž referovali Edmund Burian a František Toužil, se plně vydařil. Z Tuřan a okolí, hlavně z Brna, sešlo se na 4 000 účastníků a ti pomohli tuřanským soudruhům položit pevné základy hnutí.

Tyto události vyvolaly myšlenku vybudovat v Tuřanech Dělnický dům. Myšlenka sflila a 3. srpna 1908 podal poslanec Josef Hybeš ke schválení stanovy založeného spolku „Dělnický dům“ (dále jen „spolek“). Stanovy byly schváleny 15. srpna 1908 a 28. září byl

okresnímu hejtmánství oznámen na ustavující valné hromadě zvolený výbor: předseda Jan Skoczylas, místopředseda Alois Job, jednatel František Florián, místojednatel Eduard Tomaščík, pokladník Jan Malý, místopokladník Petr Vondra, členové výboru Matyáš Kutnohorský, Jakub Šik, Ondřej Jandač, revizoři Matěj Job, Jan Mašek a Rudolf Odehnal.

Spolek však neměl valné úspěchy. Sen o zbudování Dělnického domu se rychle rozplynul, zájem členstva ochaboval, Valná hromada v hostinci p. Beneše v Ivanovicích 24. prosince 1911 byla poslední. Členové se přestali scházet a spolek zanikl. Teprve při revizi spolku v roce 1921 bylo úředně zjištěno, že spolek pro nedostatek členstva zanikl, a proto byl z nařízení zemské správy politické 24. srpna 1921 ze spolkového katastru vymazán.

Možná, že tento úřední zákrok znovu oživil myšlenku na zbudování Dělnického domu v Tuřanech. Po založení komunistické strany v červnu 1921 se myšlenka stávala stále neodbytnější, takže v roce 1923 došlo k založení družstva Dělnický dům (dále jen „družstvo“) 35 zakládajícími členy; členský podíl byl stanoven na 100 Kč splatných do jednoho roku. Každý člen ručil kromě členských podílů ještě částkou jim rovnou. Hlavním předmětem podnikání družstva mělo být vybudování domu, v něm prodávat členům pokrmy a nápoje za levnější ceny, dům nebo místnosti v něm pronajímat členům. Stanovy družstva byly schváleny 17. března 1927 a 27. června 1923 bylo družstvo zapsáno v rejstříku společenstev. Prvním představenstvem tvořili Josef Straka, Vladimír Nečas, Jan Kotas a Jan Podsedek.

Družstvo 9. srpna 1924 zakoupilo pozemek v Tuřanech čp. 436 (nyní Revoluční 34) a pro ještě nepostavený dům získalo 2. března 1925 hostinskou koncesi. Na valné hromadě 19. dubna 1925 v místnostech p. Mužíka v Brněnských Ivanovicích byla schválena stavba i plány Dělnického domu. Stavba byla zadána staviteli Františku Václavkovi z Brna. Na stavbu si družstvo vypůjčilo u Cyrilo-Methodějské záložny v Brně 120 000 Kč na 6% a 8% anuit. Nedařilo se však dodržovat splátky, které byly asi od roku 1933 vždy vymáhány exekučně.

Tuřany byly stále pod vlivem klerikálů a ti dělali komunistům těžkosti. Tak byli pokutováni za generální zkoušky konané na staveništi Dělnického domu před veřejným obvodním cvičením, které byly úmyslně charakterizovány jako neohlášený koncert. A když v neděli 19. července 1925 byla o 14. hodině uspořádána manifestační slavnost při příležitosti položení základního kamene, byli vyšetřováni četnictvem, zda mají povolen výčep. Přesto stavba pokračovala a na podzim jí bylo možno využívat. Slavnost předání Dělnického domu veřejnosti v Tuřanech se konala v neděli 25. října 1925. Po ranním budičku byly v 8 hod. uvítány delegace brněnského dělnictva, zástupci družstevního hnutí a řada hostů. V 9 hod. byl ve velkém sále nového Dělnického domu uspořádán veřejný projev zahájený s. Dobešem, jenž vzpomněl všech, kteří se o zdar tohoto díla přičinili. V hlavním projevu dr. Ečar zdůraznil, že otevření Dělnického domu je příležitostí uvědomit si konečné a revoluční cíle socialismu Marxem založeného a Leninem v život uvedené. Projev pak ukončil s. Smetana, který hovořil za výkonný výbor XVI. kraje komunistické strany. Odpolední lidová veselice byla navštívena velmi četně.

Asi za půl roku po úplném dokončení stavby se konala slavnost otevření Dělnického domu. Slavnost byla zahájena v neděli 11. července 1926 velkou tělocvičnou slavností všech dělnických sportovců Brněnska. V 8.30 hod. to byly závody v běhu členů na 5 km a dorostu na 3 km a v 9.30 hod. lehkotletické závody všech odborů proletářské tělovýchovy.

V neděli 18. července po budičku v 6 hodin a uvítání hostů a prohlídce Dělnického domu koncertovala od 9 hodin hudba na zahradě Dělnického domu. Odpoledne vyšel z Dělnického domu v Brně průvod do Tuřan. V 15 hod. seřadil se u Dělnického domu v Tuřanech průvod asi 350 osob. Průvod, v němž byly neseny tři prapory, prošel obcí ke kostelu a zpět do Dělnického domu, kde se konal tábor lidu za účasti asi 400 osob

a na němž promluvil Frant. Lecián z Tuřan a Jaroslav Dobrovolný z Králova Pole o významu Dělnického domu. Po skončení tábora hrála na zahradě hudba k tanci. O 20. hodině začala taneční zábava v sále Dělnického domu. Slavnost byla zakončena 1. srpna 1926 divadelní hrou Jánošík.

Hned po dokončení stavby se v Dělnickém domě rozproudil čilý život. Schůze a přednášky jak politické, tak odborné a vzdělávací se střídaly se zábavami a tělovýchovou. První valná hromada v novém Dělnickém domě se konala 24. dubna 1926; v té době mělo družstvo 124 členů, z nichž bylo na této valné hromadě 75 členů přítomno.

V roce 1927 byl založen ochotnický divadelní spolek s názvem „Lidové divadlo Dělnický dům“, na jehož ustavující valné hromadě 15. srpna byl zvolen předsedou František Vaverka. Spolek však dlouhé trvání neměl. Valná hromada 27. ledna 1930, na níž byl předsedou zvolen František Blažek, byla poslední. Spolek pak během roku zanikl ztrátou všeho členstva, které o tento divadelní spolek ztratilo zájem zřízením jiných podobných spolků. Spolek pak byl 21. září 1937 vymazán ze spolkového katastru.

Ve dnech 23. a 24. července 1927 se konala v dělnickém domě slavnost dvacetiletého trvání dělnického hnutí v Tuřanech. Slavnost byla zahájena v Dělnickém domě v sobotu ve 20.30 hod. tělocvičnou besídkou. V neděli 24. července vyšel v 8.30 hodin průvod s hudbou a praporem od Dělnického domu v Brně. Když průvod dorazil do Tuřan, konala se v Dělnickém domě slavnostní valná hromada za účasti 120 osob. Zahájil ji Alois Job a jako hlavní řečníci vystoupili Václav Chabera a Ladislav Skauníc. Odpoledne ve 14 hodin vyšel průvod asi 300 osob z Dělnického domu v Tuřanech na náměstí, kde byl uspořádán tábor lidu, na němž promluvil senátor František Toužil z Prahy, který byl před 20 lety spoluzakladatelem sociálně demokratické strany v Tuřanech. Po projevu se průvod odebral do Dělnického domu, kde se v zahradě konala přátelská veselice.

Zpočátku se družstvu nedařilo nejhůře jak po stránce činnosti, tak po stránce finanční. Ještě za rok 1928 vykázalo družstvo čistý zisk a ten byl přičleněn rezervnímu fondu.

Pak ale do činnosti zasáhla rušivě krize v komunistické straně a 22. června 1929 na společné schůzi představenstva a dozorčí rady musela se řešit rezignace několika členů představenstva i dozorčí rady. Výsledkem pomluv a rozbrojů bylo rozbití jednoty KSČ v Tuřanech.

Když pak v roce 1930 komunistická opozice přešla k sociálním demokratům, dostalo se vedení družstva, a tím i Dělnický dům, do rukou sociálně demokratické strany. Přesto ještě v roce 1933 byly kolektivními členy družstva kromě politické organizace sociálně demokratické strany v Tuřanech a DTJ Tuřany také politická organizace komunistické strany v Tuřanech a JPT Tuřany.

To ovšem nepřispívalo k zlepšení hospodářské situace, která byla den ze dne horší. Koncem roku 1932 dosáhlo zadlužení družstva výše 400 000 Kč a vzdor poskytnutým půjčkám nastala situace, která hrozila ztrátou Dělnického domu. Aby k tomu nedošlo, bylo obšírnými poradami a několika intervencemi v Praze docíleno, že Zájmové ústředí poskytlo družstvu 200 000 Kč jako výpomoc. Tímto příspěvkem se hospodářská situace družstva značně zlepšila. Zájmové ústředí však kladlo tři podmínky: 1) provedení změny ve vedení družstva, 2) provedení akce za zvýšení činnosti Dělnického domu, 3) rozmnožení vlastních prostředků.

Na základě toho byl také na valné hromadě 12. března 1933 přijat 69 hlasy proti dvěma návrhům člena Václava Kovandy, aby členstvo přispělo podle svých možností tím, že kromě svého podílu upíše alespoň 100 Kč na zřízení pmocného fondu pro případné vzniklé ztráty. Novým předsedou byl zvolen František Krček z Brna, místopředsedou František Dobeš z Tuřan.

Situace se však nijak nezlepšila. Zájem o podniky pořádané v Dělnickém domě upadal, někteří členové si dali vyplatit podíly a přestali pak do Dělnického domu docházet. Při-

pomínky předsedy, že družstvo nemůže spoléhat na žádnou cizí pomoc, nýbrž jen na vlastní sílu, a že čím je doba horší, tím více je potřeba zájmu a případných obětí, nepomáhaly. Nakonec celé představenstvo i dozorčí rada rezignovaly. Na mimořádné valné hromadě 26. května 1934 svolané v důsledku rezignace se podařilo zvolit nové vedení, takže se přešlo likvidaci družstva. Novým předsedou byl zvolen Vladimír Nečas, místopředsedou Vladimír Jochman, předsedou dozorčí rady Alois Job.

Nebyla to však šťastná volba. Za předseřnictví V Nečase defraudoval peníze pokladník, knihy byly špatně vedeny, závazky se neplatily a družstvo se tak dostalo do dosud největší finanční tísně; koncem roku 1936 hrozilo uzavření Dělnického domu. Na restauraci byla Starobrněnským pivovarem uvalena nucená správa, takže družstvo nemělo žádné příjmy kromě poplatku za propůjčení sálu, což však byl příjem velmi nepatrný. Po roce 1936 se situace poněkud zlepšila, takže již nebyla katastrofální, ale ani nijak uspokojivá.

Celková činnost v tomto období byla minimální. Za zmínku stojí snad jen schůze „Socialistického souručenství v Tuřanech“, která se konala 15. května 1935 za účasti asi 560 osob. Před zahájením zazpíval sbor Píseň práce. Pak hovořil za stranu čs. národně socialistickou Jan Přichystal, za stranu sociálně demokratickou František Krček a za stranu komunistickou dr. Jaromír Dolanský.

Všichni řečníci zdůraznili, že jedině sjednocením dělnictva je možný úspěch v boji za lepší život dělníků a v boji proti fašismu. Během projevů provolávali účastníci hesla: „Ať žije jednotná fronta“ a „Proti fašismu dělnická sjednocenost“. Po ukončení schůze zazpívala skupina mladých komunistů píseň „Jednotná fronta“ a Internacionálu.

Po okupaci Československa převzala 6. května 1939 správu družstva rozpuštěného podle ustanovení vládního nařízení č. 9/1939 Sb. správní komise. Do této komise byl za vládního komisaře navržen Otakar Svoboda, poštovní revident, za jeho zástupce Antonín Bořil, vrchní oficiál zemského úřadu pro péči o válečné poškozence. Zda byli do těchto funkcí potvrzení ani jména dalších členů komise se nezachovaly. Brzo však v Dělnickém domě skončila veškerá činnost, neboť se do něho nastěhovali němečtí vojáci. Průběhem fronty byl dělnický dům značně poškozen, hlavně restaurace a vchod.

Po válce družstvo opět obnovilo činnost, což bylo potvrzeno ÚNV 15. prosince 1945; tím dnem byla také zrušena dočasná národní správa. V provizorně opraveném Dělnickém domě zahájila činnost „Osvětová beseda“ a od 2. února 1946 začal provoz kina „Osvěta“.

Po vydání zákona č. 68 z 12. července 1951 o dobrovolných organizacích a shromážděních byla činnost družstva zastavena, družstvo zaniklo a Dělnický dům převzal národní výbor. Od května 1957 do října 1958 byl řádně opraven a v sále zřízen balkon. Restaurace, která byla téměř zničena, již obnovena nebyla. V opraveném Dělnickém domě zahájilo 17. října 1958 opět provoz kino „Osvěta“, které funguje dodnes. Dnes je Dělnický dům také sídlem obvodního kulturního a vzdělávacího střediska Brno IV. Pro všechny však zůstal a zůstane Dělnickým domem.

Poznámka:

SOAB B 26 k 1980 čj. 76717/39, k 2219 B čj. 1445/26, k 2223 čj. 1674/27, k 2557 sg 9, k 2571 čj. 42318; B 26 pres k 232 čj. 20633/35; B 280 k 519 – AMB SO ič 17–18; kartotéka živností – ASMK kino Osvěta – Pozemková kniha Tuřany, vložka 1277 – Rovnost z 22. 2. 1907, 3. 4. 1907, 22. 4. 1907, 5. 7. 1925, 24. 7. 1925, 22. 10. 1925, 28. 10. 1925, 8. 7. 1926.

DĚLNICKÝ DŮM V MALOMĚŘICÍCH

Rozvoj Maloměřic se zrychloval již od druhé poloviny 19. století, kdy se v nich usídlilo stále více dělníků. Obec, ke které patřily také Cacovice, měla roku 1834 551 obyvatel, ale roku 1890 již 1 606 obyvatel.

Dělníci nacházeli upatnění nejen v brněnských továrnách, ale také přímo v Maloměřicích i Cacovickém dvoře a mlýně. U Svitavy stávaly valchy a hamry. Roku 1906 zahájila provoz maloměřická cementárna, jež se v krátké době stala velmi důležitým podnikem průmyslu stavebních hmot a zaměstnávala značný počet dělnictva.

Se zvyšujícím se počtem dělnictva v Maloměřicích rostla také snaha se organizovat, a proto zde byla velmi brzy ustavena politická organizace sociálně demokratické strany. Ke schůzím organizace i schůzím veřejným, k poradám a přednáškám se dělníci scházeli v místnostech a v zahradě potravního spolku „Svornost“ na dnešní Selské ulici č. 70, kde také pořádali zábavy, kde se odbyvaly slavnosti a odkud vycházely průvody.

Zde také vznikla myšlenka zbudovat v Maloměřicích Dělnický dům. V srpnu roku 1909 za účasti 49 zakládajících členů a dvou korporací (Dělnické tělocvičné jednoty a Českého pěveckého spolku Jiřího z Poděbrad) byl ustaven prozatímní výbor Družstva Dělnický dům v Maloměřicích (dále jen „družstvo“). Jeho členové Rudolf Buček, Ferdinand Franz

a Jaroslav Smolinský podali 25. září 1909 na místodržitelství stanovy družstva ke schválení. Stanovy byly schváleny 5. října 1909 a ustavující valná hromada se konala 6. listopadu v hostinci pana Cvilinka v domě potravního spolku „Svornost“. Předsedou byl zvolen Franz Ferdinand st., pokladníkem Rudolf Buček, jednatelem Jaroslav Smolinský, hospodářem František Diška a členy výboru Hynek Sklenář, Antonín Forst, Josef Janíček, Václav Langer a Václav Poláček.

V jednom článku stanov bylo pamatováno na získání potřebného kapitálu ke stavbě Dělnického domu vydáním dluhopisů záručitelných a znějících na jméno. K jejich vydání však bylo zapotřebí zvláštního povolení ministerstva financí. Družstvo o ně 11. 12. 1909 požádalo s úmyslem vydat 1 000 dluhopisů po 10 korunách. Ministerstvo nemělo námitek za předpokladu splnění určitých podmínek, hlavně bude-li uveden přesný uměřovací plán na dluhopisech, a to takový, že dluhopisy musí být umořeny do 25 let. Všechny požadované podmínky musí být schváleny valnou hromadou a v jejich smyslu změněn příslušný článek stanov. jednání se táhlo až do května roku 1911, ale k vydání dluhopisů nedošlo. Důvod není znám.

Družstvo pořádalo schůze, přednášky a zábavy, aby získalo členy a prostředky, ale po vypuknutí první světové války v roce 1914 a po odchodu většiny členů k vojsku ustala veškerá jeho činnost.

Činnost obnovilo družstvo až 1. července 1920. Hned 12. července 1920 pronajalo od právní nástupkyně likvidujícího potravního spolku „Svornost“ Vzájemnosti — Včely hostinec, zahradu a sál v domě na Staré osadě 33 (dnešní Selské 70). Zahradu a sál pronajala Vzájemnost — Včela na dobu deseti let bezplatně, hostinec se vším zařízením za mírný poplatek pouze za užívání lokálu v přední budově, rovněž na dobu deseti let.

Na první valné hromadě po obnovení činnosti 7. srpna 1920 byl zvolen předsedou opět Ferdinand Franz, pokladníkem Jaroslav Smolinský, jednatelem Benedikt Mastný, členy výboru Jan Kolísek, František Čupera, František Knechta, Antonín Zřídka Veselý, Tomáš Dvořák a Josef Bačar ml.

Výbor se dal čile do práce, členů rychle přibývalo a počátkem roku 1921 mělo družstvo již 136 členů. V té době se již strana sociálně demokratická zřetelně dělila na pravici a levici, což se také projevilo na druhé valné hromadě 22. ledna 1921 za účasti 120 členů. Do kandidátní listiny nebyli pojeti z bývalých členů výboru příslušníci pravice (Franz st., Zřídka Veselý a Smolinský), což bylo valné hromadě zdůvodněno takto: „Jako pro nás pravice neudělala ničeho v prosinci při stávce, tak nebudou pro nás pracovat ani nyní.“ Hodně stoupců pravice se na valnou hromadu nedostavilo, čímž bylo vítězství levice usnadněno. Část nerozhodných hlasovalo s levicí, aby demonstrovala svůj postoj vůči Franzovi, který se při prosincové stávce silně exponoval pro pravici. Do nového výboru byl zvolen předsedou Václav Chabera, pokladníkem Josef Vališ, jednatelem František Šmerda st., členy výboru byli zvoleni Jan Kolísek, František Knechta, Petr Holešovský, Benedikt Mastný, Josef Bauer st. a Josef Taraza st. Nový předseda Chabera zdůraznil, že družstvo musí být jednotné a nikoliv stranické. Volbou nového výboru přešlo vedení družstva plně do rukou levice a po založení KSČ v létě roku 1921 do rukou komunistů.

Do tohoto období patří dvě významné události v historii Dělnického domu v Maloměřicích:

2. a 8. ledna 1921 byly pořádány četně navštívené schůze jednající o příčinách, důsledcích a významu generální stávky v prosinci 1920. Na druhé schůzi bylo přítomno asi 400 osob.

8. července 1922 ve 20 hodin (v době konání Spartakiády FDTJ v Brně) byla zahájena „Slavnostní akademie“ v zahradě Dělnického domu za účasti asi 1 000 osob. Slavnosti se zúčastnili soudruzi z Kladna v čele s Antonínem Zápotockým, který ve svém krátkém

projevu nabádal přítomné, aby neochabovali v započatém boji, „byť i vítězství se hned nezdařilo, a neodhazovali rudý prapor, byť i sebevíce byli zdeptáni.“

Již po roce se družstvu podařilo 12. března 1922 ve veřejné dražbě zakoupit sousední dům na Staré osadě 32 (Selské 66—68) za 68 800 Kč. Byla to jednopatrová vilka pouze s několika pokoji. Proto se snaha vedení družstva upjala k získání prostředků k stavbě sálu. 19. května požádalo také o hostinskou koncesi; když se vzdal své koncese spolek „Svornost“ ve prospěch družstva, byla koncese 14. července 1922 družstvu udělena. Jakmile se pak družstvu podařilo získat hypotekární zápůjčku 150 000 Kč u Městské spořitelny v Králově Poli, pustilo se do stavby. Bylo s ní započato v červnu 1925 a provedli ji stavitelé Alfons Preis z Husovic a Jan Zelinka z Maloměřic. Za celkový obnos 370 289 Kč byla provedena adaptace staré budovy, přístavba velkého sálu s jevištěm a galerií, malého sálu a záchodů.

V sobotu 17. října 1925 pak došlo k slavnostnímu otevření a předání Dělnického domu v Maloměřicích dělnické veřejnosti, spojenému s koncertem a tělocvičnou besídkou za účasti oficiálních osobností dělnického hnutí, zástupců dělnických spolků a organizací. V neděli 18. října byla slavnost zakončena velkými hody pod máj před Dělnickým domem.

Stavbou se družstvo zadlužilo a potřebovalo týdně 1 010 Kč na úroky a umořování dluhů. Výbor byl sice agilní a pořádal taneční zábavy, trampské večery, divadelní představení, zahradní slavnosti, časté výlety do Borků i jinam, hody, zábavy a plesy. Družstvo také zažádalo o kinematografickou licenci, žádost však byla zamítnuta. Do roku 1931 se výboru dařilo hospodaření udržet v rovnováze, pak se však družstvo stávalo ztrátovým a dluhy rostly.

Příčin bylo několik: zhoršující se hospodářská situace a narůstající nezaměstnanost, neshody mezi členy družstva, kteří byli rozděleni na dva tábory — komunisty, v jejichž rukou je vedení družstva, a sociální demokraty, kteří se vedení chtěli zmocnit. Již na valné hromadě 18. dubna 1931 bylo předsedovi Chaberovi vytýkáno, že se odchyluje od programu své strany (KSČ) a že někteří členové výboru chtějí družstvo ovládnout a zatáhnout do „nepřátelského tábora“, tj. strany sociálně demokratické.

V roce 1933 se družstvo ocitlo v takové finanční tísní, že již nemohlo vyplácet ani nejnütnější platby. Proto se správa družstva obrátila několikrát na příslušníky sociálně demokratické strany a její složky, aby jako bývalí zakladatelé pomohli udržet Dělnický dům, aby nebyl exekučně prodán. Po dlouhém jednání došlo k dohodě a správa družstva přijala podmínky, které si vyhradila strana sociálně demokratická; ta pak poskytla částku 10 000 Kč jako členskou půjčku. Za to měli příslušníci politické organizace strany sociálně demokratické a její složky (DTJ a odbočka Unie socialistických svobodných myslitelů) veškeré místnosti denně k dispozici. Komunistická strana si vyhradila, aby jí místnosti byly uvolněny, kdyby něco pořádala.

17. září 1933 se veškeré složky sociálně demokratické strany nastěhovaly do Dělnického domu a získaly zastoupení ve správním výboru. Do družstva měli být přijímáni příslušníci sociálně demokratické strany. Od toho si tato strana slibovala, že přehlasuje komunisty a převezme tak správu Dělnického domu.

Spokojeny byly policejní úřady. Pro ně mělo toto sloučení ten význam, že komunisté nemohou již volně soustřeďovat své příslušníky k veřejným projevům a tajným schůzkám, protože příslušníci sociálně demokratické strany by takové počínání nepřipustili. Dlouho se však neradovaly. Již 28. června 1934 se organizace a složky sociálně demokratické strany z Dělnického domu vystěhovaly, a to proto, že měly stále nedorozumění s členy družstva, kteří byli vesměs příslušníky KSČ a stále mezi členy sociálně demokratické strany agitovali pro KSČ. Když jim byl odcizen plátěný závěs s nápisem „Zdar třetí dělnické Olympiádě v Praze“ a správa družstva jim nato sdělila, že družstvo za majetek sociálně demokratické strany a jejich složek neručí, vystěhovaly se do své původní hostinské místnosti Františka Dohnala v Maloměřicích.

Na valné hromadě 17. února 1935 bylo členstvu sděleno, že rok 1934 skončil ztrátou 22 000 Kč, dluhů je 262 000 Kč a Dělnickému domu hrozí prodej v dražbě. Bývalý předseda Chabera poukázal na to, že vinu na špatném stavu družstva nemá jenom hospodářská krize, ale vinu má i výbor družstva, který připustil preferování KSČ v Dělnickém domě. Příslušníci jiných stran a indiferentní nenavštěvují tento dům, a proto jsou ztráty tak citelné.

K zlepšení nedocházelo, členstvo bylo stále nejednotné a nespokojené. Tvořilo dva tábory, které se navzájem potíraly, i když oslava 10. výročí vybudování a předání Dělnického domu pracujícím lidu proběhla v poměrně přátelském duchu.

Oslavy byly zahájeny v sobotu 24. srpna 1935 divadelním představením „Revoluční svatba“. Slavnostní valné hromady v neděli 25. srpna dopoledne se zúčastnili zástupci politických organizací čs. národních socialistů, sociálních demokratů a KSČ, Unie svobodných myslitelů a Národní jednoty. Ze zpráv funkcionářů vyplynulo, že před deseti lety mělo družstvo 126 členů, dnes jich má 30 a dluhů 300 000 Kč. Josef Kapoun, odborový tajemník z Brna, pak poukázal na to, že dělnictvo se musí sjednotit i proti vůli svých vůdců a musí si vydobýt právo na lepší život. Vyzval přítomné, aby všichni přistupovali za členy družstva, aby Dělnický dům nepřišel do rukou nepovolaných a sloužil celé dělnické veřejnosti. Odpoledne od 13 do 14 hodin byl koncert před Dělnickým domem ve 14 hodin průvod s hudbou, v 15 hodin lidová veselice na zahradě a slavnost byla zakončena tanečním večírkem od 20 hodin.

Jaké potíže měl Dělnický dům s policejními úřady, vystihuje revize sálu před divadelním představením „Masér v dámské lázni“ 12. dubna 1936. Nápis „Má-li proletariát žít musí kapitalismus zemřít“ a „Proletáři všech zemí spojte se“ umístěné v sále (druhý nad celou šíří jeviště) shledal policejní revizní orgán při divadelních představeních za tak závadné, že musely být odstraněny, a to proto, že nápis jsou povahy politické a že se dá předpokládat, že divadelního představení se zúčastní osoby různého politického smýšlení.

Situace družstva se nelepšila, naopak horšila. Rozdělení členstva na dva tábory se pře-

projevilo na valné hromadě 3. dubna 1936, na níž se objevily dvě kandidátky: oficiální, sestavená až na Jaroslava Smolinského z příslušníků KSČ — a neoficiální, vedená Jaroslavem Smolinským, sestavená z indiferentních a nespokojenců. Při volbě se hlasitě reptalo proti nynějšímu vedení družstva, které je ovlivňováno komunistickou stranou, což žene družstvo do nesnází, neboť ostatní dělníci se Dělnickému domu vyhýbají. Stejně však (až na 4 hlasy) byla zvolena kandidátka oficiální a předsedou Josef Lamr. Josef Kapoun poukázal na to, že kritika v družstvu je dobrá, nesmí se však urážlivě dotýkat jednotlivých osob. Z toho, že byla podána ještě kandidátka neoficiální, je zřejmé, že někteří členové mají zájem, aby Dělnický dům zkrachoval a přišel do rukou dělnictvu nepřátelských. V té době mělo družstvo 48 členů, z toho byli 3 sociální demokraté, 3 národní socialisté, ostatní všichni příslušníci KSČ.

Hospodářská situace byla počátkem roku 1937 kritická i přes výhody, které poskytoval pivovar, aby družstvo u něj odebíralo pivo: bezúročná půjčka 100 000 Kč použitá na stavbu sálu a dar 10 000 Kč na adaptaci staré budovy, bezplatné zapůjčení zařízení — 300 židlí Thonetových, 300 židlí zahradních, 75 stolů, 2 aparáty na výčep piva s pěti a dvěma výpustěmi. Z odebraného piva každý dvacátý hl zdarma a při větších podnicích, např. zahradních zábavách a hodech, vždy 1/4 hl zdarma pro hudbu.

Došlo to již tak daleko, že berní úřad na dlužné daně zabavil měsíční nájemné 100 Kč, které družstvo dostávalo za místnost pronajatou pro papírnickví Boženy Kristové. Něco bylo nutno podniknout, proto byla na valné hromadě 19. června 1937 navržena sanace družstva tím, že tři hypotekární zápůjčky u dvou spořitelen ve výši 170 831,65 Kč a 5 000 korun za dlužné anuity by se sloučily na jednu zápůjčku u jedné spořitelny ve výši 200 000 Kč, takže by ještě zbylo 24 000 Kč na zaplacení nejnaléhavějších dluhů (za zboží 49 000 Kč, daně a poplatky 61 100 Kč). Tato sanace nakonec provedena nebyla.

Když se ke konci roku 1938 většina spolků v místě odmlčela vzhledem k vývoji mezinárodní situace, činnost KSČ a všech jejích okrajových složek byla rozpuštěna; tak bylo postiženo i družstvo Dělnický dům. Sešlo se proto v Dělnickém domě několik lidí, většinou členů bývalé Lidové scény a ochotníků DTJ, aby založili nový spolek — „Divadelní a hudební spolek Beseda“. Za své sídlo zvolili Dělnický dům, v němž také spolek v lednu 1939 zahájil činnost a 27. února zažádal o schválení stanov. Ty byly schváleny 14. dubna, ale již 10. dubna 1939 konal spolek ustavující valnou hromadu. Krátce nato se stal Dělnický dům i sídlem Sportovního klubu Maloměřice.

Další vývoj a činnost Dělnického domu poznamenala okupace hitlerovským Německem. Gestapo zatlo mnoho členů družstva pro činnost v rozpuštěné komunistické straně. Aby úřady neměly příčiny k uzavření Dělnického domu, zažádalo družstvo po připomínkách korporací (spolku Beseda a S. K. Maloměřice) 13. dubna 1939 o schválení změny stanov a názvu na spolek „Osvětový dům“ (dále jen „spolek“) se zdůvodněním, že nyní bude veškerý kulturní život všeho občanstva Maloměřic soustředěn v tomto domě, proto dosavadní název není vhodný a nevyhovuje uvedenému účelu. Zemský úřad ale požadoval schválení změny valnou hromadou. To se stalo na mimořádné valné hromadě 6. 5. 1939, načež byla změna 22. června schválena. Tím družstvo Dělnický dům zaniklo.

Přes všechny potíže se podařilo agilností hrstky členů korporací, které nyní v Osvětovém domě působily, všechny těžkosti překonat a znovu rozproudít život. Omezená možnost zábavy v době nesvobody přivedla do Dělnického domu všechny vrstvy maloměřických obyvatel, což vedlo k zlepšení finanční situace. Počátkem roku 1941 mohlo se přikročit k opravě a přístavbě kuželny, která byla otevřena 27. července 1941. Při této příležitosti byl uspořádán zahradní koncert. V roce 1942 byly zaplacené dvě hypotéky a zůstala jen jedna ve výši 48 169 Kč. V následujícím roce činil již majetek družstva 172 709 Kč. Vše směřovalo k tomu, aby se Osvětový dům udržel po dobu okupace. Konaly se zde i bohoslužby církve československé v Maloměřicích. Přesto od 1. března

1945 byly všechny místnosti až na hostinec zabrány pro Luftschutz za měsíční nájemné 3 500 Kč. Tím veškerá činnost ustala, ale naštěstí ne nadlouho.

Maloměřice byly osvobozeny 25. dubna 1945. Budova Osvětového domu byla válečnými událostmi těžce poškozena. Hlavní sál byl v severní části zasažen leteckou bombou. Zdiva a strop byly těžce poškozeny a okna zničena. Škoda byla odhadnuta na 131 690 Kč. Po nejnnutnější opravě se v Osvětovém domě rozproudil čilý život. Konaly se zde všechny schůze občanstva, Národního výboru, všech politických stran, pořádaly se kulturní pořady a zábavy a opět se v tělocvičně cvičilo.

Na Osvětový dům byla zavedena národní správa a jako národní správce ohlášen Augustin Hanzl (byl po dobu protektorátu předsedou spolku). Po zjištění, že Osvětový dům není soukromým majetkem, přikročilo se k pozvolnému zrušení národní správy a 7. 11. 1946 byla zrušena úplně. Funkce národního správce splýnula jedno s funkcí předsedy spolku, kterým byl na první poválečné valné hromadě 27. ledna 1946 zvolen Augustin Hanzl, jednatelem František Kaderka, pokladníkem Rajmund Musil a členy výboru František Launa, František Dostál, Antonín Bretfeld, Lída Grossmanová, Vojtěch Gotvald st., Alois Růžička, Antonín Rujbr, Josef Sládek.

Aby budova mohla dobře sloužit svému účelu, musela být řádně opravena. Přikročilo se k přestavbě, se kterou se počítalo již v roce 1937, kdy byl nějaký stavební materiál již připraven a na místě uskladněn.

Přestavba pozůstávala z rekonstrukce jeviště a přístavby dvoupodlažní budovy a kotelny, záchodů, kulisárny a spolkových místností. V přístavbě zahradního přízemního křídla bylo umístěno skladiště zahradního restauračního zařízení, bufet výčep, místo pro hudbu a byt domovníka. Rozpočet činil 3 165 400 Kč.

Se stavbou bylo započato 2. září 1946 pod vedením zednického mistra Vladislava Holyszewského z Maloměřic a 25. března 1947 byla v hrubém zdivu hotova. Pak ustrnula. Opět se projevovaly staré chyby. Hledalo se řešení. Mezi jiným také ve změně spolku opět na družstvo. Proto bylo v roce 1949 zažádáno u Ústřední rady družstev v Praze o družstevní stanovy. Ke změně nedošlo, neboť už tehdy bylo jasné, že v změnách poměrech bude nově upraveno shromažďovací právo a že budou drobná družstva sloučena, tedy i spolkové domy, do větších celků.

Proto bylo rozhodnuto a na valné hromadě 1. června 1951 členstvu oznámeno, že Osvětový dům bude předán komunistické straně, pro kterou byl vlastně od prvopočátku budován. Dále bylo doporučeno, aby podíly, které členové spolku mají, byly věnovány KSČ, pokud nejde o větší částku než 100 Kčs. Obojí bylo schváleno. Za dar poděkoval zástupce okresního výboru KSČ a vzpomněl přitom obětí fašismu. Ujistil také přítomné, že okresní výbor KSČ bude podporovat brigádníky a učiní vše, aby přístavba byla dokončena. Na jeho doporučení schválila valná hromada návrh s. Vladíka, aby dům nyní nesl jméno „Kulturní dům Josefa Hybeše“.

Na likvidační valné hromadě 1. července 1951 za účasti 46 členů bylo jednomyslně usneseno spolek likvidovat a spolkové jmění i podíly předat KSČ, aby sloužilo těm účelům, pro které bylo budováno. Za dosavadní práci věnovanou spolku pak poděkoval členům poslední předseda spolku Augustin Hanzl, který byl předsedou všechna léta po válce. Okresní výbor KSČ Brno VIII — Husovice potvrdil převzetí majetku bývalého spolku Osvětový dům v Maloměřicích 4. září 1951; tím tento spolek zanikl.

Přístavba byla pak rychle dokončena a dnes má v Dělnickém domě v Maloměřicích, jemuž tento název zůstal, sídlo Obvodní a kulturní vzdělávací středisko Brno III, agitační středisko a restaurace.

Poznámka:

SOAB B k 2214 A čj. 124/24, k 2263, k 2556, sg 33, k 3255 čj. 78/51, k 3272 čj. 155/51 — AMB R 40 ič 1-2, 8, 11-21, 23-24 — Pozemková kniha Maloměřice, vložka 1286 — Rovnost z 1. 3. 1907, 10. 1925.

DĚLNICKÝ DŮM V ŽIDENICÍCH, STRÁNSKÁ

V kolonii „Pod stránskou skálou“, která vznikla v třicátých letech před druhou světovou válkou, bydleli jen dělníci, kteří si v době velké nezaměstnanosti postavili malé domky z nejrůznějších materiálů, jen aby získali levné bydlení a nemuseli mít obavy, že by je domácí pro neplacení mohl vyhodit z bytu.

Není proto divu, že právě tam vznikl po druhé světové válce záměr vybudovat Dělnický dům. Jan Korálek, předseda, a Adolf Gajdoš, jednatel přípravného výboru, ještě s Augustinem Koubou podali 17. ledna 1946 žádost o schválení stanov spolku „Dělnický dům v Židenicích, Pod stránskou skálou“ (dále jen „spolek“). Účel spolku byl též jako všech dříve zřizovaných, tj. vystavění nebo přizpůsobení již stávajícího domu na příhodném místě a získání restaurační a kavárenské koncese.

Stanovy byly Zemským národním výborem v Brně schváleny 19. února 1946 a na ustavující valné hromadě 6. března 1946 byl zvolen předsedou František Rozsival, místopředsedou Marie Bajerová, pokladníkem Jan Mucha a jednatelem Adolf Gajdoš, bytem všichni na ulici Stránské.

Nový spolek získal od Ústředního národního výboru v Brně budovu bývalé továrny v Černovicích, Černovičky 230, kterou nákladem 350 000 Kčs adaptoval na Dělnický dům. Na valné hromadě 8. června 1949 byl zvolen nový výbor: předsedou se stal František Kreslík, místopředsedou František Hejda, jednatelekou Marta Flodrová, pokladníkem František Mucha, František Novotný, členy výboru Růžena Fialová, Josefa Jakešová, Josef Švec, Julius Barták, revizory D. Soudek a K. Suchánek.

Spolek však dlouhého trvání neměl. Po vydání zákona o dobrovolných organizacích a shromážděních ze dne 12. 7. 1951 na valné hromadě spolku 13. ledna 1952 přednesl předseda spolku Kreslík návrh na likvidaci spolku. Uvedl, že podle doplňující vyhlášky z 20. září 1951 o slučování a včleňování jednotlivých spolků v životaschopné celky jsou dány daleko větší možnosti v činnosti spolkové. Vzhledem k majetkovým poměrům spolku, hlavně proto, že pozemek a budova jsou vlastnictvím ÚNV v Brně a adaptační náklady a inženýrský majetek spolkovým, doporučil předseda pro vhodnější provoz a činnost místních organizací KSČ, ČSM a SP SSSR, aby spolkový majetek přešel do vlastnictví X. okresu KSČ se sídlem v Brně-Černovicích, Štolcová 2, jehož výbor již převod projednal a schválil. Po diskusi se přítomní 102 členové (ze 123) vyslovili jednomyslně pro likvidaci spolku a začlenění jmění a činnosti do X. okresu KSČ.

Majetek spolku, který pozůstával z investic v částce 350 000 Kčs vložených do adaptace spolkového domu, Černovičky 230, jehož majitelem je ÚNV v Brně, a různého inventáře ohodnoceného částkou 20 000 Kčs, byl 12. března 1952 předán do vlastnictví X. okresu KSČ v Brně-Černovicích, Štolcova 2.

Vzhledem k těmto skutečnostem spolek „Dělnický dům v Židenicích, Pod stránskou skálou“ zanikl a byl 21. března 1952 vymazán ze spolkového katastru.

Dnes je to kulturní dům obvodního kulturního a vzdělávacího střediska Brno IV. Je v něm též restaurace s prodejnou potravin.

Poznámka:

SOAB B 26 k 3290 čj. 53/52 — Pozemková kniha Židenice, vložka 2591.

Staré Brno, původně samostatná obec, v roce 1850 připojená k Brnu, od osmdesátých let 18. století rychle rostlo přílivem dělnictva v souvislosti s rozvojem manufakturní a tovární výroby. Získalo tak charakter dělnické čtvrti, který si udrželo i za první republiky. Příčinou byly jednak pracovní příležitosti v textilkách Auspitzově, Kohnově a dalších, v Trillově strojárně, barvírnách, koželužnách, Kohnově cihelně, pivovaru, mlékárně, továrně na smaltované zboží a dalších podnicích, jednak levné pavlačové byty.

Staré Brno tehdy obývali převážně dělníci, a proto zde měla dobré pozice sociálně demokratická strana. Její členové se ke svým schůzím, poradám i k pouhému porozprávění museli scházet v hostincích. Při ubohých mzdách a tehdejší drahotě toho moc utratit nemohli, což vedlo k potížím s hostinskými, kteří uváděli, že jim musí topit, svítit a po nich uklízet, čemuž ale neodpovídá útrata. Jaký div, že dělníci toužili mít vlastní spolkový dům, kde by se mohli vyžívat podle svých představ, aniž by je někdo vyháněl.

Tato touha vyústila v založení spolku „Dělnický dům“ (dále jen „spolek“) a proponenti žurnalista Adolf Kubelka, František Dvořáček, Josef Šebesta a Jan Červinka podali dne 14. listopadu 1919 ke schválení stanovy spolku. Hlavním účelem spolku bylo vystavění nebo pronajmutí příhodného domu a jeho přizpůsobení na Dělnický dům, který by sloužil jako ústřední shromaždiště dělnictva Starého Brna a přilehlých obcí.

Po schválení stanov zemskou správou politickou dne 5. prosince 1919 svolali členové prozatímního výboru Josef Šebesta a Jan Eršil ustavující valnou hromadu na 8. února 1920 do hostince p. Rozmáhala na Křížově 52 (Olomoucké pивnice). Na valné hromadě byl zvolen předsedou Josef Šebesta, pokladníkem Jan Eršil a členy výboru Bohumil Kopolin, Edvard Vyskočil, Frantšek Bureš, Antonín Kyjovský, Josef Čermák, Jan Pokruta, Josef Eršil, Jan Červinka, Josef Chvátal a Martin Šefčík. V Olomoucké pivnici na Křížové 52 měl spolek spolkovou místnost do roku 1923, pak na dva roky přesídlil do hostince paní Mudrichové na Vídeňce a od roku 1926 do hostince pana Kvapila na ul. Silniční č. 51 (Hybešově), kde setrval až do svého zániku.

Spolku se valně nedařilo. Peníze na stavbu se z členských příspěvků 10 Kč ročně scházely příliš pomalu, i když v roce 1923 měl spolek přes 100 členů. Byly také výdaje, takže např. za rok 1924 činil přebytek pouhých 75 Kč. Spolek mnoho činnosti nevyvíjel, nejvýše pořádal jednu zábavu za rok, která však také mnoho nevynesla.

Situaci spolku ovlivnila i krize v komunistické straně, jejímž důsledkem bylo vystoupení 75 členů ze spolku. Tito členové založili „Družstvo Dělnický dům na Starém Brně“ (dále jen „družstvo“), schválené 24. března 1924, které si vytklo stejný cíl jako spolek, to je zřízení Dělnického domu. Doufali, že z členských vkladů 100 Kč za člena se dříve sejde potřebný kapitál na stavbu.

Ale zbylých 30 členů spolku se nevzdávalo a shánělo peníze dále. V roce 1925 uspořádal spolek sbírku, pro niž vydal 100 sběracích listin. Na nich se objevily částky také padesátiháleřové, ale i částka 200 Kč. Sběrka uzavřená k 14. srpnu 1925 vynesla 4 466 Kč 80 haléřů. To vše bylo však málo.

Spolek proto požádal o podporu Kancelář prezidenta republiky. V žádosti uvedl, že se mu nabízí ke koupi dva objekty: dům č. 21 v Křížové ulici za 165 000 Kč (hotově nutno doložit 135 000 Kč), nebo stavební pozemek 2 100 m² za 168 000 Kč, celý obnos nutno složit hotově.

Avšak výsledek jejich snahy k získání finančních prostředků pro postavení spolkového domu byl zatím velmi skrovný. Majetek spolku pozůstával z darů a sběrací akce 5 500 Kč na závazných darovacích úpisech jednotlivců, kteří upsaný obnos věnují, jakmile dojde ke koupi nějakého objektu, 16 040 Kč, celkem tedy 21 590 Kč. Se stavbou chtěl spolek započít až po získání příslušné finanční částky. Scházelo mu však 135 000 Kč. Kancelář prezidenta republiky, která byla požádána o pomoc, dala žádost prošetřit policejním ředitelstvím v Brně. Toto ve své zprávě potvrdilo údaje spolkem uvedené, uvedlo dále, že činnost spolku směřovala k získání finančních prostředků k uskutečnění stavby spolkového domu a zprávu zakončilo takto: „Žádající spolek čítá nyní pouze 30 členů, kteří všichni jsou příslušníky politické strany komunistické. Vzhledem k této okolnosti lze se důvodně obávat, že případně příslušníky této politické strany postavený Dělnický dům nesloužil by vzdělávacím zájmům dělnictva na Starém Brně vůbec, nýbrž pouze zájmům místní politické strany komunistické, jež má na Starém Brně 3 politické organizace.“

Proto nedoporučuji připojenou žádost hořejšího spolku ku příznivému vyřízení.“

Samozřejmě, že po takovém doporučení žádost příznivě vyřízena nebyla.

Po zamítnutí žádosti o podporu zájem členů o spolek upadal a po valné hromadě 28. března 1927 za účasti pouhých 13 členů, kdy bylo jasné, že spolek nemá naději uskutečnit stavbu spolkového domu, upadl úplně. Pro naprostý nezájem členů i činovníků spolek nevyvíjel nadále žádnou činnost, nekonal schůze ani další valnou hromadu. Teprve na výzvu policejního komisařství na Starém Brně, zda spolek ještě trvá, svolal jednání Josef Eršil zbylé členy na členskou schůzi a podle jejího usnesení valnou hromadu, která se konala 23. září 1931 v hostinci pana Kvapila na Hybešově 51. Jednomyslně byl přijat návrh na rozpuštění spolku a předání spolkového jmění (958,90 Kč) po odečtení výloh spojených s likvidací spolku městu Brnu pro nezaměstnané.

Obnos 905,50 Kč byl předán hlavní pokladně města Brna 20. února 1932 a spolek byl 17. března 1932 vymazán ze spolkového katastru a tím zanikl.

Ani družstvu se nedařilo lépe. Také tomu se nepodařilo uskutečnit zřízení Dělnického domu. Družstvo sice i po druhé světové válce ještě trvalo, ale po vydání zákona č. 68 ze dne 12. 7. 1951 o dobrovolných organizacích a shromážděních zaniklo i družstvo.

Staré Brno se tedy Dělnického domu nedočkal. Nezdár byl důsledkem stále se zhoršující hospodářské i politické situace po roce 1928, zosťující se protisocialistické tendence a nemálo také proto, že Staré Brno obývali ti nejchudší z chudých dělníků.

Lískovec, stará zemědělská obec, připojená v dubnu 1919 k Brnu, se do počátku 20. století rozvíjela zvolna a rovnoměrně. Pak se za jediné desetiletí zvýšil počet domů i obyvatel na více než dvojnásobek zásluhou rychlého růstu Nového Lískovce, který začal vznikat koncem 19. století asi 2 km severně od staré obce. Tam si v krásném prostředí stavěli rodinné domky hlavně úředníci a zaměstnanci brněnských továren. Tam také začal v roce 1907 organizovat akci stavby zdravých a laciných dělnických obydlí Josef Hybeš.

Po vyhlášení samostatného Československa v roce 1918 stále více obyvatel hledalo práci v brněnských továrnách. Tím sílil v Lískovci i dělnický živel, takže v roce 1931 zde vznikla myšlenka vybudování dělnického domu. Pro ten účel byl založen spolek „Dělnický dům“ (dále jen „spolek“) a 10. června 1931 byla podána žádost o schválení stanov, v nichž jako hlavní účel spolku bylo uvedeno vystavění domu nebo zakoupení vystavěného domu, který by byl střediskem dělnictva z Lískovce a okolí.

Zemský úřad stanov schválil 13. června 1931 a na ustavující valné hromadě konané 25. července 1931 v hostinci pana Arnošta Vršky v Lískovci byl zvolen předsedou Martin Ševčík, jednatelem Arnošt Šoustal a členy výboru Jan Malý, Ludvík Fišer, František Bartoněk, František Pospíšil, Josef Veleba, Antonín Koláček, Antonín Dančák, dále šest náhradníků a tři revizoři.

Výbor byl tedy rozsáhlý, ale činnost spolek nevyvíjel téměř žádnou, jedinou akcí byla druhá valná hromada 20. března 1932 a pak už nic. Naděje kladené do spolku se nesplnily. Snad přece jenom bylo dělnictva v Lískovci příliš málo k dosažení cíle vytčeného ve stanovách.

Na výzvu policejního ředitelství 25. listopadu 1936, aby spolek předložil seznam funkcionářů, prohlásil poslední předseda spolku Arnošt Šoustal 27. listopadu 1936 do protokolu na policejním ředitelství, že spolek již od roku 1931 nevyvíjel žádnou spolkovou činnost a zanikl ztrátou členstva. Bývalí členové nejeví o spolek zájem a získat nové není také pro nezájem možné a ani nutné, protože účelu, pro který byl spolek zřízen, bylo dosaženo jiným způsobem. (Jakým, nevysvětlil.) Při zániku neměl spolek žádné jmění. Z těchto důvodů jednatel požádal o výmaz spolku ze spolkového katastru jako zaniklého, což se 7. dubna 1937 stalo a spolek tím zanikl.

Poznámka:
SOAB B 26 k 2569 čj 38305.

V Brně byla založena ještě dvě družstva Dělnický dům. Z jejich historie se však nezachovalo nic než datum založení a zániku. Bylo to družstvo Dělnický dům v Obřanech, povolené 11. července 1921, zaniklé v roce 1923, a družstvo Dělnický dům v Chrlících, povolené 19. prosince 1928, zaniklé v roce 1935.

Dělnické domy znamenaly pro dělníky pevnost, ze které vedli boj proti zaměstnavatelům i za politickou rovnoprávnost. Znamenaly pro ně útočiště při stávkách a místo soudružského pobesedování a soudružské zábavy. Dělnické domy byly záštitou a posilou a neměla by být zapomenuta významná role, kterou sehrály v dělnickém hnutí. Snad k tomu přispěje také tento příspěvek k historii Dělnických domů v Brně.

Poznámka:
SOAB B 40/III ič. 963.

st
vi
ki
vě
v

v
vi
k
v
d

2:
Š
t
h

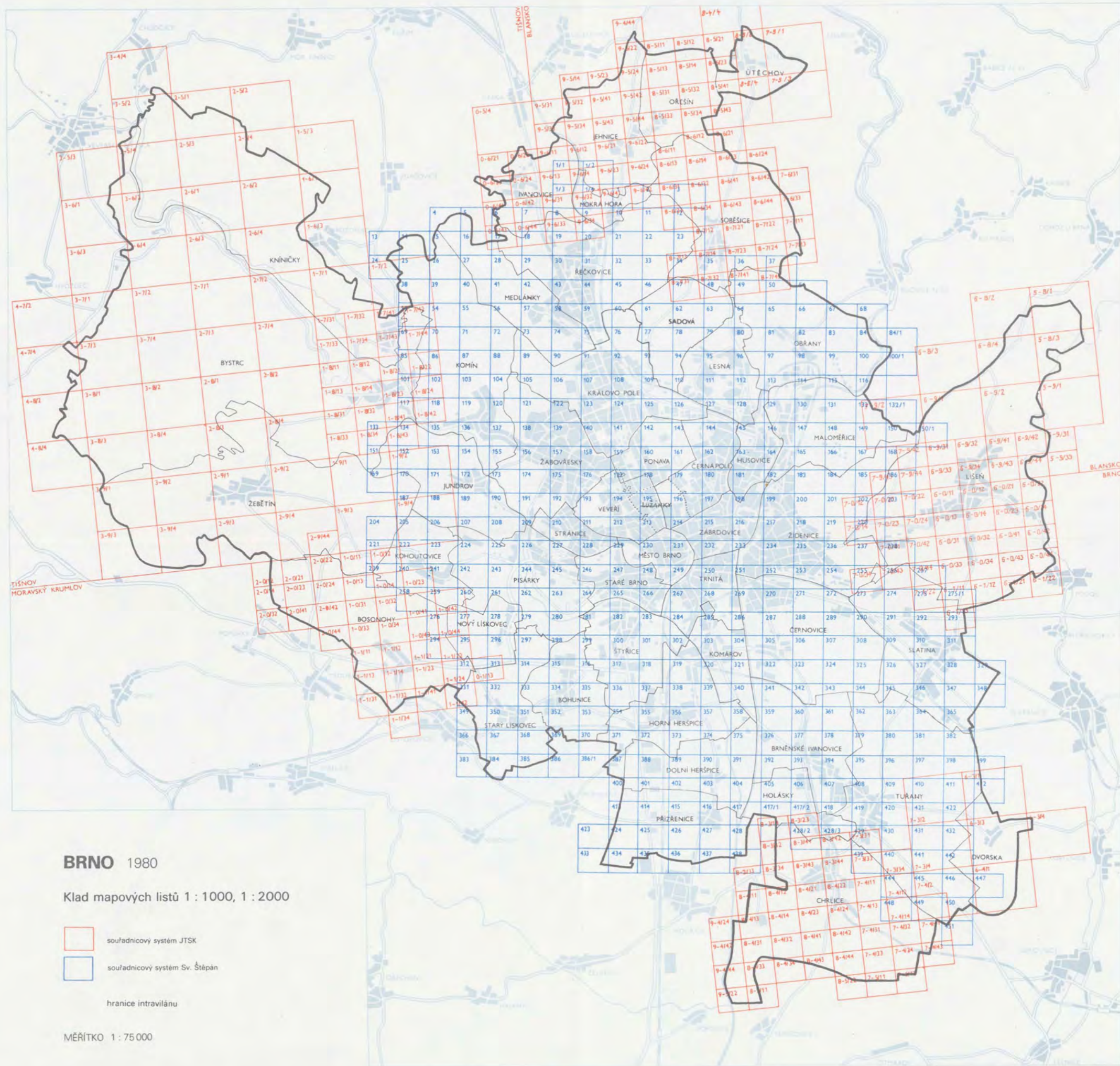
d
s
v

ci
k
čl
n
b
n
n

BRNO V MINULOSTI A DNES X.

Vydal Archiv města Brna ve spolupráci s Muzejní a vlastivědnou společností v Brně
Odpovědný redaktor František Zřídka Veselý. Obálku navrženou Věrou Fridrichovou při-
způsobil B. Havlíček, technická redakce B. Havlíček. Vytiskly Moravské tiskařské závody,
n. p., Olomouc, závod Ostrava, provoz 23 Karviná. Čís. zakázky 23 8 81782.
Vydání první, stran 232. Náklad 700 výtisků. Tematická skupina 02/65
Povoleno MK ČSR 59-047-87 cena: Váz. 31 Kčs

P
S

BRNO 1980

Klad mapových listů 1 : 1000, 1 : 2000

- souřadnicový systém JTSK
- souřadnicový systém Sv. Štěpán

hranice intravilánu

MĚŘÍTKO 1 : 75 000